Kaan H. Ökten

Ölüm Kitabı

Ölüm Düşüncesinin Temel Metinleri

agorakitaplığı

agorakitaplığı
289

KAAN H. ÖKTEN

Bahçeşehir Üniversitesi öğretim üyesi. Varlık ve Ölüm konularında çalışıyor. *Varlık ve Zaman*'ın çevirmeni. Düşünce tarihi ve Heidegger üzerine telif ve çeviri çok sayıda çalışması var. Türkiye Felsefe Kurumu 2007 Macit Gökberk Felsefe Ödülü sahibi. Geçen sene Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 2008 yılı için yılın çevirmeni seçildi. Bahçeşehir Üniversitesi'nde Rektör Danışmanlığı görevinde de bulundu.

Kaan H. Ökten

ÖLÜM KİTABI

Ölüm Düşüncesinin Temel Metinleri

a
agorakitaplığı

Düşünce-Felsefe 13

Ölüm Kitabı
Ölüm Düşüncesinin Temel Metinleri
Kaan H. Ökten

Görsel kavram: Mithat Çınar
Mizanpaj: Sibel Yurt

© 2010, Kaan H. Ökten
© 2010; bu kitabın Türkçe yayın hakları
Agora Kitaplığı'na aittir.

Birinci Basım: Eylül 2010
ISBN: 978-605-103-087-6

Baskı ve Cilt: İdil Matbaacılık
Davutpaşa Cad. No: 123, Kat: 1 (Vakıfbank üstü)
Topkapı/İstanbul
Tel: (0212) 482 36 01

AGORA KİTAPLIĞI
Kuloğlu Mah. Turnacıbaşı Cad.
No: 54, Çukurcuma-Beyoğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 243 96 26 - (0212) 251 37 04 Fax: (0212) 243 96 28
www.agorakitapligi.com
e- posta : agora@agorakitapligi.com

"Yıldızları vardır insanların, ama birbirlerine benzemezler. Yolcular için kılavuzdur bunlar; kimileri için yalnızca birer küçük ışıktır, bilginler için sorundur her biri. Benim işadamıma göre altın değerindedirler. Ama tüm bu yıldızların sesi sedası çıkmaz. Senin öyle yıldızların olacak ki kimseninkine benzemeyecek...

Geceleyin gökyüzüne baktığında, ben bunlardan birinde olacağım, bunlardan birinde güleceğim için, sanki tüm yıldızlar gülüyormuş gibi gelecek sana. Gülmesini bilen yıldızların olacak."

(A. de Saint-Exupéry, **Küçük Prens**,
XXVI, çev. Y. Avunç)

İÇİNDEKİLER

Önsöz. . xi

Giriş 1

1. Bölüm: Eski Mısır ve Mezopotamya

Şabaka Taşı. 21

Piramit Metinleri. 24

Mısır'ın Ölüler Kitabı 27

Gılgamış Destanı 36

2. Bölüm: Kutsal Kitaplar

Avesta 49

Upanişadlar – Beyaz Yajurveda'nın Upanişadları:
Brihadaranyaka Upanişad . 54

Eski Antlaşma (*Tanakh*) 59

Yeni Antlaşma. 71

Kur'an-ı Kerîm 78

3. Bölüm: Eskiçağ Yunan

Homeros: *Ilyada*. 89

Parmenides 91

Herakleitos 93

Empedokles. 94

Epikuros: *Menoikeus'a Mektup* . 95
Platon 98
Aristoteles 107

4. Bölüm: Stoa ve Eskiçağ Roma

Lucretius Carus: *Varlığın Yapısı* . 113
Seneca: *Ahlaki Mektuplar* 119
Cicero: *Tusculum Tartışmaları* 125
Marcus Aurelius: *Kendime Düşünceler* 129
Plutarkhos: *İsis ve Osiris*. 133
Epiktetos: *Söylevler*. 134

5. Bölüm: Ortaçağ

Augustinus: *Paganlara Karşı Tanrı Devletine Dair* 139
Kindi: *Üzüntüyü Yenmenin Çareleri* 144
Farabi: *Felsefenin Temel Meseleleri* 145
İbn Sina: *Ölüm Korkusundan Kurtuluş* 147
İbnü'l Arabi 152
Mevlana Celaleddin-i Rumi 154
Yunus Emre: *Divan*. 155
Thomas Aquinas: *Teoloji Külliyatı* 159
Nicolaus Cusanus: *Bilgiye Dayalı Bilmeme Üzerine* 160
Meister Eckhart: *Almanca Vaaz ve Risaleler* 161
Johan Huizinga: *Ortaçağın Günbatımı* 163

6. Bölüm: Ortaçağ Sonrası

Giovanni Pico della Mirandola: *İnsanın Onuru Üzerine*. 169
Martin Luther: *9 Mart 1522 Tarihli Vaaz*. 170
Giordano Bruno: *Evrenin ve Dünyanın Sonsuzluğu Üzerine* 171
René Descartes: *Ruhun İhtirasları*. 173
Jakob Böhme: *Altı Teosofik Konu Üzerine*. 174
Angelus Silesius [Johannes Scheffler]: *Kherubinik Seyyah*. 175

Benedictus de Spinoza: *Etika* 177
Blaise Pascal: *Babasının Ölümünün Ardından Yazdığı Mektuptan*. 179
Michel de Montaigne: *Denemeler* 181
Jean-Jacques Rousseau: *Emile ya da Eğitim Üzerine*. 185
Ludwig Feuerbach: *Ölüm ve Ölümsüzlük Üzerine Düşünceler* 190
Sören Kierkegaard: *Hayali Vesileler Hakkında Üç Söylev* 195
Arthur Schopenhauer: *İrade ve Tasarım Olarak Dünya* 202
Friedrich Nietzsche: *İşte Böyle Dedi Zerdüşt*. 213
Georg Simmel: *Ölümün Metafiziği Üzerine*. . 218
Georg Simmel: *Öncesizliğin ve Sonrasızlığın Işığında An Resimleri – Felsefi Minyatürler*. 225
Sigmund Freud: *Totem ve Tabu* 227
Martin Heidegger: *Varlık ve Zaman* 231
Jean-Paul Sartre: *Varlık ve Hiçlik* 248
Maurice Blanchot: *Öteye Adım Yok Ötesi* 254
Emil Michel Cioran: *Çürümenin Kitabı*. . 257
Emmanuel Lévinas: *Ölüm ve Zaman*. 260
Nermi Uygur: *Yaşama Felsefesi*. 264
Irvin Yalom: *Varoluşçu Psikoterapi*. . . 266

Kaynakça. . 271

ÖNSÖZ

Bu kitap, içinde bulunduğumuz büyük kültür çevresinin ölümle ilgili felsefi düşünüşünün klasikleşmiş temel metinlerini bir araya getiren bir kaynak. Felsefe odaklı bir çalışma. Eski çağlar boyunca felsefe, şiir, edebiyat ve din yazıları çoğunlukla birbirinden ayırt edilmemiş olduğundan, kitabın yaklaşık yarısına kadarki kısımlarında bunlara hep birlikte yer verdim. Ancak son birkaç asırlık dönemden derlediğim metinler ağırlıklı olarak felsefe alanından. Kitaptaki metinleri, elden geldiğince kronolojik bir sırayla sunmaya çalıştım. Bazen çeşitli nedenlerden dolayı onları tam tarih sırasında vermem mümkün olmadı, ama yine de çok büyük bir oranda kronolojik sırayı bozmadım. Kitabın giriş kısmında, seçtiğim yazıları kısacık da olsa sırasıyla özetlemeye, onların önemini ortaya koymaya ve dolayısıyla da onların neden bu derlemede yer aldıklarını göstermeye çalıştım.

Metinlerin çoğunun çevirisini ben yaptım. Alıntıladığım diğer çalışmaların ayrıntılarını ise ilgili dipnotlarda verdim. Yeni çağın şiir ve edebiyatına, kitabın genel yönelimi nedeniyle burada yer veremiyorum ne yazık ki. Keşke imkan olsaydı ve onları da bu derlemeye katabilseydim. Aynı şekilde ölüm konusunun biyolojik ve tıbbi boyutları da burada yer almıyor. Psikoloji alanında ise sadece iki tane yazara başvurdum, zira bu da başkalarının uzmanlığına giriyor. O alandan burada yararlandığım metinleriyse, genel bir felsefi meseleyi temellendirmeye çalıştıkları için tercih ettim.

Bu kitabın oluşumu, bu konuyla ilgili uzunca bir süredir yaptığım çalışmalara, özellikle de Heidegger üzerine yaptığım incelemelere dayanıyor. Benim için bir tür kaynak taraması niteliğini taşıyor bu yüzden. Bu süreçte Bahçeşehir Üniversitesi'nde verdiğim *Varlık*

ve Ölüm derslerine devam eden öğrencilerimin doğrudan veya dolaylı katkıları oldu. Yine birkaç yıldır bu konu üzerine yaptığım konuşma ve verdiğim tebliğlerden edindiğim izlenimler de kitabın içeriğine şekil kazandırdı. Bu vesileyle ilgili herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Kitabı yazarken oğlum Mert sık sık yanıma geldi ve belli ettirmeden ölüm hakkında sorular sordu. Ölüm hakkında bir şeylerin yazılması ona tuhaf geliyordu besbelli. Ölüm halen tuhaf ve hayret verici onun için. Kimin için değil ki... Levinas'ın dediği gibi, ölüm yanıt yokluğudur. Belki de onu en iyi açıklayan, Homeros'un şu dizeleridir:

İnsanların soyu da yaprakların soyu gibidir;
Rüzgar kimi zaman onları yere saçar ve kimi zaman da
Bahar onları yeşil ağaçların üzerinde filizlendirir.
İnsanların soyu da böyledir işte: Bir taraftan filizlenir,
diğer taraftan silinip gider.

(**İlyada**, VI, 146-149, çev. F. Koçak)

Bitti ama tamamlanmadı...

– khö.

ÖLÜM KİTABI

GİRİŞ

Ünlü heavy metal grubu *Metallica*, 1984 yılında ikinci albümünü çıkarmıştı. Albümün ismi *Ride the Lightning* idi. Olağanüstü bir albümdü. Öyle ki bu alanda yeni bir çığır açmıştı. Grup, bundan sonra iki albüm ve bir EP çıkaracak ve nihayet 1991'de o meşhur "Siyah Albüm"le birlikte müzik dünyasını bambaşka bir mertebeye taşıyacaktı.

Ride the Lightning'in içinde öyle bir parça var ki, bu kitaba giriş yaparken onu kullanmamak elde değil. Bahsetmeye çalıştığım parça, albümde dördüncü sırada yer alan *Fade to Black*. Şöyle diyor *Metallica* bu parçada:

Öyle görünüyor ki yaşam solup gidecek
Her gün biraz daha uzaklaşacak
Kendi içimde kayboluyorum
Hiçbir şeyin önemi yok, hiç kimsenin de
Yaşama irademi kaybetmişim
Verecek hiçbir şeyim kalmamış artık
Benim için başka hiçbir şey kalmamış
Sonun beni özgür bırakışına ihtiyacım var.

Alışık olduğum gibi değil artık hiçbir şey
İçimdeki beni kaybetmişim ben
Ölümcül bir kayıp, bu gerçek olamaz
Hissettiğim bu cehenneme dayanamıyorum artık
İçimi bir boşluk kaplıyor
Ölümcül elem derecesinde
Karanlık artarak yutuyor şafağı
Bir zamanlar bendim bu, ama o artık gitti.

Benden başkası beni kurtaramaz ve fakat artık çok geç
Düşünemiyorum artık, düşünemiyorum buna neden kalkışacağımı bile.

Dün sanki hiç var olmamış gibi geliyor artık
Ölüm olanca sıcaklığıyla karşılıyor beni, bana sadece elveda demek kalıyor.

Bu parçanın ilk icra edilişinden yaklaşık dört bin yıl önce, ölüm ve yaşam konusunda derin bir karamsarlığa düşmüş başka birisi, Sümerler'in Uruk kenti hükümdarı Gılgamış, benzer sözlerle serzenişte bulunuyordu:

Nasıl bir şeydir
Seni kapıp götüren bu uyku?
Karanlıklara karıştın
Ve beni duymuyorsun artık? [...]
Ölmem mi gerek benim de?
Enkidu'ya benzemeyecek miyim ben de?
Bir kaygı
Kemiriyor içimi!
Ölüm korkusudur
Beni bozkırda koşturan!

Ölüm düşüncesi, bu konudaki ilk fikri metinlerinden biri olan Gılgamış destanından çağımızın düşünce ve sanat eserlerine kadar, örneğin *Metallica*'nın müziğine kadar yaşamımıza damgasını vurmuştur. Hatta iddia edilebilir ki, ölüm düşüncesi ya da ölüm korkusu, insanın varoluşunu şekillendiren ve onun ölümü-aşan düzen ve düzenekler kurmasına neden olan en önemli tahrik mekanizmasıdır. Ölüm düşüncesiyle kıyaslandığında diğer her şey soluk kalmakta, yavaş yavaş siyaha dönüp kararmakta, parlaklık ve ışık ise ölüm düşüncesinden hareketle insanın hem birey hem de topluluk olarak kendisinin yarattığı ve solukluk ve karanlığa nur ve ziya getiren bir hamlesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşte bu kitap, bu düşünce hamlesinin klasikleşmiş ana metinlerini bir araya getirmektedir. Önsözde de belirtmeye çalıştığım gibi, bu metinler, içinde bulunduğumuz büyük kültür çevresinin eserlerinden derlenip toplandı. Bana göre bu, *logos*'çu bir kültür çevresidir. Sözün, aklın, ölçütün ve argümantasyona dayalı gelenek inşası, nakli, ıslahı, tadili ve çoğu kere de tahribi ve yeniden inşası şemsiyesi altındaki bu kültür çevresi içerisinde asırlardır sürüp gelişen ölüm düşüncesinin kaynakları da, insan elinden çıkma diğer eserler gibi (arkeolojik buluntular ve mimari yapılar bunların en önde gelenleri) belirtik argümanlara ve örtük sembolizmalara dayalıdır. Sanırım hepsi de *logos*'tan beslenmekte olan bir geleneğin ürünüdür. Çağdaş yaşantımızın en belirgin özelliği ise, söz konusu *logos*'çu kökenleri-

mizi idrak etmiş olmamızdır bana göre. Ama *logos*'çu geleneği tahrip ve imha gerekli midir, hakikatin açılımı dekonstrüksiyondan mı geçer, ondan emin değilim.

Bu itibarla "Ölüm Kitabı"nın birinci bölümü, *logos*'çu geleneğin belki de ilk yazılı örneği olan *Şabaka Taşı*'yla başlıyor. Milattan önce sekizinci asırda yaşadığı tahmin edilen Mısır hükümdarı Şabaka'nın anısına hazırlanan bir taş üzerine işlenmiş olan ve çevirisi burada verilen metinde, kökeni çok eskiye dayanan bir yaratılış mitosu nakledilmektedir. Çoğu kere "Memphis Teolojisi" olarak da anılan bu anlatıda, Tanrı Ptah, ağzından çıkan bir "söz = *logos*" ile Tanrıları ve onlar aracılığıyla her şeyi yaratır: "Sonra, Atum'un suretinde (bir şey) kalp olarak vücuda geldi ve dil olarak vücuda geldi. Ptah, kudretli Yüce Bir'dir; Horus'un Ptah olduğu bu kalple Thoth'un Ptah olduğu bu dille [bütün Tanrılara] *hayat* ve onlara *ka*'larını [canlarını] vermiştir. (Böylece) kalp ve dil, vücudun (diğer) uzuvları üzerinde hakimiyet kurdu ve onlara, arzu ettiği her şeyi düşünmek ve emretmek suretiyle kendisinin; Tanrıların, insanların, hayvanların, sürüngenlerin ve (diğer) canlıların vücut ve ağızlarında bulunduğunu öğretti. [...] Sahiden de tanrısal düzenin tamamı [Tanrı'nın her sözü], kalbin düşündüğü ve dilin emrettiği surette vücuda geldi."

Tespit edebildiğim kadarıyla Tanrı'nın söz gücüyle her şeyi varlığa taşımasının ilk örneği bu metnin temsil ettiği gelenektir. Tevrat'ın ve sonrasındaki Tanrı anlayışının da bu nakledilmiş geleneğin devamcısı olduğu tahmin edilmektedir.[1]

Bunun ardından bu kitapta, Eski Mısır'da ölüm düşüncesinin defin ve öbür dünya anlayışına nasıl etki etmiş olduğunu kısaca gösterebilmek bakımından "Piramit Metinleri"ne ve "Mısır'ın Ölüler Kitabı"na bakılmıştır. Bunlarla ilgili olarak hem tarihi eserlerin hem de bilimsel literatürün çok zengin olduğu hatırlanacak olursa, "Ölüm Kitabı"nda verilen örneklerin bu konuyla ilgili sadece çok küçük bir özet niteliğini taşıdığı kendiliğinden anlaşılacaktır.

Eski Mısır'dan sonra Mezopotamya'dan örnek olması bakımından "Gılgamış Destanı"nı ele aldım. Bu destanın önemi ne kadar

1) Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için 2004 yılında Heidelberg Üniversitesi'nde hazırlanmış olan şu doktora tezine başvurulabilir: Benedikt Rothöhler, Neue Gedanken zum Denkmal memphitischer Theologie, Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Universität Heidelberg, 2004 [*http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/volltexte/2006/7030/pdf/DMT.pdf*].

vurgulansa azdır. Son derece ileri düzeyde bir eksistensiyal kaygı ve ölüm korkusunu (havfını) yansıtan bu eserin bundan yaklaşık 4000 yıl önceki tarihlerde ortaya çıkmış olduğu düşünülürse, meselenin düşünce tarihi içerisindeki başlangıcı demek olan Gılgamış Destanı'nın işbu meselenin neredeyse bütün unsurlarını daha başta neredeyse kusursuz biçimde ve üstelik hayret verici bir dramatik sunumla ortaya koymuş olduğu söylenebilir. Utanapişti'nin Gılgamış'a söylevi bunun en güzel örneklerinden biridiri: "*Birdenbire/Hiçbir şey kalmaz geriye/Akarsuya karışan susineklerinden/Güneşi gören yüzlerden!/Uyuyan da birdir/Ölen de!/Asla çizilmedi/Ölüm'ün sureti:/Yine de ezelden beri/Tutsağıdır onun, insanoğlu!*"

"Ölüm Kitabı"nın ikinci bölümü, kutsal kitaplara ayrılmıştır. İran, Hint ve Ortadoğu kutsal kitaplarının ilgili ayetlerinden yaptığım derlemede, çeşitli tema farklılıkları hemen göze çarpmaktadır:

Avesta'da dile gelen ikili dünya anlayışı içerisinde ölüm şöyle anlaşılmaktadır: "Bu iki ruhlar bir araya geldiklerinde yaşam ve yaşamdeğil yaratılmış. Hakikatsizliğin yoldaşları ve kötü insanlar en kötü akıl huzursuzluğunu yaşayacaklar, fakat hakikatin yoldaşları ve iyi insanlar en iyi akıl huzuruna kavuşacaklardır. Bu halleri ilelebet sürecektir"

Oysa Upanişadlar'da ölüm, kurtuluşa ermemiş olan kişinin ruhu için yeniden bedenlenmenin bir geçiş kapısı, kurtuluşa ermiş bir ruh içinse mutlak bir'in içinde hemhal oluşun imkanıdır: "*Ve fakat her kim ki bedenle yoğurulmuş/Bu uçurumda Atman'ı keşfedip onda uyanırsa,/O her şeye kadir olan olur, kainatın yaratıcısı olur,/Dünya onun olur, çünkü artık kendisi dünyadır*".

Öte yandan İsrailoğullarının kutsal kitaplarında ("Eski Antlaşma" ya da *Tanakh*'ta) ölüm, ilk insanın Tanrı'nın buyruğuna karşı gelmesiyle ortaya çıkmıştır: "Artık yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli" Bu bağlamda ölüm, Tanrı'nın kulları olan insanlar için adeta bir cezadır. Zaten *Tanakh*'taki pek çok ayette Tanrı'nın, ceza aracı olarak insanlar arasına ölümü saldığı ifade edilmektedir. Kitabımızda bunların örneklerini verdik. Öte yandan bu dünyadaki yaşamın geçiciliği ve önemsizliği üzerine olan ayetler, *Tanakh*'taki en çarpıcı bölümler arasında sayılmaktadır. Eyüp peygamberin çektiği çile ve buna eşlik eden serzenişlerini ayrıntılı olarak alıntıladım: "Denizin kaynaklarına vardın

mı, gezdin mi enginin diplerinde? Ölüm kapıları sana gösterildi mi? Gördün mü ölüm gölgesinin kapılarını? Dünyanın genişliğini kavradın mı? Anlat bana, bütün bunları biliyorsan. Işığın bulunduğu yerin yolu nerede? Ya karanlık, onun yeri neresi? Onları yerlerine götürebilir misin? Evlerinin yolunu biliyor musun?"

Bütün bu çileli dünyevi varoluşa rağmen *Tanakh*'a göre inanan insandan beklenen, Tanrı'ya koşulsuz güven ve teslimiyettir: "Rab çobanımdır, eksiğim olmaz. Beni yemyeşil çayırlarda yatırır, sakin suların kıyısına götürür. İçimi tazeler, adı uğruna bana doğru yollarda öncülük eder. Karanlık ölüm vadisinden geçsem bile, kötülükten korkmam. Çünkü sen benimlesin."

Geleneksel ölüm anlayışını ters yüz eden büyük düşünce devrimlerinden birinin Hıristiyanların kutsal kitaplarında (Yeni Ahit'te) cereyan ettiğini söylemek yanlış olmaz. Zira Hıristiyan inanışa göre, Adem ve Havva'dan bu yana nakledilerek gelen ölümcül günah İsa Mesih'in kendini insanlar için kurban vermesi suretiyle ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla ölüm, İsa Mesih'in kendini kurban vermesi ve ardından dirilmesi üzerine hükmünü yitirmiştir. Bu bağlamda, Pavlus'un *Korintliler'e Birinci Mektup*'u son derece ilgi çekicidir: "Ölüm bir insan aracılığıyla geldiğinde göre, ölümden diriliş de bir insan aracılığıyla gelir. Herkes nasıl Adem'de ölüyorsa, herkes Mesih'te yaşama kavuşacak. [...] Hepimiz ölmeyeceğiz; son borazan çalınınca hepimiz bir anda, göz açıp kapayana dek değiştirileceğiz. Evet, borazan çalınacak, ölüler çürümez olarak dirilecek, ve biz de değiştirileceğiz. Çünkü bu çürüyen beden çürümezliği, bu ölümlü beden ölümsüzlüğü giyinmelidir. Çürüyen ve ölümlü beden çürümezliği ve ölümsüzlüğü giyinince, 'Ölüm yok edildi, zafer kazanıldı!' diye yazılmış olan söz yerine gelecek. Ey ölüm, zaferin nerede? Ey ölüm, dikenin nerede?"

Kutsal kitaplarla ilgili bölümü, Kur'an-ı Kerim'den yaptığım alıntılarla tamamlıyorum. Dünyevi yaşamın bir sınav olduğunu ve Allah'ın rahmet ve hikmetine şahit olabilme imkanı yarattığı yönündeki ayetler, ölümün kaçınılmaz olarak geleceğini, insanların dünyadaki görünen ve görünmez işlerinden bizzat sorumlu tutulacaklarını ve diriliş gününde akıbetleri hakkında hüküm verileceği bildirilmektedir: "Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız" (*Tâ-Hâ* 55).

"Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz" (*Enbiyâ* 35). "O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır" (*Mülk* 2). "Yemin ederim şafağa, geceye ve içinde topladıklarına, dolunay halindeki aya ki, şüphesiz siz halden hale geçeceksiniz. Böyleyken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?" (*İnşikâk* 20).

Eski Mısır ve Mezopotamya, ardından da kutsal kitaplarla ilgili ilk iki bölümde, felsefi düşünüş ile ilahi tefekkür arasındaki ayrım henüz gelişmemiş, ölümle ilgili düşünüşün dile getirilişi ise olağanüstü bir üslup ve hikmetle cereyan etmiştir. Kuşkusuz ki bu konuda söz konusu tarzda düşünüp yazmak çok cazip. Ancak felsefenin *logos*'a yönelik olarak icra ediliyor olmaklığını ilk kez Eskiçağ Yunan düşünürlerinde gördüğümüzü söylersek yanılmış olmayız. Bu nedenle "Ölüm Kitabı"nın üçüncü bölümü, Eskiçağ Yunan düşünürlerine ayrılmıştır.

Eskiçağ Yunan düşüncesinin çok eski dönemlerini genellikle Homeros'la başlatmak adettendir ve bu da çok yanlış bir gelenek değildir. Bu bağlamda Homeros'un İlyada Destam'ndaki ölümle ilgili dizeleri, dikkat çekicidir. Zira burada ölüm, Tanrıça Hera'nın sözlerine göre Kader'in kaçınılmaz icrası olarak görülmekte: "Kaderi çok önceden yazılmış fani bir insanı kötü ölümden kurtarmak mı istiyorsun?" Ölüm ile Uyku'nun kardeşliğinin vurgulandığı Homeros'taki ölüm anlayışında, dünyevi yaşamın geçiciliği ve fakat nesillerin ve insanlığın devamı vurgulanmaktadır: "İnsanların soyu da böyledir işte: Bir taraftan filizlenir, diğer taraftan silinip gider"

Öte yandan Parmenides, varlığın var, hiçliğin hiç olduğu savıyla varlığın değişmez mevcudiyetini ortaya atarak son derece önemli ve asırlara damgasını vuran bir öğreti inşa etmiştir. O, uzun bir şiir olarak ifade ettiği öğretisinde bu anlayışı şöyle özetlemektedir: "Nasıl yok olabilir var-olan öyleyse? Nasıl doğabilir? Doğduysa var değildir, ileride doğacaksa da öyle. Böylece doğuş sönmüştür ve ölüm yok olmuştur" Günlük hayatta görülen çokluk ve gelip geçicilik bize göre öyledir, ama işin özüne bakıldığında varlığın görkemli varlanışı söz konusudur, başka bir şey değil. Felsefe tarihi bakımından bu görüş, son derece önemli ve etkili bir yaklaşım olarak kalmaya devam edecektir.

Dönemin bir başka felsefe çınarı Herakleitos, dönüşüm ve zıtlıkların birliği anlamında yaklaşmıştır ölüme: "Ölümsüzler ölümlü, ölümlüler ölümsüz. Biri diğerinin ölümünü yaşar, diğeri de ötekinin yaşamını ölür"

Öte yandan Empedokles, her şeyin bir karışımdan meydana geldiğini, ölüm ya da bozulma denilenin, aslında söz konusu karışımın öğelerine ayrılması ve ardından başka bir karışımda vücut bulması olduğunu söyleyecektir: "Karışımdır yalnız ve karışmışların değişilmesi var-olan, 'doğuş' insanların verdiği addır buna" Empedokles'in bu yaklaşımı, ölüm düşüncesinin tarihi içerisinde pek çok şekil ve surette yeniden ve yeniden karşımıza çıkacaktır. Bir filozofun yapıtından sadece birkaç fragmanının kalmış olması olması, onun derin fikirlerinin hiçbir zaman nakledilemeyeceği anlamına gelmiyor demek ki. Aynı durum, Pythagoras için de geçerlidir mesela. Ancak onunla ilgili elde herhangi bir birincil el kaynak bulunmadığı için, "Ölüm Kitabı"na bu filozof ve okulunu dahil etmemeyi tercih ettim.

Eskiçağ Yunan düşüncesi içerisinde belki de ölümle ilgili en çok alıntılanan düşünürlerden birisi de kuşkusuz Epikuros'tur. Onun Menoikeus'a yazdığı mektubunu daha sonraları nakletmiş olan Diogenes Laertios, bunu yaparak ölümsüz bir ölüm düşüncesini bize kazandırmıştır: "Ölüm, bizim için hiçbir şeydir; çünkü biz varken ölüm yoktur; ölüm gelince de biz yokuz. Buna göre ölüm ne yaşayanları ilgilendirir ne de ölüleri, çünkü yaşayanlar için ölüm yoktur, ölüler ise zaten yoktur"

Eskiçağ Yunan düşüncesinin abidevi düşünürü Platon ise, Sokrates'in savunması, hapishane konuşmaları ve idamına giden süreçteki konuşmalarını diyaloglarına taşıyarak ruhun ölümsüzlüğü anlayışının en ciddi ve bir o kadar da dokunaklı savunusunu yapmıştır. Özellikle *Phaidon* isimli diyalogda yeniden bedenlenme düşüncesine de yer veren Platon, bu itibarla Upanişadları ve Eski Mısır ölüm düşüncesini Pythagorasçı bir çizgi üzerinde çağrıştırıyor gibidir.

Platon'un öğrencisi ve kendi başına müstakil bir düşünce çınarı olan Aristoteles, ondan beklenen bir bilimsel tutumla ölümün fizyolojik olarak ne demek olduğunu ele almış ("Doğal ölüm işte bu bedendeki sıcaklığın boğulmasıdır"), öte yandan toplumsal açıdan bakıldığında ölümün ve ölülerin nasıl değerlendirilmesi gerektiğini irdelemiştir: "O halde acaba yaşadığı sürece hiçbir insanı mutlu sayma-

yacak mıyız?" Bu anlamda yaşamda mutlu olabilmek için erdemli bir yaşam sürdürmemiz gerektiğini söyleyen Aristoteles, ölüm karşısında yiğitçe durmak gerektiğinin de altını çizmiştir: "Yiğit kişiler karşı koymanın ve ölümün güzel olduğu yerde yiğitçe davranırlar"

Aristoteles'le birlikte "Ölüm Kitabı"nın üçüncü bölümü de bitmiş oluyor. Dördüncü bölüm, Stoa felsefesi ve Eskiçağ Roma düşünürleri üzerine. Aslında bu başlık aynı iki şeyin tekrarı gibidir de. Zira derlememize dahil ettiğimiz düşünürlerin hepsi (Plutarkhos hariç) Stoa felsefesinin temsilcileridir. Fakat burada hem bir akım belirtme hem de dönemlendirme gereğini hissettim ve bu yüzden söz konusu ikili başlığı tercih ettim.

Lucretius'un didaktik ve bir o kadar da olağanüstü şiiri *Varlığın Yapısı*, maddeci bir anlayışı ve Empedokles, Demokritos ve özellikle de Epikuros'un izlerini taşıyan bir karışımcılık ve atomist görüşü dile getirmektedir. Ruhun ölümlü bir varlık olduğunu, ruh ile bedenin birbirinden ayrıldığında ikisinin de varlığının sona erdiğini savunan Lucretius, şöyle demektedir: *"Dokunamaz bile ölüm, yoktur bir anlamı da,/Tinin özü ölümlü olduktan sonra"* Ve daha sonra: *"Ölüm kaldırıyor varlığımı, yakmak, yıkmak elinde,/Bundan öğreniyoruz, ölümden korkmak gereksiz./Acı duymaz yaşamayan, doğmamış gibi oluruz,/Ölümlü yaşamdan ayırınca bizi ölümsüz ölüm"*

Öte yandan Seneca, ölüm düşüncesine yaptığı katkılardan dolayı çok özel bir yere sahiptir. Felsefesini özellikle Lucilius'a yazdığı mektuplarda Stoacı çizgisi doğrultusunda geliştiren Seneca, ölüm ve intihar konusunda son derece çarpıcı görüşler ortaya koymuştur: "Sanıyoruz ki ölüm önümüzdedir; oysa ölümün büyük bir kısmı şimdiden geçip gitmiştir. Hayatımızın gerimizde kalan kısmını ölüm geçirmiştir eline" Başka bir yerde: "Ölüm var olmamaktır. Bunun ne olduğunu biliyorum artık: benden sonra da, benden önce neydiyse, o olacak" İnsanın hayatına son verme konusundaki özgür seçimi üzerine: "Yaşamı koyup gitmeye hazırım ve daha ne kadar yaşayacağıma önem vermediğim için, hayattan zevk alıyorum" Başka bir yerde: "Ölümde her şeyden çok, yüreğimizin sesini dinlemeliyiz. Onun eğilimi nereye ise, oraya gitmeli"

Romalı düşünür, devlet adamı ve yazar Cicero da benzer bir anlayış ortaya koyacaktır. Onun özellikle *Tusculum Tartışmaları* isimli kitabının birinci bölümünün tamamı bu konu üzerine yürütülen bir

diyalog şeklindedir. Şöyle diyecektir Cicero: "Bu dünyadan ayrılacağımız gün gelip çatınca, şükran duyarak, sevinç içinde boyun eğelim ölüme, ya besbelli bize ayrılan ebedi istirahatgahımıza gidebilmemiz ya da bütün heyecanlardan ve sıkıntılardan kurtulabilmemiz için bir hapishaneden, zincirlerimizden kurtulduğumuzu düşünelim"

Hayatın gelip geçiciliği ve ölümün kaçınılmaz ve fakat dayanılmaz hafifliğini ele alanlar arasında Roma İmparatoru Marcus Aurelius da yer almaktadır. Şöyle diyecektir: "İnsanların yaşamı nefes alıp vermekten ibarettir. Nasıl havayı içimize çekip sonra dışarı veriyorsak yaşamımız da buna benzer. Önce onu içimize çeker sonra geri veririz"

"Ölüm Kitabı"nın bu aşamasında, Plutarkhos'tan kısa bir alıntıya yer verdim. Alıntı, onun *İsis ve Osiris* kitabından. Bunu yapmamın nedeni, Eskiçağ Roma'da özellikle İsis kültünün yükselmesi ve Eski Mısır'dan gelen mistik-ezoterik öğretilerin burada önemlice yer işgal etmeye başlamasıdır. Örneğin Osiris'in yeniden dirilişi önemli bir düşünce öğesi olarak kabul ediliyordu.

Öte yandan Epiktetos, ölümün bir kötülük olup olmadığı konusunda önemli fikirler ortaya koymuştur. Özellikle günümüzün felsefi tartışmaları içerisinde tam da bu konunun çok yaygın biçimde tartışılıyor olması, Epiktetos'un görüşlerini ayrıntılı olarak ele almayı gerektiriyordu. Ölümü "hüzün maskelerine" benzeten Epiktetos, maskelerin ancak çocukları korkutabileceğini, ölümün de bir tür maske olması sebebiyle ancak çocukça düşünenlerin ölümden korkacaklarını söyler. Şöyle diyecektir ölümün kötülüğü hakkında: "Ölüm eğer bir kötülükse, insanlar hep birlikte ya da birer birer ölsün, ne farkı var? Bedenle ruhun birbirlerinden ayrılmaları dışında nedir ölüm? Hiçbir şey. Ve Grekler ölüp giderse, kapı kapanmış mı olur? Sen ölmeyecek misin? Öleceğim. Öyleyse neden sızlanıyorsun..?"

"Ölüm Kitabı"nın bundan sonraki beşinci bölümü, Ortaçağ'daki ölüm düşüncesiyle ilgili. Hem Hıristiyan hem de Müslüman düşünürlerin bu konudaki görüşlerini bir araya getirmemdeki amaç, bu dönemdeki düşünce alışverişinin yönlerini ortaya koyabilmekti de.

Augustinus'un dev eseri *Paganlara Karşı Tanrı Devletine Dair*'in (kısaca *Tanrı Devleti*'nin) on üçüncü kitabında, ölüm konusu, doğal olarak Hıristiyani bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Augustinus'a göre ölüm, gerçek yaşama açılan bir kapıdır. Bu anlayışıyla Platon'un görüşlerini

anımsatır. Ancak Augustinus'ta ölüm, günahın bir cezasıdır. Halbuki Hıristiyani bir ölüm, yani İsa Mesih'te ölüm, yaşama ulaştırır. Bedenin ölümü ile ruhun ölümü gibi bir ikili ayrıma giden Augustinus, ruhun ölümünü ikinci ölüm olarak ifade etmekte ve bunu Tanrı'mn ruhu terk etmesi olarak ele almaktadır. Bu durumda, tam ve korkunç bir cehennem azabı çekilecektir. Öte yandan Augustinus, kendisine özgü bir kavram hassasiyetiyle ölüm, ölmek ve ölmüş olmak üzerine ayrıntılı bir çözümlemeyi de burada sunmaktadır: "Hayatımızın uzunluğu ne olursa olsun, bu, ömrümüzün bütününden eksiltilecektir ve geriye kalan her gün biraz daha az bir vakit olacaktır. Dolayısıyla şimdiki hayatımız, ölüm hedefine doğru koşulan bir yarış gibidir – bu yarışta hiç kimse mola alamaz veya biraz bile yavaşlayamaz"

Augustinus'tan sonra alıntılanan düşünürlerden Kindi ile Farabi, ölümün kötü bir şey olmadığını, aksini düşünenlerin, ölüm hakkında bilgisiz oldukları için böyle düşündüklerini ortaya koymaktadırlar. Özellikle Farabi'nin Eskiçağ Yunan felsefesinden ilham alarak teorik ve pratik akıl ayrımına gitmesi ve aklın (bir başka deyişle *logos*'un) "maddeden soyutlanmış olduğu için beden öldükten sonra da varlığını" sürdürdüğünü savunması, gelenek naklinin boyutlarını rahatlıkla gözler önüne serebilmektedir.

"Ölüm Kitabı"nın ilginç alıntılarından birisi de İbn Sina'nın *Ölüm Korkusundan Kurtuluş* başlıklı risalesidir. Burada İbn Sina, yine büyük bir kavram hassasiyeti göstererek giriştiği çözümlemesinde ölüm korkusunun (kendi deyimiyle *fi'l havf mine'l mevt*), ölümün ne olduğunu bilmezlikten ileri geldiğini savunacaktır. Onun bu korku için *havf* sözcüğünü kullanması, benim de Heidegger'in *Varlık ve Zaman* kitabının çevirisinde Almanca'daki *Angst* için bu sözcüğü tercih etmeme neden olmuştur.

Müslüman düşünürler konusunu Yunus Emre'ye haklı olarak geniş bir yer ayırdıktan sonra (Yunus *Divan*'ında ölüm konusu çok geniş bir yer tutmaktadır, keşke ondan daha çok alıntı yapma imkanım olsaydı), İbnü'l Arabi ve Mevlana Celaleddin-i Rumi'den yaptığım kısa alıntılarla, Hıristiyan düşünürler konusunu ise Thomas Aquinas, Nicolaus Cusanus ve Meister Eckhart'tan yaptığım yine kısa alıntılarla bitiriyorum.

"Ölüm Kitabı"nın beşinci bölümünden sonraki altıncı bölümü, "Ortaçağ'dan sonraki" ölüm düşüncesini ele alan yazarlara ayrıl-

mıştır. Neden böyle bir başlık seçtiğime gelince: Doğrusu Ortaçağ'dan sonraki ölüm düşüncesini nasıl dönemlendireceğim konusunda tereddütte kaldım. Bu nedenle kestirme bir yoldan "sonrası" diyerek bıraktım.

Ortaçağ sonrası ölüm düşüncesi, son derece önemli birtakım kırılmaları ve yeniden inşaları bünyesinde barındırmaktadır. Hem ölümü ele alış minvalleri değişmekte, hem de ölümü yorumlama tarzlarında kökten değişiklikler görülmektedir. Örneğin Pico della Mirandola'nın "Evrende hiçbir şey ölmez veya helak olmaz" tezi, yepyeni, bilimsellikten beslenen ve fakat ezoterik boyutları da içeren bir yeniden başlangıç iddiası gibidir. Öte yandan her ne kadar Hıristiyan öğretinin tamamen içinde yer alsa da Martin Luther'in "Her birimiz ölüme çağırılmışız ve hiç kimse başkasının yerine ölmeyecek" sözünün, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl felsefesinde (özellikle de Heidegger'in ölüm düşüncesinde) önemli yankıları olmuştur.

Bu bağlamda Giordano Bruno'nun *Evrenin ve Dünyanın Sonsuzluğu Üzerine* isimli kitabı son derece önemli bir yere sahiptir. Mutlak bütün ve bir'liğin, değişmezliğin ve sonlu-olmayışın kitabı olan bu çalışmasında Bruno, netice itibariyle şöyle demektedir: "Fakat bunun varlığının ve özünün derinliklerini kavradıkça, yani herhangi bir değişim içinde olmadığımızı idrak ettikçe, sadece bizim için değil, sahih olan her töz için de ölüm diye bir şeyin olmadığını, hiçbir şeyin gerçek anlamda yok olmadığını, aksine: her şeyin sonsuz uzay içinde akıp gittiğini ve sadece görünümünü değiştirdiğini bilecektir"

Öte yandan René Descartes, ölümü fiziksel boyutuyla ele almış ve onu organizmanın harap olması açısından değerlendirmiştir. Ortaçağ sonrası mistiklerden Jakob Böhme, ölümü hayatın kökü saymış, ana Hıristiyani motif olan İsa Mesih sayesinde ölümün ortadan kaldırılmış olduğu düşüncesi üzerinden ezoterik yorumlarda bulunmuştur. Aynı temayı, Angelus Silesius takma adını kullanan Johannes Scheffler de işlemiştir. Onun "Ölüm Kitabı" için aktardığım çalışması, beyitler halinde kaleme aldığı *Kherubinik Seyyah*'tır. *Kherubim*, Tevrat'ta adı geçen koruyucu meleklerdir. Şöyle diyecektir: *"Sadece ölüm beni özgür kıldığı içindir ki,/Her şeyin en iyisinin ölüm olduğunu söylüyorum"* Öte yandan onun *Neden ve Niçini Olmadan* başlıklı beyiti, çağdaş felsefeciler tarafından sıklıkla alıntılanmıştır:

"Gülün neden ve niçini yoktur, açtığı için açar,/Kendince büyüklük taslamaz, gördün mü beni, diye de kimseye sormaz"

Spinoza'ya göre ölüm, üzerinde en az düşünülmesi gereken bir meseledir. Çünkü aslolan bu dünyadaki yapıp ettiklerimizin gerçekliğidir: "Hür bir insan hiçbir şeyi ölümden daha az düşünmez ve onun bilgeliği ölüm hakkında değil, hayat hakkında derin bir düşüncedir"

Görülebildiği kadarıyla, Ortaçağ sonrası düşüncenin ilk bir iki yüzyılında Hıristiyan gelenek ile yeni yönelimler arasındaki gerilim kendini ölüm düşüncesinin gelişimi bakımından da belli etmektedir. Ancak bu gerilimin asıl olarak cereyan ettiği yer, tabii ki yeni doğa bilimleri ve bilimsel yöntem sahası olacaktır. Ama bu konunun "Ölüm Kitabı"nda işlenmesine fırsat yoktur ne yazık ki.

Şu iki örnek, bu gerilimi çok çarpıcı biçimde gösterebilmektedir bize: Babasının ölümünden sonra 17 Ekim 1651 tarihinde bay ve bayan Périer'ye yazdığı bir mektupta Blaise Pascal, Hıristiyani gelenek içinde kalmaya olanca gücüyle devam ederken ("ölüm sahiden ve fiilen günahın cezasıdır"), Montaigne, ünlü *Denemeler*'inde Lucretius, Seneca ve Manilius'tan alıntılarla desteklediği son derece devrimci görüşlerini ortaya koyabilmektedir: "Ömrünüzün her günkü işi, ölüm evini kurmaktır. Hayatın içinde iken ölümün de içindesiniz; çünkü hayattan çıkınca ölümden de çıkmış oluyorsunuz" Ve daha sonra: "Bir gün yaşadıysanız, her şeyi görmüş sayılırsınız. Bir gün bütün günlerin eşidir. Başka bir gündüz, başka bir gece yok ki. Atalarınızın gördüğü, torunlarınızın göreceği hep bu güneş, bu ay, bu yıldızlar, bu düzendir". Böylece bir bakıma varoluşçu felsefeye giden yolun kapısı açılmış olur.

Benzer bir devrimci yaklaşımı Jean-Jacques Rousseau'da görmekteyiz. Onun *Emile* isimli kitabı, zaten başlı başına bir devrim abidesi niteliğindedir. Rousseau'nun bu kitapta ölümle ilgili söylediği, ölümün doğal bir şey olduğu ve insanların bunu böylece kabul etmesi gerektiğidir. Özellikle doğayla tam bir uyum içinde yaşayanların ölüm karşısındaki doğallıklarının esas alınması gerektiğini ifade eden Rousseau şöyle demektedir: "İnsan doğal olarak sürekli acı çekmeyi bilir ve huzur içinde ölür. İnsanı alçaltan ve ağız tadıyla ölmesine engel olanlar reçeteleriyle hekimler, öğütleriyle filozoflar, teşvikleriyle papazlardır" Öte yandan *Emile*'de bir dadı ile kız arasında geçen hayali diyalog da son derece etkileyici ve önemlidir.

Her ne kadar bazı sebepler yüzünden Ludwig Feuerbach ismine belirli bir bakış açısıyla yaklaşılmaktaysa da onun *Ölüm ve Ölümsüzlük Üzerine Düşünceler* isimli kitabı, ölüm kavramını ve ölümsüzlük düşüncesini toptan reddetmesi ve bu ifadelerin bir hiç ve batıl olduğunu savunması bakımından hem büyük tepki toplamış ve hem de ölüm düşüncesinin kendine yepyeni zeminler yaratabilmesini sağlayabilmiştir. Şöyle diyecektir Feuerbach: "Ölümsüz bir yaşam, bizatihi kendi için var olan, kendi yazgısını, kendi amaç ve kıymetini kendinde bulan bir *yaşamdır.* Ölümsüz bir yaşam, *içeriği dopdolu* olan bir yaşamdır." Feuerbach'a göre aslolan bu dünyadaki varoluşumuz ve onun içeriksel icrası olduğuna göre, ölümsüzlük ölüm sonrası bir nitelik değil ölüm öncesi bir varoluştur. Bu düşünce, açık açık ifade edilmemiş de olsa, kendisinden sonra ölüm hakkında düşünüp taşınanlara hep rehberlik edecektir.

İşte tam da bu noktada, neden söz konusu dönemdeki, yani 18. ve 19. yüzyıldaki pek çok düşünüre "Ölüm Kitabı"nda yer vermediğimi ortaya koymam gerekiyor. Öncelikle David Hume'un *İntihar Üzerine* başlıklı makalesini bu kitaba dahil etmedim, çünkü değerli bir arkadaşımın hazırladığı ve çok yakın bir tarihte yayımlanacak olan Hume'la ilgili bir kitapta bu makale tümüyle yer alacak. Hume'un intiharı savunması ve bunun iyi bir şey olduğunu söylemesi, döneminin sıkı Kilise ve ahlak anlayışı dikkate alınacak olursa hem oldukça şaşırtıcıydı hem de bir devrim niteliğindeydi.

Öte yandan Kant ve Hegel'den hiçbir alıntının olmaması dikkat çekmiş olmalıdır. Kant'ın ölüm düşüncesine katkısının maalesef çok ağırlıklı olmadığını, Hegel'in ise gençlik döneminde Hıristiyani, ileri yaşlarında da mutlak idealizm çerçevesinde hiçlik ve mutlak bir'lik bakımından ölümü değerlendirdiğini söylemek belki de yeterli gelecektir. Fichte'yi dahil etmek lazım gelebilirdi, ama onun da demin Feuerbach veya birazdan ele alacağımız Kierkegaard kadar derinlikli bir katkı yapabildiğini söylemek güç. Alman Romantisizmi ve *Sturm und Drang* düşünür ve yazarlarını da katmadım. Aynı şekilde İngiliz ve Fransız yazarlar da yer almıyor. Olağanüstü katkıları olan bu yazarların, eserlerini ağırlıklı olarak çeşitli edebiyat türleri aracılığıyla sunmuş olmaları, "Ölüm Kitabı"nın önsözünde belirttiğim nedenlerden dolayı onları bu kitaba dahil edemememe neden oldu.

Ölüm düşüncesinin seyri içinde son derece özgün ve önemli bir yere sahip olan bir başka düşünür Sören Kierkegaard'dır. Onun *Hayali Vesileler Hakkında Üç Söylev*'indeki "Bir Mezar Başında" isimli hayali söylevi ve onu takip eden çözümlemesi, ölümün kesinliği, hatıra ve hafıza, ölümün öğreticiliği gibi konuları ön plana çıkarması bakımından çok önemlidir. Şöyle demektedir Kierkegaard: "Eğer ölümün var olduğu kesinse, ki öyledir; eğer ölümün hükmüyle her şey bitiyorsa; eğer bu konuda herhangi bir açıklamada bulunma işine ölümün kendisinin asla karışmadığı doğruysa – o zaman iş, kendimizi anlamaktan geçiyor demektir. Bu konuda gönülden bir anlayış, ölüm gece ise yaşam gündüzdür diyecektir. Eğer geceleyin hiçbir iş yapılamıyorsa, o zaman işimizi gündüzleyin yapacağız. Gönülden oluşun kısa ve fakat harekete geçirici çığlığı, tıpkı ölümün kısacık çığlığı gibi, bize şöyle sesleniyor: gün bugündür."

Ölüm düşüncesini, yaşama iradesinden hareketle ele alan ve böylece bu konuda yeni bir çığır açan Arthur Schopenhauer olmuştur. Ölümden sonraki var olmama ile doğumdan önceki var olmamayı özdeş kabul eden Schopenhauer, zihnimizin yapısı dolayısıyla (burada Kant'ın etkisi görülmektedir) bizim zaman ve ölüm konularında kendimize özgü bir anlayış geliştirdiğimizi, ama bunun konunun özüne isabet edemediğini belirtmektedir. Şöyle diyecektir: "Zihin, ikincil bir fenomen olup beyinden kaynaklanmaktadır; bu sebeple onunla birlikte başlamakta ve sona ermektedir. Oysa irade, zamanın da ait olduğu bütün tezahürlerin çekirdeği veya formudur, onun yegane koşuludur ve dolayısıyla hürdür ve bu nedenle de yok edilemezdir. Öyleyse ölümle birlikte bilinç kaybolmaktaysa da bilinci ortaya çıkartan ve devamını sağlayan şey yok olmamaktadır: Yaşam sona erse de onda kendini tezahür eden yaşamın ilkesi yok olmamaktadır."

Biz'er aslında birer maceraperestiz: düşünsel dünyanın maceraperestleri... Maceraya atılmak için yerimizi yurdumuzu terk edip vahşi ormanlarda mücadele etmemize gerek yok elbette. Belki de en büyük macera, düşünce aleminin uçsuz bucaksız genişliğinde yol almaya çalışmak, belirli bir güzergah ve menzil olmasa bile macera olan maceraya atılmaktır. İşte böyle birisidir Friedrich Nietzsche ve Onun *İşte Böyle Dedi Zerdüşt* isimli ürpertici kitabında, ölümle ilgili söyledikleri bu maceranın köşe taşlarını vermektedir bize.

Şöyle diyecektir, yaşam denilen hem fiili hem de düşünsel macerayı canı gönülden evetleyerek: "Ölümünüz, insana ve yeryüzüne bir hakaret olmamalı dostlarım: ben, bunu istiyorum ruhunuzun balından. Ölümünüzde tininizin ve erdeminizin korları parlamalı hala, tıpkı yeryüzünü saran akşam kızıllığı gibi: aksi takdirde sizinkisi, yanlış bir ölümdür."

Çağdaş ölüm düşüncesinin asıl kaynakları Heidegger, Sartre ve Levinas'a gelmeden önce, "Ölüm Kitabı"nda Georg Simmel'den iki metne yer verdim. Yer yer Schopenhauer'in etkisi görünen *Ölümün Metafiziği Üzerine* başlıklı makalesinde Simmel, özellikle yaşamın içeriği üzerinde durmakta ve yaşam içeriklerinin nasıl ölüm-aşan mana ve ahlak birikimlerine dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu itibarla ölüm sayesinde kültür ve ahlak söz konusu olabilmektedir: "Ölüme yaklaşmak için tüketedurduğumuz yaşamımız aslında ondan kaçmak üzere harcanan bir yaşamdır. Bizler, bir geminin üzerindeyken seyir istikametinin tersine doğru yürüyenlere benziyoruz: güneye doğru yürürken, ayaklarımızın bastığı zemin bizimle birlikte kuzeye doğru taşımıyor." Ve daha sonra: "Ölüm, yaşam sürecini durdurup iptal ediyorsa da içeriklerinin anlam ve önemine dokunamamaktadır."

Çağdaş ölüm düşüncesi içerisinde psikolojinin önemi büyüktür. Her ne kadar "Ölüm Kitabı" psikoloji alanına girmeyecekse de burada Freud mutlaka yer almalıydı. Bu nedenle onun *Totem ve Tabu* isimli kitabındaki "Ölüler Tabusu" konusunu ele almadan geçemedim. Aynı şekilde "Ölüm Kitabı"nın son metni olan Irvin Yalom'un ölüm anksiyetesi hakkındaki açıklamaları da burada yer almak durumundaydı. Yalom'un çalışması, aynı zamanda iyi bir felsefi özet niteliğini taşıdığı için de ölüm düşüncesi konusunda ayrıca değerli bir katkı sağlamaktadır.

Çağdaş ölüm düşüncesine olağanüstü büyük bir katkıda bulunan Martin Heidegger'in bu konudaki çözümlemelerini kapsamlı şekilde "Ölüm Kitabı"na taşıdım. Onun *Varlık ve Zaman* isimli şaheserinin 47, 48 ve 53'üncü maddelerini olduğu gibi bu derlemeye aldım. Heidegger, burada fundamental ontolojik bir bakış açısıyla eksistensiyal bir ölüm anlayışına varmanın güzergahını gözler önüne sermektedir. Kendi eşsiz ve bir o kadar da anlaşılması zor üslubuyla vardığı nokta şudur: "Eksistensiyal olarak tasarlanan sahih ölüme yönelik

varlığın karakterizasyonunu şu şekilde özetlememiz mümkündür artık: *Öndeleme Dasein'a, herkes-benliğindeki kaybolmuşluğunu açığa çıkartarak onu, ilgilenici itina-göstermekliğe birincil olarak dayanmaksızın kendi olma imkanıyla karşı karşıya getirir ki bu; tutkulu, herkesin vehimlerinden sıyrılmış, fiili, kendinden emin ve kendini havfeden ölüme yönelik hürriyet demektir.*"

Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'daki ölüm çözümlemesi, daha sonra Jean-Paul Sartre tarafından *Varlık ve Hiçlik* isimli kitabında eleştiriye konu olacaktır. Bu süreçte Sartre, ölüm düşüncesine çok ciddi ve önemli katkılarda bulunacaktır. Şöyle diyecektir Sartre: "Nitekim ölüm hiçbir biçimde ve en azından *kendi-için* olduğu ölçüde, benim varlığımın ontolojik yapısı değildir; kendi varlığı içinde ölümlü olan *başkası*dır. Kendi-için-varlıkta ölüme hiçbir yer yoktur; ölümü ne bekleyebilir, ne gerçekleştirebilir, ne de ona doğru atılımda bulunabilir; ölüm hiçbir biçimde sonluluğunun temeli olmadığı gibi, daha genelde ne kökensel özgürlüğün projesi olarak içeriden temellendirilebilir, ne de kendi-için tarafından bir nitelik olarak dışarıdan kabul edilebilir. O halde nedir ölüm? Olgusallığın ve başkası-için-varlığın belli bir veçhesinden, yani veriden başka bir şey değildir. Doğmuş olmamız saçmadır, ölecek olmamız saçmadır; öte yandan, bu saçmalık, varlığımın devamlı yabancılaşması olarak ortaya çıkar – *artık* benim imkanım değil de başkasınmki olan imkan."

Ölümü "varlığı tepeden tırnağa sarsan bir delilik" olarak gören Maurice Blanchot'nun *Öteye Adım Yok Ötesi* isimli kitabı ile E. M. Cioran'ın *Çürümenin Kitabı* isimli çalışmasından yaptığım alıntılarla devam ediyorum "Ölüm Kitabı"na. Burada Cioran şöyle diyecektir: "Fakat kendimizden gelen, kendimiz *olan* bir şey vardır; görünmez, ama içsel olarak teyit edilebilir bir gerçeklik; her an kavranabilen ve hiçbir zaman kabullenmeye cesaret edilmeyen ve ancak tüketilmeden önce gündeme gelen uygunsuz ve ezeli bir mevcudiyet: Ölümdür bu, hakiki ölçüt odur..."

Emmanuel Lévinas, *Ölüm ve Zaman* isimli kitabında, ölüm üzerine ne biliyoruz, diye sormaktadır. Bu itibarla şöyle demektedir: "Ölen birisinin yüzü maskeye dönüşür. İfade yok olur. Benim olmayan ölümün deneyimi, *birisinin* ölümünün 'deneyimi' olarak en başından beri biyolojik süreçlerin ötesindedir, birisi olarak benimle bağlantıya girer." Bu bağlamda Lévinas, modern düşüncenin özüne

bir itiraz yükseltir: "İnsanın sırrı onun yönelimsel bilinç edimlerinde yatmaz. İnsanın özü (*esse*) varlıkta ayak direme veya ruhun eğilimlerinde (*conatus*) değil, çıkarlarından vazgeçmede ve elveda diyebilmesidir. Ölüm: zamanın süresi tarafından talep edildiği şekliyle ölümlülük."

"Ölüm Kitabı"na Türkiye'den de çağdaş bir felsefeciyi dahil etmek istedim. Bu noktada Nermi Uygur'un *Yaşama Felsefesi* isimli kitabı en uygun tercih gibi geldi bana. Onun ölüm konusundaki çözümlemeleri, kendine has olağanüstü Türkçe sözcük hassasiyetiyle önemli bir katkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle demektedir Uygur: "Ölüm: yaşamanın öbür yüzü, yaşamanın içte taşıdığı saatli bomba; yaşamanın ötesinde kıyı; yaşamanın düşman kardeşi. Yaşama: ölüme akan ırmak; ölüm denizinde bir adacık; ölümün genişlettiği darlık; ölümle yitirilen ya da kazanılan gerçeklik."

"Ölüm Kitabı"nda yer alan son çalışma, daha yukarıda da belirttiğim gibi, Irvin Yalom'un *Varoluşçu Psikoterapi* isimli kitabının ilgili bölümleridir. Ölümün fizikselliğinin "insanı tahrip etse de ölüm fikrinin onu koruduğu" görüşü üzerine inşa ettiği varoluşçu psikoterapisini geliştirirken ölüm anksiyetesine ayrıntılı olarak yer veren Yalom, bu bağlamda son derece öz ve fakat içeriği yoğun bir özet de sunmaktadır bize. Bu nedenle bu metni, kitabın sonuna yerleştirerek bir tür sonsöz görevini de görmesini sağlamaya çalıştım.

Ayrıntılı bir kaynakçayla "Ölüm Kitabı"nı bitiriyor ve fakat konunun doğası gereği onu tamamla(ya)mıyorum...

1. BÖLÜM

ESKİ MISIR VE MEZOPOTAMYA

ŞABAKA TAŞI*

"(1) Canlı Horus: İki Ülke'ye bereket getiren; İki Tanrıça: İki Ülke'ye bereket getiren; altın Horus'u: İki Ülke'ye bereket getiren; Yukarı ve Aşağı Mısır Hükümdarı: Nefer-ka-Re; Re'nin oğlu: Şa-[ba-ka], Surlarmm-Güneyindeki-Ptah'ın sevdiği, Re gibi ebediyen yaşayan. Haşmetmeapları bu metnin yeni suretini hazırlattı, babası Surlarının-Güneyindeki-Ptah'ın evinde. Zira şimdi haşmetmeapları bunu ceddinin hazırlamış olduğu (bir şey) olarak buldu, fakat kurtlar delik deşik etmişti onu. Başından sonuna kadar tanınmaz haldeydi. Sonra [haşmetmeapları] onun yeni suretini hazırlattı (ve şimdi) o, daha önceki halinden çok daha iyi durumda. Böylece adı hep anılsın ve hatırası, babası Surlarının-Güneyindeki-Ptah'ın evinde sonsuza dek canlı kalsın diye. Re'nin oğlu: [Şa-ba-ka], babası Ptah-tenen için yaptıklarından dolayı ebedi hayata kavuşabilsin diye...

(7) Dokuzlar** onun [Yer Tanrısı Geb'in] çevresinde toplandı. Ve o Horus ve Seth hakkında hüküm verdi. O, onların (daha fazla) münakaşa etmelerine engel oldu. Ve Seth'i, (doğduğu) yer olan *Su*'da, Yukarı Mısır Ülkesinin Yukarı Mısır Hükümdarı yaptı. Sonra Geb, Horus'u, babası [Osiris'in] boğulduğu yer olan Pezşet-Tavi'de Aşağı Mısır Ülkesinin Aşağı Mısır Hükümdarı yaptı. Böylece Horus bir yerde, Seth başka bir yerde durdu ve onlar İki Ülke konusunda barıştılar...

(10) Geb, Seth'e dedi ki: 'Doğduğun yere git.' Seth – Yukarı Mısır.

Geb, Horus'a dedi ki: 'Babanın boğulduğu yere git.' Horus – Aşağı Mısır.

Geb, Horus ve Seth'e dedi ki: 'Hakkınızda hüküm verdim.' Aşağı ve Yukarı Mısır.

(Ama sonra) Geb'in kalbine bir sıkıntı çöreklendi, çünkü Horus'un payı Seth'inkiyle (sadece) eşit idi. Bunun üzerine Geb, kendi (bütün) mülkünü [dünyayı] Horus'a bıraktı, yani oğlunun oğluna, ilk doğanına... (Böylece) Horus, (bütün) ülkeye sahip oldu. Böylece bu ülke bir-

*) James B. Pritchard (der.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 2. Basım, Princeton University Press, Princeton: 1955, s. 4-6 [*çeviri bana aittir – khô*]. •

**) Dokuz büyük Tanrı'nın oluşturduğu Tanrılar heyeti: Re-Atum, Şu, Tefnut, Geb, Nut, Osiris, Isis, Seth ve Nephthys. (ç.n.)

liğe kavuştu ve büyük bir adla anılır oldu: 'Ta-tenen [= yükselen topraklar = Ptah], Surlarının-Güneyindeki, Ebediyetin Efendisi.' İki Büyük Sihirli Kadın [Yukarı ve Aşağı Mısır'ın tacı] başının üzerinde yükseldi. Böylece Horus, Yukarı ve Aşağı Mısır Hükümdarı olarak ortaya çıktı ve Sur vilayetinde [Memphis = Beyaz Sur] İki Ülke'yi birliğe kavuşturdu, İki Ülke'nin birliğe kavuştuğu yerde.

(15c) Vaki oldu ki, kamış ile papirüs, Ptah'ın Evi'nin iki büyük çift kapısı olarak tesis edildi. Yani Horus ile Seth – barışmışlar ve birlik sağlamışlardı. Böylece onlar, müttefik oldular ve aralarındaki mücadele sona erdi, *eriştikleri* yerde; Ptah'ın Evi'nde, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın tartıldığı "İki Ülke'nin Dengesi"nde birliğe kavuşmuşlardı...

(48) Ptah olarak vücuda gelen Tanrılar şunlar:

Ptah, Büyük Taht'ta oturan...;

Ptah-Nun, Atum'u [halik Tanrı'yı, alemi, tümlüğü] doğuran baba;

Ptah-Naunet, Atum'u doğuran anne;

Büyük Ptah, yani Dokuzlar'ın kalbi ve dili;

[Ptah] Tanrıları doğuran;

(53) Sonra, Atum'un suretinde (bir şey) kalp olarak vücuda geldi ve dil olarak vücuda geldi. Ptah, kudretli Yüce Bir'dir; Horus'un Ptah olduğu bu kalple ve Thoth'un Ptah olduğu bu dille [bütün Tanrılara] *hayat* ve onlara *ka*'larını [canlarını] vermiştir.

(Böylece) kalp ve dil, vücudun (diğer) uzuvları üzerinde hakimiyet kurdu ve onlara, arzu ettiği her şeyi düşünmek ve emretmek suretiyle kendisinin; Tanrıların, insanların, hayvanların, sürüngenlerin ve (diğer) canlıların vücut ve ağızlarında bulunduğunu öğretti.

(55) Onun Dokuzları, onun huzurunda diş ve dudak (suretinde) bulunur. Bu, Atum'un menisi ve ellerine (tekabül eder). Öte yandan Atum'un Dokuzları, onun menisi ve parmaklarıyla vücuda geldi. (Ptah'ın) Dokuzları ise bu ağzın diş ve dudaklarıdır; onlar her şeyin ismini beyan etmişler ve buradan da [söz ile yaratılmış olan ilk Tanrılar olan] Şu ve Tefnut husule gelmiştir. Dokuzlara biçim verilişi böyledir.

Göz gördüklerini, kulak işittiklerini ve burun kokladıklarını kalbe bildirir. Budur her tamamlanmış (kavramın) husule gelişine neden olan. Dildir, kalbin ne düşündüğünü beyan eden.

Böylelikle bütün Tanrılar şekle kavuştu ve onun Dokuzları tamamlandı. Sahiden de tanrısal düzenin tamamı [Tanrı'nın her sözü], kalbin düşündüğü ve dilin emrettiği surette vücuda geldi. Böylece bu sözle, bütün tedarik ve tağdiyeleri sağlayan *ka* ruhları husule geldi ve *hemsut*

[kader] ruhları tayin edildi. Hayırlı işler yapanlara (*adalet bahşedildi*), kötü işler yapanlara ise (*adaletsizlik verildi*). Böylece huzur sahibine hayat, günah sahibine ise ölüm verildi. Dolayısıyla bütün işlerin ve bütün sanatların, (ayrıca) kolların faaliyetinin, bacakların hareketinin, her uzvun çalışmasının kalbin düşünerek dil ile beyan ettiği ve her şeye kıymetini bahşettiği (bu) emre uygun olarak yaratılması sağlandı.

İşte bu yüzden Ptah için şöyle denilir oldu: 'Her şeyi yaratan ve Tanrıları vücuda getiren.' O, sahiden de Tanrıları husule getiren Tatenen'dir, çünkü her şey ondan neşet etmiştir, (yani) tedarik ve tağdiyeler, Tanrılara yapılan sunular ve hayırlı olan her şey. Böylece onun kudretinin (diğer) Tanrılardan daha büyük olduğu keşfedilip anlaşılmış oldu. Ve Ptah, her şeyi yarattıktan ve tanrısal düzeni [Tanrı'nın her sözünü] sağladıktan sonra huzura kavuştu. Tanrıları vücuda getirmiş, kentleri kurmuş, vilayetleri düzenlemiş, Tanrıları mabetlerine yerleştirmiş, (60) sunularını belirlemiş, mabetlerini tesis etmiş ve bedenlerini kalpleri tatmin olacak şekilde yaratmıştı. Böylece Tanrılar (her türlü) ağacın, (her türlü) taşın, (her türlü) çamurun ve onun [Ptah'ın yükselen asli kara olan vücudunun] her yerinde neşet eden diğer şeylerin içinde bedenlendiler ve şekle kavuştular. İşte bütün Tanrılar, *ka*'larıyla birlikte kendilerini onda topladılar ve İki Ülke'nin Efendisi'nden razı ve onun şeriki oldular.

Yaşamın sahibi olan Ptah'ın Evi'nde bulunan ve Tanrıların kalplerini şad eden Yüce Taht [Ptah'ın Memphis'teki mabedi], Tanrı'nın ambarıdır. Onunla İki Ülke'nin bekası temin edilir, çünkü Osiris o suda boğulmuş ve İsis ile Nephthys onu görmüşlerdir. Onlar ona [Osiris'e] bakmışlar ve *elem duymuşlardır*. Horus, İsis ve Nephtys'e Osiris'i tutup boğulmamasını sağlamaları için *defalarca* emir vermiştir. (63) (Onlar) başlarını tam vaktinde çevirmişlerdir. Ve onu böylece karaya çekmişlerdir. Osiris, ebediyetin efendilerinin ihtişamıyla esrarengiz kapılardan geçmiş, ufukta parıldamaya devam edenin adımlarını takip edip, Re'nin mecraını izleyerek Büyük Taht'a varmıştır. Diğer maiyetle biraraya gelmiş ve yılların efendisi Ta-tenen Ptah'ın Tanrılarıyla birlik olmuştur.

Böylece Osiris, bu ülkenin kuzey tarafına vararak 'Hakimin Evi'nin ülkesine gelmiştir. Oğlu Horus, Yukarı Mısır Hükümdarı ve Aşağı Mısır Hükümdarı olarak tezahür etti, babası Osiris, kendisinin önünde ve arkasında bulunan diğer Tanrılarla birlikte onu [Horus'u] bağrına bastı."

PİRAMİT METİNLERİ

*Ölümün Fethedilişi**

(a)

"Ey, Hükümdar Unis [= Firavun Unis, MÖ 25. yy]. Ölümü terk etmiş değilsin, sen yaşamı terk ettin! Çünkü artık sen, elinde asa, Osiris'in tahtında oturuyor ve canlılara emirler veriyorsun. Ve elindeki asayı *sıkıca* tutarak sır dolu yerdekilere [ölülere] emirler veriyorsun. Kolun Atum, omuzların Atum, göbeğin Atum, sırtın Atum, arkan Atum, bacakların Atum ve yüzün Anubis'tir [Ölüler Tanrısı'dır]. Horus'un muhitleri [Aşağı Mısır] sana hizmet eder ve Seth'in muhitleri [Yukarı Mısır] sana hizmet eder."

(b)

"Ey, Atum. Buradaki, senin kurtarıp yaşamasını sağladığın oğlun Osiris'tir. Onun yaşadığı gibi Hükümdar Unis de yaşamaktadır. O ölmediği gibi Hükümdar Unis de ölmemektedir. O yok olmadığı gibi Hükümdar Unis de yok olmamaktadır. O *yargılanmadığı* gibi Hükümdar Unis de *yargılanmamaktadır*. Keza o *yargıladığı* gibi Hükümdar Unis de *yargılamaktadır*...

Senin yediğin bir gözdür. Göbeğin onunla şişti. Oğlun Horus, yaşayasın diye onu [gözünü] sana feda etmişti. O, yaşıyor – bu Hükümdar Unis de yaşıyor. O, ölmüyor – Hükümdar Unis de ölmüyor. O, yok olmuyor – Hükümdar Unis de yok olmuyor. O, *yargılanmıyor* – Hükümdar Unis de *yargılanmıyor*. O, *yargılıyor* – Hükümdar Unis de *yargılıyor*.

Senin bedenin bu Hükümdar Unis'in bedeni. Tenin bu Hükümdar Unis'in teni. Kemiklerin bu Hükümdar Unis'in kemikleri. Göçüp gittiğinde bu Hükümdar Unis de göçüp gidecektir. Bu Hükümdar Unis göçüp gittiğinde sen de göçüp gideceksin."

---

*) James B. Pritchard (der.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 2. Basım, Princeton University Press, Princeton: 1955, s. 32-33 [*çeviri bana aittir – khö*].

*Cennet Bahçeleri**

"Re Takipçilerinin Göğün Doğudaki Kapılarından Giriş Çıkışı. Ben, Doğudaki Ruhları Bilenim.

Ben, Re'nin doğudan çıkageldiği orta kapıyı biliyorum. Onun güneyinde, Re'nin meltemle birlikte yelken açtığı *kha* kuşlarının havuzu var. Onun kuzeyinde, Re'nin kürek çekerek seyrettiği *ro* kuşunun suları yer alıyor. Ben, Tanrı'nın Kayığı'ndaki savlanın muhafızıyım. Ben, Re'nin Kayığı'ndaki yorulmaz kürekçiyim.

Ben, Re'nin aralarından çıkageldiği o iki firuze akağacı bilenim. Bu iki ağacın tohumlarını, Re'nin doğduğu doğudaki her kapıya Şu ekmişti.

Ben, Re'nin Sazlığı'nı bilenim. Onun [sazlığın] çevresindeki duvar madendendir. Oradaki arpanın boyu dört kol uzunluğundadır; püsküllleri bir kol, sapı üç koldur. Oradaki buğdayın boyu yedi kol uzunluğundadır; püsküllleri iki kol, sapı beş koldur. Onların hasadını yapanlar, Doğudaki Ruhların tarafında bulunan dokuz kol boyundaki Ufuk Sakinleri'dir.

Ben, Doğudaki Ruhları Bilenim. Onlar; Har-Arkhti [Sabah-Ufkundaki-Horus], Khurer [?] buzağısı ve Sabah Yıldızı'dır."

*Ölünün Hoş Bahtı***

"Tanrı'mn Babası Amon'un arpıyla meşkeden muzaffer Nefer-hotep şöyle terennüm etti:

Ey, siz güzide asiller [ölüler], Hayatın Sahibi'nin Dokuzları
[kabristan Tanrıları],
İşitin, Tanrı'mn Babası'na dökülen methiyeleri,
Güzide asilin müessir ruhuna arz edilen hürmetleri,
Şimdi o artık ebediyen yaşayan bir Tanrı olduğundan,
Batı'da yüceleştiriliyor.
Onlar, istikbalimizin yadigarı olsunlar,
Gün gelip de göç edecek olan herkes için.

---

*) James B. Pritchard (der.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 2. Basım, Princeton University Press, Princeton: 1955, s. 33 [çeviri *bana aittir – khō*].

**) James B. Pritchard (der.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 2. Basım, Princeton University Press, Princeton: 1955, s. 33-34 [çeviri *bana aittir – khō*].

Ben, kadim kabirlerde yer alan o şarkıları işittim,
Dünyadaki (hayatı) yüceleştiren,
Kabristanı ise hor gören o şarkıları.
Acaba Ebediyet Ülkesi'ne böyle bir şey neden reva görülüyor –
Dehşetin bulunmadığı doğru ve hakiki olan bu yere?
Kavgadan tiksinilir orada,
Ve orada hiç kimse başkasına karşı tertip içinde değildir.
Öyle bir ülkedir ki burası, hiç kimse birbirine düşman değildir –
Buradaki hısımlarımız, zamanın ilk gününden itibaren huzur içindedirler.
Varolacak olan herkes, milyonlar ve milyonlarcası,
Herkes, gün gelecek buraya varacak.
Mısır ülkesinde kalabilecek hiç kimse yoktur ki;
Hiç kimse yoktur ki senin yurduna varamasın.

Dünyada yaptıklarımızın süresi nedir?
Bir rüyadır sanki o.
Ama oradakiler der ki: 'Hoşgeldin, sağlam ve güvenilir bir yer burası!'
Batı'ya varanlara böyle derler."

MISIR'IN ÖLÜLER KİTABI*

Dokuzuncu Tılsım
Ölüler Diyarını Açan Tılsım

"Ey, muazzam iktidara sahip koç –
Bak, işte seni görmek için geldim!
Yeraltı dünyasının kapısını açtım ve babam Osiris'i gördüm,
Karanlığı yok ettim, oğluyum ben onun, o beni sever.
İşte geldim, babam Osiris'i görmek için,
Ki onu, Seth'in arzusu yaralanıştı,
Ve o, babam Osiris'e karşı kötü şeyler yapmıştı.
Yerde ve gökteki bütün yolları açtım,
Çünkü ben, babası tarafından sevilen oğulum.
İşte bak, ben asilim, pürü pakım, tesis edilmişim.
Ey, bütün Tanrılar, bütün ölü ruhlar –
Bana yolumu açın,
Çünkü ben, yükseldiğinde Thot'um!" (s. 50-51)

Yirmi Üçüncü Tılsım
Ölüler Diyarında Ölünün Ağzını Açan Tılsım

"Ağzım Ptah tarafından açıldı,
Ağzının bağları kentimin Tanrısı tarafından çözüldü.

Şimdi de Thot geldi,
Sihirlerle dolu ve donanmış olarak;
Ağzımı bağlamış olan Seth'in bağlarını çözdü.
Atum bana ellerimi geri verdi,
Onları daha önce ağzımın muhafızları olarak tesis etmişti.
Bana ağzım geri verildi,
Ağzım Ptah tarafından açıldı,

*) Erik Hornung, *Das Totenbuch der Ägypter*, Patmos Verlag, Düsseldorf: 2004 [*çeviri bana aittir – kho*].

Madenden yapılmış keskisiyle açtı,
Tanrıların ağzını da orada onunla açmıştı.

Ben Sahmet-Uto'yum,
Göğün Batı tarafında taht kurdum.
Ben büyük dişi Orion'um,
Heliopolis'in muktedirlerinin orta yerindeki. [...]" (s. 86-87)

Yirmi Altıncı Tılsım
Ölüler Diyarında Ölüye Kalbinin Geri Verilmesi İçin Tılsım

"Kalpler Evi'ndeki kalbim bana aittir,
Kalpler Evi'ndeki kalbim bana aittir.
Kalbim bana aittir, içimde istirahat etmektedir.
Osiris'in sunağındaki ekmeklerden yemedim,
Ölüler muhitinin bu Doğu tarafında yer alan.

Bir *çuçet* kağnısı seyrediyor nehir aşağıya,
Bir başkası yukarıya doğru seyrediyor;
Ama ben, senin bulunduğun *çuçet* kağnısına binmedim.

Ağzım bana aittir, konuşabilmek için,
Bacaklarım bana aittir, yürüyebilmek için.
İki kolum da bana aittir, düşmanlarımı devirebilmek için.

Göğün kapısının her iki kanadı benim için açıldı,
Ve Tanrıların Hakanı Geb, benim için çenesini açtı.
Kapalı olan gözlerimi o benim için açtı,
Kaskatı olan bacaklarımı o benim için açtı.
Anubis, beni taşıyabilmeleri için dizlerimi sabitledi,
Ve Tanrıça Sahmet, bana dolaşma izni verdi.

Gökteyim artık,
Ama emirlerim, Memphis'te yerine getiriliyor.
Kalbim sayesinde bilgi sahibiyim,
Kalbim sayesinde kudret sahibiyim.
Her iki kolum üzerinde kudret sahibiyim,
Her iki bacağım üzerinde kudret sahibiyim,
Benim *ka*'ımın arzulayıp yaptıkları üzerinde kudret sahibiyim.

Ka'ım ve bedenim, Batı'nın Kapıları'nın dışında bırakılmasın,
Ki böylece ben huzur içinde gireyim ve huzur içinde çıkayım."
(s. 89-90)

Elli Beşinci Tılsım
Ölüler Diyarında Ölüye Nefesini Veren Tılsım

"Çakalların Çakalı'yım.
Ben Şu'yum, 'Parıldayan'dan nefès getiren,
Göğün sınırına kadar, dünyanın sınırına kadar,
Kuşun uçtuğu yerlerin (?) sınırına kadar.
Terki diyar edene nefes verilmiştir." (s. 126)

Yetmiş İkinci Tılsım
Nur İçinde Çıkıp Gitmek ve Ölüler Diyarını Açmak İçin Tılsım

"Selam size, günah nedir bilmeyen *ka*'ların efendileri,
Ebediyete kadar varolan, sonsuz süreli sizler!
Sizin yanınıza çıkıp geldim, suretim pürü pak oldu,
Sihir güçleriyle donattım kendimi
Ve sihir güçlerim sınandı.
Dünyanın şu 'açgözlülerinden' kurtarın beni!

Adil olanların ağzıdır ağzım, onunla konuşurum,
Bana adak olarak verilen yemekler sizin huzurunuzda sunulur.
Çünkü ben sizi biliyorum,
Adlarınızı biliyorum ve o büyük Tanrının adını biliyorum,
Onun yüzü hürmetine rızıklarımız veriliyor –
Tekem'dir onun adı.
O, göğün doğu ufkuna kadar gider,
Ve göğün batı ufkunda istirahat eder.

O, göçüp gittiğinde, ben de göçüp giderim,
O, kalkıp gittiğinde, ben de kalkıp giderim.
Ben, *Samanyolu*'ndan kovulmayacağım,
Hiçbir asi bana sahip olamayacak.
Kapılarınızdan uzak tutulmayacağım,
Ve sizler de kapılarınızı yüzüme kapatmayacaksınız.
Çünkü ekmeğim *Pe*'dedir,

Biram *Dep*'tedir,
Kollarının kaptıklarıysa Tanrı mabedindedir.

Babam Atum, verdi bana,
Ve dünyadaki meskenimi tesis etti bana,
İçindeki sayısız darı ve arpayı bahşetti,
Kendi oğlum bana şölenler hazırladı.

Bana bir ölü sunusu yapınız –
Ekmek, bira, tütsü ve merhem,
Bir Tanrının rızkını sağladığı iyi ve temiz şeylerden,
Dileğim, her türlü surette ebediyete kadar hakiki bir mevcudiyettir.
Sazlık Diyarı'nda kayığımla bir aşağı bir yukarı seyrediyorum,
Kurbanlıklar Diyarı'nda birlik oluyorum,
Çünkü ben Ruti'yim." (s. 152-153)

Yüz Yirmi Beşinci Tılsım
Eksiksiz Hakikat Odası'na Gelindiğinde Söylenmesi Gerekenlere İlişkin Tılsım

"Selam sana, En Büyük Tanrı, Eksiksiz Hakikat'in Efendisi!
Sana geldim, Efendim,
Çağırılıp getirildim, senin mükemmeliğini görmek için.

Seni biliyorum ve adını da biliyorum,
Buradaki 42 Tanrının da adını biliyorum,
Seninle Eksiksiz Hakikat Odası'nda bulunanları,
Kötülüğe teslim olmuş olanlardan beslenenleri,
Onların kanıyla karınlarını doyuranları,
Osiris'in huzurunda hesap verilecek olan o günde.

Senin adın 'İki gözü kendi kızı olan Eksiksiz Hakikat'in Efendisi'dir.
Sana geldim, sana adaleti getirdim
Ve haksızlığı kovdum.

İnsanlara karşı haksızlık etmedim,
Hayvanlara eziyet etmedim.
Doğru yerine eğri işler yapmadım.

Olmayan bir şeyi bilmiyorum,
Ve kötü bir şey yapmadım.

Her günün başında iş yükünü artırmadım,
Adım 'Kayığın Merdiveni'ne ulaştırılmadı.
Hiçbir Tanrıya hakaret etmedim.
Hiçbir yetimin hakkını yemedim.
Tanrıların mekruh kıldıklarından kaçındım.
Hiçbir hizmetçiye efendisi önünde iftira atmadım.

Kimseye ıstırap vermedim, kimseyi aç bırakmadım,
Kimsenin göz yaşı dökmesine neden olmadım.
Öldürmedim,
Ve öldürtmedim de;
Hiç kimseye zulüm etmedim.

Mabetlerdeki kurbanlık yemekleri eksiltmedim ve Tanrıların ekmeklerine dokunmadım;
Ölülerin kurbanlık ekmeklerini çalmadım.
Kentimin Tanrısının tertemiz mabedinde
Cinsel ilişkide bulunmadım ve zina yapmadım.

Hacim ölçüleriyle oynamadım,
Yüzey ölçülerini düşürmedim
Ve tarlalarda değişiklik yapmadım.
El tartılarının ağırlıklarına hiçbir şey eklemedim
Ve kantarların şakulüyle oynamadım.

Bebeğin ağzından sütünü çekip almadım,
Sığırları otlaklardan kovalamadım.
Tanrıların Bataklığı'ndaki kuşları yakalamadım
Ve onların göllerindeki balıkları tutmadım.
Mevsimi geldiğinde taşan suları engellemedim,
Akan suların önüne setler çekmedim,
Yanması gereken ateşleri söndürmedim.

Bayramlarda kurban kesmeyi unutmadım,
Mabedin mülkündeki sığırları engellemedim,
Geçit resmi sırasında Tanrının önüne geçmedim.

Pürü pakım, pürü pakım,
Pürü pakım, pürü pakım!
Pürü paklığım, Herakleopolis'teki *Benu* kuşununki gibidir,
Çünkü ben, herkese can veren Hayat Nefesinin Efendisi'nin burnuyum,
Heliopolis'teki *Udjat* Gözü'nün doldurulduğu o gün,
Peret mevsiminin ikinci ayının son gününde
Öbür Dünya'nın Efendisi'nin huzurunda.
Heliopolis'teki *Udjat* Gözü'nün doldurulmasını gördüm.
Bu diyarda başıma kötü bir şey gelemez,
Eksiksiz Hakikat Odası'nda,
Çünkü buradaki Tanrıların adlarını biliyorum.

Ey, Heliopolis'ten çıkagelen Büyük-Dışarı-Çıkan:
Hiçbir haksızlık yapmadım.
Ey, *Çeraha*'dan çıkagelen Alev-Sarmalayan:
Hırsızlık yapmadım.
Ey, Hermopolis'ten çıkagelen Gagalı (Thot):
Muhteris olmadım.
Ey, çukurdan çıkagelen Gölge-Yutucu:
Haksız mülk edinmedim.
Ey, Rasetjau'dan çıkagelen Korkunç-Surat:
Kimseyi öldürmedim.
Ey, gökten çıkagelen Aslan-Çifti (Ruti):
Hacim ölçüsüyle oynamadım.
Ey, Letopolis'ten çıkagelen Gözleri-Bıçak/Ateş-Gibi-Olan:
Eğri bir iş yapmadım.
Ey, tersine çıkagelen Tutuşmuş-Olan:
Mabede ait hiçbir şeyi kendime almadım.
Ey, Herakleopolis'ten çıkagelen Kemik-Kırıcı:
Yalan söz söylemedim.
Ey, Memphis'ten çıkagelen Çok-Alevli:
Yiyecek çalmadım.
Ey, batıdan çıkagelen Çukurda-İskan-Eden:
Ortalığı velveleye vermedim.
Ey, Fajum'dan çıkagelen Beyaz-Dişli (timsah):
Saldırganlık yapmadım.
Ey, kurban yerinden çıkagelen Kan-İçici:

Tanrının sığırlarını öldürmedim.
Ey, Otuzlar Mahkemesi'nden çıkagelen Bağırsak-Yiyici:
Ekinle karaborsacılık (?) yapmadım.
Ey, Eksiksiz Hakikat Mahalli'nden çıkagelen Hakikatin-Efendisi:
İstihkakları suistimal etmedim.
Ey, Bubastis'ten çıkagelen Yüzünü-Başka-Yöne-Çevirmiş-Olan:
Hiçkimseyi gizlice dinlemedim.
Ey, Heliopolis'ten çıkagelen Parlak-Olan:
Düşünmeden konuşmadım.
Ey, Busiris'ten çıkagelen Kötü-Yılan:
Sadece kendi mülküm için mücadele ettim.
Ey, kurban yerinden çıkagelen *Vamemti*-Yılanı:
Başka bir adamın eşiyle yatmadım.
Ey, Min'in Mabedi'nden çıkagelen Getirdiğine-Bakan:
Zina yapmadım.
Ey, *İmau*'dan çıkagelen Yaşlıların-En-Yücesi:
Hiç kimseye korku salmadım.
Ey, Ksois'ten çıkagelen Devirici:
Hiçbir zarar vermedim.
Ey, mabetten çıkagelen Muazzam-Sesli:
Hiç öfkeli olmadım.
Ey, *Heka-aneç* vilayetinden çıkagelen Çocuk:
Haklı söze kulağını kapamadım.
Ey, *Vensi*'den çıkagelen İlan-Edici-Sesli:
Kavgaya neden olmadım.
Ey, *Şetit*'ten çıkagelen *Basti*:
Başkasına göz kırpmadım.
Ey, kapalı çukurdan çıkagelen Ardına-Bakan:
Eşcinsel ilişkide bulunmadım.
Ey, şafak vaktinde çıkagelen Sıcak-Ayaklı:
İhmalkar olmadım.
Ey, üstü örtülü olandan çıkagelen Üstü-Örtülü-Olan:
Başkalarıyla kavga etmedim.
Ey, Sais'ten çıkagelen Kurbanmı-Alan:
Şiddet yanlısı olmadım.
Ey, *Nedjefet*'ten çıkagelen Çok-Yüzlü:
Çabuk kızan biri olmadım.

Ey, Utjenet'ten çıkagelen İtham-Eden:
Haddimi aşıp bir Tanrıya saldırmadım (?).
Ey, Siut'tan çıkagelen Çift-Boynuz'un-Efendisi:
Basit bir şey yüzünden yaygara koparmadım.
Ey, Memphis'ten çıkagelen Nefertem:
Bir kabahatim yoktur, kötü bir şey yapmadım hiç.
Ey, Busiris'ten çıkagelen Geriye-Bir-Şey-Bırakmayan:
Hükümdara hakaret etmedim.
Ey, Antaiopolis'ten çıkagelen Kendi-İradesine-Göre-Davranan:
Kendimi suyun üzerine atmadım.
Ey, Urozean'dan çıkagelen *İhi*:
Sesimi yükseltmedim.
Ey, mabedinden çıkagelen Halka-Emir-Veren:
Hiçbir Tanrıya hakaret etmedim.
Ey, mabedinden çıkagelen *Neheb-Nefret*:
Koltuklarımı şişirmedim.
Ey, kendi çukurundan çıkagelen *Nehebkau*:
Seviyemin üzerine çıkmadım.
Ey, kendi ibadethanesinden çıkagelen Dikelmiş-Yılan:
Elimdekileri aşan beklentilerim olmadı.
Ey, ölüler diyarından çıkagelen Koluyla-Çekip-Alan:
Kentimin Tanrısını utandırmadım.

Selam size, ey Tanrılar!
Sizi biliyorum, adlarınızı biliyorum.
Sizin kahrınıza kurban gitmeyeyim,
Bendeki kötülüğü çekip çıkarmayın
Maiyetinde bulunduğunuz Tanrının huzurunda.

Kabahatlerim önünüze gelmesin,
Her Şeyin Efendisi'nin huzurunda hakkımda iyi konuşun.
Çünkü bu dünyada hakkı uyguladım,
Hiçbir Tanrıya hakaret etmedim,
Hiçbir kabahatim iktidardaki hükümdarın önüne gelmedi.

Selam size, bu Eksiksiz Hakikat Odası'ndaki ey Tanrılar,
Vücutlarında yalan yer almayan,

Heliopolis'te sadece hakikatle var olan,
Horus'un Levhası huzurunda sadece hakikatle beslenen (Tanrılar).
Büyüklerin iç organlarıyla beslenen *Baba*'dan
Beni kurtarın
Şu "Büyük İmtihan" gününde!

Bakın, işte size geldim –
Kabahat veya suç yoktur bende,
Kötülük yoktur bende, aleyhime bir iddia yoktur,
Ve kendisine kötülüğümün değdiği kimse yoktur.
Çünkü ben hakikatle yaşıyorum, hakikatle besleniyorum. [...]"
(s. 233-244)

GILGAMIŞ DESTANI*

Yedinci Tablet
Enkidu'nun Ölümü

"'[Ben ki senin yanında],
Bunca tehlikeye gö[güs germiştim]
Ha[tırla beni], dostu(m):
[Unut]ma çektiklerimin hiçbirini!'
'Dostum, (diyordu Gılgamış);
Çok kötü bir rüya gördü
Ve o rüyayı gördüğü günden beri
[Güçlerini] yitirdi!'
(Diyordu Gılgamış kendi kendine).
(Bu sırada) Enkidu yatağındaydı:
Birinci gün, [ikinci gün]
Kalkamıyordu yerinden.
[Daha beter] hastalandı.
Üçüncü gün, dördüncü gün
[Değişen bir şey olmadı].
Beşinci gün, altıncı gün, yedinci gün
<Değişen bir şey olmadı>.
Sekizinci gün, dokuzuncu gün,
[Onuncu gün] de geçti.
Sonra, Enkidu'nun hastalığı
[(Daha da) ağırlaştı].
On birinci ve o n ikinci gün
[Değişen bir şey olmadı]
(Bunun üzerine) Enkidu
Yatağında [doğruldu],
Gılgamış'a seslenerek

*) Jean Bottéro, *Gılgamış Destanı – Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*, çev. Orhan Suda, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2005.

[Şöyle dedi (?)]:
'Demek ki [ ]'e
Yakarmam fayda etmedi dostum!
[Yardım etmişti bana]
Savaşmaktan korktuğumda.
Ama (o zaman) [yardımıma koşmuş olan o]
[Beni terk etti şimdi (?)]!
[Ve gene de (?)] sen ve ben
[Hiç ayrılmamalıydık birbirimizden]'." (s. 147-148)

Sekizinci Tablet
Enkidu'nun Cenaze Töreni

"[...] Ağlayın Enkidu'ya
Koyunlu-bozkırınızda
Bir ana ve baba olarak!
[Ben de]
Ağlıyorum sana Enkidu!
Dinleyin beni Uruk'un Yaşlıları!
[Dinle]yin beni
Gözyaşı dökÜyorum
[Dostum] Enkidu için,
[İnl]iyorum
Yas tutan bir kadın gibi!
(Ey Enkidu), yanımdaki baltamdın,
Ve kollarımın gücüydün!
Kılıçtın kınımda,
Yüzüme kalkandın.
[ ],
Bayramlık giysimdin
Payandasıydın sevinçlerimin!
Zalim bir kader, birdenbire
Ay[ırdı] benden seni!
[Ey Enkidu], ey gezgin Katırım.
Ey çölün Yabaneşeği.
Bozkırın Panteri.
Birlikte
Tırmanmıştık [Dağ'a];

Yakalayıp [öldürmüştük]
Gökyüzü-Boğası'nı;
Yenmiştik
[Sedir] Örmam'nda Humbaba'yı.
Nasıl bir şeydir
[Sen]i kapıp götüren bu uyku?
Karanlıklara karıştın
Ve [beni] duymuyorsun artık!'
Ama (Enkidu)
Başını kaldırmıyordu (bile)!
Gılgamış kalbine koydu elini:
Durmuştu!
(Bunun üzerine) bir yeni gelinmiş gibi
Duvakla örttü dostunun [yüzünü].
Dört dönüyor[du çevresinde]
Bir kartal gibi,
Yav[rularını] yitirmiş dişi bir aslan gibi.
Saçını başını yoluyordu
Yırtıp yere atıyordu
Üstündeki süslü giysileri
Dehşete kapılmış gibi! [...]" (s. 152-160)

Dokuzuncu Tablet
Gılgamış Sonsuz Hayatın Peşinde

"Gılgamış
Bozkırda
Acı gözyaşları döküyordu
Dostu Enkidu için:
'Ölmem mi gerek benim (de)?
Enkidu'ya benzemeyecek miyin ben de?
Bir kaygı
Kemiriyor içimi!
Ölüm korkusudur
Beni bozkırda koşturan!
İyisi mi
Gidip Utanapişti'yi,
UbarTutu'nun oğlunu bulayım!'

[...]
[İkiz]-Dağlar'[dı]
(Bu) Dağ'ın adı.
Dorukları
Gök kubbeye [değen]
Ve etekleri Cehennem'e ulaşan,
[Doğan Güneş'in] koruyucusu
İkiz-Dağlar'a vardı[ğında]
İnsan-Akrepler
Nöbet tutuyordu
Giriş kapısında:
Tüyler ürperticiydi
Görünüşleri,
Ölüm (yayılıyordu) bedenlerinden.
Dehşet verici Olağanüstü-Parıltıları
Kaplıyordu (bu) Dağları;
Doğan Güneş'i batmcaya kadar korumak için
Duruyor(lardı orada)!
[...]
(Bunun üzerine) Erkek-Akrep
Açtı ağzını
Şöyle dedi
Tanrılar [oğluna] (?):
'[Niçin aştın]
(Bunca) uzun yolu?
[Niçin geldin]
Bizi bulmaya,
Aşılması (böylesine) güç
[Dağları] [aşarak]?
Bilmek istiyorum
[Seyahatinin (?) sebeplerini].
'... Bulmak [için geldim (?)]
[Tanrıların] Yüce-Katı'na kabul edilmiş,
[Sonsuz hayata (?) kavuşmuş]
Saygıdeğer babam [Utanapişti'yi].
[Sorular sormak (?) istiyorum ona]
Ölüm'e ve Hayat'a dair.'
[...]

'(Madem ki böyle), durma git Gılgamış
[ ]'e!
[Gir (?)]
İkiz-Dağlar'ın (içine)
[Aş (?)]
Dağları tep[eleri] [ ]!
[Adımların amaca (?)]
Sağ salim [götürsün seni]!
(Bu) Dağların Büyük-Kapısı
[Ardına kadar açık sana]!'
Gılgamış
[Duyunca bu (konuşmayı)]
[Boyun eğerek]
[Erkek-Akrep'in] dediklerine,
[Vurdu kendini]
Güneş'in yoluna. [...]" (s. 161-169)

Onuncu Tablet
Amaca Ulaşma

"Deniz kıyısına yerleşmişti
Taverna[cı] Siduri.
[ ]'da oturuyordu
[ ];
Küplü bir sehpa yapılmıştı ona
Bir de [bira fıçısı].
Yüzüne peçe örtmüştü
Ve [ ].
Gılgamış ayağını sürüyerek
[Ona doğru ilerledi (?)].
Bir posta bürünmüştü
Ve [ ],
Olağanüstü bir şey vardı
[Görünüşü]nde;
Üstelik bir kaygı çöreklenmişti [bağrına]:
Çok uzaklardan gelmiş bir yolcuya benziyordu.
[...]
[Tavernacı şöyle dedi]

Gılgamış'a:
'[Madem ki sen öldürdün]
[Orman'm] Bekçisi'ni
Sedir Ormam'nda yaşayan
[(Bu) Humb]aba'yı,
Madem ki sen öldürdün aslanları
Dağların [geçitlerinde]
[Yendin] ve öldürdün Gök'ten inmiş
Dev-Boğa'yı,
O halde yanakla[rın niye çökük (böyle)?]
Yüzün niye süzgün böyle?'
[...]
[(Bunun üzerine), Gılgamış]
[Şöyle dedi] T[avernacı'ya]:
'[Benimle birlikte bunca tehlikeye göğüs germiş]
[Can dostumu], –
[Benimle birlikte bunca tehlikeye göğüs germiş]
[Can dostum Enkidu'yu],
[(Bütün) insanların kaçınılmaz kaderi]
[Ölüm yere çaldı]!
Altı gü[n yedi gece gözyaşı döktüm onun için]
[Ve razı olmadım gömülmesine]
Ta ki [burnundan kurtçuklar düşene] kadar.
[(İşte o zaman) ölümden korkmaya]
[Ve bozkırda başıboş dolaşmaya (başladım)]
Dostumun acısını [içime gömerek]
[Başıboş dolaştım durdum bozkırda!] –
Dostumun acısını [içime gömerek]
Başıboş dolaştım durdum [bozkırda].
[Nasıl olur da sus]arım?
Nasıl olur da sessiz kalırım?
[Can dostum]
Balçık [oldu]! –
Enkidu, can dostum
[Balçık ol]du.
[(Ve) ben de onun gi]bi
[(Bir daha) asla kendime gelmemek] üzere
Kara toprağa karışacak değil miyim?'

[*Bunun üzerine Tavernacı, Gılgamış'a nasıl Utanapişti'ye varacağının yolunu tarif eder. Uzun bir yolculuktan sonra Gılgamış, Utanapişti'ye varır...*]

Gılgamış (gene) seslendi
Utanapi[şti'ye]:
'Bari; (dedim kendi kendime) gidip bulayım
Herkesin dilindeki (bu) Uzaktaki-Utanapişti'yi.'
Bu yüzden, gitmediğim, dolaşmadığım
Yer kalmadı;
Aştım
(En aşılmaz) dağları,
Ve aştım
Tüm denizleri!
Unuttum
Nedir, dinlendirici uyku.
Bitkin [düştüm]
Uykusuzluktan
Kollarım sızım sızım sızlıyor
Yorgunluktan!
Ve ne geçti elime bütün bunlardan?
[...]
Ama [Kader (?)]
Rahat yüzü [göstermedi (?)] bana
Felaketlere saldı
Ben zavallıyı!'
Utanapişti şöyle dedi
[Gılgamış'a]
'Ey Gılgamış, niçin
[Abartıyorsun (?)] mutsuzluğu[nu]
Seni [tanrılar]
Tanrı-insan cevherinden
[Yarattılar.]
Sana babanmış, ananmış gibi
Davran[dılar].
Ey Gılgamış
[Delirdin mi sen (?)]
(Tanrılar) kendi Kurullarında
Bir taht bağışladılar (?) sana [ ]!

[...]
'Ne [geç]ti eline
[Kendini] böylesine perişan etmekle?
[Eriyip bitersin]
Üzüm üzüm üzülmekle.
K[as]ların sızım sızım sızlar
Yorgunluktan,
Ve yakla[şırsın]
Kaçınılmaz sona!
Kamışlıktaki bir kamış gibi
Kırılacaktır insanlık!
Ölüm [alıp götürür (?)]
Delikanlıların en iyisini,
Genç kadınların en iyisini.
Ölüm,
Hiç kimsenin görmediği,
Yüzünü
Kims[e]nin fark etmediği
[Se]sini
[Hiç kimsenin duymadığı]
Zalim Ölüm
Yok eder insanları!
Ebediyen var olacak
Evler inşa ediyor muyuz?
Sonsuza dek geçerli
Sözleşmeler imzalıyor muyuz?
Ebediyen pay edilir mi
Bir miras?
Sonsuza dek sürer gider mi
Kin?
Irmak taşar mı
Sonsuza dek?
Birdenbire
Hiçbir şey kalmaz geriye
Akarsuya karışan susineklerinden (?)
Güneşi gören yüzler(den)!
Uyuyan da birdir
Ölen de!

Asla çizilmedi
Ölüm'ün sureti:
(Yine de) ezelden beri
Tutsağıdır (?) (onun), insanoğlu!
[ ]den beri
[ ],
Ve bir araya geldi
Yüce-Tanrılar
Mammetum, Kader tanrıçası
Onlarla birlikte belirledi
İnsanların akıbetini.
Hayat da, ölüm de
(Bize) onlardan vergi.
Ama bilemeyiz
Ne zaman öleceğimizi." (s. 170-187)

On Birinci Tablet
İhtiyarları-Gençleştiren-Bitki ve Faniliğin Kabulü

"[...] (O sırada) karısı
Şöyle dedi Uzaktaki-Utanapişti'ye:
'Gılgamış, yorgun argın
Buraya kadar geldi.
Ona bir şey (vermeyecek) misin
Ülkesine dönerken?'
(Bu sözler üzerine) Gılgamış
Bir sırık yardımıyla
Tekneyi yanaştırdı kıyıya,
Ve Utanapişti
Şöyle dedi ona:
'Gılgamış, buraya kadar
Yorgun argın geldin:
Ne vereyim sana
Ülkene dönmek (üzereyken?)
Bir sır açıklayacağım <sana>
Ve tanrıların bir [sı]rrını
[İlet]eceğim:
Bir bitki (var ki)

Kökleri Tekedikeni'nin köklerine benzer
Ve dikenleri Böğürtlen Çalısı'nın(ki gibidir),
(Dokunanın) [ellerine bat]ar.
Ama onu ele geçirebilirsen
[(Uzun) ömre kavuşursun!]'
Bunun duyan Gılgamış
Derin bir [çukur (?)] kazdı,
Ayaklarına ağır taşlar bağlayıp
Çukura indi.
Bitkiyi bulduğu
[Denizin dibine] batırdı onu taşlar,
Ve dikenleri ellerine battı bitkinin.
Ama Gılgamış
Bitkiyi koparmayı başardı.
Sonra, [ayaklarını]
Ağır taşlardan kurtardı.
Deniz kıyıya attı onu.
Ve Gılgamış şöyle dedi
[İki dünyayı birbirinden ayıran Ölüm Denizi'ndeki] Kayıkçı-Urşanabi'ye:
'İşte (ölüm) korkusunu
Gideren bitki.
Onun sayesinde
Gençliğine kavuşabiliyor insan.
Ağıllı-Uruk'a götürüp
(Etkisini) deneyeceğim orada,
[İhtiyar birine] vereceğim
Yesin diye.
(Çünkü)
'İhtiyarları-gençleştiren'
Bitkidir onun adı.
(Sonra) ben de yiyeceğim ondan
Gençliğime kavuşmak için!'
İki yüz kilometre yürüdükten sonra
Azık yediler
Bir üç yüz kilometre (daha) yürüyüp
Konakladılar.

Ama serin bir gölet
Gören Gılgamış
Atladı suya
Ve bitkinin kokusunu alan
Bir yılan
[Giz]lice çıktı (yuvasından)
Ve bitkiyi kapar kapmaz
Deri değiştirdi.
Bunun [üzerine] Gılgamış
Oturup ağladı,
Yanaklarından akıyordu gözyaşları.
[Tutup] Kayıkçı-Urşanabi'nin [elinden (?)]
Şöyle (dedi) ona:
'Kim [için]
Yoruldu kollarım?
Kimin uğruna kanadı kalbim?
Bir iyiliğim
Dokunmadı kendime:
'Toprağın aslanı'na
Kaptırdım bitkiyi.'
[...]
Ve (sonunda)
Ağıllı-Uruk'a vardılar!
Gılgamış şöyle dedi
Kayıkçı-Urşanabi'ye:
'Çık Uruk'un surlarına da
Bir dolaş bakalım.
Gözden geçir temellerini!
(Bütün bunlar)
Pişmiş tuğladan yapılmamış mı?
Ve Yedi Bilge'nin yedisi birden
Atmamış mıydı temellerini?
Kentin genişliği üç yüz hektar,
Bahçeleri de bir o kadar,
Ve bir o kadar da ekilmemiş toprak.
İştar'a özgü bu tapınak.
Göz alabildiğine üç bin hektar,
Üstüne Uruk'un yükseldiği toprak'." (s. 206-210)

2. BÖLÜM

KUTSAL KİTAPLAR

AVESTA

*Yasna 9**

"Bir sabah nöbeti zamanıydı
Haoma Zerdüşt'e geldiğinde,

Ateşi düzenleyip
İlahilerden Gatha duaları okuyordu.
O zaman Zerdüşt sordu;
- Kimsin
Hayatımda ve ölümsüz hayatımda
Tüm nesnellerin dünyasında
Gördüğüm sen
Ey en güzel olan?..
O zaman cevapladı beni
Bilge Haoma, ölümün uzaklaştırıcısı;
'Ben, ey Zerdüşt
Bilge Haoma'yım, ölümün uzaklaştırıcısı,
Böylece kabul et beni, ey Spitama soyundan
Olan sen,
Ateşi düzene getir ki, içelim,
Ve beni öven şarkılar söyle,
Beni bir kez kurtaran ödüllendirilecektir!'

O zaman buyurdu Zerdüşt;
'Övgüler Haoma'ya!
Kim düzene koydu seni, Haoma,
Nesnel varlıkta
Ölümlülerden önce...

Hangi ödül verildi kendisine
Hangi şeref bağışlandı ona bu nedenle?..'

*) Eshat Ayata (haz.), *Zerdüşt Spitama: Avesta – Bölümler*, 2. Basım, Kora Yayın (Berlin Basın Yayın), İstanbul: 2003.

O zaman cevapladı beni
Bilge Haoma, ölümün uzaklaştırıcısı;
'Vivahvant'tı ilk ölümlü olan
Beni nesnel varlık haline o getirdi.
Ona verilen ödül
Ve bağışlanan şeref, bu nedenle
Yima adında bir çocuk oldu.
O pırıl pırıl, o iyi çoban,
Tüm doğanların arasında en harika olanı,
İnsanlar arasındaki Güneş ışınlı
O kendi özgür ülkesinde;
Hayvanlara ölümsüzlük, erkeklere,
Suya, bitkilerin korunması ve
İnsanlara besin için yorulmadan uğraştı.
Kahraman Yima'nın özgür ülkesinde
Yoktu soğuk, yoktu kızgın sıcak,
Yoktu yaşlılık, ölüm yoktu,
Yoktu kıskançlık, ki şeytanlar yaratmıştır onu.
Onbeş yaşının kişiliğiyle
Baba ile oğul birlikte ilerlediler
Tüm Yima hakimiyeti boyunca,
Vivahvant'm oğlu, o ilk çoban. [...]" (s. 61-63)

*Yasna 30**

"1. Şimdi, hakikatperestlere ve ariflere konuşmak istiyorum iki ayrı ruh hakkında ve açıklamak istiyorum Mazda Ahura'ya dua etmeyi ve Vohuman'a hamdetmeyi, güzel düşünceleri. Açıklamak istiyorum Asha'nm mukaddes ilmini, hakikati de; ki böylelikle kemale eresiniz ve hakikatin nurunu idrak edesiniz ve cennetin takdisine mazhar olasınız.

2. Kulaklarınızla işitin en yüce hakikatleri, onları aydınlanmış zihinlerinizle dikkatlice düşünün ve o iki yoldan, iyi ve kötü yoldan hangisini seçeceğine herkes kendi başına karar versin. O Büyük Gün

*) *Gathas – The Holy Songs of Zarathushtra*, çev. Mobed Firouz Azargoshasb, Council of Iranian Mobeds of North America, 1997 [www.zarathushtra.com/z/gatha/az/yasna30.htm] [çeviri *bana aittir – khö*].

ya da Yargı Günü gelmeden önce herkes aysın ve Ahura'nın sözlerini yaymaya çalışsın.

3. Başlangıçta efkar aleminde tezahür eden çift ruhlar fikir, söz ve faaliyet bakımından iyi ve kötü idiler. Arifler doğru seçim yapacaklardır (bu iki fikir arasında) ve fakat arif olmayanlar öyle yapmayacaklar ve yoldan sapacaklardır.

4. Bu iki ruhlar bir araya geldiklerinde yaşam ve yaşam-değil yaratılmış. Hakikatsizliğin yoldaşları ve kötü insanlar en kötü akıl huzursuzluğunu yaşayacaklar, fakat hakikatin yoldaşları ve iyi insanlar en iyi akıl huzuruna kavuşacaklardır. Bu halleri ilelebet sürecektir.

5. Bu ikiz ruhlardan sahte olanlar en kötü fiileri seçmişlerdi ve fakat saf bir zihne sahip olan ve hikmetin yok edilemez nuruna bürünmüş olan en mukaddes ruh hakikati seçmişti. Her kim ki takdire şayan işler yaparsa ve Mazda Ahura'yı memnun etmek bakımından imanı tam ise hakikati seçenlerden olacaktır.

6. Daeva'ların müritleri doğru yolu seçmemişlerdi, çünkü şüphe duyuyorlarda ve kandırılmışlardı. Bu yüzden doğru yolu seçmediler ve en kötü fikrin, şeytanın veya hiddetin peşinden gittiler, ki bu, büyük kötü işlerin nedenidir – insanların akıl huzuru bu yüzden kalmadı.

7 Manevi güçlerle, iyi düşüncelerle, hakikatlilikle ve saflıkla donatılmış birisine, Armaiti ya da sevgi ve iman beden sağlamlığı ve diriliği bahşedecektir. Şüphe yok ki böyle birisi yaşamın zorluklarında başarılı olacak ve Ey Efendimiz Senin iyi kulun olarak görülecektir.

8. Günahkarlar günahlarının cezasını çektiğinde, Ey Mazda Ahura, Senin kudretini Vohuman ya da iyi düşünce aracılığıyla idrak edeceklerdir. Bu hakikati öğrenecekler ki sahteliği ve hakikatsizliği kenara atabilsinler ve hakikatin ve saflığın zaferine hizmet edebilsinler.

9. Senin sahici kulların olalım, dünyayı yenilemiş olanlar gibi, Ey Yaşam ve Yaratılışın Efendisi. Senin yardımına Asha aracılığıyla mazhar olalım, ki her ne zaman aklımız tökezliyor gibi olsa, gönlümüz ve düşüncelerimiz hemen Sana yöneliversin."

*Vandidad 19, 28-34**

"O zaman Tanrı, O Herşeyi Bilen cevapladı:

Bir insanın zamanı bitip öldüğünde, ne zaman yalancı kötü niyetli şeytanlar o insanın yaşam ipini çekince, üçüncü gecenin sabahında tan yerinde ışınlar alevlenir; iyi silahlanmış olan Mitra iyi silahıyla, kutsal saadet dağına çıkar ve Güneş de o zaman doğar. İnsanları bizden koparan şeytan Vizaresya, Spitama soylusu Zerdüşt, yalancılar ve şeytana tapanlar tarafından ruhu bağlanmış insanları bırakır. Bırakılan ruh, zaman tarafından yaratılmış olan yola gelir. Bu yol hem dindarlar hem de yalancılar hesabına yapılmıştır. Herşeyi Bilen bilge tarafından yaratılmış olan Tyinvat köprüsünün yanında, daha önce ölmüş olan ruh (baodhah) ve can (veya yaşayan ruh) Urvan ölüyü bedensel varlıklar dünyasında payına düşen yaşam süresi göz önünde bulundurularak sorgulanır.

Bu anda o (Mitra) güzel tam yetişkin bedenli, görkemlice sezip ayırt etme gücüne sahip iki köpek ile birlikte gelir. Sikkelerle süslenmiş, sanata hakim ve beceriklidirler. O (Mitra) yalancıların yaramaz ruhlarını karanlığa, dindarların ruhlarını ise yüksek Hara'nın üzerinden Tyinvat köprüsünü geçip, göksel tanrıların, yani Yazata'ların iskelesine çıkarır. İyi duygu altın tahtından çıkıp haykırır: Buraya nasıl gelebildin, ey dindar, o fani dünyadan bu gerçek dünyaya?

O zaman dindar ruhlar; Tanrı, O Herşeyi Bilen'in önüne, kutsal ölümsüzlerin önüne, altın tahtın önüne, şarkıların evi (Garonmana, Gökyüzü) önüne, Tanrı, Herşeyi Bilen'in önüne ve diğer tüm dindar evlerinin önüne sevinerek, kendini sunarak çıkar.

Dindar, temizlendikten sonra, ölümünden sonra, tüm yalancılar ve kötü niyetliler oradaki hoş koku karşısında dehşete kapılırlar, tıpkı peşindeki kurt karşısında dehşete kapılan bir koyun gibi." (s. 103-104)

*Ruhun Ölümden Sonraki Durumu***

"[...] Dindar insanın ruhunun attığı ilk adım İyi-Düşünce'ye (cennet), attığı ikinci adım İyi-Söz'e, üçüncü adım da İyi-İş'edir. Dördüncü adım ise sonsuza dek varolan aydınlık gökyüzüdür.

*) Eshat Ayata (haz.), *a.g.y.*
**) Eshat Ayata (haz.), *a.g.y.*

Daha önce vefat etmiş bir dindar bilge kendisine şöyle diyecektir: Ey dindar bilge, sen nasıl vefat ettin? Ey dindar bilge; hayvanlarınla kaleye, aşk ezgilerinle aşk ormanlarına, bedensel varlıkların dünyasından ruhlar dünyasına, fani dünyadan gerçek dünyaya nasıl geldin? Hayatta mutluluk neydi senin için?

O zaman Tanrı, O Herşeyi Bilen şöyle buyurur: Beden ile ruhun birbirinden ayrıldığı o dehşetli ve korkunç yol için yas tutma! Ona besin ver, ilkbahar yağından sun, bunlar vefat edenin ardından iyi duygu, iyi söz, iyi iş ve iyi din sahibi olan genç içindir. [...]

Yalancı insanın ruhunun attığı ilk adım Kötü-Düşünce'nin (cehennem) olduğu yerdir. İkinci adımı ise Kötü-Söz'ün olduğu yerdir. Üçüncü adımı ise Kötü-İş'lerin olduğu yere doğru atar. Dördüncü adımını da sonsuz karanlığın uzayına doğru atar.

Ona, daha önce ölmüş olan yalancı biri şöyle diyecektir: Ey yalancı, nasıl öldün? Nasıl hayvan sürüleriyle dolu olan kalelerden, aşkın ormanlarından ve bedenli varlıkların dünyasından şu dünyaya geldin? Yaşadığın yaşamda nasıl bir sefaletle karşılaştın?

O zaman inleyerek şöyle der Düşman Ruh: Yasını tutmayın, bedeni ve ruhu birbirinden ayıran o dehşetli ve korkunç ayırıcı yol için tuttuğunuz yas gibi! Ona ölüm sonrası besin olan zehir verin, bu gencin dini, işi, konuşması ve duyguları kötüdür. Bu ölüm sonrası besinler bolca kötü düşünce, bolca kötü söz, bolca kötü iş ile dolu olup, yalansallar içindir ve Tanrı'nın kudreti altında olmayanlar içindir." (s. 130 ve 133)

UPANİŞADLAR*

Beyaz Yajurveda'nın Upanişadları: Brihadaranyaka Upanişad

Dördüncü Adhyaya: Üçüncü Brahmanam

IV. Kurtuluşa Ermemiş Olanın Ölümü

"35. Nasıl ki yükü ağır olduğunda araba inleyerek ilerliyorsa, bilgiyle yüklü olan bu cismani benlik de son nefesini almakta olduğunda inleyerek yolunda ilerler.

36. Yaşlılık yüzünden zayıf düştüğünde veya hastalık yüzünden zayıf düştüğünde; nasıl ki bir mango meyvesi, bir incir veya bir başka meyve sapından kopup düşüyorsa o zaman ruh da uzuvlardan kopar ve nereden geldiyse ve yeri neresiyse oraya yani yaşama koşar adımlarla yeniden geri döner.

37. Nasıl ki bir hükümdar geri dönerken asilzadeler, askerler, süvariler ve idareciler evlerinden çıkarak yiyecek ve içeceklerle onu yollarda karşılarlar ve 'İşte geliyor, işte geri dönüyor' derlerse, aynı şekilde bunu bilenler için de elementler onu yolda karşılayacaklar ve 'İşte Brahman geliyor, işte Brahman geri dönüyor!' diyeceklerdir.

38. Ve nasıl ki bir hükümdar bir yerden ayrılırken asilzadeler, askerler, süvariler ve idareciler hep bir araya gelip toplanıyorlarsa, işte aynı şekilde ölüm anında bütün yaşam organları ruhta bir araya gelip toplanırlar, birisi son nefesini vermeye hazır olduğunda." (s. 578-579)

Dördüncü Adhyaya: Dördüncü Brahmanam

"1. Ruh bilincini yitirdiğinde ve duyularını kaybetmeye başladığında, bütün yaşam organları ruhta bir araya gelip toplanırlar. Ruh ise bu güç elementlerini içine çektikten sonra kendini kalbe geri çe-

*) *Upanishaden – Die Geheimlehre des Veda*, çev. Paul Deussen, haz. Peter Michel, Marix Verlag, Wiesbaden: 2006 [*çeviri bana aittir – khô*].

ker. Gözdeki öz ise buradan çıkıp dışarıya [kaynağı olan Güneş'e] geri döner. İşte o anda hiçbir şekli tanıyıp bilmez artık.

2. Bir haline geldiği için görmüyor o, denir; bir haline geldiği için koku almıyor o, denir; bir haline geldiği için tat almıyor o, denir; bir haline geldiği için konuşmuyor o, denir; bir haline geldiği için işitmiyor o, denir; bir haline geldiği için düşünmüyor o, denir; bir haline geldiği için hissetmiyor o, denir; bir haline geldiği için bilip tanımıyor o, denir. – Hemen ardından kalbin ucu parıldamaya başlar. Kalbin ucu parlar parlamaz Atman (ruh) çıkar gider, ister gözden, ister kafadan veya isterse bedenin başka bir yerinden çekip gider. Onun çekip gitmesiyle yaşam da çekip gider. Yaşam çekip gittiğinde bütün yaşam organları da onunla birlikte çekip gider. O, bilen bir cinstendir. Bilen cinsten olanlar onu takip edip gelirler.

V. Kurtuluşa Ermemiş Olan Ruhun Ölümden Sonraki Durumu

Bundan sonra bilgi ve eserler ve onun daha önceki tecrübeleri onu elinden tutar.

3. Nasıl ki tırtıl bir yaprağın ucuna geldiğinde başka bir yaprağı yakalar ve kendini oraya taşırsa, işte aynı şekilde ruh da, bedeni terk ettikten ve bilgisizliği geride bıraktıktan sonra yeni bir başlangıcı yakalar ve kendini oraya taşır.

4. Nasıl ki bir kuyumcu bir parça altın alır ve çekiciyle onu daha başka, yeni ve güzel bir şekle kavuşturursa, işte bedeni terk etmiş ve bilgisizliği geride bırakmış olan bu ruh da benzer şekilde kendine daha başka, yeni ve güzel bir şekil kazandırır; ister atalarının, isterse de Gandharvaların veya Tanrıların ya da Prajapatilerin yahut Brahma'nın veya başka bir varlığın şeklini kazanır.

5. Sahiden de söz konusu benlik Brahman'dır. O bilgi, akıl, yaşam, göz, kulaktan meydana gelir. O toprak, su, rüzgar ve esirden meydana gelir. O ateşten ve ateş-değilden, arzudan ve arzu-değilden, öfkeden ve öfke-değilden, adaletten ve adalet-değilden, bütün bu her şeyden meydana gelir. Her kim şundan veya bundan meydana geliyorsa, her nasıl davranıyor ve yapıp ediyorsa ona denk düşecek şekilde yeniden dünyaya gelir. İyi şeyler yapan iyi birisi olarak; kötü şeyler yapan kötü birisi olarak dünyaya gelir. Kutlu birisi daha önce kutlu işler yapmış olandır; kötü birisi daha önce kötü işler yapmış olandır. Bu nedenle sahiden de şöyle denilmiştir: 'İnsan tümüyle ihtirastan (*kama*) meydana gelir; ihtirası hangi yöndeyse idraki

(*kratu*) de o yöndedir. İdraki hangi yöndeyse amelleri (*karman*) de o yöndedir. Amelleri hangi yöndeyse başına gelenler de o yöndedir.'

6. Şu dizeler bu konu hakkındadır:

Peşinden koştuğu, yapıp etmeleriyle arzuladığı şeyler
Hep içteki insanın ve isteklerin yöneldikleridir. –
Hedefe varan birisi
Burada yapıp ettiği şeylerinin,
Öbür dünyadan yeniden
Bu dünyaya geri dönecektir.
Arzu ve iştah sahiplerinin (kamayamana) akıbeti işte budur.

VI. Kurtuluş

Şimdi ise söz, arzu ve iştah sahibi olmayanlar (*akamayamana*) hakkında olacak.

Her kim arzu etmiyorsa, arzudan arınmışsa, arzusunu söndürmüşse, bizzat kendi kendisinin arzusu haline gelmişse, onun yaşam güçleri kendisini terk etmez. Zira Brahman'dır o ve Brahman'da kendisini bulacaktır o.

7. Şu dizeler bu konu hakkındadır:

Bütün ihtiraslar dindiğinde,
İnsanın gönlünde yer etmiş olan,
O zaman ölümlü olan birisi ölümsüz olacaktır,
Daha buradayken Brahman'a kavuşacaktır o.

Nasıl ki sıyrılıp atılmış bir yılan derisi, öylece karınca yuvasının üzerinde duruyorsa, işte aynı şekilde bu beden de öylece bırakılıp kalacaktır. Fakat bedensiz olan, ölümsüz olan yaşam tümüyle Brahman'dır, tümüyle ışıktır. – [...]

8. Şu dizeler bu konu hakkındadır:

Eski, çok eski ve neredeyse görünmez bir yol uzanmaktadır,
Uzanmaktadır ta içime kadar; keşfettim ben onu.
Bu yol üzerinde yürür bilgeler, Brahman'ın idrakindekiler,
Göklerdeki aleme doğru yürür onlar, kurtuluşlarına doğru.
9. Onun üzerinde bulunur, söylediklerine göre,
Beyaz, koyu mavi ve kızıl kahve, yeşil ve kırmızı olan [kalp damarları].
Odur, Brahman sayesinde keşfedilebilen yol,
Bilgelerin kattettikleri ve kutsalların korlaştıkları:
10. Kör bir karanlığa doğru çıkarlar,

Bilgisizliğe biat edenler,
Çok daha kör bir karanlığa ise
Giderler sadece bilgiyle tatmin olanlar.
11. Sahiden de o dünyalarda neşe yoktur,
Kör bir karanlıkla kaplıdır oraları;
Ölümden sonra her biri oraya gider,
Ayılmamışların ve bilgisizlerin.
12. Fakat Atman'ı özümsemiş olanlar,
Ve şunu idrak edenler: 'Ben O'yum!' •
Daha neyi isteyecekler, neyin aşkına düşecekler,
Şu hastalıklı bedenlerinin mi?
13. Ve fakat her kim ki bedenle yoğurulmuş
Bu uçurumda Atman'ı keşfedip onda uyanırsa,
O her şeye kadir olan olur, kainatın yaratıcısı olur,
Dünya onun olur, çünkü artık kendisi dünyadır.
14. Halen burada olan bizler, bunu bilmeyi dileyelim,
Bilmezsek eğer büyük bir cehalet ve büyük bir helak gelir bizlere!
Bunu burada idrak edenler ölümsüz olurlar,
Ötekilerse büyük bir ıstıraba garkolurlar.
15. Her kim ki Atman'ının seyrine varabilmişse
Kendi içindeki Tanrı olarak,
Geçmişin ve geleceğin efendisi olarak,
Korku kalmayacaktır onda artık.
16. O'nun ayaklarına doğru akıp gider
Yıllar ve günler olarak zaman,
Işıkların ışığı olarak Tanrıların bile
Ölümsüzlük diye secdeye vardıkları,
17. Beşli ordu varlıklarının,
Uzayla birlikte temellendikleri,
İşte ruhum O'nu ben kendim diye bilir,
Ölümsüzdür ölümsüzler için.
18. Nefesi nefes, gözü göz,
Kulağı kulak, aklı akıl olarak bilenler,
Her kim ki bunu idrak etmişse Brahman sahibidir,
Kadim ve asli olanı bilendir.
19. Şunu aklımızla idrak edelim:
Burada sanıldığı gibi çokluk yoktur!

Ölümden yeni ölümlere düşüveririz,
Burada çokluğu gördüğümüzü zannedersek.
20. Bir'lik olarak seyre dalmalı,
Yok olmaz, değişmez,
Ebedi, oluşumsuz, yaşlanmaz,
*Uzaydan arınmış olan büyük Ben'liği.**
21. O'nu araştırmalı, bir bilge olarak,
Bir Brahmana olarak hakikatin peşinde koşanlar,
Kitabi bilginin peşinden gitmemeli,
Zira oradakiler sadece laf-ı güzaftır!

22. Sahiden de, söz konusu büyük ve doğmamış olan Ben'lik, yaşam organları içinde bilgiden meydana gelmiş [kendi kendine parıldayan tin] olandır! İşte burada, kalbin içindeki derinliklerde bir yer vardır ki, O, kainatın efendisi olarak orayı iskan eder. Kainatın hakimi, kainatın hükümdarıdır O. İyi işlerle daha yükseltilemez O, kötü işlerle daha düşürülemez O. Kainatın efendisidir, varlıkların hakimidir, varlıkların muhafızıdır O. Bu dünyaları birbirinden ayıran duvarın (setin) kendisidir O, dünyaların birbirine akıp karışmamasını sağlayan.

Veda'lar üzerinde çalışarak Brahman'lar O'nu bilmeye gayret ederler, kurbanlar sunarak, sadaka vererek, çile çekerek, oruç tutarak. O'nu bilen biri, bir *Muni* olur. Yurda varma özlemiyle hacca çıkanlar da O'na doğru yürürler.

Çocuk sahibi olmak istemeyen atalarımız bunu biliyorlardı ve şöyle diyorlardı: 'Niye çocuk sahibi olmak isteyelim ki? Bu ruhumuz bütün bir dünya değil mi?' Ve çocuk sahibi olma arzusundan arındılar ve mülk sahibi olma arzusundan, dünyaya sahip olma arzusundan ve oradan oraya yürümeye koyulduldular, birer dilenci olarak. Çünkü çocuk sahibi olmayı istemek, mülk sahibi olmayı istemektir; mülk sahibi olmayı istemek dünyaya sahip olmayı istemektir. Oysa bütün bunlar boş ve batıl arzulardır.

Fakat O, yani Atman, ne öyledir ne de böyle. O kavranamazdır, çünkü kavranmazdır. O yok edilemezdir, çünkü yok edilmezdir O'na hiçbir şey raptedilemez, çünkü raptedilmezdir. O bağlı değildir, sallanmaz, zarar görmez. [...]" (s. 578-586)

*) Buradaki dörtlüğü Max Müller şöyle çeviriyor: "İşbu ebedi varlık asla kanıtlanamaz, o sadece tek bir yolla idrak edilebilir; o, lekesizdir, esirin ötesindedir, doğmamış olan Ben'dir, büyük ve sonsuzdur" (*The Sacred Books of the East: The Upanishads*, c. 2, çev. F. Max Müller, Clarendon Press, Oxford: 1884, s. 179).

ESKİ ANTLAŞMA (*TANAKH*)*

Yaratılış

"Rab Tanrı Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Adem'i oraya koydu. Ona, 'Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin' diye buyurdu. 'Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün. (2, 15-17)

"Rab Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı yılandı. Yılan kadına, 'Tanrı gerçekten, 'Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin' dedi mi?' diye sordu. Kadın, 'Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz' diye yanıtladı. 'Ama Tanrı, 'Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesinden yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz' dedi. Yılan, 'Kesinlikle ölmezsiniz' dedi. 'Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız. Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar. Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen Rab Tanrı'nın sesini duydular Onlan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler. Rab Tanrı Adem'e, 'Neredesin?' diye seslendi. Adem, 'Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim' dedi. Rab Tanrı, 'Çıplak olduğunu sana kim söyledi?' diye sordu. 'Sana meyvesini yeme dediğim açağtan mı yedin?' Adem, 'Yanıma koyduğun kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim' diye yanıtladı. Rab Tanrı kadına, 'Nedir bu yaptığın?' diye sordu. Kadın, 'Yılan beni aldattı, o yüzden yedim' diye karşılık verdi. Bunun üzerine Rab Tanrı yılana, 'Bu yaptığından ötürü bütün evcil ve yabanıl hayvanların en lanetlisi

*) *Kutsal Kitap – Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, Kitabı Mukaddes Şirketi, Istanbul: 2001

sen olacaksın' dedi. 'Karnının üzerinde sürünecek, yaşamın boyunca toprak yiyeceksin. Seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, sen onun topuğuna saldıracaksın.' Rab Tanrı kadına, 'Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim' dedi. 'Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek.' Rab Tanrı Adem'e, 'Karının sözünü dinlediğin ve sana, meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetlendi' dedi. 'Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın. Toprak sana diken ve çalı verecek, yaban otu yiyeceksin. Toprağa dönünceye dek ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın. Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin.' Adem karısına Havva adını verdi. Çünkü o bütün insanların annesiydi. Rab Tanrı Adem'le karısı için deriden giysiler yaptı, onları giydirdi. Sonra, 'Adem iyiyle kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu' dedi. 'Artık yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli.' Böylece Rab Tanrı, yaratılmış olduğu toprağı işlemek üzere Adem'i Aden bahçesinden çıkardı. Onu kovdu. Yaşam ağacının yolunu denetlemek için de Aden bahçesinin doğusuna Keruvlar ve her yana dönen alevli bir kılıç yerleştirdi." (3)

"Rab baktı, yeryüzünde insanın yaptığı kötülük çok, aklı fikri hep kötülükte. İnsanı yarattığına pişman oldu. Yüreği sızladı. 'Yarattığım insanları, hayvanları, sürüngenleri, kuşları yeryüzünden silip atacağım' dedi, 'Çünkü onları yarattığıma pişman oldum.' Ama Nuh Rab'bin gözünde lütuf buldu. Nuh'un öyküsü şöyledir: Nuh doğru bir insandı. Çağdaşları arasında kusursuz biriydi. Tanrı yolunda yürüdü. Üç oğlu vardı: Sam, Ham, Yafet. Tanrı'nın gözünde yeryüzü bozulmuş, zorbalıkla dolmuştu. Tanrı yeryüzüne baktı ve her şeyin ne denli bozulduğunu gördü. Çünkü insanlar yoldan çıkmıştı. Tanrı Nuh'a, 'İnsanlığa son vereceğim' dedi. 'Çünkü onlar yüzünden yeryüzü zorbalıkla doldu. Onlarla birlikte yeryüzünü de yok edeceğim. Kendine gofer ağacından bir gemi yap. İçini dışını ziftle, içeriye kamaralar yap. Gemiyi şöyle yapacaksın: Uzunluğu üç yüz, genişliği elli, yüksekliği otuz arşın olacak. Pencere de yap, boyu yukarıya doğru bir arşını bulsun. Kapıyı geminin yan tarafına koy. Alt, orta ve üst güverteler yap. Yeryüzüne tufan göndereceğim. Göklerin altında

soluk alan bütün canlıları yok edeceğim. Yeryüzündeki her canlı ölecek. Ama seninle bir antlaşma yapacağım. Oğulların, karın, gelinlerinle birlikte gemiye bin. Sağ kalabilmeleri için her canlı türünden bir erkek, bir dişi olmak üzere birer çifti gemiye al. Çeşit çeşit kuşlar, hayvanlar, sürüngenler sağ kalmak için çifter çifter sana gelecekler. Yanına hem kendin, hem onlar için yenebilecek ne varsa al, ilerde yemek üzere depola.' Nuh Tanrı'nın bütün buyruklarını yerine getirdi." (6)

"İbrahim yüz yetmiş beş yıl yaşadı. Ömrü bu kadardı. Kocamış, yaşama doymuş, iyice yaşlanmış olarak son soluğunu verdi. Ölüp atalarına kavuştu." (25, 7-8)

Çölde Sayım

"Musa şöyle dedi: 'Bütün bunları yapmam için Rab'bin beni gönderdiğini, kendiliğimden bir şey yapmadığımı şuradan anlayacaksınız: Eğer bu adamlar herkes gibi doğal bir ölümle ölür, herkesin başına gelen bir olayla karşılaşırlarsa, bilin ki beni Rab göndermemiştir. Ama Rab yepyeni bir olay yaratırsa, yer yarılıp onları ve onlara ait olan her şeyi yutarsa, ölüler diyarına diri diri inerlerse, bu adamların Rab'be saygısızlık ettiklerini anlayacaksınız.' Musa konuşmasını bitirir bitirmez Korah, Datan ve Aviram'ın altındaki yer yarıldı. Yer yarıldı, onları, ailelerini, Korah'ın adamlarıyla mallarını yuttu. Sahip oldukları her şeyle birlikte diri diri ölüler diyarına indiler. Yer onların üzerine kapandı. Topluluğun arasından yok oldular. Çığlıklarını duyan çevredeki İsrailliler, 'Yer bizi de yutmasın!' diyerek kaçıştılar. Rab'bin gönderdiği ateş buhur sunan iki yüz elli adamı yakıp yok etti. Rab Musa'ya şöyle dedi: 'Kahin Harun oğlu Elazar'a buhurdanları ateşin içinden çıkarmasını, ateş korlarını az öteye dağıtmasını söyle. Çünkü buhurdanlar kutsaldır. İşledikleri günahtan ötürü öldürülen bu adamların buhurdanlarını levha haline getirip sunağı bunlarla kapla. Buhurdanlar Rab'be sunuldukları için kutsaldır. Bunlar İsrailliler için bir uyarı olsun'. " (16, 28-38)

"Kim Yakup soyunun tozunu ve İsrail'in dörtte birini sayabilir? Doğru kişilerin ölümüyle öleyim, sonum onlarınki gibi olsun!" (23, 10)

Birinci Samuel

"Rab öldürür de diriltir de, ölüler diyarına indirir ve çıkarır. O kimini yoksul, kimini varsıl kılar; kimini alçaltır, kimini yükseltir." (2, 6-7)

İkinci Samuel

"Davut şöyle yanıtladı: 'Çocuk yaşarken oruç tutup ağladım. Çünkü, 'Kim bilir, Rab bana lütfeder de çocuk yaşar' diye düşünüyordum. Ama çocuk öldü. Artık neden oruç tutayım? Onu geri getirebilir miyim ki? Ben onun yanına gideceğim, ama o bana geri dönmeyecek'." (12, 23)

"Hepimizin öleceği kesin, toprağa dökülüp yeniden toplanamayan su gibiyiz." (14, 14a)

Birinci Tarihler

"Saul Rab'be ihanet ettiği için öldü. Rab'bin sözünü yerine getirmedi. Yol göstermesi için Rab'be danışacağına bir cinciye danıştı. Bu Rab onu öldürdü. Krallığını da İşay oğlu Davut'a devretti." (10, 13-14)

Eyüp

"O daha sözünü bitirmeden başka bir ulak gelip, 'Oğullarınla kızların ağabeylerinin evinde yemek yiyip şarap içerken ansızın çölden şiddetli bir rüzgar esti' dedi. 'Evin dört köşesine çarptı; ev gençlerin üzerine yıkıldı, hepsi öldü. Yalnız ben kurtuldum durumu sana bildirmek için.' Bunun üzerine Eyüp kalktı, kaftanını yırtıp saçını sakalını kesti, yere kapanıp tapındı. Dedi ki, 'Bu dünyaya çıplak geldim, çıplak gideceğim. Rab verdi, Rab aldı, Rab'bin adına övgüler olsun!' Bütün bu olaylara karşın Eyüp günah işlemedi ve Tanrı'yı suçlamadı." (1, 18-22)

"Neden doğarken ölmedim, rahimden çıkarken son soluğumu vermedim? Neden beni dizler, emeyim diye memeler karşıladı? Çünkü şimdi huzur içinde yatmış, uyuyup dinlenmiş olurdum; yaptırdıkları kentler şimdi viran olan dünya kralları ve danışmanlarıyla

birlikte, evlerini gümüşle dolduran altın sahibi önderlerle birlikte. Neden düşük bir çocuk gibi, gün yüzü görmemiş yavrular gibi toprağa gömülmedim? Orada kötüler kargaşayı bırakır, yorgunlar rahat eder. Tutsaklar huzur içinde yaşar, angaryacının sesini duymazlar. Küçük de büyük de oradadır, köle efendisinden özgürdür. Niçin sıkıntı çekenlere ışık, acı içindekilere yaşam verilir? Oysa onlar gelmeyen ölümü özler, onu define arar gibi ararlar; mezara kavuşunca neşeden coşar, sevinç bulurlar. Neden yaşam verilir nereye gideceğini bilmeyen insana, çevresini Tanrı'nın çitle çevirdiği kişiye? Çünkü iniltim ekmekten önce geliyor, su gibi dökülmekte feryadım. Korktuğum, çekindiğim başıma geldi. Huzur yok, sükunet yok, rahat yok, yalnız kargaşa var." (3, 11-26)

"Yeryüzünde insan yaşamı savaşı andırmıyor mu, günleri gündelikçinin günlerinden farklı mı? Gölgeyi özleyen köle, ücretini bekleyen gündelikçi gibi, miras olarak bana boş aylar verildi, payıma sıkıntılı geceler düştü. Yatarken, 'Ne zaman kalkacağım' diye düşünüyorum, ama gece uzadıkça uzuyor, gün doğana dek dönüp duruyorum. Bedenimi kurt, kabuk kaplamış, çatlayan derimden irin akıyor. Günlerim dokumacının mekiğinden hızlı, umutsuz tükenmekte. Ey Tanrı, yaşamımın bir soluk olduğunu anımsa, gözüm bir daha mutluluk yüzü görmeyecek. Şu anda bana bakan gözler bir daha beni görmeyecek, senin gözlerin üzerimde olacak, ama ben yok olacağım. Bir bulutun dağılıp gitmesi gibi, ölüler diyarına inen bir daha çıkmaz. Bir daha evine dönmez, bulunduğu yer artık onu tanımaz. Bu yüzden sessiz kalmayacak, içimdeki sıkıntıyı dile getireceğim; canımın acısıyla yakınacağım. Ben deniz ya da deniz canavarı mıyım ki, başıma bekçi koydun? Yatağım beni rahatlatır, döşeğim acılarımı dindirir diye düşündüğümde, beni düşlerle korkutuyor, görümlerle yıldırıyorsun. Öyle ki, boğulmayı, ölmeyi şu yaşama yeğliyorum. Yaşamımdan tiksiniyor, sonsuza dek yaşamak istemiyorum; çek elini benden, çünkü günlerimin anlamı kalmadı. İnsan ne ki, onu büyütesin, üzerinde kafa yorasın, her sabah onu yoklayasm, her an onu sınayasm? Gözünü üzerimden hiç ayırmayacak mısın, tükürüğümü yutacak kadar bile beni rahat bırakmayacak mısın? Günah işledimse, ne yaptım sana, ey insan gözcüsü? Niçin beni kendine hedef seçtin? Sana yük mü oldum? Niçin isyanımı bağışlamaz, suçumu affet-

mezsin? Çünkü yakında toprağa gireceğim, beni çok arayacaksın, ama ben artık olmayacağım." (7)

"Niçin doğmama izin verdin? Keşke ölseydim, hiçbir göz beni görmeden! Hiç var olmamış olurdum, rahimden mezara taşınırdım. Birkaç günlük ömrüm kalmadı mı? Beni rahat bırak da biraz yüzüm gülsün; dönüşü olmayan yere gitmeden önce, karanlık ve ölüm gölgesi diyarına, zifiri karanlık diyarına, ölüm gölgesi, kargaşa diyarına, aydınlığın karanlığı andırdığı yere." (10, 18-22)

"İnsanı kadın doğurur, günleri sayılı ve sıkıntı doludur. Çiçek gibi açıp solar, gölge gibi gelip geçer. Gözlerini böyle birine mi dikiyorsun, yargılamak için önüne çağırıyorsun? Kim temizi kirliden çıkarabilir? Hiç kimse! Madem insanın günleri belirlenmiş, aylarının sayısı saptanmış, sınır koymuşsun, öteye geçemez; gözünü ondan ayır da, çalışma saatini dolduran gündelikçi gibi rahat etsin. Oysa bir ağaç için umut vardır, kesilse, yeniden sürgün verir, eksilmez filizleri. Kökü yerde kocasa, kütüğü toprakta ölse bile, su kokusu alır almaz filizlenir, bir fidan gibi dal budak salar. İnsan ise ölüp yok olur, son soluğunu verir ve her şey biter. Suyu akıp giden göl ya da kuruyan ırmak nasıl çöle dönerse, insan da öyle, yatar, bir daha kalkmaz, gökler yok oluncaya dek uyanmaz, uyandırılmaz. Keşke beni ölüler diyarına gizlesen, öfken geçinceye dek saklasan, bana bir süre versen de, beni sonra anımsasan. İnsan ölür de dirilir mi? Başka biri nöbetimi devralıncaya dek savaş boyunca umutla beklerdim. Sen çağırırdın, ben yanıtlardım, ellerinle yaptığın yaratığı özlerdin. O zaman adımlarımı sayar, günahımın hesabını tutmazdın. İsyanımı torbaya koyup mühürler, suçumu örterdin. Ama dağın yıkılıp çöktüğü, kayanın yerinden taşındığı, suyun taşı aşındırdığı, selin toprağı sürükleyip götürdüğü gibi, insanın umudunu yok ediyorsun. Onu hep yenersin, yok olup gider, çehresini değiştirir, uzağa gönderirsin. Oğulları saygı görür, onun haberi olmaz, aşağılanırlar, anlamaz. Ancak kendi canının acısını duyar, yalnız kendisi için yas tutar." (14, 1-22)

"Günlerim geçti, tasarılarım, dileklerim suya düştü. Bu insanlar geceyi gündüze çeviriyorlar, karanlığa 'Işık yakındır' diyorlar. Ölüler diyarını evim diye gözlüyorsam, yatağımı karanlığa seriyorsam, çukura 'Babam', kurda 'Annem, kızkardeşim' diyorsam, umudum

nerede? Kim benim için umut görebilir? Umut benimle ölüler diyarına mı inecek? Toprağa birlikte mi gireceğiz?" (17, 11-16)

"En yüksektekileri bile yargılayan Tanrı'ya kim akıl öğretebilir? Biri gücünün doruğunda ölür, büsbütün rahat ve kaygısız. Bedeni iyi beslenmiş, ilikleri dolu. Ötekiyse acı içinde ölür, iyilik nedir hiç tatmamıştır. Toprakta birlikte yatarlar, üzerlerini kurt kaplar." (21, 22-26)

"Kuraklık ve sıcağın eriyen karı alıp götürdüğü gibi ölüler diyarı da günahlıları alıp götürür. Rahim onları unutacak, kurtlara yem olacak, bir daha anılmayacaklar. [...] Kısa süre yükselir, sonra yok olurlar, düşerler, tıpkı ötekiler gibi alınıp götürülür, başak başı gibi kesilirler." (24, 19-24)

"Zengin olarak yatar, ama bu öyle sürmez, gözlerini açtığında hepsi yok olup gitmiştir. Dehşet onu sel gibi basar, kasırga gece kapar götürür. Doğu rüzgarı onu uçurup götürür, yerinden silip süpürür. Acımazsıca üzerine eser, elinden kaçmaya çalışırken. Onunla alay ederek el çırpar, yerinden ıslık çalar." (27, 19-23)

"Krallara, 'Değersizsiniz', soylulara, 'Kötüsünüz' diyen, önderlere ayrıcalık tanımayan, zengini yoksuldan çok önemsemeyen O değil mi? Çünkü hepsi O'nun ellerinin işidir. Gece yarısı bir anda ölürler, herkes sarsılır, ölüp gider, güçlüler de insan eli değmeden alınıp götürülür." (34, 18-20)

"Denizin kaynaklarına vardın mı, gezdin mi enginin diplerinde? Ölüm kapıları sana gösterildi mi? Gördün mü ölüm gölgesinin kapılarını? Dünyanın genişliğini kavradın mı? Anlat bana, bütün bunları biliyorsan. Işığın bulunduğu yerin yolu nerede? Ya karanlık, onun yeri neresi? Onları yerlerine götürebilir misin? Evlerinin yolunu biliyor musun?" (38, 16-20)

Mezmurlar

"Rab çobanımdır, eksiğim olmaz. Beni yemyeşil çayırlarda yatırır, sakin suların kıyısına götürür. İçimi tazeler, adı uğruna bana doğru yollarda öncülük eder. Karanlık ölüm vadisinden geçsem bile, kötülükten korkmam. Çünkü sen benimlesin. Çomağın, değneğin güven

verir bana. Düşmanlarının önünde bana sofra kurarsın, başıma yağ sürersin, kasem taşıyor. Ömrüm boyunca yalnız iyilik ve sevgi izleyecek beni, hep Rab'bin evinde oturacağım." (23)

"Kötüler ölüler diyarına gidecek, Tanrı'yı unutan bütün uluslar... Ama yoksul büsbütün unutulmayacak, mazlumun umudu sonsuza dek kırılmayacak." (9, 17-18)

"Bildir bana, ya Rab, sonumu, sayılı günlerimi; bileyim ömrümün ne kadar kısa olduğunu! Yalnız bir karış ömür verdin bana, hiç kalır hayatım senin önünde. Her insan bir soluktur sadece, en güçlü çağında bile. Bir gölge gibi dolaşır insan, boş yere çırpınır, mal biriktirir, kime kalacağını bilmeden." (39, 4-6)

"Onlar varlıklarına güvenir, büyük servetleriyle böbürlenirler. Kimse kimsenin hayatının bedelini ödeyemez, Tanrı'ya fidye veremez. Çünkü hayatın fidyesi büyüktür, kimse ödemeye yeltenmemeli. Böyle olmasa, sonsuz dek yaşar insan, mezar yüzü görmez. Kuşkusuz herkes biliyor bilgelerin öldüğünü, aptallarla budalaların yok olduğunu. Mallarını başkalarına bırakıyorlar. Mezarları, sonsuza dek evleri, kuşaklar boyu konutları olacak, topraklarına kendi adlarını verseler bile. Bütün gösterişine karşın geçicidir insan, ölüp giden hayvanlar gibi. Budalaların yolu, onların sözünü onaylayanların sonu budur. Sürü gibi ölüler diyarına sürülecekler, ölüm güdecek onları. Tan ağarınca doğrular onlara egemen olacak, cesetleri çürüyecek, ölüler diyarı onlara konut olacak. Ama Tanrı beni ölüler diyarının pençesinden kurtaracak ve yanına alacak." (49, 6-15)

"Ama sen, ey Tanrı, ölüm çukuruna atacaksın kötüleri, günlerinin yarısını görmeyecek katillerle hainler; bense sana güveniyorum." (55, 23)

"Her gün yükümüzü taşıyan Rab'be, bizi kurtaran Tanrı'ya övgüler olsun. Tanrımız kurtarıcı bir Tanrı'dır, ölümden kurtarış yalnız Egemen Rab'be özgüdür." (68, 19-20)

"Ne zamana dek, ya Rab? Sonsuza dek mi gizleneceksin? Ne zamana dek öfken alev alev yanacak? Anımsa ömrümün ne çabuk geçtiğini, ne boş yaratmışsın insanoğlunu! Var mı yaşayıp da ölü-

mü görmeyen, ölüler diyarının pençesinden canını kurtaran?" (89, 46-48)

"Ya Rab, barınak oldun bize kuşaklar boyunca. Dağlar var olmadan, daha evreni ve dünyayı yaratmadan, öncesizlikten sonsuzluğa dek Tanrı sensin. İnsanı toprağa döndürürsün, 'Ey insanoğulları, toprağa dönün!' diyerek. Çünkü senin gözünde bin yıl geçmiş bir gün, dün gibi, bir gece nöbeti gibidir. İnsanları bir düş gibi siler, süpürürsün, sabah biten ot misali: Sabah filizlenir, büyür, akşam solar, kurur. Eriyip bitiyoruz senin öfkenden, kızgınlığından dehşete düşüyoruz. Suçlarımızı önüne, gizli günahlarımızı yüzünün ışığına çıkardın. Gazabından kısalıyor günlerimiz, bir soluk gibi tükeniyor yıllarımız. Ömrümüz yetmiş yıl sürüyor, bilemedin seksen, o da sağlıklıysak; en güzel yıllar da zahmetle, kederle geçiyor, çabucak bitiyor, uçup gidiyoruz. Kim bilir gazabının gücünü? Çünkü öfken sana duyulan korku kadar güçlüdür. Bu yüzden günlerimizi saymayı bize öğret ki, bilgelik kazanalım. Vazgeç, ya Rab! Öfken ne zamana dek sürecek? Acı kullarına! Sabah bizi sevginle doyur, ömrümüz boyunca sevinçle haykıralım. Kaç gün bizi sıkıntıya soktunsa, kaç yıl çile çektirdinse, o kadar sevindir bizi. Yaptıkların kullarına, görkemin onların çocuklarına görünsün. Tanrımız Rab bizden hoşnut kalsın. Ellerimizin emeğini boşa çıkarma. Evet, ellerimizin emeğini boşa çıkarma." (90)

"Bir baba çocuklarına nasıl sevecen davranırsa, Rab de kendisinden korkanlara öyle sevecen davranır. Çünkü mayamızı bilir, toprak olduğumuzu anımsar. İnsana gelince, ota benzer ömrü, kır çiçeği gibi serpilir; rüzgar esince yok olur gider, bulunduğu yer onu tanımaz." (103, 13-16)

"Rab sizi, sizi ve çocuklarınızı çoğaltsın! Yeri göğü yaratan Rab sizleri kutsasın. Göklerin ötesi Rab'bindir, ama yeryüzünü insanlara vermiştir. Ölüler, sessizlik diyarına inenler, Rab'be övgüler sunmaz; biziz Rab'bi öven, şimdiden sonsuza dek. Rab'be övgüler sunun!" (115, 14-18)

"Rab'bin gözünde değerlidir/acıdır sadık kullarının ölümü." (116, 15)

"Ya Rab, insan ne ki, onu gözetesin, insan soyu ne ki, onu düşünesin? İnsan bir soluğu andırır, günleri geçici bir gölge gibidir." (144, 3-4)

"Önderlere, sizi kurtaramayacak insanlara güvenmeyin. O son soluğunu verince toprağa döner, o gün tasarıları da biter." (146, 3-4)

Süleyman'ın Özdeyişleri

"Kötülük akılsızlar için eğlence gibidir. Aklı başında olanlar içinse bilgelik aynı şeydir. Kötü kişinin korktuğu başına gelir, doğru kişiyse dileğine erişir. Kasırga gelince kötü kişiyi silip götürür; ama doğru kişi sonsuza dek ayakta kalır. Dişler için sirke, gözler için duman neyse, tembel ulak da kendisini gönderen için öyledir. Rab korkusu ömrü uzatır, kötülerin yıllarıysa kısadır. Doğrunun umudu onu sevindirir, kötünün beklentileriyse boşa çıkar. Rab'bin yolu dürüst için sığmak, fesatçı içinse yıkımdır." (10, 23-29)

"Kötü kişi uğradığı felaketle yıkılır, doğru insanın ölümde bile sığınacak yeri vardır." (14, 32)

"Yoksulu, yoksul olduğu için soymaya kalkma, düşkünü mahkemede ezme. Çünkü onların davasını Rab yüklenecek ve onları soyanların canını alacak." (22, 22-23)

Vaiz

"Her şeyin mevsimi, göklerin altındaki her olayın zamanı vardır. Doğmanın zamanı var, ölmenin zamanı var. Dikmenin zamanı var, sökmenin zamanı var. Öldürmenin zamanı var, şifa vermenin zamanı var." (3, 1-3)

"İnsanlara gelince, 'Tanrı hayvan olduklarını görsünler diye insanları sınıyor' diye düşündüm. Çünkü insanların başına gelen hayvanların da başına geliyor. Aynı sonu paylaşıyorlar. Biri nasıl ölüyorsa, öbürü de öyle ölüyor. Hepsi aynı soluğu taşıyor. İnsanın hayvandan üstünlüğü yoktur. Çünkü her şey boş. İkisi de aynı yere gidiyor; topraktan gelmiş, toprağa dönüyor. Kim biliyor insan ruhunun yukarıya çıktığını, hayvan ruhunun aşağıya, yeraltına indiğini?" (3, 18-21)

"Annesinin rahminden çıplak çıkar insan. Dünyaya nasıl geldiyse öyle gider, emeğinden hiçbir şey götürmez elinde. Dünyaya nasıl geldiyse öyle gider insan. Bu da acı bir kötülüktür." (5, 15-16)

"İyi ad hoş kokulu yağdan, ölüm günü doğum gününden iyidir. Yas evine gitmek, şölen evine gitmekten iyidir. Çünkü her insanın sonu ölümdür, yaşayan herkes bunu aklında tutmalı." (7, 1-2)

"Rüzgarı tutup ona egemen olmaya kimsenin gücü yetmediği gibi, ölüm gününe egemen olmaya da kimsenin gücü yetmez." (8, 8)

"Güneşin altında yapılan işlerin tümünün kötü yanı şu ki, herkesin başına aynı şey geliyor. Üstelik insanların içi kötülük doludur, yaşadıkları sürece içlerinde delilik vardır. Ardından ölüp gidiyorlar. Yaşayanlar arasındaki herkes için umut vardır. Evet, sağ köpek ölü aslandan iyidir! Çünkü yaşayanlar öleceğini biliyor, ama ölüler hiçbir şey bilmiyor. Onlar için artık ödül yoktur, anıları bile unutulmuştur. Sevgileri, nefretleri, kıskançlıkları çoktan bitmiştir. Güneşin altında yapılanlardan bir daha payları olmayacaktır. Git, sevinçle ekmeğini ye, neşeyle şarabını iç. Çünkü yaptıkların baştan beri Tanrı'nın hoşuna gitti. Giysilerin hep ak olsun. Başından zeytinyağı eksilmesin. Güneşin altında Tanrı'nın sana verdiği boş ömrün bütün günlerini, bütün anlamsız günlerini sevdiğin karınla güzel güzel yaşayarak geçir. Çünkü hayattan ve güneşin altında harcadığın emekten payına düşecek olan budur. Çalışmak için eline ne geçerse, var gücünle çalış. Çünkü gitmekte olduğun ölüler diyarında iş, tasarı, bilgi ve bilgelik yoktur." (9, 3-11)

Yeşaya

"Çünkü ölüler diyarı sana şükredemez, ölüm övgüler sunmaz sana. Ölüm çukuruna inenler senin sadakatine umut bağlayamaz. Diriler, yalnız diriler bugün benim yaptığım gibi sana şükreder; babalar senin sadakatini çocuklarına anlatır." (38, 18-19)

"Doğru kişi ölüp gidiyor, kimsenin umurunda değil. Sadık adamlar da göçüp gidiyor; kimse doğru kişinin göçüp gitmekle kötülükten kurtulduğunun farkında değil. Doğru kişi esenliğe kavuşur, doğru yolda yürümüş olan mezarında/yatağında rahat uyur." (57, 1-2)

Yeremya

"Ölüm pencerelerimize tırmandı, kalelerimize girdi; sokakları çocuksuz, meydanları gençsiz bıraktı." (9, 21)

"Peygamber Hananya Peygamber Yeremya'nın boynundaki boyunduruğu kırdıktan sonra Rab Yeremya'ya şöyle seslendi: 'Git, Hananya'ya de ki, 'Rab şöyle diyor: Sen tahtadan yapılmış boyunduruğu kırdın, ama yerine demir boyunduruk yapacaksın! Çünkü İsrail'in Tanrısı, Her Şeye Egemen Rab diyor ki, Babil Kralı Nebukadnessar'a kulluk etmeleri için bütün bu ulusların boynuna demir boyunduruk geçirdim, ona kulluk edecekler. Yabanıl hayvanları da onun denetimine vereceğim.' Peygamber Yeremya Peygamber Hananya'ya, 'Dinle, ey Hananya!' dedi. 'Seni Rab göndermedi. Ama sen bu ulusu yalana inandırdın. Bu nedenle Rab diyor ki, 'Seni yeryüzünden silip atacağım. Bu yıl öleceksin. Çünkü halkı Rab'be karşı kırşkırttın. Peygamber Hananya o yılın yedinci ayında öldü." (28, 12-17)

Daniel

"Yeryüzü toprağında uyuyanların birçoğu uyanacak: Kimisi sonsuz yaşama, kimisi utanca ve sonsuz iğrençliğe gönderilecek. Bilgeler gökkubbe gibi, birçoklarını doğruluğa döndürenler yıldızlar gibi sonsuza dek parlayacaklar." (12, 2-3)

Hoşea

"Onları fidyeyle kurtaracağım ölüler diyarının elinden, ölümden fidyeyle kurtaracağım. Felaketin nerede, ey ölüm? Yıkıcılığın nerede, ey ölüler diyarı? Hiç pişmanlık duymayacağım. (13, 14)

YENİ ANTLAŞMA*

Luka

"Zengin bir adam vardı. Mor, ince keten giysiler giyer, bolluk içinde her gün eğlenirdi. Her tarafı yara içinde olan Lazar adında yoksul bir adam bu zenginin kapısının önüne bırakılırdı; zenginin sofrasından düşen kırıntılarla karnını doyurmaya can atardı. Bir yandan da köpekler gelip onun yaralarını yalardı. Bir gün yoksul adam öldü, melekler onu alıp İbrahim'in yanına götürdüler. Sonra zengin adam da öldü ve gömüldü. Ölüler diyarında ıstırap çeken zengin adam başını kaldırıp uzakta İbrahim'i ve onun yanında Lazar'ı gördü. 'Ey babamız İbrahim, acı bana!' diye seslendi. 'Lazar'ı gönder de parmağının ucunu suya batırıp dilimi serinletsin. Bu alevlerin içinde azap çekiyorum. İbrahim, 'Oğlum' dedi, 'Yaşamın boyunca senin iyilik payını, Lazar'ın da kötülük payını aldığını unutma. Şimdiyse o burada teselli ediliyor, sen de azap çekiyorsun. Üstelik, aramıza öyle bir uçurum kondu ki, ne buradan size gelmek isteyenler gelebilir, ne de oradan kimse bize gelebilir.' Zengin adam şöyle dedi: 'Öyleyse baba, sana rica ederim, Lazar'ı babamın evine gönder. Çünkü beş kardeşim var. Lazar onları uyarsın ki, onlar da bu ıstırap yerine düşmesinler.' İbrahim, 'Onlarda Musa'nın ve peygamberlerin sözleri var, onları dinlesinler' dedi. Zengin adam, 'Hayır, İbrahim baba, dinlemezler!' dedi. 'Ancak ölüler arasından biri onlara giderse, tövbe ederler. İbrahim ona, 'Eğer Musa ile peygamberleri dinlemezlerse, ölüler arasından biri dirilse bile ikna olmazlar' dedi. (16, 22-31)

"Ölümden sonra dirilişi yadsıyan Sadukiler'den bazıları İsa'ya gelip şunu sordular: 'Öğretmenimiz, Musa yazılarında bize şöyle buyurmuştur: 'Eğer bir adamın evli kardeşi çocuksuz ölürse, adam öle-

*) *Kutsal Kitap – Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul: 2001.

nin karısını alıp soyunu sürdürsün.' Yedi kardeş vardı. Birincisi kendine bir eş aldı, ama çocuksuz öldü. İkincisi de, üçüncüsü de kadını aldı; böylece kardeşlerin yedisi de çocuk bırakmadan öldü. Son olarak kadın da öldü. Buna göre, diriliş günü kadın bunlardan hangisinin karısı olacak? Çünkü yedisi de onunla evlendi.' İsa onlara şöyle dedi: 'Bu çağın insanları evlenip evlendirilirler. Ama gelecek çağa ve ölülerin dirilişine erişmeye layık görülenler ne evlenir, ne evlendirilir. Bir daha ölmeleri de söz konusu değildir. Çünkü meleklere benzerler ve dirilişin çocukları olarak Tanrı'nın çocuklarıdırlar. Musa bile alevlenen çalıyla ilgili bölümde Rab için, 'İbrahim'in Tanrısı, İshak'ın Tanrısı ve Yakup'un Tanrısı' deyimini kullanarak ölülerin dirileceğine işaret etmişti. Tanrı ölülerin değil, dirilerin Tanrısı'dır. Çünkü O'na göre bütün insanlar yaşamaktadır.' Artık O'na başka soru sormaya cesaret edemeyen din bilginlerinden bazıları, 'Öğretmenimiz, güzel konuştun' dediler." (20, 27-40)

Yuhanna

"Daha sonra İsa, her şeyin artık tamamlandığını bilerek Kutsal Yazı yerine gelsin diye, 'Susadım!' dedi. Orada ekşi şarap dolu bir kap vardı. Şaraba batırılmış bir süngeri mercanköşk dalına takarak O'nun ağzına uzattılar. İsa şarabı tadınca, 'Tamamlandı!' dedi ve başım eğerek ruhunu teslim etti." (19, 28-30)

Romalılar'a Mektup

"Günah bir insan aracılığıyla, ölüm de günah aracılığıyla dünyaya girdi. Böylece ölüm bütün insanlara yayıldı. Çünkü hepsi günah işledi. Kutsal Yasa'dan önce de dünyada günah vardı; ama yasa olmayınca günahın hesabı tutulmaz. Oysa ölüm Adem'den Musa'ya dek, gelecek Kişi'nin örneği olan Adem'in suçuna benzer bir günah işlememiş olanlar üzerinde de egemendi. Ne var ki, Tanrı'nın armağanı Adem'in suçu gibi değildir. Çünkü bir kişinin suçu yüzünden birçokları öldüyse, Tanrı'nın lütfu ve bir tek adamın, yani İsa Mesih'in lütfuyla verilen bağış birçokları yararına daha da çoğaldı. Tanrı'nın bağışı o tek adamın günahının sonucu gibi değildir. Tek suçtan sonra verilen yargı mahkumiyet getirdi; oysa birçok suçtan sonra verilen armağan aklanmayı sağladı. Çünkü ölüm bir tek adamın

suçu yüzünden o tek adam aracılığıyla egemenlik sürdüyse, Tanrı'nın bol lütfunu ve aklanma bağışını alanların bir tek adam, yani İsa Mesih sayesinde yaşamda egemenlik sürecekleri çok daha kesindir. İşte, tek bir suçun bütün insanların mahkumiyetine yol açtığı gibi, bir doğruluk eylemi de bütün insanlara yaşam veren aklanmayı sağladı. Çünkü bir adamın söz dinlemezliği yüzünden nasıl birçoğu günahkar kılındıysa, bir adamın söz dinlemesiyle birçoğu da doğru kılınacaktır. Kutsal Yasa suç çoğalsın diye araya girdi; ama günahın çoğaldığı yerde Tanrı'nın lütfu daha da çoğaldı. Öyle ki, günah nasıl ölüm yoluyla egemenlik sürdüyse, Tanrı'nın lütfu da Rabbimiz İsa Mesih aracılığıyla sonsuz yaşam vermek üzere doğrulukla egemenlik sürsün." (5, 12-21)

"Hiçbirimiz kendimiz için yaşamayız, hiçbirimiz de kendimiz için ölmeyiz. Yaşarsak Rab için yaşarız; ölürsek Rab için ölürüz. Öyleyse, yaşasak da ölsek de Rab'be aitiz. Mesih hem ölülerin hem yaşayanların Rabbi olmak üzere ölüp dirildi." (14, 7-9)

Korintliler'e Birinci Mektup

"Aldığım bilgiyi size öncelikle ilettim: Kutsal Yazılar uyarınca Mesih günahlarımıza karşılık öldü, gömüldü ve Kutsal Yazılar uyarınca üçüncü gün ölümden dirildi. Kefas'a, sonra Onikiler'e göründü. Daha sonra da beş yüzden çok kardeşe aynı anda göründü. Bunların çoğu hala yaşıyor, bazılarıysa öldüler. Bundan sonra Yakup'a, sonra bütün elçilere, son olarak zamansız doğmuş bir çocuğa benzeyen bana da göründü. Ben elçilerin en önemsiziyim. Tanrı'nın kilisesine zulmettiğim için elçi olarak anılmaya bile layık değilim. Ama şimdi neysem, Tanrı'nın lütfuyla öyleyim. O'nun bana olan lütfu boşa gitmedi. Elçilerin hepsinden çok emek verdim. Aslında ben değil, Tanrı'nın bende olan lütfu emek verdi. İşte, gerek benim yaydığım, gerek öbür elçilerin yaydığı ve sizin de iman ettiğiniz bildiri budur. Eğer Mesih'in ölümden dirildiği duyuruluyorsa, nasıl oluyor da aranızda bazıları ölüler dirilmez diyor? Ölüler dirilmezse, Mesih de dirilmemiştir. Mesih dirilmemişse, bildirimiz de imanınız da boştur. Bu durumda Tanrı'yla ilgili tanıklığımız da yalan demektir. Çünkü Tanrı'nın, Mesih'i diriltiğine tanıklık ettik. Ama ölüler gerçekten dirilmezse, Tanrı Mesih'i de diriltmemiştir. Ölüler dirilmezse, Mesih

de dirilmemiştir. Mesih dirilmemişse imanınız yararsızdır, siz de hala günahlarınızın içindesiniz. Buna göre Mesih'e ait olarak ölmüş olanlar da mahvolmuşlardır. Eğer yalnız bu yaşam için Mesih'e umut bağlamışsak, herkesten çok acınacak durumdayız. Oysa Mesih, ölmüş olanların ilk örneği olarak ölümden dirilmiştir. Ölüm bir insan aracılığıyla geldiğine göre, ölümden diriliş de bir insan aracılığıyla gelir. Herkes nasıl Adem'de ölüyorsa, herkes Mesih'te yaşama kavuşacak. Her biri sırası gelince dirilecek: İlk örnek olarak Mesih, sonra Mesih'in gelişinde Mesih'e ait olanlar. Bundan sonra Mesih her yönetimi, her hükümranlığı, her gücü ortadan kaldırıp egemenliği Baba Tanrı'ya teslim ettiği zaman son gelmiş olacak. Çünkü Tanrı bütün düşmanlarını ayakları altına serinceye dek O'nun egemenlik sürmesi gerekir. Ortadan kaldırılacak son düşman ölümdür. Çünkü, 'Tanrı her şeyi Mesih'in ayakları altına sererek O'na bağımlı kıldı.' 'Her şey O'na bağımlı kılındı' sözünün, her şeyi Mesih'e bağımlı kılan Tanrı'yı içermediği açıktır. Her şey Oğul'a bağımlı kılınınca, Oğul da her şeyi kendisine bağımlı kılan Tanrı'ya bağımlı olacaktır. Öyle ki, Tanrı her şeyde her şey olsun. Diriliş yoksa, ölüler için vaftiz edilenler ne olacak? Ölüler gerçekten dirilmeyecekse, insanlar neden ölüler için vaftiz ediliyorlar? Biz de neden her saat kendimizi tehlikeye atıyoruz? Kardeşler, sizinle ilgili olarak Rabbimiz Mesih İsa'da sahip olduğum övüncün hakkı için her gün ölüyorum. Eğer insansal nedenlerle Efes'te canavarlarla dövüştümse, bunun bana yararı ne? Eğer ölüler dirilmeyecekse, 'Yiyelim içelim, nasıl olsa yarın öleceğiz.' Aldanmayın, 'Kötü arkadaşlıklar iyi huyu bozar.' Uslanıp kendinize gelin, artık günah işlemeyin. Bazılarınız Tanrı'yı hiç tanımıyor. Utanasınız diye söylüyorum bunları. Ama biri çıkıp, 'Ölüler nasıl dirilecek? Nasıl bir bedenle gelecekler?' diye sorabilir. Ne akılsızca bir soru! Ektiğin tohum ölmedikçe yaşama kavuşmaz ki! Ekerken, oluşacak bitkinin kendisini değil, yalnızca tohumunu – buğday ya da başka bir bitkinin tohumunu ekersin. Tanrı tohuma dilediği bedeni –her birine kendine özgü bedeni– verir. Her canlının eti aynı değildir. İnsan eti başka, hayvan eti başka, kuş eti, balık eti başka başkadır. Göksel bedenler vardır, dünyasal bedenler vardır. Göksel olanların görkemi başka, dünyasal olanlarınki başkadır. Güneşin görkemi başka, ayın görkemi başka, yıldızların görkemi başkadır. Görkem bakımından yıldız yıldızdan farklıdır. Ölülerin dirili-

şi de böyledir. Beden çürümeye mahkum olarak gömülür, çürümez olarak diriltilir. Düşkün olarak gömülür, görkemli olarak diriltilir. Zayıf olarak gömülür, güçlü olarak diriltilir. Doğal beden olarak gömülür, ruhsal beden olarak diriltilir. Doğal beden olduğu gibi, ruhsal beden de vardır. Nitekim şöyle yazılmıştır: 'İlk insan Adem yaşayan can oldu.' Son Adem ise yaşam veren ruh oldu. Önce ruhsal olan değil, doğal olan geldi. Ruhsal olan sonra geldi. İlk insan yerden, yani topraktandır. İkinci insan göktendir. Topraktan olan insan nasılsa, topraktan olanlar da öyledir. Göksel insan nasılsa, göksel olanlar da öyledir. Bizler topraktan olana nasıl benzediysek, göksel olana da benzeyeceğiz. Kardeşler, şunu demek istiyorum, et ve kan Tanrı'nın Egemenliği'ni miras alamaz. Çürüyen de çürümezliği miras alamaz. İşte size bir sır açıklıyorum. Hepimiz ölmeyeceğiz; son borazan çalınınca hepimiz bir anda, göz açıp kapayana dek değiştirileceğiz. Evet, borazan çalınacak, ölüler çürümez olarak dirilecek, ve biz de değiştirileceğiz. Çünkü bu çürüyen beden çürümezliği, bu ölümlü beden ölümsüzlüğü giyinmelidir. Çürüyen ve ölümlü beden çürümezliği ve ölümsüzlüğü giyinince, 'Ölüm yok edildi, zafer kazanıldı!' diye yazılmış olan söz yerine gelecektir. Ey ölüm, zaferin nerede? Ey ölüm, dikenin nerede? Ölümün dikeni günahtır. Günah ise gücünü Kutsal Yasa'dan alır. Rabbimiz İsa Mesih aracılığıyla bizi zafere ulaştıran Tanrı'ya şükürler olsun!" (15, 3-57)

Selanikliler'e Birinci Mektup

"Kardeşler, umudu olmayan öbür insanlar gibi kederlenmemeniz için, gözlerini yaşama kapamış olanlar konusunda bilgisiz kalmanızı istemiyoruz. İsa'nın ölüp dirildiğine inanıyoruz. Aynı şekilde Tanrı, İsa'ya bağlı olarak gözlerini yaşama kapamış olanları da O'nunla birlikte geri getirecektir. Rab'bin sözüne dayanarak size diyoruz ki, biz yaşamakta olanlar, Rab'bin gelişinde hayatta olanlar, gözlerini yaşama kapayanların önüne asla geçemeyeceğiz. Rab'bin kendisi, bir emir çağrısıyla, başmeleğin seslenmesiyle, Tanrı'nın borazanıyla gökten inecek. Önce Mesih'e ait ölüler dirilecek. Sonra biz yaşamakta olanlar, hayatta olanlar, onlarla birlikte Rab'bi havada karşılamak üzere bulutlar içinde alınıp götürüleceğiz. Böylece sonsuza dek Rab'le birlikte olacağız. İşte birbirinizi bu sözlerle teselli ediniz." (4, 13-18)

Timoteos'a İkinci Mektup

"Tanrı bizi yaptıklarımıza göre değil, kendi amacına ve lütfuna göre kurtarıp kutsal bir yaşama çağırdı. Bu lütuf bize zamanın başlangıcından önce Mesih İsa'da bağışlanmış, şimdi de O'nun gelişiyle açığa çıkarılmıştır. Kurtarıcımız Mesih İsa ölümü etkisiz kılmış, yaşamı ve ölümsüzlüğü Müjde aracılığıyla ışığa çıkarmıştır." (1, 9-10)

İbraniler'e Mektup

"Bu çocuklar etten ve kandan oldukları için İsa, ölüm gücüne sahip olanı, yani İblis'i, ölüm aracılığıyla etkisiz kılmak üzere onlarla aynı insan yapısını aldı. Bunu, ölüm korkusu yüzünden yaşamları boyunca köle olanların hepsini özgür kılmak için yaptı." (2, 14-15)

"Bir kez ölmek, sonra da yargılanmak nasıl insanların kaderiyse, Mesih de birçoklarının günahlarını yüklenmek için bir kez kurban edildi. İkinci kez, günah yüklenmek için değil, kurtuluş getirmek için kendisini bekleyenlere görünecektir." (9, 27-28)

Petrus'un Birinci Mektubu

"Kimseyi kayırmadan, kişiyi yaptıklarına bakarak yargılayan Tanrı'yı Baba diye çağırdığınıza göre, gurbeti andıran bu dünyadaki zamanınızı Tanrı korkusuyla geçirin. Biliyorsunuz ki, atalarınızdan kalma boş yaşayışınızdan altın ya da gümüş gibi geçici şeylerle değil, kusursuz ve lekesiz kuzuyu andıran Mesih'in değerli kanının fidyesiyle kurtuldunuz. Dünyanın kuruluşundan önce bilinen Mesih, çağların sonunda sizin yararınıza ortaya çıktı. O'nu ölümden diriltip yücelten Tanrı'ya O'nun aracılığıyla iman ediyorsunuz. Böylece imanınız ve umudunuz Tanrı'dadır. Gerçeğe uymakla kendinizi arıttınız, kardeşler için içten bir sevgiye sahip oldunuz. Onun için birbirinizi candan, yürekten sevin. Çünkü ölümlü değil, ölümsüz bir tohumdan, yani Tanrı'nın diri ve kalıcı sözü aracılığıyla yeniden doğdunuz. Nitekim, 'İnsan soyu ota benzer, bütün yüceliği kır çiçeği gibidir. Ot kurur, çiçek solar, ama Rab'bin sözü sonsuza dek kalır.' İşte müjdelenmiş olan söz budur." (1, 17-25)

"O ise sağ elini üzerime koyup şöyle dedi: 'Korkma! İlk ve son Ben'im. Diri Olan Ben'im. Ölmüştüm, ama işte sonsuzluklar boyunca diriyim. Ölümün ve ölüler diyarının anahtarları bendedir." (1, 17-18)

"Kuzu dördüncü mührü açınca, 'Gel!' diyen dördüncü yaratığın sesini işittim. Bakınca soluk renkli bir at gördüm. Binicisinin adı Ölüm'dü. Ölüler diyarı onun ardınca geliyordu. Bunlara kılıçla, kıtlıkla, salgın hastalıkla, yeryüzünün yabanıl hayvanlarıyla ölüm saçmak için yeryüzünün dörtte biri üzerinde yetki verildi." (6, 7-8)

"Sonra büyük, beyaz bir taht ve tahtta oturanı gördüm. Yerle gök önünden kaçtılar, yok olup gittiler. Tahtın önünde duran küçük büyük, ölüleri gördüm. Sonra kitaplar açıldı. Yaşam kitabı denen başka bir kitap daha açıldı. Ölüler kitaplarda yazılanlara bakılarak yaptıklarına göre yargılandı. Deniz kendisinde olan ölüleri, ölüm ve ölüler diyarı da kendilerinde olan ölüleri teslim ettiler. Her biri yaptıklarına göre yargılandı. Ölüm ve ölüler diyarı ateş gölüne atıldı. İşte bu ateş gölü ikinci ölümdür. Adı yaşam kitabına yazılmamış olanlar ateş gölüne atıldı." (20, 11-15)

"Tahttan yükselen gür bir sesin şöyle dediğini işittim: 'İşte, Tanrı'nın konutu insanların arasındadır. Tanrı onların arasında yaşayacak. Onlar O'nun halkı olacaklar, Tanrı'nın kendisi de onların arasında bulunacak. Onların gözlerinden bütün yaşları silecek. Artık ölüm olmayacak. Artık ne yas, ne ağlayış, ne de ıstırap olacak. Çünkü önceki düzen ortadan kalktı'." (21, 3-4)

KUR'AN-I KERÎM*

Bakara Suresi

"Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kafirleri çepeçevre kuşatmıştır." (19)

"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O'na döndürüleceksiniz." (28)

"Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik." (56)

"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz." (154)

"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması –Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak– size farz kılındı." (180)

"Binlerce kişi oldukları halde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah onlara 'ölün' dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler." (243)

"Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, 'Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?' demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: 'Ne kadar (ölü) kaldın?' O, 'Bir gün veya bir günden daha az kaldım' diye cevap verdi. Allah

*) http://www.diyanet.gov.tr/kuran/kuran_meali/kuran.pdf.

şöyle dedi: 'Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?' Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: 'Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.'" (259)

Âl-i İmrân Suresi

"Andolsun, siz ölümle karşılaşmadan önce onu temenni ediyordunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz." (143)

"Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya menfaatini isterse, kendisine ondan veririz. Kim de ahiret mükafatını isterse, ona da ondan veririz. Biz şükredenleri mükafatlandıracağız." (145)

"(Onlar), kendileri oturup kaldıkları halde kardeşleri için, 'Eğer bize uysalardı öldürülmezlerdi' diyen kimselerdir. De ki: 'Eğer doğru söyleyenler iseniz kendinizden ölümü savın.'" (168)

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeyeceklerine sevinirler." (169-170)

"Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir." (185)

Nisâ Suresi

"Yoksa, (makbul) tövbe, kötülükleri (günahları) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatınca, 'İşte ben şimdi tövbe ettim' diyen kimseler ile kafir olarak ölenlerinki değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırlamışızdır." (18)

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helak etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, onu cehennem ateşine atacağız. Bu, Allah'a pek kolaydır. (29-30)

"Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır. Onlara bir iyilik gelirse, 'Bu, Allah'tandır' derler. Onlara bir kötülük gelirse, 'Bu, senin yüzündendir' derler. (Ey Muhammed!) De ki: 'Hepsi Allah'tandır.' Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar!" (78)

"Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükafatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." (100)

"Bir de inkarlarından ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından ve 'Biz Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük' demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler. Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir. Allah, üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. Kitap ehlinden hiç kimse yoktur ki ölümünden önce, ona (İsa'ya) iman edecek olmasın. Kıyamet günü, o (İsa) onların aleyhine şahit olacaktır. (156-159)

Mâide Suresi

"Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut; seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıkorsunuz da Allah adına, 'Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde şüphesiz günahkarlardan oluruz' diye yemin ederler." (106)

En'âm Suresi

"O öyle bir Rab'dır ki, sizi çamurdan yaratmış, sonra (her biriniz) bir ecel tayin etmiştir. (Kıyametin kopması için) belirlenmiş bir ecel de O'nun katındadır. Siz ise hala şüphe ediyorsunuz. (2)

"O, geceleyin sizi ölü gibi kendinizden geçirip alan (uyutan) ve gündüzün kazandıklarınızı bilen, sonra da belirlenmiş eceliniz tamamlanıncaya kadar gündüzleri sizi tekrar diriltendir (uyandırandır). Sonra dönüşünüz yalnız O'nadır. Sonra O, işlemekte olduklarınızı size haber verecektir." (60)

"O, kullarının üstünde mutlak hakimiyet sahibidir. Üzerinize de koruyucu melekler gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği vakit (görevli) elçilerimiz onun canını alır ve onlar görevlerinde asla kusur etmezler. (61)

"Ey Muhammed! De ki: 'Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de alemlerin Rabbi Allah içindir. (162)

Enfâl Suresi

"Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle o konuda tartışıyorlardı. (6)

Hûd Suresi

"O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken 'Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz' desen, inkarcılar 'Mutlaka bu apaçık bir büyüdür' derler." (7)

İbrahim Suresi

"Onu yudumlamaya çalışacak fakat boğazından geçiremeyecektir. Ona her yönden ölüm gelecek fakat ölmeyecek, arkasından da şiddetli bir azap gelecektir." (17)

Hicr Suresi

"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et. (99)

Nahl Suresi

"Allah gökten su indirdi de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz bunda dinleyecek bir toplum için bir ibret vardır." (65)

"Allah, sizi yarattı. Sonra sizi öldürecek. İçinizden kimileri de, bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeye) hakkıyla gücü yetendir." (70)

İsrâ Suresi

"Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kısas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir." (33)

"İşte o zaman sana, hayatın da, ölümün de katmerli acılarını tattırırdık. Sonra bize karşı kendine hiçbir yardımcı bulamazdın." (75)

Tâ-Hâ Suresi

"(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız." (55)

Enbiyâ Suresi

"Biz onları yemek yemez bir beden yapısında yaratmadık. Onlar ölümsüz de değillerdi. (8)

"Biz senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar?" (34)

"Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz." (35)

Hac Suresi

"Ey insanlar! Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir 'alaka'dan, sonra da yaratılışı belli be-

lirsiz bir 'mudga'dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdiriyoruz.) İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin. Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir." (5)

Mü'minûn Suresi

"Nihayet onlardan birine ölüm gelince, 'Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım' der. Hayır! Bu sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır. (99-100)

Furkân Suresi

"Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah'a) tevekkül et. O'nu her türlü övgüyle yücelterek tesbih et. Kullarının günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter!" (58)

Ankebût Suresi

"Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz. (57)

"Andolsun, eğer onlara, 'Gökten yağmuru kim indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti?' diye soracak olsan, mutlaka, 'Allah' diyeceklerdir. De ki: 'Hamd Allah'a mahsustur.' Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar." (63)

Rûm Suresi

"Allah, diriyi ölüden çıkarır, ölüyü de diriden çıkarır. Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir. Siz de (mezarlarınızdan) işte böyle çıkarılacaksınız. (19)

"Korku ve ümit kaynağı olarak şimşeği size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi, onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır." (24)

"Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki, o ölüleri de elbette diriltecektir. O her şeye hakkıyla gücü yetendir." (50)

Secde Suresi

"De ki: 'Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.'" (11)

Ahzâb Suresi

"De ki: 'Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde bile (hayatın zevklerinden) pek az yararlandırılırsınız.'" (16)

"Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, 'Bize gelin' diyenleri biliyor. Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu Allah'a kolaydır." (18-19)

Sebe' Suresi

"Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak değneğini yemekte olan bir kurt gösterdi. Süleyman'ın cesedi yıkılınca cinler anladılar ki, eğer gaybı bilmiş olsalardı aşağılayıcı azap içinde kalmamış olacaklardı." (14)

Fâtır Suresi

"Allah, rüzgarları gönderendir. Onlar da bulutları hareket ettirir. Biz de bulutları ölü bir toprağa sürer ve onunla ölümünden sonra yer yüzünü diriltiriz. İşte ölümden sonra diriliş de böyledir." (9)

"Allah, sizi önce topraktan, sonra da az bir sudan (meniden) yarattı. Sonra sizi (erkekli dişili) eşler yaptı. Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır, ne de doğurur. Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez, yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir ki-

tapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı) olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır." (11)

Vâkı'a Suresi

"Sizin yerinize benzerlerinizi getirmek ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmak üzere aranızda ölümü biz takdir ettik. (Bu konuda) bizim önümüze geçilmez." (60-61)

Zümer Suresi

"Allah (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır." (42)

Şûrâ Suresi

"Allah'tan, geri çevrilmesi imkansız olan bir gün gelmeden önce, Rabbinizin çağrısına uyun. O gün sizin için ne sığınacak bir yer vardır, ne de (günahlarınızı) inkâr edebilirsiniz!" (47)

Duhân Suresi

"Bunlar (müşrikler) diyorlar ki: 'İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur. Biz diriltilecek değiliz.'" (34-35)

"Şüphesiz, hüküm günü, hepsinin bir arada buluşacağı zamandır." (40)

"Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Allah onları cehennem azabından korumuştur." (56)

Kâf Suresi

"Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insana gelir de ona, 'İşte bu, senin öteden beri kaçıp durduğun şeydir' denir." (19)

Hadîd Suresi

"Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltmektedir. Düşünesiniz diye gerçekten, size ayetleri açıkladık." (17)

Cum'a Suresi

"De ki: 'Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır. Sonra gaybı da, görünen alemi de bilen Allah'a döndürüleceksiniz de, o size yapmakta olduklarınızı haber verecektir.'" (8)

Münâfikûn Suresi

"Herhangi birinize ölüm gelip de, 'Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!' demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın." (10)

Mülk Suresi

"O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır." (2)

Kıyâme Suresi

"Hayır, can boğaza dayandığı, 'Kimdir (bunu) iyi edecek?' dendiği, (ölmek üzere olanın da) bunun ayrılış olduğunu bildiği, bacakların birbirine dolandığı zaman, işte o gün sevk ediliş, Rabbinedir." (29-30)

İnşikâk Suresi

"Gök yarıldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman –ki ona yaraşan budur–, yer uzatılıp dümdüz edildiği ve içindekileri atıp boşaldığı zaman, Rabbini dinlediği zaman –ki ona yaraşan da budur– (insan yaptıklarını karşısında bulur!). Ey insan! Şüphesiz, sen Rabbine (kavuşuncaya kadar) didinip duracak ve sonunda didinmenin karşılığına kavuşacaksın. Kime kitabı sağından verilirse, hesabı çok kolay bir şekilde görülecek, sevinçli olarak ailesine dönecektir. Fakat kime kitabı arkasından verilirse, 'Helak!' diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir. Çünkü o, (dünyada iken) ailesi içinde sevinçli idi. Çünkü o hiçbir zaman Rabbine dönmeyeceğini sanırdı. Hayır! Sandığı gibi değil! Şüphesiz Rabbi onu görüyordu. Yemin ederim şafağa, geceye ve içinde topladıklarına, dolunay halindeki aya ki, şüphesiz siz halden hale geçeceksiniz. Böyleyken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?" (1-20)

3. BÖLÜM

ESKİÇAĞ YUNAN

HOMEROS:
*İLYADA**

"İnsanları soyu da yaprakların soyu gibidir;
Rüzgar kimi zaman onları yere saçar ve kimi
Zaman da bahar onları yeşil ağaçların üzerinde
Filizlendirir. İnsanların soyu da böyledir işte: Bir
Taraftan filizlenir, diğer taraftan silinip gider." (6, 145-149)

"Daha sonra da [Hera], Athos'tan çalkantılı denize inerek
Tanrısal Thoas'ın adası Lemnos'a ulaştı.
Orada, Ölüm'ün kardeşi Uyku ile karşılaştı. Elinden
Tutarak konuştu onunla ve dedi ki:
'Ey Uyku, tüm insanların ve tüm tanrıların kralı, bir
Zamanlar nasıl dinlediysen sözlerimi, şimdi de dinle beni.
Ben de sana daima iyilikler bağışlayayım: Yan yana uzanıp
Da birbirimize sımsıkı sarılır sarılmaz, Zeus'un
Kaşlarının altındaki parlak gözlerinin uyumalarını sağla.
Ben de sana oğlum Hephaistos'un yapmış olduğu, hiçbir
Zaman yıpranmayacak olan güzel altın bir taht
Bağışlayacağım'." (14, 229-238)

"O zaman yanıtladı onu koca gözlü saygı değer Hera:
'Kronos'un korkunç oğlu [Zeus], bu söylediklerin ne biçim
Sözler öyle? Kaderi çok önceden yazılmış fani bir
İnsanı kötü ölümden kurtarmak mı istiyorsun?
Haydi yap yapacağını!.. Ancak biz diğer tanrılar
Seninle hemfikir değiliz! Sana bir şey daha söyleyeceğim;
İyice yerleştir bunu aklına:
Eğer Sarpedon'u sağ olarak tekrar evine gönderirsen,
İyice düşün, acaba sonra bir başka tanrı daha oğlunu
Vahşi çatışmanın içinden çıkarmak ister mi diye. Çünkü,

*) Homeros, *İlyada*, çev. Fulya Koçak, Arkadaş Yayınevi, Ankara: 2004.

Ölümsüzlerin pek çok evladı, Priamos'un kentinin
Çevresinde savaşmakta. Sen böyle yaparsan, onları
Azdıracaksın. Eğer onu seviyorsan ve ruhun sızlıyorsa,
Bırak ölsün Menoitios'un oğlu Patroklos'un elinde.
Ruhu ve hayatı bedenini terk ettiğinde Ölüm'ü
Ve tatlı Uyku'yu gönder;
Onu kaldırıp geniş Lykia'ya götürsünler;
Orada da kardeşleri ile akrabaları, onun anısına
Dikecekleri bir sütunla ölüsünü süslerler. Bu ölenler
İçin en büyük ödüldür!
Bunları söyledi. Tanrıların ve insanların
Babası da onu dinlememezlik etmedi.
Vatanından uzakta, bereketli Troya'da
Patroklos'un öldüreceği kıymetli oğluna
Saygısını göstermek için, yeryüzüne kanlı
Damlalar yağdırmaya başladı." (16, 439-462)

"Orada, nehrin kıyılarında başladılar
Çatışmaya; iki taraftan da fırlatıyorlardı tunç uçlu
Mızraklarını. Orada ortaya çıktı Kavga, Kargaşa
Ve elinde, kimi henüz yaralanmış bir eri, kimi de henüz
Yaralanmamış olanı canlı olarak, yine öte yandan
Bir ölüyü tutmakta olan, ölüyü bacaklarından çatışma
Alanının kargaşasından uzağa taşıyan felaket dolu Kader;
Omuzlarının üzerine delikanlıların kanlarından kırmızıya
Boyanmış bir giysi geçirmişti. İşte onlar, yaşamakta olan
Ölümlüler gibi savaşanların arasına karışıp savaşıyor
Ve iki taraftan da ölüleri sürüklüyorlardı." (18, 532-540)

"O zaman uzaklardan nişan alan Apollon
Yanıtladı onu ve dedi ki:
'Ey yer sarsan, eğer seninle birlikte bahtsız faniler için
Savaşsaydım, o zaman deli demeliydin bana.
Onlar geçici yapraklar gibiler;
Kimi zaman ışıkla dolu yeryüzünün nimetlerinin tadını
Çıkarırlar, kimi zaman da bir bakarsın çürüyüp giderler.
Haydi bırakalım biz çatışmayı ve bırak onlar
Yalnız başına savaşsınlar." (21, 461-468)

PARMENİDES*

"Hakkından gelinemez hiç şu var-olmayanın var olduğunun
Sen bu araştırma yolundan uzak tut düşünceni,
Çok-denemiş alışkanlık bu yola itip sürmesin seni,
Kullanma bakışsız gözü, uğuldayan kulağı
Ve dili, logosla bağla karara çok-kavgalı kanıtı
Benim anlattığımı. Yalnız bir yolun anlatılışı
Kalıyor daha, o da varlığın; vardır bu yolda
Pek çok işaret, çünkü doğmamış olduğundan yok-olmazdır da,
Yapısı bütündür, sarsılmaz ve hedefsizdir.
Ne bir kere var idi ne de olacaktır, şimdi bir bütün var çünkü.
Bir-olan, toplu-şey. Nasıl bir doğuş bulacaksın ona?
Nasıl nereden yetişmiştir? Bırakmayacağım var-olmayandan
Sözetmeye ne de düşünmeye seni; söylenemez düşünülemez
çünkü
Var-olmadığı. Nasıl bir gereklilik zorlamış ola onu
Sonradan yahut önceden hiçten başlayarak doğmaya?
Böylece ya büsbütün olması gerek yahut olmaması.
Hem de var-olmayandan bırakmaz inanma gücü
Kendinden ayrı bir-şeyin doğmasını. Bundan ötürü doğmayı
Ne de ölmeyi Dike salıvermedi gevşeterek köstekleri,
Aksine germekte. Bunların kararı şunda gizli:
Vardır yahut var değil. İmdi karar verildi, bu bir zorunluluk.
Bir kıyıya atmaya düşünülemez söylenemez olan yolu – hakikisi
Bu değil çünkü –, ötekinin var ve gerçek olduğuna.
Nasıl yok olabilir var-olan öyleyse? Nasıl doğabilir?
Doğduysa var değildir, ileride doğacaksa da öyle.
Böylece doğuş sönmüştür ve ölüm yok olmuştur.
Bölünemezdir de hep bir-cins olduğundan;
Burada biraz daha çok da değil -bu onu engellerdi toplu olmaktan-

*) Walther Kranz, *Antik Felsefe – Metinler ve Açıklamalar*, 2. basım, çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, İstanbul: 1994, s. 82-85.

Burada biraz daha zayıf da değil, bütün doludur var-olanla,
Bu yüzden bütün topludur; var-olan var-olana bitişir zira.
Fakat kımıldamaz koca bağların sınırları içinde
Başlamaz dinmez, çünkü doğma ve göçme
Pek uzaklara atılmıştır, gerçek inanıştır onu süren.
Aynı şey olarak aynı şey içinde kalarak kendi kendine yatar.
Böylece sapa sağlam yerinde durur; güçlü zorunluluk
Sınırın bağlarında tutar, onu çepe çevre saran sınırın,
Çünkü sonsuz olamaz var-olan Tanrı kanunu gereğince;
İhtiyaçsızdır çünkü; her yandan muhtaç olurdu böyle olmasa.
Aynı şeydir düşünmekle var-olma düşüncesi
Çünkü içinde söylenmiş olarak bulunduğu var-olansız
Bulamazsın düşünmeyi. Değildir ve olmayacaktır çünkü
Başka şey var-olanın dışında, çünkü Kader bağlamıştır
Bütün ve hareketsiz olmaya. Bu yüzden hepsi ad olacak
İnsanların koyduklarının, gerçek olduğuna inanarak:
'Meydana-gelmek' de 'yok olmak' da, var-olmak da olmamak da,
Yer değiştirmek ve parlayan rengi başkalaştırmak da.
Fakat son bir sınır olduğundan bütünlenmiştir
Her yandan, iyice tekerlek bir küre yığını gibi,
Ortadan dışa her yanda bir-ağırlıkta. Çünkü ne daha büyük
Ne de daha zayıf olmaması zorunlu burada yahut orada.
Ne varolmayan vardır çünkü – bu onu durdururdu ulaşmaktan
Bir-cins-olana – ne de burada daha çok varolanın
Burada daha az olabilmesi varolandan bütün dokunulmamış
olduğundan
Kendine her yandan eşit, aynı şekilde sınırlara dayanır.
Burada senin için kesiyorum güvenilir sözü ve düşünceyi
Doğrulukla ilgili. [...]" (*DK* 28 B 7-8)

HERAKLEİTOS*

"Doğduklarında yaşamak ve kendi paylarına düşene sahip olmak istiyor insanlar ya da daha çok hiç ölmemek; ve arkalarında kendi paylarını yaşayacak çocuklar bırakıyorlar." (*DK* 22 B 20)

"Uyanıkken bütün gördüğümüz ölüm, uyurken gördüğümüz ise uykudur." (*DK* 22 B 21)

"Geceleyin gözün ışığı söndüğünde, insan bir kandil yakar kendine; yaşarken ölüye dokunur uykusunda, uyanıkken uyuyana." (*DK* 22 B 26)

"Ruhlar için ölüm su olmaktır. Suyun ölümü toprak olmaktır. Su topraktan meydana gelir, ruh da sudan." (*DK* 22 B 36)

"Ölümsüzler ölümlü, ölümlüler ölümsüz. Biri diğerinin ölümünü yaşar, diğeri de ötekinin yaşamını ölür." (*DK* 22 B 62)

"Ateşin ölümü havanın doğumudur; havanın ölümü suyun doğumudur." (*DK* 22 B 76)

*) Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çakmak, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2005.

EMPEDOKLES*

"Başka bir şey söyleyeceğim sana: doğmazlar hiçbiri
Ölümlü nesnelerin, yok korkunç ölüm sonu da,
Karışımdır yalnız ve karışmışların değişilmesi
Var-olan, 'doğuş' insanların verdiği addır buna." (*DK* 31 B 8)

"Bu öğeler insanda karışıp ışığa kavuşurlarsa
Yahut vahşi hayvanlar soyunda, yahut da bitkilerde,
Yahut kuşlarda – o zaman 'doğmak' diyorlar,
Uğursuz ölüm kaderi, bunlar ayrılınca da.
Doğru değil söylenen, adete göre böyle dedim ben de." (*DK* 31 B 9)

"Ölüme öc-alıcı (diyorlar...)." (*DK* 31 B 10)

*) Walther Kranz, *Antik Felsefe – Metinler ve Açıklamalar*, 2. Basım, çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, İstanbul: 1994, s. 109-110.

EPİKUROS:
*MENOİKEUS'A MEKTUP**

"Epikuros Menoikeus'u selamlar.«

İnsan ne gencim diye felsefeyle uğraşmayı geciktirmeli, ne de yaşlandım diye felsefeden usanmalı: Çünkü ruh sağlığı söz konusu olunca, hiçbir yaş ne fazla gençtir ne de fazla yaşlı. Felsefenin henüz zamanı değil ya da artık geçti demek, mutluluğun zamanı daha gelmedi ya da artık geçti demeye benzer. Dolayısıyla, gençlikte de yaşlılıkta da felsefeyle uğraşmalı: Yaşlılıkta geçmiş günlerin hoş anılarının verdiği keyifle gençleşmek için, gençlikte de gelecek karşısında korku duymadan aynı zamanda yaşlıymış gibi olabilmek için. Öyleyse, mutluluk sağlayan şeylerle ilgilenmeliyiz; çünkü mutluluk varsa, her şeyimiz tamdır, mutluluk yoksa, onu elde etmek için elimizden geleni yaparız.

Sana sürekli olarak yaptığım uyarıların güzel bir yaşam için temel unsur olduğu bilinciyle bunları yerine getir ve bunlarla ilgilen! Her şeyden önce, tanrının ölümsüz ve mutlu bir canlı olduğuna inanıp, genel tanrı kavramının gösterdiği gibi, onun ölümsüzlüğüne yabancı ve mutluluğuna aykırı hiçbir şeyi ona yakıştırma; ama onun ölümsüzlüğüyle mutluluğunu koruyabilen her şeyi ona yakıştırmaktan çekinme. Çünkü tanrılar vardır: Onları açıkça tanıyoruz. Ama onlar çoğunluğun düşündüğü gibi değillerdir: Çünkü çoğunluk onlar hakkında düşündüğü şeylerin arkasında durmaz. Dinsiz olan, çoğunluğun tanrılarını ortadan kaldıran değil, çoğunluğun düşündüklerini onlara yakıştırandır.

Çünkü çoğunluğun tanrılarla ilgili söyledikleri doğru kavramlara değil, yanlış varsayımlara dayanır; işte tanrılar tarafından kötülerin başına en büyük zararların gelmesi ve <iyilerin başına> en büyük yararların gelmesi hep bu yanlış varsayımlar yüzündendir. Çünkü tanrılar kendi erdemlerine alışık olduklarından, kendi benzerlerine yakınlık duyarlar, böyle olmayanları ise yabancı sayarlar.

---

*) Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 2. Basım, çev. Candan Şentuna, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2004, s. 516-519.

Ölümün bizim için hiçbir şey olmadığı düşüncesine kendini alıştır; çünkü iyilik ve kötülük duyularla vardır; ölüm ise duyulardan yoksun olmadır. Böylece, ölümün bizim için hiçbir şey olmadığı düşüncesi, ki doğrusu da budur, ölümlü yaşamı keyifli kılar, ona sonsuz bir zaman ekleyerek değil, ölümsüzlük özlemini ortadan kaldırarak.

Nitekim, yaşamamakta korkunç hiçbir şey olmadığını gerçekten kavramış olan için, yaşarken korkacak hiçbir şey yoktur; dolayısıyla, ölüm geldiği zaman acı verecek diye değil de, düşüncesi acı veriyor diye ölümden korktuğunu söyleyen, saçmalamış olur. Çünkü gerçekleştiğinde bir kötülüğü dokunmayan şeyi ya dokunursa diye beklemek, boşuna üzülmektir. Böylece, kötülükler içinde en tüyler ürperticisi olan ölüm, bizim için hiçbir şeydir, çünkü biz varken ölüm yoktur; ölüm gelince de biz yokuz. Buna göre ölüm ne yaşayanları ilgilendirir ne de ölüleri, çünkü yaşayanlar için ölüm yoktur, ölüler ise zaten yoktur. Ama çoğunluk kimi zaman kötülüklerin en büyüğü diye ölümden kaçar, kimi zaman da <kötülüklerin> sonu diye ölümü <yeğler.

Ama bilge ne yaşamaktan vazgeçer> ne de yaşamamaktan korkar; çünkü ne yaşamak ona ağır gelir, ne de yaşamamayı bir kötülük olarak görür. Yiyeceğin en bol olanını değil, en lezzetli olanını seçtiği gibi, zamanın da en uzun olanından değil, en hoş olanından yararlanır. Gence güzel yaşamayı, yaşlıya da güzel ölmeyi salık veren, budaladır; çünkü yaşamın çekici olması bir yana, güzel yaşamakla güzel ölmek için gösterilen çaba aynıdır. Doğmamış olmak iyidir,

'ama insan doğmuşsa, bir an önce Hades'in kapısından geçmelidir'

diyen, daha da beter.

Çünkü bu söylediğine inanıyorsa, niçin yaşamdan ayrılmıyor? Çünkü bunda kesin kararlıysa, işi çok kolaydır; yok, şaka olsun diye söylüyorsa, şaka kaldıramayacak konularda saçmalıyor demektir.

Şunu da aklımızda tutmalıyız ki, gelecek ne bizimdir ne de tümden bizim değildir, dolayısıyla ne olacak diye beklemeli ne de kesinlikle olmayacak diye umut kesmeli.

Şunu da düşünmeliyiz ki, arzuların bir kısmı doğaldır, bir kısmı da boştur. Doğal arzuların da kimi zorunlu, kimi yalnızca doğaldır; zorunlu olanlardan bazısı mutluluk için zorunludur, bazısı bedenin rahatı için, bazısı da doğrudan doğruya yaşam için.

Bu konuları doğru anlayan, seçmesi ve kaçınması gereken şeyi beden sağlığına ve ruh erincine yönlendirmeyi bilir, çünkü mutlu yaşamanın ereği budur. Nitekim bu uğurda, yani acı ve korku duymamak için her şeyi yaparız; bunu bir kez elde ettik mi, ruhumuzdaki tüm fırtınalar diner, çünkü canlının bir eksiğinin peşine düşmeye, ruh ve beden iyiliğini gerçekleştirecek başka bir şey aramaya gereksinimi yoktur. Gerçekten de, hazzın olmayışından acı duyduğumuz zaman hazza gerek duyarız; <ama acı duymadığımız zaman> artık hazza gerek yoktur. İşte bu yüzden, hazzı mutlu yaşamanın ilkesi ve ereği olarak tanımlıyoruz; çünkü bunu yaratılıştan gelen ilk iyi olarak tanıyoruz, seçmemiz ve kaçınmamız gereken her şeyi bundan başlatıyor, her türlü iyi hakkında karar verirken, haz ve acı duygularını ölçü alıp gene buna geliyoruz. İşte yaratılıştan gelen ilk dürtü bu olduğu için, her hazzı seçmeyiz, tersine bazen bunlar daha büyük sıkıntıya yol açacaksa, birçok hazzı bir yana attığımız olur; ve uzun süre acıya dayanmanın ardından daha büyük bir hazza kavuşacaksak, birçok acıyı hazdan üstün tutarız. Böylece, her haz öz yapısından ötürü bir iyidir, ama hepsi her zaman seçilmelidir diye bir şey yoktur: Tıpkı her acı kötüdür diye hepsinden doğası gereği kaçmak gerekmeyeceği gibi.

[...]

Sence kim hem tanrılar hakkında dindarca düşünen, hem ölüm karşısında korku duymayan insandan daha üstündür? Bu adam doğanın belirlediği sonu düşünmüştür, iyiliklerin sınırına ulaşmanın ve elde etmenin kolay olduğunu, ama kötülüklerin gerek süre gerekse yoğunluk bakımından sınırlı olduğunu kavramıştır, bazı kimselerin her şeyin efendisi olarak gördüğü <kaderi> alaya alır <ve bazı olayların daha çok zorunlulukla>, bazılarının rastlantıyla ortaya çıktığını, bazılarının da bizim elimizde olduğunu söyler, çünkü zorunluluğun sorumlu tutulamayacağını, talihin kararsız olduğunu, bizim elimizde olanın da başka efendisi olmadığını ve kınamayla övgünün doğal olarak bu sonuncuya ilişkin olduğunu görür. [...]

İşte bunları ve buna yakın konuları gece gündüz kendi başına ve senin gibi olan arkadaşınla birlikte düşün: Böylece, ne uyanıkken ne uyurken hiçbir zaman sarsılmayacaksın ve insanlar arasında tanrı gibi yaşayacaksın. Çünkü ölümsüz iyilikler arasında yaşayan bir insanın ölümlü bir canlıya benzer bir yanı yoktur. (X, 122-135)

PLATON

*Sokrates'in Savunması**

"[Sokrates:] Bana tanrının işareti ne bu sabah evden ayrıldığımdan bu yana karşı çıktı, ne buraya mahkeme önüne çıktığımda, ne de bir şeyler söylemeye çalışırken savlarımın hiçbirinde. Başka konuşmalarımda olsa, sıklıkla sözümün orta yerinde, beni alıkoyardı söylemekten. Fakat şimdi bu eylemim sırasında hiçbir işimde, hiçbir sözümde hiçbir şekilde karşı çıkmadı bana. Bunun sebebini neye yorsam acaba? Ben size söyleyeyim: Bu, başıma gelenin iyi bir şey olduğunu açıkça gösteriyor, demek doğru düzgün düşünmüyoruz ölmenin kötü bir şey olduğunu sanırken. Bunun nihai bir alameti ortaya çıktı. Çünkü benim yapmaya kalkıştığım şey iyi olmasaydı, o alışıldık işaret bana karşı çıkmadan duramazdı.

Bir de şunu aklımıza getirelim: Bunun iyi bir şey olması ne kadar büyük bir ümit sağlar. Ölmek şu ikisinden biridir: Ya bir hiç haline gelmedir, hiçbir şeyin hiçbir şekilde bilincinde değildir ölen kişi ya da söylendiği gibi bir değişim, ruhun başka bir yere göçmesidir. Hiçbir duyum yoksa onda, uyuyanın hiçbir rüya görmediği bir tür uyku gibiyse, ölüm ne muazzam bir kazançtır! Haydi, rüya bile göremeyecek kadar derin uykuya dalınan bir geceyi ele alalım. Birisi bu geceyi hayatının diğer geceleri ve günleriyle karşılaştırdığında, hayatı boyunca kaç gecenin ya da günün bu geceden daha iyi ve hoş geçtiğini söylemesi gerekseydi, kanımca sadece herhangi biri değil, Büyük Kral bile kolayca sayılabilecek kadar az sayıda bulacaktı onları. Böylece ölüm, bir kazanç derim ben ona. Bu durumda sonsuzluk tek bir geceden fazla değilmiş gibi görünüyor. Öte yandan, ölüm buradan başka bir yere giderek mekan değiştirmek gibi bir şeyse, yani söylenenler doğruysa; sakın bütün ölülerin bulunduğu yerde daha büyük bir iyilik bulunmasın, ey saygıdeğer yargıçlar? Biri Hades'e

*) Platon, *Sokrates'in Savunması – Apologia Sokratous*, çev. Erman Gören, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2006, s. 103-109.

varıp da kurtulursa şu kendilerinin yargıç olduklarını söyleyip duranlardan ve yargılamak için orada olduğu söylenen hakiki yargıçları bulursa karşısında, Minos'u, Rhadamanthys'ü, Aiakos'u, Triptolemos'u ve yaşarken adil kişiler olan diğer bütün yarı-tanrıları, bu mekan değişikliği aşağılanacak bir şey olur mu hiç? Öte yandan Orpheus'la, Mousaios'la, Hesiodos'la ya da Homeros'la birlikte vakit geçirmek için ne kadar bedel ödemeyi göze alırdı sizlerden biri? Bunlar doğruysa, ben defalarca ölmeye razıyım. Bana, kendi adıma, muazzam geliyor oradaki yaşama biçimi; madem Palamedes'i, Telamon'un oğlu Aias'ı, orada eski zaman adamlarından haksız hükümle öldürülmüş olan başka birine rastlayabileceğim ve kendi çektiklerimi onlarınkilerle kıyaslayabileceğim, sanırım bu hiç de hoşa gitmeyen bir şey değildir. En önemlisi de, oradakileri sınayarak ve soruşturarak, sanki buradaymışım gibi devam edeceğim işime, bakarsınız biri bilgedir; öbürü öyle olmadığı halde kendini bilge zannediyordur. Ne kadar bedel ödemeyi göze alabilirsiniz acaba, ey saygıdeğer yargıçlar, sınayabilmek için büyük bir orduyu Troia'ya kadar getireni, Odysseus'u, Sisyphos'u ya da sayabileceğim binlerce diğer erkeği ve kadını? Oradakilerle tartışmak, bir araya gelmek ve onları sınamak ne tarif edilmez bir mutluluk olurdu! Hiç kuşkusuz, oradakiler bunun yüzünden kimseyi öldürmezler, çünkü hem oradakiler buradakilerden daha mutludurlar, hem de söylenenler doğruysa, geri kalan zamanlarında ölümsüz olurlar.

Fakat siz de, ey saygıdeğer yargıçlar, iyi ümitler besleyin ölüm karşısında ve şu gerçeği aklınızda tutun: İyi bir adama ne yaşarken ne öldükten sonra hiçbir kötülük gelmez, tanrılar hiç göz ardı etmezler onun sorunlarını. Benim şimdiki sorunların da kendiliğinden ortaya çıkmadı elbette; ama şunu açıkça anlıyorum ki, şimdi ölüp bu sorunlardan kurtulmak daha iyi benim için. İşte bu nedenle, işaret hiçbir zaman caydırmadı beni yaptığımdan; bundan dolayı, benim mahkumiyetime oy vermiş olanlara, suçlayıcılarıma bile hiç kızgın değilim. Mahkumiyetime oy verirken ya da beni suçlarken niyetleri bu değildi, planları bana zarar vermekti. Bu noktada hak ediyorlar suçlanmayı. Bütün bunlara rağmen bir ricam var onlardan: Oğullarım gençlik çağına varınca, benim sizin başınıza bela olduğum gibi, onların başlarına bela olarak alın intikamınızı benden. Eğer size, parayla ya da başka herhangi bir şeyle erdemden daha faz-

la ilgileniyor gibi görünürlerse, bir hiç oldukları halde kendilerini bir şey sanırlarsa, yapmaları gerekenlerle ilgilenmezlerse, hiçbir değerleri olmadığı halde bir değerleri olduğunu zannederlerse, benim size yaptığım gibi, azarlayın onları. Böyle yaparsanız hem ben hem de oğullarım sizden hak ettiğimiz ödülü almış olacağız.

Gitme saati geldi çattı, ben ölmeye gidiyorum, sizse yaşamaya. Ancak hangisinin daha iyi olacağını kimse bilemez, tabii ki tanrı dışında!" (40 b – 42 a)

*Gorgias**

"[Sokrates:] Ölüm, her şeyden önce, iki şeyin, ruhla bedenin birbirinden ayrılmasıdır yanılmıyorsam, başka bir şey değil. Ruhla bedenin özleri birbirlerinden ayrıldıktan sonra da değişmez. Bedenin görünüşü olduğu gibi kalır, gördüğü bakımın, geçirdiği kazaların izlerini iyice belli eder. Sözgelişi, sağlığında, ister doğuşun, ister bakımın, ister her ikisinin de etkisiyle uzun boylu olan, öldükten sonra uzun boylu, şişman olan şişman kalacaktır. Her şey için böyledir bu. Sağlığında dalgalı saça meraklı olanın, öldükten sonra dalgalı saçları vardır. Yaşarken vücudunda kamçı izleri, yaraları olanın, öldükten sonra da bu izler, bu yaralar vücudunda görünür. Sağlığında bir yeri kırık, ya da çarpık idiyse, öldükten sonra da öyledir. Kısacası, beden ölmeden önce nasılsa, öldükten sonra da, kısa bir zaman için, üç aşağı beş yukarı, öyle kalır. Bence ruh için de doğrudur bu Kallikles; bedeninden soyunan adamın ruhu, kendisiyle doğuştan var olan, ya da sonradan tutulduğu hastalıkları apaçık gösterir. Bu gibileri yargıç katına çıkınca, diyelim Asyadan gelenler Rhadamanthos'un önüne sıralanınca, Rhadamanthos onları yanına çağırır, hangisi kimin ruhudur bilmeden, tarafsız olarak inceler. Ellerini ya büyük bir kralın, ya şöyle böyle bir kralın, bir başbuğun sessiz ruhuna uzatmışsa, bu ruhun, işlediği cinayetlerden, ettiği kalleşliklerden ötürü, kırbaç izleri ve yaralarıyla dopdolu olduğunu görür; yalandan dolandan eğrilmiştir bu ruh, sağlığında doğruluğa boş verdiği için hiçbir doğru yanı kalmamıştır. Rhadamanthos bakar ki bu, her istediğini yapmaktan, şımarıklıktan, arsızlıktan, doymazlıktan ötürü bi-

*) Platon (Eflatun), *Diyaloglar: Gorgias – Söylev Sanatı Üzerine*, 5. Basım, çev. Melih Cevdet Anday, Remzi Kitabevi, İstanbul: 2009, s. 132.

çimsiz, yamrı yumru bir şey olmuş, çekmesi gereken cezaya çarpılmak üzere, rezaletle tutuklar evine gönderir onu." (524 a – 525 a)

*Phaidon**

"Sokrates: Bırak söylesin, diye cevap verdi, çünkü şimdi yargıçlarım olan sizlere, hayatını gerçekten felsefeye vermiş olan güven dolu bir adamın niçin ölüm karşısında cesaretini kaybetmemekte haklı olduğuna, bir kere de öldü mü, öbür dünyada en büyük nimetlere kavuşacağını umduğuna beni inandıran sebepleri anlatacağım. İşte Simmias, işte Kebes, size bunun nasıl böyle olabileceğini anlatmaya çalışacağım. Kendilerini gerçekten felsefeye vermiş olanların, yalnız ölmek ve ölmüş olmak için çalıştıklarını halk bilmez görünür. Bu doğru ise, bütün hayatı boyunca yalnız ölüm emelini besledikten sonra, ölüm gelince, uzun zamandan beri o kadar istenilen, o kadar aranılan şeye karşı isyan edilmesi şüphesiz çok saçma olur.

Simmias: Gülerek, Zeus hakkı için, Sokrates, dedi, şu anda canım hiç gülmek istemediği halde beni güldürdün! Gerçekten öyle sanıyorum ki insanların çoğu seni işitselerdi, felsefe ile uğraşanlar için böyle konuşmakta büsbütün haklı olduğuna inanırlar ve en çok bizim Thebai'liler, felsefe ile uğraşan insanların ölümü gerçekten ölecek kadar istediklerini kabul ederler, hem de bu alınyazısının onlara uygun olduğunu bilirlerdi.

Sokrates: Doğruyu söylemiş olurlar, Simmias, dedi, yalnız bildiklerini kabul edemem. Çünkü gerçek filozofların hangi güdüden dolayı ölümü özlediklerini, hangi sebepten dolayı ölüme layık olduklarını, nasıl bir ölümle öleceklerini bilmiyorlar. Fakat Thebai'lileri bulundukları yerde bırakarak aramızda konuşalım. Ölümün bir şey olduğuna inanıyoruz, değil mi?

Simmias: Elbette inanıyoruz, diye cevap verdi.

Sokrates: Ölüm, ruhun tenden ayrılmasından başka bir şey mi? diye sordu ve devam etti: Ölüm adını verdiğimiz şey, bir yandan tenin ruhtan ayrılarak kendi kendine kalması, öbür yandan ruhun tenden ayrılarak kendi kendine var olmaya devam etmesi değil midir? Ölüm, bundan başka ne olabilir?" (63 e – 64 c)

*) Eflatun, *Phaidon*, 3. Basım, çev. Suut Kemal Yetkin, Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1963, s. 14-30, 95-96 ve 99-100.

"Sokrates devam ederek: İşte, dedi, şimdiye kadar söylemiş olduklarımıza göre gerçek filozofların şöyle düşünmeleri ve aralarında şu sözleri söylemeleri gerekir: Evet, belki ölüm bizi amaca doğru götüren yoldur, çünkü araştırmalarımızda ten akıl ile beraber oldukça, ruhumuz böyle kötü bir şeye bulaşmış bulundukça isteğimizin amacı olan şeyi, yani hakikati, hiçbir zaman elde edemeyeceğiz." (66 b)

"Sokrates: Ruhun tenden bu kurtuluşu, bu ayrılışı ölüm dedikleri şey değil midir? diye sordu.

Simmias: Elbette, dedi.

Sokrates gene sordu: Hem dediğimiz gibi ruhlarını dururken isteyerek kurtarmaya çalışanlar yalnız gerçek filozoflar değil midir? Onların asıl iş ve güçleri ruhun tenden bu kurtuluşu, bu ayrılışı değil mi?

Simmias: Öyle sanırım, dedi.

Sokrates: O halde, dedi, başlangıçta dediğim gibi, bir adamın bütün ömrünce, ölecekmiş gibi yaşamaya hazırlandıktan sonra, karşısına ölüm dikilince kızması gülünç olmaz mı?

Simmias: Elbette gülünç olur, dedi.

Sokrates sözünü tamamlayarak şöyle dedi: Öyle ise Simmias, gerçek filozofların ölmeğe çalışmaları, bütün insanlar içinde de en az onların ölümden korkmaları bir hakikattir. Şimdi söyleyeceklerime göre bunun üzerinde kendin bir hüküm ver. Gerçekten filozoflar ne şekilde olursa olsun, tenlerinden tiksiniyorlarsa, ruhlarının tenden uzak, kendileriyle baş başa kalmasını istiyorlarsa, bu an gelip çatınca, korkmaları, kızmaları mantıksızlık olmaz mı? Evet, bütün ömürleri boyunca istedikleri şeye varır varmaz bulacaklarını umdukları yere neşe ile gitmemek saçma değil de nedir? Çünkü onlar bilgeliği seviyorlardı, diledikleri de tiksindikleri tenden kurtulmaktı, ne dersin? Birçok insanlar, kaybettikleri sevgililerini, eşlerini, çocuklarını görmek, onlarla beraber yaşamak umudu ile isteye isteye Hades'e gidiyorlar. Bilgeliği gerçekten seven, ona ancak Hades'te kavuşacağına kuvvetle inanan kimse, öldüğü için hiddetlenecek ve öbür dünyaya neşe ile gitmeyecek midir? Ey benim aziz Simmias'ım; bu kimse gerçekten filozofsa, oraya elbette seve seve gidecektir, çünkü aradığı salt bilgeliği Hades'ten başka bir yerde bulamayacağına onun kuv-

vetli inancı vardır. Bunun böyle olduğuna göre, böyle bir adamın ölümden korkması, demin dediğim gibi, büyük bir saçma olmaz mı?

Simmias: Şüphesiz büyük bir saçma olur, diye cevap verdi.

Sokrates devam ederek şöyle söyledi: Öyleyse, öleceği için hiddetlenen birini her ne vakit görecek olursan o kimsenin bilgeliği değil, teni sevdiğine kuvvetle hükmedebilirsin; her kim ki teni sever, mevkii veya zenginliği, yahut her ikini birden sever." (67 d – 68 c)

"Sokrates devam etti: [...] ölen insanların ruhu Hades'te midir, değil midir? Ruhların bu dünyayı terkederek ahrete gittikleri, oradan da gene dünyaya geldikleri, böylece ölümden hayata döndükleri fikri, hatırladığım eski bir geleneğe dayanır. Böyle ise, yaşayanlar ölülerden doğuyorlarsa bundan, ruhlarımızın orada oldukları sonucunu çıkarmak gerekecek. Çünkü orada olmasalardı yeniden dünyaya gelemezlerdi; yaşayanların ölülerden doğduğunu apaçık göstermek, onların hala varolduklarına yeter bir delildir. [...]

Sokrates devam ederek: Uyanıklığın karşıtı uyku olduğu gibi, hayatın da karşıtı yok mudur? diye sordu.

Kebes: Elbet vardır, diye cevap verdi.

Sokrates: Öyleyse, dedi, bu karşıt nedir?

Kebes: Ölüm, dedi.

Sokrates: Hayat ile ölüm, birbirinin karşıtı iseler, o halde birbirinden doğuyorlar; iki oldukları için de, aralarında çifte doğuş vardır, dedi.

Kebes: Şüphesiz, dedi.

Sokrates: Öyleyse, dedi, demin sözünü ettiğim bu iki karşıt çiftin birini, kendisini, çifte doğuşunu sana ben anlatacağım, ötekinden sen bana söz edersin. O halde, birinin uyku, ötekinin uyanıklık olduğunu, uykudan uyanıklığın, uyanıklıktan da uykunun doğduğunu, doğuşlardan birinin uyumak, ötekinin uyanmakla sonuna vardığını hatırlatırım. Bunu yeter derecede açık buluyor musun?

Kebes: Açık buluyorum, dedi.

Sokrates devam etti: Hayatla ölüm hakkında da böyle olup olmadığını şimdi sen bize söyle. Hayatı, ölümün karşıtı olarak kabul ediyor musun?

Kebes: Ediyorum, dedi.

Sokrates: Ya birinin ötekinden doğduğunu? diye sordu.

Kebes cevap verdi: Evet, onu da.

Sokrates: O halde, dedi, hayattan ne doğuyor?

Kebes: Ölüm, dedi.

Sokrates sordu: Ya ölümden?

Kebes: Hayat, bunu itiraf etmek gerekiyor, dedi.

Sokrates: Kebes, dedi, demek oluyor ki, canlı varlıklar ve bütün canlı şeyler, ölmüş şeylerden geliyor?

Kebes: Görünüşte öyle, dedi.

Sokrates: O halde, dedi, ruhlarımız ölümden sonra Hades'te yaşıyorlar.

Kebes: Öyle sanırım, diye cevap verdi.

Sokrates: Bu iki karşıt halin çifte doğuşuna gelince, dedi, onlardan hiç olmazsa biri açık değil midir? Ölümün ne olduğunu açık olarak biliyor muyuz, bilmiyor muyuz?

Kebes: Elbette biliyoruz, dedi.

Sokrates devam ederek: Öyleyse ne yapacağız? Ölüm için, kendi karşıtını doğurduğunu kabul etmeyecek miyiz? Bu yönden tabiatın topal olduğunu mu söyleyeceğiz? Yoksa ölümün kendi karşıtını doğurduğunu, zorunlu olarak kabul mü edeceğiz? diye sordu.

Kebes: Kabul edeceğiz, dedi.

Sokrates sordu: Karşıtı nedir?

Kebes: Yeniden yaşamak, diye cevap verdi.

Sokrates devam ederek: O halde, dedi, yeniden yaşamak varsa, yeniden yaşamak, ölülerden yaşayanlara giden bir doğuştur.

Kebes: Muhakkak, dedi.

Sokrates: Öyleyse, dedi, ölülerin, yaşayanlardan doğduğu gibi yaşayanların da ölülerden doğduğu noktasında beraberiz. İşte bu, ölü ruhlarının ister istemez bir yerde bulunduklarını, oradan da yeniden hayata döndüklerini kabul etmemiz için yeter bir delildir." (70 c –72 a)

"Sokrates: Öyleyse cevap ver, dedi, tenin canlı olması için kendinde bulunması gerekli şey nedir?

Kebes: Ruh, dedi.

Sokrates: Her zaman böyle mi? diye sordu.

Kebes: Başka nasıl olur ki, dedi.

Sokrates: Ruh her neye girerse, dedi, ona daima hayat getirir, demek?

Kebes: Muhakkak öyle, dedi.

Sokrates: Öyleyse, dedi, hayatın karşıtı bir şey var mı, yok mu?

Kebes: Bir karşıtı olsa gerek, diye cevap verdi.

Sokrates: O ne? dedi. Cevap olarak, Kebes, ölüm, dedi.

Sokrates: O halde, dedi, ruhun, kendisinde daima bulunan şeyin karşıtını hiçbir zaman kabul etmemesi, korkulacak bir şey değildir. Bu bizim demin söylediklerimizin bir sonucudur.

Kebes: Muhakkak, diye cevap verdi.

Sokrates: O halde nasıl? dedi, çift fikrini kabul etmeyene demincek ne adı vermiştin?

Kebes: Çift-olmayan.

Sokrates: Ya doğru olanı kabul etmeyene? ya güzelliği kabul etmeyene? dedi.

Kebes: Güzel-olmayan, doğru-olmayan, diye cevap verdi.

Sokrates: Çok güzel, dedi, fakat ölümü kendisinde kabul etmeyene ne adını vereceğiz?

Kebes: Ölümsüz, dedi.

Sokrates: Demek, ruh, dedi, ölümü kabul etmez, öyle mi?

Kebes: Öyle, diye cevap verdi.

Sokrates: O halde, dedi, ruh ölümsüzdür.

Kebes: Evet, ölümsüzdür, dedi." (105 c – e)

"Sokrates: Öyleyse ölmeyenin aynı zamanda yok olmayan olmasıyla, ruh da ölmez olunca onun da yok olmaması gerekmez mi?

Kebes: Elbette gerekir, diye cevap verdi.

Sokrates: O halde, dedi, insana ölüm yaklaşınca, göründüğüne göre, kendisinde ölecek olan ölür. Fakat ölmez olan yok olmaktan sapa sağlam kurtulur ve ne ise öyle kalır. Yerini de ölüme bırakır.

Kebes: Besbelli, diye cevap verdi.

Sokrates: O halde, Kebes, dedi, ruhun ölmezliği ve yok olmazlığı, mutlak olarak gerçektir, ruhlarımız da Hades'te gerçekten var olacaklardır." (106 e)

"Sokrates: Fakat dostlarım, dedi, düşünmeniz gereken bir şey var; gerçekten ruh ölümsüzse yalnız bunun bizim hayat adını verdiğimiz bu zaman için değil, öncesiz ve sonrasız zaman için de göz önünde bulundurulması lazımdır. Bunu yapmayan kimse, korkunç bir tehlike karşısında bulunuyor gibidir. Gerçekten ölmenin her şey-

den kurtulmak olduğunu kabul edelim. Kötüler için ölürken tenlerinden, kendi kötülüklerinden, aynı zamanda ruhlarından kurtulmak ne büyük nimet olurdu! Fakat gerçekte, ruhun ölmediği açık olmakla, onun için bu kötülüklerden kaçınmanın ve kurtulmanın, mümkün olduğu kadar en iyi ve en erdemli olmaktan başka yolu yoktur; çünkü Hades'e inerken, denildiğine bakılırsa, öteki dünyaya göçer göçmez ölüme en yararlı veya zararlı olan öğretim ve eğitimden başka kendisiyle hiçbir şey götüremez. Gerçekte, ölümden sonra, alınyazısının, hayatı boyunca her insanın yanına verdiği bir melek, onu, ölülerin yargılanmak üzere toplanacakları bir yere götürmek işini üzerine alır. Bundan sonra, kendisine bu dünyadan öteki dünyaya gidenleri götürmek vazifesi verilmiş olan bu kılavuzun yanında, Hades'teki yerlerine gitmek zorundadırlar. Hak ettikleri akıbete uğradıktan, orada kalmak zorunda bulundukları kadar kaldıktan sonra, bir başka kılavuz onları, uzun ve bir çok zaman safhaları geçire geçire, bu dünyaya getirir." (107 c – e)

ARİSTOTELES

*Nikomakhos'a Etik**

"Dediğimiz gibi, [bir insana mutlu diyebilmek için] hem erdemin tamı hem de yaşamın tamı gerekli. Nitekim yaşamda pek çok değişiklik oluyor, talihin her türlü cilveleriyle karşılaşılıyor ve olabiliyor ki, en parlak durumda olan kişi bile yaşlılığında büyük bir felakete uğruyor – Troia efsanelerinde Priamos için anlatıldığı gibi; böylesi bir talihsizlikle karşılaşmış ve acınacak şekilde ölmüş birini hiç kimse mutlu saymaz.

O halde acaba yaşadığı sürece hiçbir insanı mutlu saymayacak mıyız? Solon'un dediği gibi sonunu mu görmek gerekir? Bunu eğer böyle kabul edeceksek, acaba insan ölünce mi mutludur? Yoksa bu, özellikle mutluluk bir tür etkinliktir diyen bizler için, tamamen saçma mıdır? Yok eğer ölmüş olanın mutlu olduğunu söylemiyorsak – ki Solon da bunu demek istemiyor, artık felaketlerin ve talihsizliklerin dışında olduğu için, bir insan ancak o zaman emin bir şekilde kutlu sayılabilir demek istiyor –, bu da tartışma konusudur; bir ölü için de, yaşayıp da farkında olmayan biri için olduğu gibi, iyi ve kötü şeyler olduğu düşünülür, örneğin onurlar, onursuzluklar; çocuklarının ya da torunlarının iyi durumda olmaları ve talihsizlikleri gibi. Burada da bir sorun var: Bu söze göre yaşlılığına değin kutluca yaşamış ve ölmüş birinde, torunlarıyla ilgili olarak bir sürü değişiklikler olabilir; torunlarının kimi iyi olabilir ve layık olduğu bir yaşam ona düşebilir, kimi için de bunun tersi olabilir; oysa açıktır ki bunların ana-babalarından zamanca uzaklıkları da farklı farklı olabilir. Onlarla birlikte ölü de değişseydi ve kah sefil kah mutlu olsaydı, saçma olurdu. Ama torunların durumunun ana-babaları belli bir süre için hiç etkilememesi de saçma olurdu. Ama biz önce ele aldığımız soruna dönelim; çünkü ondan hareket edersek, şimdi aradığımız da daha çabuk görülebilir. Eğer bir insanı kutlu saymak için so-

*) Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 2. Basım, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara: 1998.

nunu görmek gerekiyorsa, yani o anda kutlu olduğundan değil, daha önce kutlu olduğundan kutlu demek gerekiyorsa; eğer sık sık talih değişiklikleri olduğundan yaşayanlara mutlu demek istemediğimiz için, bir insan hakkında mutlu olduğu sırada 'mutludur' diyemeyeceksek, böyle bir şey saçma olmaz mı? Açıktır ki talihin cilvelerine uyarsak, aynı insana sık sık bir mutlu bir mutsuz diyeceğiz; mutlu kişiyi bir bukalemun gibi, temelleri çürük bir yapı gibi göstereceğiz. Yoksa talihin cilvelerini izlemek hiçbir şekilde doğru olmaz mı? Çünkü mutlu ya da mutsuz olmak bunlara bağlı değildir, ama daha önce dediğimiz gibi, insanın yaşamı bunları da gerektirir; mutluluk için önemli olan, erdeme uygun etkinliklerdir, erdeme aykırı etkinlikler ise mutluluğun tersini yaratır." (1, 1100a6-1100b11)

"O halde korkutucu şeylerin hangileri konusunda yiğit olunuyor? Yoksa en önemli olanlarda mı? Çünkü hiç kimse korkunç şeyler karşısında daha dayanıklı olmaz. En korkutucu şey ise ölümdür, çünkü sondur ve ölmüş biri için hiçbir şey artık iyi ya da kötü görünmüyor. Yiğit kişi her durumdaki ölümle de ilgili görünmüyor, sözgelişi denizden ya da hastalıklardan olan ölümlerde. Öyleyse hangi durumlardaki ölümlerle? Acaba en güzel durumlardakine mi? Savaşta ölümler böyledir; çünkü en büyük ve en güzel tehlike içinde olan ölümler bunlardır. Kent yönetimlerinin ve monarkların böyle ölenleri onurlandırmaları da bunu gösteriyor. O zaman asıl anlamında yiğit kişi, güzel bir ölüm karşısında ve ölümü getirebilecek şeylerle burun buruna geldiğinde korku duymayana denebilir; böyle şeylerse savaşta olur. Elbette yiğit kişi denizde ve hastalıklarda da korku duymaz, ama denizciler gibi değil; çünkü denizci olmayanlar umutlarını kesmişlerdir ve böyle bir ölüm öfkelendiriyor onları; oysa denizciler deneyimlerinden dolayı umut içindedirler. Ayrıca yiğit kişiler karşı koymanın ve ölümün güzel olduğu yerde yiğitçe davranırlar; oysa böyle felaketlerde bunların hiçbiri yoktur." (3, 1115a24 – 1115b6)

*Gençlik ve İhtiyarlık, Yaşam ve Ölüm Üzerine**

"Şimdi de gençlik ve ihtiyarlık, yaşam ve ölüm üzerine konuşalım. Bu bölümde soluk almanın nedenlerini de konuşmamız gereke-

*) Aristoteles, *Doğa Bilimleri Üzerine (Parva naturalia)*, 2. Basım, çev. Elif Günçe, Morpa Kültür Yayınları, Istanbul: 2004.

cek, bazı canlılarda yaşam ve ölüm bunun üzerine kurulmuştur çünkü. Ruh üzerine başka bir derste ayrıntılı olarak durmuştuk: Ruhun bedensel ve maddi olamayacağı, ancak bedenin herhangi bir yerinde yerleşik olduğu açıktır; öyle ki bedenin içinde, onun parçaları arasında özel bir güç olarak bulunur. Ruhun parçaları ve güçleri (öyle ya da böyle adlandırılabilirler) şimdilik bir kenarda dursun. Ancak 'hayvan' olarak adlandırılan canlılara ve diğer hayat verilmiş olanlara gelince, her iki saptamanın da işabetli olduğu durumlarda (yani gerek bir hayvan olması, gerekse canlı olması saptaması), onun aracılığı ile yaşadıklar kısım ile, onun aracılığı ile hayvan dediğimiz kısım özdeş olmalıdır. Çünkü bir hayvan, eğer hayvan ise, mutlaka canlı olmalıdır. Ancak bir şey yaşıyor ise, mutlaka bir hayvan olması gerekmez: Bitkiler de yaşar, ama duyu algıları yoktur ve işte özellikle duyu algısı kriteri aracılığı ile hayvanı hayvan olmayan canlılardan ayırt ederiz." (1, 467b10-25)

"Hayvanların her parçası ve bedeninin tümü doğuştan gelen doğal bir sıcaklığa sahiptir. Bu nedenle onlar, izlenebildiği gibi, yaşarken sıcaktırlar, öldüklerinde ve yaşamı yitirdiklerinde ise soğuk. Bu sıcaklığın kaynağı kan dolaşımı olanlarda mecburen kalptedir, kansızlarda ise kalbe karşılık gelen kısımda. [...] Bundan zorunlu olarak yaşamın sıcaklık devam ettiği sürece verilmiş olduğu ve ölüm dediğimiz şeyin sıcaklığın kaybolması olduğu sonucu çıkar." (4, 469b5-20)

"Doğum ve ölüm bütün hayvanlarda müşterektir, ancak bu süreçlerin gerçekleşme tür ve şekli farklı gruplara ayrılır. Zira bozulmanın türü çeşitlidir; her ne kadar bazı ortak noktalar olsa da. Ölüm ya zorlamayla olur ya da doğal: nedeni canlının dışında yatıyor ise zorlamalı, canlının kendi içnde yatıyor ise ve etkilenen kısmın durumu baştan beri aynı ise ve edinilmiş hastalıklı bir durum değil ise doğaldır. Bitkilerde doğal ölüme kuruma denir, hayvanlarda ise yaşlılık çöküntüsü. Ölüm ve bozulma, tamamlanmış olan tüm canlılarda benzer şekilde ortaya çıkar. Tamamlanmasına henüz ulaşmamış olan canlılarda ölüm ve bozulma; benzer, fakat yine de farklı bir şekilde gerçekleşir. Tamamlanmasına henüz ulaşmamıştan kastettiğim; yumurtalar ve bitkilerde henüz köklenmemiş tohumlardır örneğin. Tüm canlı olanlarda bozulma yaşamsal olarak gerekli olan sıcaklık miktarının eksik kalmasıyla ortaya çıkar; öyle ki tamamlan-

masına ulaşmış olanda tüm organizmanın işlevsel merkezinin bulunduğu kısımda kendini gösterir: Bu, daha önce belirtildiği gibi, üst beden bölgesinin, alt beden bölgesi ile buluştuğu kısımdır, yani bitkilerde yeni sürgün ile kök arasındaki orta kısım, kan dolaşımı olan hayvanlarda kalp, kansızlarda kalbe tekabül eden organdır. [...] Bu nedenle ilerleyen yaşta ölüme çabucak sebebiyet vermek için sadece çok küçük rahatsızlıkların ortaya çıkması yeterlidir; zira yaşam sıcaklığının en büyük kısmı yaşamın uzun süresi boyunca uçup gittiğinden ve bunun sonucu olarak yalnızca az miktar sıcaklık mevcut olduğundan, kalbin en küçük zorlanmasında bile söner; öyle ki sanki içinde küçük bir üflemeyle sönecek olan ufacık ve kısa ömürlü bir alev var gibidir. Bu nedenle yaşlılıkta ölüm acısızdır; zira büyük bir hastalığa tutsak olmadan ölünür ve yaşam insanı farkına varmadan terk eder. Ülserler, salgılar ya da hastalıklı aşırı ateş nöbetleri aracılığı ile akciğeri sertleştiren tüm hastalıklar soluğun hızlanmasına neden olur, çünkü akciğer yeteri kadar genişletilemez ve indirilemez. Sonunda canlı onları hareket ettiremez hale gelirse son nefesini verir ve ölür. Bir canlının özünün oluşması, beslenme yeteneğinin sıcaklığa ortak olmasının başlangıcıdır. Yaşam buna ortak olmanın sürmesidir. Gençlik asıl soğutucu organın büyümesidir, yaşlılık ise bunun geriye gitmesidir. Yaşamın en parlak dönemi ise bunun arasında kalan zaman dilimidir. Ölüm ve bozulma, eğer zorlama ile meydana getirilirse sıcaklığın söndürülmesi ve boğulmasıdır (bu, belirtilen iki nedenden dolayı bozulabilir). Doğal ölüm işte bu bedendeki sıcaklığın boğulmasıdır, eğer yaşam süresinin uzunluğu nedeniyle ve sona ulaşıldığından dolayı gerçekleşirse. Bitkilerde bu sürece kuruma denir, hayvanlarda ölüm. Bu sonuncusunun bir türü ileri yaştaki ölümdür; bu iç sıcaklığın soğutmadan sorumlu olan organın yaşlılık yetersizliklerinden dolayı bu işlevi yerine getirememesi nedeniyle boğulmasıdır. Doğum, yaşam ve ölümün ne olduğu ve hayvanlarda bu süreçlerin hangi koşullar altında gerçekleştiği, böylece söylenmiştir." (23(17), 478b21 – 24(18), 479b7)

4. BÖLÜM

STOA VE ESKİÇAĞ ROMA

LUCRETİUS CARUS:
*VARLIĞIN YAPISI**

"Ölüm Korkusu
Ölümden sonra, Tartarus'ta kötü, korkulu,
Çekilmez bir yaşamın süreceğine, tinin
Kandan, yelden geldiğine inananlar, önerenler
Tadına varamaz öğretimizin. Anlayacaksın tümünü
Bunların, göreceksin ileride, ne görklü bir varlık,
Ne de gerçek bir yaşam değeri olduğunu.
Yurdundan kovulanlar, toplumdan dışlananlar,
Ağır, kötü suçlarla suçlananlar, acının
Sayılmaz türünü çekenler bile yaşarlar,
Keserler kara koyunları, tanrılara adak
Diyerek, acılar içinde çırpınırken,
Kutlamalık gönderirler mutlu ölülere.
Böylece döndürürler, acımaksızın, ruhu
Bir yıkım içinde dinlerin yoluna,
Bundandır kişinin, korkulur durumlarda,
İçinden çıkılmaz, karışık işlerde denenmesi.
Ne gün duyulursa yüreklerinden gelen
Derin, boğumlu bir gerçeğin sesi, o gün çıkar
Ortaya doğruluk, düşler yüz örtüleri, sürükler
Törenin sınırlarını aşmaya ün kazanmanın,
Varsıl olmanın aşırı tutkusu düşkünleri
Sürükler, yönetimin doruğuna çıkmak için,
Gece gündüz uğraşmakla, didinmekle, yıpratır.
Böyle olur, bunlar, ağır suç ortağı, yardımcısı,
Bunlar, ölüm korkusundan beslenen, büyüyen dirim
Yaraları; birleşemez sıkıntıyla, iğrenç sövgülerle,
Mutlu, güvenli bir varlık, görünüşe bakılırsa.

*) Lucretius Carus, *Varlığın Yapısı (De rerum natura) I*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Cumhuriyet Dünya Klasikleri, İstanbul: 2001, s. 116-118, 135, 145-148 ve 152-155.

Ölüm kapısında pusuya yatmak içindir bunlar.
Bundan gelir ölüm korkusu, sakınmalar, kişilerde,
Hepsi boş, kaçışmalar, varsıllığı çoğaltına tutkusu,
Para biriktirme, toplumda kan dökme, can alma,
Ölüm döşeğinde kıvranan kardeşten sevinç duyma,
Kan kardeşin sofrasına korkuyla, kötü gözle bakma.
Bir korku, özdeş durumda, sıkça ezilen, üzen,
Acı veren kıskançlığın kaynağı gibidir:
Yanar, yakınır bu göz kamaştıran, gönül çeken
Varlıkları görmek için insan, bakar gözlerinin
Önünde geçen olaylara, yuvarlanırken karanlıklar,
Çamurlar içinde kendisi, bir iğrenme duyar çevreye.
Düşer ölüm tuzağına kimileri de, ün ardında
Koşarken. Tiksinir yaşamaktan çokluk, sonra döner
Ölümün eşiğinden aydınlığa, korkudan titreyenler,
Acılar içinde çırpınırken kendi elleriyle canlarına
Kıymak istemelerine karşın, düşünmezler acıların
Korkudan doğduğunu. Kaldırır utancı korku, sevecenlik
Bağlarını koparır, dağıtır kutsal görevi, güldürür,
Kurtulmak istersen Acheron uçurumundan, yüz çevirmiş
Kimseler yurdundan, anasından, atasından. Nasıl titrer,
Sarsılır, ürperir, sararırsa çocuklar karanlıkta,
Öyle sarsılırız biz de gün ışığında, gerçekte korkunç
Olmayan, yalnız karanlıkta çocukları korkutan,
Günün doğmasını bekleten nesnelerden.
Yoksa ne duyusal korku, ne karamsarlık, ışıkta,
Gün aydınlığında ürkütebilir kişiyi. Yalnız
Doğanın derin düzenini incelemek bir yana." (3, 41-95)

Ölüm Adım Adım Gelir

"Sık sık görüyoruz, artık, bir kimsenin ne denli
Yavaştan göçtüğünü, yaşam duyusunun elden,
Ayaktan ağır ağır çekildiğini. Soluyor ilkin
Ayaklarda tırnaklar, parmaklar, çıkıyor can
Gösteriyor ölüm izlerini, daha sonra gövdenin
Öteki örgenlerinde. Katılıyor buna tinin de özü,
Bağımsız kalamıyor bir kez bile, ölümlüdür

Tin de, bir süre düşünsen bile, kendiliğinden
İçerde toparlanmanın, öğelerini belli bir yere
Derlemenin, bütün örgenlere duyarlık vermenin
Canın elinden gelen bir iş olduğunu,
Can öğelerinin yığınlaştığı bu birleşme
Yerinin, en büyük duyarlık kaynağı sayıldığını,
Yanlıştır, yoktur böyle bilinen, açık bir yer,
Can dağılır, göçer tüm bunlara karşın,
Söner bir bir ışıkları, saplanırsın
Yanlış bir düşünceye, adım adım giderken
Ölenler, toparlanacağını sanırsan gövdede canın.
Söylemelisin, artık, ölümlü olduğunu canın da.
Doğaldır canın dağılıp havaya karışması,
Duyusuz kalması, gözden uzaklaşması.
Gövdenin bütününde, adım adım, gider duyu gücü,
Kalır geride damla damla dağılmış can, ölmüş." (3, 533-555)

Ölüm Yoktur

"Dokunmaz bile ölüm, yoktur bir anlamı da,
Tinin özü ölümlü olduktan sonra. Nasıl
En ufak bir acı duymamışsak donanmış Kartacalılar
Savaşmaya geldiğinde, geçmiş çağlarda, sarsılırken
Savaş gürültülerinden titreyen yerler, yüksek
Gök alanlarının altında gürlerken, atmış kendini
Bu iki ulusun komutanlarından biri sulara, karalara,
Tüm insanlara başkan olmak için, düşünmeden,
Böyle olacak biz olmayınca, şimdi birbirine içten
Sımsıkı bağlı canla gövde ayrılınca.
Kımıldatmayacak duyularımızı yeryüzünde olaylar.
Karalar denizlerle, denizler göklerle karışsa,
Evrenin altı üstüne gelse bile. Buysa da
Gövdemizden ayrıldığında tinin özü, canın gücü
Sezinleyemeyiz bunları, bir birlik olarak. Biz
Yalnızca, gövdeyle can arasında, bağlantıyla varız.
Zaman birleştirse de ölümümüzden sonra varlığımızın
Tüm öğelerini şimdiki gibi, görsek dirimin ışığını
Bir başka biçimde, olsa bile bunların tümü,

Yine duyacağımız yok ilk yaşanan günlerden
Yeni bir anı, şimdi duymadığımız gibi önceki
Varlığımızı, bir korkumuz yoktur gelecek
Yaşam için de. Düşünürsen nasıl yayıldığını
Sonsuzca geçmişin bütün zamana, nasıl
Türlü türlü devindiğini özdeğin, anlarsın
Kolayca, belli bir düzen içinde bulunduğunu,
Bizi oluşturan özlerin bugün olduğu gibi
Eskiden de. Bizim elimizde değil artık, bunu
Anımsamak, bir durgunluk varmış yaşamımızda.
Büsbütün uzakmış duyu gücünden öğeler akımı.
Düşünülürse gelecekte kötü bir olayın ortaya
Çıkışından kaçınma olanaksızlığı, ancak iyi
Davranmayan bireyde olması gerekecek bunun
Varlığınca. Gerçekleştiremez bunu kendince kişi,
Ölüm kaldırıyor varlığımı, yakmak, yıkmak elinde,
Bundan öğreniyoruz, ölümden korkmak gereksiz.
Acı duymaz yaşamayan, doğmamış gibi oluruz,
Ölümlü yaşamdan ayırınca bizi ölümsüz ölüm." (3, 835-872)

"Anlarsın artık bu işi, kızar, acınır kendi
Kendine kişi, ölümden sonra gövdenin dinleneceğini
Ya da yalımlar, böcekler ağzında yem olmanın
Gerekeceği yerde, toprağın altında, sinde.
İnan bana, yanlıştır bu düşünce, bir gizli
Diken var yüreğe batmış, budur yalanlayan
Bunları, ölüm durumunda duyu gücünün
Sürdüğüne inanmak için. Yerine getirmiyor
Verdiği sözü, düşünmüyor onun derin nedenini,
Benim düşündüğüm gibi. Ayrılmaz dirimden
Büsbütün, bir kalıntı bırakır 'ben'den,
Öte yanda sürüp gitmek için, bilmeden.
Bir kez, yaşayan bir varlık olarak, ölünce
Gövdesini kuşların, yırtıcıların nasıl didikleyip
Yiyeceğini düşünen üzülür kendiliğinden,
Ayrılamaz bu yaşamdan, ayrılamaz cansız
Gövdesinden, yanılır gövdeye duyarlığın

Geçici, ödünç verildiğini sanarak. Tüketir
Kendini soyunun ölümlü olmasından, gerçek
Ölümden sonra başka bir varlıkta ortaya
Çıkamayacağından. Yanar, yakınır yaşarken ölümüne,
Yalımların, yırtıcıların kendisini bir gün
Yağma edeceğine. Kötüyse yırtıcı yaratıkların
Ağzında yem olmak için ölüm, acıdır onun
Gibi ateşe atılmak, kızıl yalımlarda kızarmak,
Ya da boğucu bir balın içine yatırılmak,
Buz gibi mermerin üzerinde katılaşmak,
Yukarıdan bastıran yerin ağırlığı altında
Ezildiğini duymak. Acı geliyor bu bana da." (3, 873-901)

Ölüm Yiğitlik Dinlemez

"Dinle söyleyeceklerimi daha, yummuştu Ancus
Işığa gözlerini, senden iyi bir kimseyken
Birçok konuda, göçmüş onun ardınca nice
Ünlü kimseler, bunlardı büyük boyların, ulusların
Başlarında bulunanlar, denizlerde köprüler kuran,
Dalgaların üstünden aşan, ordular geçiren Persler.
Öğretmiş yayalara tuzlu suyun üzerinden yürüyüp
Gitmesini, onlar geçermiş atlarla azgın denizi,
Şimdi onlar da uzak ışıktan, kesilmiş solukları,
Göçmüşler; savaş alanlarının yıldırımı, Kartaca'ya
Korku salan Scipio, vermiş toprağa kemiklerini,
En düşük işlerde kullansın diye, katılsın bilimlerin,
Sanatların yaratıcıları buna, Heliconlu esin
Perileriyle savaşan, onlara katılan, sinde dinlenen,
Ötekiler gibi Homeros da. Neydi Demokritos, silik
Bir anıdır ondan kalan, eski çağdan, başkaldırdı
Ölüme. Epikuros da gitti, söndü bir yaşam ışıldağı
Olarak, ışık saçmış insan soyuna, engin anlığıyla,
Bol bol, gökte, yıldız ışımaları arasında güneş
Gibi doğan. Dönmek mi istiyorsun, yine de?
Ey yaşayan gövde, gören göz, ölmüşsün artık,
Uykuda yitmiş büyük bir bölümü yaşamın,
Eriyorsun uyanıkken, durmuyor düşler ipliğini

Eğirmekten, durmadan oynattın canını, ölüm
Korkularıyla, bilmeden yanıldığını, sarsıntılar
İçinde bir baş dönmesinin, özgün, ezilmiş
Binlerce sıkıntıdan, dolaşmadın mı her yanda
Yanılgılar içinde, rastgele adım atmadın mı,
Kuşkular içinde sallanmadın mı?" (3, 1032-1060)

Yanlış Yaşam İsteği

"Aşırı bir yaşama isteği, ölçüsüz, etkili,
Baskın, korkular, kuşkular, titremeler, sarsılmalar,
Bellidir beklediği tüm ölüleri, bizi, dirim
Sonunun, kurtuluş yok ölümden, kaçmak yararsız.
Direniriz sürekli, çevremizde, tedirgin, şaşkın,
Tadı çıkmaz yaşamın, boştur uzaması da,
Eksiliriz uzadıkça, yanılırız isteklerimizde,
Bu yanılma, eksilme bile güzel görünmeye başlar
İçimizdeki tüm nesnelerden, yöneliriz birinden
Ötekine, ele geçen nesnelerin, bir susuzluk
Duyduğumuz, dinmeyen içimizde yaşamla gelen.
Hangi yazgı götürür bizi rastgele bir geleceğe,
Nedir bizi sonunda bekleyen: Kuşkulu görünür
Bunların hepsi, uzatmak elden gelse yaşamı,
Bir kırıntı çalamayız ölümden, sezmeyiz
Gelecek ölüm süresini, gününü. Yetse gücümüz
Çağlar boyunca yaşamaya, ölüm de sonsuzca
Sürerdi öylece, daha kısalmazdı yokluk da,
Bugün, gün ışığından ayrılan bir kimse
İçin, daha önceden geçmiş, yaşanmış çağlardan,
Yıllardan, aylardan, bir nesne kalmazdı
Elimizde, işe yarayan, umutlandıran." (3, 1086-1106)

SENECA:
*AHLAKİ MEKTUPLAR**

"Seneca Lucilius'unu selamlar.

Evet, öyle yap Lucilius, kendin için kazan kendini. Şimdiye değin senden zorla alman ya da çalman ya da boşuna akıp giden zamanına sarıl, iyi kullan onu. Durum, emin ol, sana yazdığım gibi: kimi zamanımız bizden zorla kapılıyor, kimisi sinsice çalınıyor, kimisi de boşuna akıp gidiyor. Umursamadığımız için uğradığımız kayıp da, en yüz kızartıcı olanı. Dikkat edersen, hayatımızın en büyük bölümü kötü iş yapmakla geçiyor, büyük bir bölümü hiçbir iş yapmamakla, bütün yaşamımız da (gerekenden başkasını) yapmakla geçiyor. Zamana değer veren, gününün değerini bilen, her gün bir az daha ölmekte olduğunu anlayan bir kimse gösterebilir misin bana? Yanıldığımız bir nokta var; sanıyoruz ki ölüm önümüzdedir; oysa ölümün büyük bir kısmı şimdiden geçip gitmiştir. Hayatımızın gerimizde kalan kısmını ölüm geçirmiştir eline. O halde bana yazdığın gibi davran, Lucilius'um, sarıl bütün saatlerine: bugününe elkoyarsan, daha az bağlı kalacaksın yarına. Böyledir bu iş: Yaşamak ertelendi mi, hızla akar geçer. Her şey yabancıdır bize, Lucilius, bizim olan bir tek şey var: zaman." (1, 1-3)

"Bir an gelir hele, anlayacaksın ki, kimi şeyler salt korku verdikleri için, onlardan daha az korkulması gerekir. En son gelen felaket, hiç de büyük bir felaket değildir. Ölüm senin yanma gelir. Hep seninle olabilseydi, ondan korkman gerekirdi, zorunlu olan şu: ölüm ya senin yanma uğramayabilir ya da yanından geçip gidebilir." (4, 3)

"Fukara olsam, çoğunluğun yanında olacağım. Sürgün olsam, gönderildiğim yerde doğmuş sayacağım kendimi. Zincire vurulsam, ne olacak sanki? Şimdi zincirim yok mu yani? Doğa benim bedeni-

*) Seneca, *Ahlaki Mektuplar (Epistulae morales), Kitap I-XX (1-125 Mektup)*, çev. Türkan Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1992, s. 30-32, 75-76, 78-79, 122-123, 139-140, 161-163, 268 ve 308.

mi, koskoca kitlesiyle çaktı zaten buraya. Ölecek miyim? Bunu mu demek istiyorsun? İyi ya, hasta olmak, zincire vurulmak, ölmek olasılığı ortadan kalkacak demektir benim için." (24, 17)

"Vaktiyle, şu konuyu işlemiştin, anımsıyorum; biz ölümün kucağına birdenbire düşüvermiyoruz, kucağına doğru yavaş yavaş yürüyoruz, diyordun. Ölmekteyiz her gün. Her gün yaşamımızın bir parçası kopup gidiyor bizden. Biz büyümekteyken bile, geriliyor yaşamımız. Bebekliğimizi yitirdik, çocukluğumuzu yitirdik, sonra da gençliğimizi. Bu güne değin, nice zaman geçtiyse, yok oldu gitti hepsi. Yaşadığımız bu günü de ölümle ortaklaşa yaşıyoruz. Nasıl ki su saatini yok eden son su damlası değil de, o son damlalardan akıp geçenlerdir; tıpkı öyle, yaşamı bıraktığımız o son saat de, tek başına ölümü sağlamaz, tamamlar sadece yaşamımızı. İşte o zaman ölüme ulaşırız, ama zaten ne zamandır ulaşmakta değil miydik ölüme? Her zamanki soylu çehrenle bunları açıklarken, hep büyük kalırdın ya, gerçeği anlatmak için sözcükleri seçerken, hiç olmadığın kadar güçlü, şöyle dedindi: 'Ölüm bir seferde gelmez ki bize, ama bizi alıp götüren o son ölümdür yalnız!' Mektubumu okuyacak yerde, bence kendini okusan daha iyi edersin; açıkça göreceksin ki, korktuğumuz, tek ölüm değil, o son gelen ölümdür. [...] Epicurus, ölüme can atanlar kadar, ölümden korkanları da kınar, der ki: 'Yaşamdan bıkıp ölüme koşmak budalaca bir şey! Oysa yaşadığın hayat biçimiyle ölüme koşmanı zaten sen kendin sağladın!' Yine başka bir yerde der ki: 'Ölümü dilemekten daha gülünç ne var? Değil mi ki, ölüm korkusuyla yaşamını zehir etmektesin kendine!' Bunlara aynı anlamdaki şu söz de eklenebilir: 'İnsanlar o kadar akılsızdır, daha doğrusu çılgındır ki, kimileri ölüm korkusuyla ölüme zorlanırlar.' Bu düşüncelerden hangisini işlersen işle, ruhunu ya ölüme ya da yaşama katlanması için güçlendireceksin. Çünkü her ikisi için de uyarılmamız, yüreklendirilmemiz gerekir, ne hayatı aşırı sevelim, ne de aşırı bir nefret duyalım ona karşı. Akıl bize hayatımıza son vermeyi öğütlerse bile, ne körü körüne ne de doludizgin atılmalıyız ölüme. Güçlü, bilge insan hayattan kaçınmamalı, çekilip gitmelidir. Her şeyden önce bir çoklarını saran, şu ölmek tutkusundan da kaçınmamız gerekir." (24, 19-25)

"İnsanın ömrünü nasıl geçirdiği can verirken ortaya çıkacaktır. Bu koşulu kabul ediyorum ve karardan kuşku içinde değilim. İşte kendi kendime böyle konuşuyorum, ama seninle de böyle konuştuğumu varsay. Sen benden daha gençsin, ama ne önemi var? Ölüm yılları hesaba katmaz, ölümün seni nerede beklediği bilinmez: bu yüzden sen her yerde bekle onu. Artık bitirmek istiyorum mektubumu, elim son söz üstünde bekliyor, ama önce borcunu vermeli, mektubuma yol parasını ödemeliyim. Diyelim ki, nereden borç alacağımı söylemedim sana, ama sen kimin kasasına el atacağımı bilirsin zaten. Biraz bekle, kendi kesemden sayacağım parayı. Bu arada Epicurus ödünç verecek, diyecek ki: 'Ölüme alıştır kendini' ya da bu düşünce şöyle söylenince daha kolay içimize yerleşecekse, diyelim ki: 'Ölmeği öğrenmek üstün bir iştir'. Bu işi öğrenmenin pek yersiz bir iş olduğunu sanırsın belki, değil mi ki ölüm, bir kez uygulanacaktır. Ha, işte asıl bu yüzden alışmak zorundayız ya ölüme! Bilip bilmediğimizi deneyemediğimiz bu işi, döne döne öğrenmeliyiz. 'Ölüme alıştır kendini!' diyen kişi, senin özgürlüğe hazır olmam ister. Ölmeği öğrenen kişi kölelik nedir bilmez: her türlü zorbalığın üstündedir, dışında kalmıştır kesinlikle. Onun gözünde hapishanenin, bekçilerin, kilitlerin ne önemi var? Onun hep açık olan bir kapısı vardır. Bizi sımsıkı bağlayan bir tek zincir, yaşam sevgisidir; bu sevgiyi toptan söküp atmamalı içimizden, ama öylesine azaltılmalı ki, durum gerektirdiği zaman, bizi hiçbir şey tutmasın, günün birinde yapmamız gereken şeyi yapmamıza engel olmasın. Sağlıkla kal." (26, 6-10)

"Seneca Lucilius'unu selamlar,

Hastalık uzun bir süre yakamı bırakmıştı benim, birden saldırdı yine. 'Hangi hastalık?' dersen, sorun yerinde. Hangi hastalık bana yabancı ki? Ama bir tanesine adanmışım sanki, bilmem nedense hep Grekçe yabancı adını söyler dururum, Latince suspirium (nefes darlığı) dense çok uygun düşebilir. İnsanın üstüne saldırması, fırtına gibi ansızın olur, hemen hemen bir saat içinde sona erer. Kim daha uzun zaman can çekişmeye dayanabilir ki? Bedene gelebilecek her türlü rahatsızlık her türlü tehlike benim başıma geldi, ama hiç birisine katlanmak güç gelmedi bana. Neden mi? Öteki hastalıklar ne olursa olsun, birer hastalıktır, buysa bir can çekişme! Bu yüzden he-

kimler adına 'ölüm alıştırması' diyorlar, günün birinde çünkü o soluk, çekiştiği canı alıp götürecek de ondan! Krizi atlattığım için, bu mektubu yazarken, neşeli olduğumu sanırsın belki. Bu sonuçtan, sanki sağlığıma kavuşmuşum gibi sevinç duysam, vadeyi atlattığım zaman, kendini davayı kazanmış sanan insan kadar gülünç olurum! Oysa ben boğulur gibi olduğum sırada bile, neşeli, cesaret verici düşüncelerle krizi yatıştırmaktan geri kalmadım. 'Nedir bu? dedim, ölüm beni bu kadar çok mu deniyor? Denesin bakalım! ama ben de onu uzun zamandır deniyorum!' 'Ne zaman denedin?' diyorsun. Doğmadan önce bile. Ölüm var olmamaktır. Bunun ne olduğunu biliyorum artık: benden sonra da , benden önce de neydiyse, o olacak. Bu işin işkenceli bir yanı varsa, dünyaya gelmeden önce de, çektik o işkenceyi, ama o zaman hiç bir acı duymadık. Yok, rica ederim, sakın bana, 'biri lambayı söndürse, lamba sönünce, yakılmadan öncekinden daha kötüdür' diye, çok akılsızca bir söz söyleme. Bizi de söndürüyorlar, yakıyorlar! Bu ara zamanda da kimi acılar çekiyoruz ya, iki yanda da derin bir sükunet var. Yanılmıyorsam Lucilius'um, aldandığımız nokta şu: ölümün peşimizde olduğunu sanıyoruz. Oysa o, hem önümüzdeydi, hem de peşimizde olacak. Bizden önce olan her şey, ölümdür; başlamakla bitirmek arasında ne ayırım var sanki, iki halin de sonucu varolmamaktadır madem!" (54, 1-5)

"Seneca Lucilius'unu selamlar,

Eskiden istediğimiz şeyleri isteyip durmayalım hep. Ben yaşlı çağımda çocukken istediğim şeyleri istememeğe çalışıyorum kesinlikle. Gecemi gündüzüme katarak yalnız bu amaç için çalışıyorum; tek uğraşım, düşüncem bu: eski hatalarıma bir son vermek. Bir günüm bir ömre bedel olsun diye gayret ediyorum. Her günüme de, Hercules hakkı için, sanki son günümmüş gibi sarılmıyorum da, son günüm de olabilirmiş gözüyle bakıyorum. Bu mektubu sana, ölüm beni özellikle yazı yazarken yanına çağıracakmış gibi bir ruh hali içinde yazıyorum. Yaşamı koyup gitmeğe hazırım ve daha ne kadar yaşayacağıma önem vermediğim için, hayattan zevk alıyorum. İhtiyarlıktan önce iyi yaşamaya gayret ettim, ihtiyar yaşımda iyi ölmek için gayret ediyorum: iyi ölmek de, seve seve ölmek demektir. [...] Yaşam için değil, önce ölüm için hazırlanalım. Yaşam zaten yeteri kadar donanmıştır, ama biz onun donanımına karşı çok istekliyiz. Her

zaman bir şeyimiz eksiktir gibi geliyor bize, gelecektir de. Yeteri kadar yaşadığımızı, yaşadığımız yıllar, günler değil, ruhumuz belirler. Yaşadım, çok sevgili Lucilius'um, yeteri kadar yaşadım: ölümü bilgiyle dolu, olgun, bekliyorum. Sağlıkla kal. (61, 1-2 ve 4)

"Çünkü yaşamak iyi değildir başlı başına, iyi olan, iyi yaşamaktır. Bu yüzden bilge, gerektiği kadar yaşayacak, yaşayabildiği kadar değil; nerede, kimlerle, nasıl yaşayacağını, ne yapacağını gözden geçirecektir. Ne kadar yaşayacağını değil, nasıl bir yaşam süreceğini düşünür hep: can sıkıcı ve sükuneti bozan bir çok şeyle karşılaşırsa, kendini kaldırır ortadan; hem de bunu son anda, zorunlu anda değil, kaderden kuşkulanmaya başlar başlamaz, acaba hemen oracıkta işi bitirivermek gerekli mi diye, yöresine dikkatle bakınıp da öyle yapar. Kendi eliyle mi ölecek, yoksa başkasının elinden mi olacak ölümü, erken midir, geç midir, bunlar önemli değildir onun için: Çünkü ölümden büyük bir kayıp gibi korkmaz, damdan akan bir damlayla kimse büyük zarara uğramaz. Önemli olan erken ya da geç ölmek değil, sorun iyi ya da kötü ölmektir. İyi ölmek de, kötü yaşamak tehlikesinden kaçmak demektir. [...] Ama gün olur gerçek ölüm kapımızın ardında olduğu zaman, insan işkenceye adanmış olduğunu bilse bile, cezasına el sürmeyecek, yoksa kendi yararına kullanmış olurdu ellerini. Ölüm korkusu yüzünden ölmek aptalca bir şeydir. Öldürecek kimse gelir, bekler onu. Neden onun önüne geçeceksin? Bir başkasının düzenlediği vahşiliği neden üstleniyorsun? [...] Ayrıca nasıl ki, daha uzun hayat iyi değilse, daha uzun süren bir ölüm de daha kötü bir ölümdür. Ölümde her şeyden çok, yüreğimizin sesini dinlemeliyiz. Onun eğilimi nereye ise, oraya gitmeli. İster kılıcı seçsin, ister damarlara yayılan zehiri, bitirsin işini de kölelliğin zincirleri kırılsın. Başkalarına da hesabını vermek zorundadır bir insan, ama ölümünün hesabını kendine vermeli. Hoşa giden ölüm en iyisidir. (70, 4-6 ve 8 ve 12)

"Karşımıza çıkan olayların üstüne üstüne gidelim: Ne ölüm insanı acıya karşı daha güçlü yapar, ne acı ölüme karşı. Her ikisine karşı insan kendine güvenir, ne ölüm umuduyla acısına karşı daha dayanıklı olur, ne de acıdan bezdiği için, seve seve ölür. Acıya katlanır, ölümü bekler. Sağlıkla kal. (98, 18)

"Seneca Lucilius'unu selamlar,

Günler kısalmaya başladı: yavaş yavaş geriliyor gün, ama yine de, deyim yerindeyse, güneşle birlikte kalkan insan için, epeyce boş zaman olur. Günü daha büyük bir görev duygusuyla, biraz daha ilerlemek arzusuyla bekleyen kimse, ilk ışıklardan önce kalkar yatağından. Güneş yükseldiği halde, yarı uykulu yatan, ancak öğle üzeri uyanan kişi ayıp eder. Bir çokları için de bu saat bile erkencilik sayılır. Öyle insanlar vardır ki, günün gecenin işlerini altüst ederler. Gece ilerlemeye başladığı zaman, bir önceki gecenin sarhoşluğuyla ağırlaşmış gözlerini açabilirler ancak. Vergilius'un dediğine göre, doğanın bizim yerlerimizin karşıtına oturttuğu insanların koşulu böyleymiş: 'Doğan gün atlarının soluğuyla bizi/yalar yalamaz, geciken akşam yıldızı/yakar kızıl ışıklarını onlar için.' Karşıt olan, şu sefihlerin de kaldıkları bölge değil, herkesin yaşamına karşı olan yaşamlarıdır. Bu kentte de geceyi gündüze karıştıran gece kuşları var. M. Cato'nun dediği gibi 'Ne güneşin doğuşunu görürler ne batışını!' Sen ne zaman yaşamak gerektiğini bildiklerini sanır mısın? Kendilerini diri diri gömenler, ölümden korkarlar mı hiç? Gece kuşları gibi uğursuzdurlar. Karanlık yaşamlarını şölenlerde şarap içerek, kokular içinde geçirseler de, tepsi tepsi taşınan, pişe pişe kokmuş yemeklerle çarpık gece saatlerini sürdürseler de, bir şölen vermiyorlar, sanki bir cenaze töreni yapıyorlardır kendilerine! Oysa ölülere kesinlikle gündüz yapılır cenaze töreni! Öyle ama çalışan insan için, Hercules hakkına, hiç bir gün uzun değildir ki! Uzatalım yaşamımızı, yaşamın görevi de, delili de harekettir. Kısaltalım geceleri, bir zaman aktaralım geceden gündüze!" (122, 1-3)

CİCERO:
*TUSCULUM TARTIŞMALARI**

"Hayat durmadan değiştiği, hiç beklenmedik şeyler getirebileceği, hayatın kendisi de zaten kısa olduğu için, ölüm hiçbir zaman bize çok uzak olamaz; bu yüzden de ölüm bilge kişiyi devletinin ve ailesinin çıkarlarını gözetmekten alıkoymaz, bu yüzden de gelecekten hiç haberi olamayacağı halde kendi derdiymişçesine geleceği düşünür o insan. Böylece, ruhun ölümlü olduğu sonucuna varan kişi ölümsüz işlere girişebilir, ama kendisine mutluluk getirmeyecek bir ün arayışıyla değil, erdem arayışıyla, üne kavuşma amacı güdülmese de mutlaka ün getirecek bir erdem arayışıyla...

Doğa kanunu böyleyse eğer, her şey dünyaya gelişimizle başladığı için, yine her şey ölümle sona erecektir; bu yüzden, doğarken dünyaya hiçbir şey getirmediğimiz için, ölürken de ondan bir şey götürmüyoruz. Ölümün ne ölüye ne de canlıya özgü bir şey olduğunu anladıktan sonra bunda ne kötülük olabilir? Ölü yok olmuştur, canlıya ise dokunamaz ölüm. Ölümü hafife almak isteyenler onu uykuya benzetirler: doksan yıl yaşamak için altmış yılı doldurduktan sonra kalan otuz yılı uyuyarak geçirmeyi şart koşsalar, kim kabul eder ki! İnsanın kendi istekleri bir yana, ailesi bile istemez bunu! Masallara kulak verecek olursak, evvel zaman içinde Endymion, Karya'da Latmus dağında derin uykuya dalmıştır, hala da uyanamamış olsa gerektir. Ay tutulmasının onu huzursuz ettiğine, Endymion'u uyuttuğu sanılan ayın, onu tatlı uykusunda öpebileceğine inanmazsın herhalde. Hem, duyu melekesinden eser kalmadığına göre, niçin husursuz olsun ki Endymion? Ölümün ikizi olan uyku sende var, nasıl üstüne geçirdiğin elbise bedenini her gün sarıp sarmalarsa uyku da seni öyle sarıp sarmalar... Ölümün ikizinde insanın hiçbir şey hissetmediğini gördüğün halde, ölümün kendisinde insanın hiçbir şey hissetmediğinden şüphe mi ediyorsun?

*) Marcus Tullius Cicero, *Ölüme Övgü*, çev. Cana Aksoy, Sel Yayıncılık, İstanbul: 2004, s. 61-62, 70-71 ve 75-76.

Vakitsiz ölümün acıklı bir şey olduğunu düşünmek gibi saçmalıkları kocakarı masalları gibi bir kenara bırakalım. Hangi 'vakit' allahaşkına? Doğanın seçtiği vakitten mi bahsediyorsun? Hayatı bize sunan, borcun ödeneceği günü belirlemeden hayatı bize ödünç veren doğadır. Ödünç verdiği şeyi canı istediği zaman alacaksa, şikayet edecek ne var bunda? Bu borcu bu şartlar altında kabul etmiştin. Böyle ağlayıp sızlayan insanlara bakılırsa, küçük bir çocuğun ölümü karşısında metin olmak gerekir de, beşikteki bebeğin ölümüne gözyaşı bile dökülmese olur. Oysa beşikteki bebeğin ölümüyle doğa verdiği armağanı çok daha acımasızca geri almıştır. Onlar, 'bebe hayatın tadına henüz varmamıştır, ama çocuk içini sevinçle dolduran umutlar besler' derler. Ama bu söylediğimizden başka bütün durumlarda bir şeyler elde etmek hiç yoktan iyidir, öyleyse neden hayatta da bu böyle olmasın? Ama 'Priamos Troilos'tan çok daha uzun zaman gözyaşı dökmüştür' demek, Kallimakhos hakkında kötü söz söylemek sayılmaz. Öte yandan, en parlak çağında ölenlerin çoğu alkışlanır. Neden böyle ola ki? Bence, kimse daha uzun bir ömrün daha tatlı olacağını kanıtlayamaz, çünkü insanın bilgelikten daha çok değer verdiği bir şey yoktur, yıllar kalan her şeyi alıp götürse de, şüphesiz bilgelik getirir bize. Doğrusu hangi ömür uzundur ki?" (1, 38)

"Ama insan soyunun düştüğü türlü yanılgıları incelemek dururken dikkatimi bireylerin inançlarına vermek niye? Mısırlılar ölüleri mumyalayıp evde saklarlarmış, Persler ölüyü mümkün olduğunca uzun süre korumak için gömmeden önce balmumuyla kaplarlarmış. Magilerde ise ölünün bedenini yırtıcı hayvanlara parçalattıktan sonra gömmek adeti varmış. Hyrkania'da halk kamu yararı için köpek yetiştirirmiş, soylular ise kendi aileleri için köpek beslermiş, bildiğim kadarıyla cins bir köpekmiş besledikleri, masraflı olsa da herkes imkanları ölçüsünde, ölünce kendisini parçalatmak için bu köpekten edinmeye çalışırmış, ölünün en iyi böyle gömüleceğine inanırlarmış. Her konuyu merakla araştıran Khrysippos bu konuda da daha pek çok örnek toplamıştır, ama bunların öyle iğrenç ayrıntıları vardır ki, insanın kolay kolay dili varmaz anlatmaya. Bu iş, doğrudan doğruya bizimle ilgili ise, içimizde bir tiksinti uyandırır, ama bize yakın insanlar söz konusu olunca göz ardı da edilmemelidir, tabii biz canlıların ölü bir bedende bilinç olmadığını bildiğimi-

zi kabul etmek şartıyla. Yine de bırakalım hayatta olanlar kamuoyu ile gelenekleri uzlaştırmaları gerektiği ölçüde cenaze törenlerine katılsınlar, ama bütün bunların hiçbir şekilde ölüyle ilgili olmadığını da bilsinler.

Sağlığında kavuştuğu ünle avunabilirse insan, ölümü de metanetle karşılar. Kusursuzluk derecesinde erdemli olma işini kusursuzca yerine getiren bir insanın ömrü kısa sayılmaz. Hayatım boyunca işte ölmenin tam vakti diye düşündüğüm durumlar çok oldu, böyle durumlardan birinde ölseymişim pekala olurmuş, çünkü artık kazanabileceğim bir şey kalmamıştı, hayattaki bütün görevlerimi yerine getirmiştim, geri kalan tek şey kaderle savaşmaktı. (1, 44)

"Harmodius ile Aristogiton'dan sık sık bahsederler hatipler, hele Spartalı Leonidas ile Thebai'li Epaminondas'ı dillerinden düşürmezler. Romalı hemşehrilerimizin adlarını bilmezler, onların adlarını sıralamak uzun bir iş olur, görüldüğü gibi şerefiyle ölümü seçenlerin sayısı o kadar çoktur ki. Hal böyle olunca, belagatın sağladığı imkanları kullanmalıyız, ölmeyi istemek ya da ölüm korkusundan kurtulabilmek için insanoğluna bir kürsüden seslenir gibi seslenmeliyiz. Hele son günümüzde yok olup gitmeyip yalnızca mekan değiştirirsek, daha ne isteyebiliriz ki? Ama o son gün yok olup gidersek, o zaman hayatın zorluklarının ortasında uyuya kalmaktan, gözlerimizi kapatıp sonsuz bir uykuya dalmaktan daha güzel ne olabilir ki? Öyleyse Ennius, Solon'dan daha güzel söylemiş demektir:

Beni gözyaşlarınızla yüceltmeyin,
Gözyaşlarınızla mezarımın küllerini ıslatmayın...
Senin bilge Solon'unun sözlerine gelince,
Ben ölünce eksik olmasın gözyaşları
Kederler içinde bırakalım dostları
Bizi toprağa vermekle
Çeksinler en büyük acıları.

Bize gelince, 'emr-i hak' vaki olup da bu dünyadan ayrılacağımız gün gelip çatınca, şükran duyarak, sevinç içinde boyun eğelim ölüme, ya besbelli bize ayrılan ebedi istirahatgahımıza gidebilmemiz ya da bütün heyecanlardan ve sıkıntılardan kurtulabilmemiz için bir hapishaneden, zincirlerimizden kurtulduğumuzu düşünelim. Öte yandan, tanrı henüz buyruğunu vermemişken, başkaları korkunç

bulsa da son günün bizim için hayırlı olduğuna inanalım, ölümsüz tanrıların ve her şeyin anası olan doğanın hazırladığı hiçbir şeyi kötü saymayalım. Dünyaya gelişimiz, yaratılışımız bir kaza, bir rastlantı değildir, insanoğlunun ne yapıp ne ettiğini gözleyen bir kudret vardır elbette. Bu kudret bir soy yaratıp onun üremesini sağlayarak, türlü acılarla onu eritip bitirdikten sonra ölümün kucağına, oradaki sonsuz kötülüklerin kucağına atacak bir kudret değildir. Bu kudreti bir barınak, bizi koruması için hazırlanmış bir sığınak gibi görelim. Pupa yelken oraya sürüklenecek miyiz acaba? Ama ya rüzgar bizi geriye savurursa? Nasıl olsa çok geçmeden bizi yine aynı noktaya getirecektir. Ama kimsenin kaçınamayacağı bir şeyin tek bir insanı perişan etmesi mümkün müdür?" (1, 48)

MARCUS AURELİUS:
*KENDİME DÜŞÜNCELER**

"Her şey büyük bir hızla yok oluyor. Hem evrendeki bedenler hem de onların hatıraları. Algılayabildiğimiz şeylerin doğası nedir? Zevkin çekici, acının korkutucu, gururun ün sağlayıcı yanları nedir? Bütün bunlar ne kadar aşağılık, adi, iğrenç, pis ve ölü şeyler. Bunları aklımızı kullanarak düşünmeliyiz. Düşünceleri ve konuşmalarıyla insanlara ün verenler kimlerdir? Ya da ölüm nedir? Eğer aklımızı kullanarak düşünecek olursak ölümle ilgili tüm düşüncelerimiz değişebilir. O zaman ölümün yalnızca bir doğa olayından ibaret olduğunu kavrayabiliriz. Ancak bir doğal olaydan korkmak çocuklara özgü bir şeydir. Ayrıca ölüm evrensel doğaya da katkıda bulunmaktadır. İnsanın hangi parçasının tanrılarla bağı olduğunu, bu parçanın gerektiği zaman nasıl hazır tutulabileceğini düşünmeliyiz. (2, 12)

"Ne kadar uzun yaşarsan yaşa, herkesin kendi yaşamını kaybedeceğini, kaybetmekte olduğu yaşamdan başka bir yaşamı olmadığını unutma. Bu nedenle de en uzun yaşam da en kısa yaşam da aynı sonuca varır. Çünkü şimdiki zaman herkes için aynıdır, bu nedenle geçip giden şey de aynı şeydir. Aslında kaybedilen şey sadece şimdiki zamandır. Hiç kimse geçmişi ve geleceği kaybedemez. Kimse bir insandan sahip olmadığı bir şeyi alamaz. O halde şu iki noktayı asla unutmamak gerekiyor: birincisi, ilk baştan beri her şeyin aynı olduğu ve sürekli olarak aynı şeylerin dönüştüğüdür. Bu nedenle belli bir süre ya da sonsuz bir zaman bir şeyi görmek arasında fark yoktur. İkinci noktaysa bir insan hangi yaşta ölürse ölsün aynı şeyi kaybeder. Şimdiki an kaybedeceğimiz tek şeydir. Çünkü sahip olduğumuz tek şeydir. Hiç kimse sahip olmadığı şeyi kaybedemez. (2, 14)

*) Marcus Aurelius, *Kendime Düşünceler (Ta eis eauton)*, 3. Basım, çev. Furkan Akderin, Alfa Basım Yayım, İstanbul: 2009, s. 14-20, 30, 33, 61-65, 81, 95, 106-110 ve 137-151.

"Sakince ölümü beklemeliyiz. Çünkü ölüm bir canlının oluştuğu öğelerin serbest bırakılmasından başka bir şey değildir. Eğer bizi oluşturan öğelerin dönüşmesinde korkacak bir şey yoksa neden o öğelerin tamamen dönüşmesinden ya da dağılmasından korkalım? Bütün bunlar doğaya uygun şeylerdir ve doğaya uygun olan hiçbir şey kötü değildir." (2, 17)

"Gün geçtikçe yaşamımızın sonuna yaklaştığımızı düşünmeliyiz. [...] O halde sadece ölüm her geçen gün biraz daha yaklaştığı için değil, aklımızı kullanarak yapabildiğimiz şeyleri yapma yetisini kaybetmeye yaklaştığımız için acele etmeliyiz." (3, 1)

"Bir gemiye bindin, yolculuk sona erdi, limana geldin, kıyıya çıkmalısın. Eğer başka bir yaşama doğru gidiyorsan, diğer yaşamında da tanrılar var olacak. Ölümden sonra hiçbir şey hissetmeyeceğine göre acıları ve zevkleri de hissetmeyeceksin. Artık bedenine hizmet etmeyeceksin. Ölümden sonra hizmet edeceğin şey akıl ve koruyucu ruhtur, ölümden önce hizmet ettiğin ise çürümüşlük ve toprak." (3, 3)

"Doğum ve ölüm doğanın sırlarıdır. Benzeri öğeler birleşirler ve dağılırlar. O halde burada utanılacak bir şey yok. Çünkü doğamıza ve yapımıza aykırı bir şey olmuyor." (4, 5)

"Öldükten sonra ününün yaşamasını isteyen bir insanın, kendisini hatırlayacak insanların da kısa bir süre sonra öleceğini, daha sonra gelenlerin de aynı sona uğrayacağını, böyle sürekli ölümler sonucunda ünün bir gün geldiğinde tamamen yok olacağını düşünmesi gerekir. Ayrıca seni hatırlayanların ölümsüz ve senin ününün de ölümsüz olduğunu düşünsek bile bu ne yarar sağlar? Bazı şeyler dışında övgünün bir ölüye hiçbir yararı yoktur. Eğer kaderin sana verdiklerini umursamıyorsan, öldükten sonra arkandan ne söyleneceğinin önemi olur mu?" (4, 19)

"Bazı şeyler doğum, bazı şeyler ise ölüm telaşında. Doğmakta olan şeyin aslında bir parçası öldü bile. Belki de tamamı öldü. Ancak bu akış evreni yeniler, aynı bir zaman nehrinin sonsuzluğu yenilemesi gibi bir şeydir bu. Hiçbir şeyin durmadığı bu nehirdeki hangi şeylere değer verebilirsin? İnsanın uçarken görüp beğendiği bir ser-

çenin bir anda gözden kaybolması gibi. İnsanların yaşamı nefes alıp vermekten ibarettir. Nasıl havayı içimize çekip sonra dışarı veriyorsak yaşamımız da buna benzer. Önce onu içimize çeker sonra geri veririz." (6, 15)

"İskender ve seyisi ölünce başlarına aynı şey geldi. Çünkü ya her ikisi de geldikleri yere geri döndüler ya da parçalanıp atomlara ayrıldılar." (6, 24)

"Ölüm bizi algılarımızın aldatıcılığından, insanı bir kukla gibi sürükleyen içgüdülerden, saçma düşüncelerden ve bedenin tutsağı olmaktan bizi kurtaracak." (6, 28)

"Eğer atomlardan oluşuyorsak ölüm dağılmadır, fakat öyle değilse tükenme ve başka bir yere göç etmedir." (7, 32)

"Ölen şey evrenin dışına çıkmaz. Evrende kalıp öğelerine dönüşür ya da ayrışır. Öğeler de dönüşürler ancak durumdan şikayetçi değildirler." (8, 18)

"Ölümden korkan kişi aslında bilincini kaybetmekten veya onun değişmesinden korkmaktadır. Ancak bilinç kaybolduysa kötülüğün bilincine de varamazsın, eğer bilinç değişiyorsa sen de başka bir varlık olmuşsun demektir, o halde de yaşam sona ermemiştir." (8, 58)

"Doğanın istediği şeylerden biri de ölüm olduğuna göre onu küçümsemeyip, seve seve beklemeliyiz. Ölüm, gençliğe, yaşlılığa, büyümeye, olgunlaşmaya, dişlerin ve sakalın çıkmasına, saçların beyazlamasına, çiftleşmeye, hamileliğe ve yaşamdaki diğer doğal şeylere benzer. O halde aklı başında bir insanın ölüme kızmayıp, onu doğal bir süreç olarak beklemesi gerekir. Nasıl bir çocuğun doğumunu bekliyorsak, ölümü de aynı şekilde beklemeliyiz. İlle de bir kural istiyorsan, ölümden sonra ruhuna hiçbir kötülüğün bulaşmayacağını aklından çıkarma. Belki kötü insanlardan etkileniyorsun, onlara sabır ve hoşgörü göstermen gerekiyor. Ancak ölüm konusunda aynı düşüncede olduğun insanlardan ölümden sonra da ayrılmayacağını unutma. Sadece bu bile seni yaşamda tutabilir. En azından seninle benzeri düşünceleri olanlarla birlikte yaşamayı isteyebilirsin. Yaşamı uyumsuzluk içinde sürdürmemenin ne kadar yorucu olduğunu ha-

tırla. Eğer durum böyleyse 'Ey ölüm! Çabuk gel. Yoksa kendimi kaybedeceğim' diye bağırabilirsin." (9, 3)

"Ölüm zamanı geldiğinde dağılmaya ya da varlığım başka bir yerde sürdürmeye hazır olan ruh çok üstün bir varlıktır. Fakat ölüme hazır olmak ruhun özel bir kararıyla olmamalıdır. Hıristiyanlar gibi inattan ya da bazı insanlar gibi sadece rol yapmaktan da kaynaklanmamalıdır. Bunu sadece ciddi ve özenli bir akıl yürütme sonucunda yapmalıyız." (11, 3)

"Bu nedenle ölüm zamanın geldiğinde sadece tanrısal öğeye ve yönetici ilkene saygı göster. Eğer korktuğun şey bir gün ölmek değil de, hiçbir zaman doğana uygun yaşayamamaksa işte o zaman bir insana layıksındır demektir. Böylece insanlara bağımlı olmaktan, kendi vatanında bir yabancı gibi olmaktan ve olanlara şaşırmaktan kurtulabilirsin." (12, 1)

"Ölüm zamanı geldiğinde bedeninin ve aklının nasıl olması gerektiğini düşün. Yaşamın kısalığını, geçmiş ve gelecekteki sonsuz zamanı, maddesel her şeyin ne kadar da dayanaksız olduklarını düşün." (12, 7)

PLUTARKHOS:
*İSİS VE OSİRİS**

"Demek ki Mısırlıların mitolojilerinde, Osiris'in ruhunun ilksiz-sonsuz ve bozulmaz olduğunu, bedeninin pek çok kez Typhon tarafından parçalanıp saklandığını ve İsis'in her yeri dolaşarak Osiris'i aradığını ve sonunda onu yeniden oluşturmayı başardığını ileri sürmeleri gereksiz savlar değildir. Aslında, aynı zamanda zeka ve iyilik olan Tanrı her türlü bozulmanın ve tüm değişikliklerin üstündedir. Bedensel ve duyarlı maddede şekillenen imgeler ondan doğar; onun belirtilerini, biçimlerini ve benzeşen özelliklerini alır. Tıpkı, mühür mumunun bir mührün izlerini alışı gibi..." (54)

*) Plutark, *Isis ve Osiris*, çev. Muammer Tuncer, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul: 2006.

EPİKTETOS:
*SÖYLEVLER**

"Bir kimsenin bilip öğrenmesi gereken şey budur işte: Hoşlanma ve hoşlanmama duygularını hiçbir engel ve baskı tanımaksızın belirleyebilmek. Ölmem mi gerekiyor? Eğer şimdiyse, hazırım. Eğer bu kısa bir zaman sonra olacaksa, şimdi yemeğimi yemek zorundayım çünkü yemek saatim geldi ve yapmam gereken bu. Sonrasında, eğer gerekiyorsa ölürüm. Ölmekse işte böyle ölmek, kendisine ait olmayan bir şeyi iade eder gibi." (1, 1)

"Ölümden nereye kaçabileceğimizi söyleyin: öyle bir ülke bulun ki orada kimse ölmüyor; gidip yardım istemem gereken kişileri söyleyin ki o adamlara ölüm hiç uğramayacak olsun. Beni ölüm karşısında koruyabilecek bir sihir bulun. Eğer bunlardan hiçbirine sahip değilsem, size göre artık elimden ne gelir? Ölümden kaçamam. Ama ölüm korkusundan da mı kaçamıyorum? İnleyerek ve titreyerek ölmek zorunda mıyım? İşte kaygıların kaynağı budur; arzuladığımız şeyleri elde edememek." (1, 27)

"Ölüm ve acı engellenemez; ancak onlardan duyulan korku ve endişe engellenebilir. Bu yüzden şu sözleri söyleyen şair övgüyü hak ediyor: 'Kötü olan ölüm değil, utanç verici bir ölümdür' Öyleyse özgüven, ölüme karşı gösterilmelidir ve sakınım ise ölüm korkusuna karşı. Fakat biz bunun tersini yaparak ölümden kaçmaya çalışıyor ve ölüme ilişkin düşüncelerimizde dikkatsizlik, düşüncesizlik, kayıtsızlık gösteriyoruz. Sokrates, bu davranışları 'hüzün maskeleri' diye adlandırıyordu; çünkü maskeler ancak tecrübesiz çocukları korkutabilir ve bizim bu olaylar karşısında kapıldığımız korkuyla çocukların maskeler karşısında duyduğu korku arasında hiçbir fark yok. [...] İmdi ölüm nedir? Bir 'hüzün maskesi'. Yüzünüzü ona dönün ve iyi bakın. Bize hiçbir acı veremeyeceğini görün. Sefil beden, er ya da

*) Epiktetos, *Söylevler*, çev. Birdal Akar, Şule Yayınları, İstanbul: 2010.

geç bu ruhtan ayrılmak zorundadır, tıpkı daha öncesinde ondan ayrı olduğu gibi. Öyleyse ölümün şimdi gelmesi sizi neden telaşlandırıyor? Şimdi gelmezse bile sonrasında gelmesi kaçınılmazdır. Çünkü evrende her şey geçmiş, şimdi ve gelecek üzerinde kurularak tamamlanmış olur." (2, 1)

"Fakat bir mısırın biçilmeyecek olması onun için en büyük felaket olurdu. O halde bilmemiz gerekir; insanlar için de ölmemek en büyük sıkıntı olurdu, tıpkı olgunlaşmamak ve biçilememek gibi. Ölmek zorunda olmak ve öleceğimizi bilmek, bizim için yine de bir sıkıntı haline geliyor. Çünkü ne olduğumuzu ve nelerin gerçekten kendimize ait olduğunu bilmiyoruz. [...] Yoksa yeryüzündeki diğer insanlar ölümsüz mü?" (2, 6)

"Ölüm eğer bir kötülükse, insanlar hep birlikte ya da birer birer ölsün, ne farkı var? Bedenle ruhun birbirlerinden ayrılmaları dışında nedir ölüm? Hiçbir şey. Ve Grekler ölüp giderse, kapı kapanmış mı olur? Sen ölmeyecek misin? Öleceğim. Öyleyse neden sızlanıyorsun...?" (3, 22)

"Neden ona *ölmek* diyorsun? Bu şey üzerinden trajedi yapmaya girişme; ondan şöyle söz et: 'Beden için çözülmenin ve kendisini oluşturan şeylere dönmenin vakti'. Bundan korkulacak ne vardır? Evrende neyin yok olması mümkündür? Yeni ya da bizi şaşırtabilecek ne meydana gelebilir? [...] Fakat var olan her şeyin aynı şekilde (günü gelince) yok olmak zorunda olduğunu da bir kere öğrenmiş olduktan sonra, evrenin sonsuza dek böyle kalmayacağını ve bir gün yok olacağını bildikten sonra, bir hummadan gelecek ölümle bir taş parçasından ya da bir askerin elinden gelecek ölüm arasında benim için hiçbir fark yoktur." (4, 7)

"Mutlaka öleceğimize göre, herkes öldüğü sırada bir şeyler yapıyor olmalı; tarla sürerken, kazma sallarken, ticaret yaparken, bir konsüle hizmet ederken, kabızlık ya da ishal sancıları çekerken ölebiliriz. O halde ölüm sizi bulduğu sırada ne yapıyor olmayı dilerdiniz? Kendi adıma ben, insana yakışır, faydalı, insanların genel görüşlerine aykırı olmayan ve soylu bir davranışta bulunurken ölmeyi tercih ederdim. Fakat çok yüce şeyler yaparken beni bulmayacaksa, en azından yapmama izin verilmiş ve hiç kimsenin engel olamayaca-

ğı bir şey yapıyor olmayı dilerdim; (sözgelimi) kendime çeki düzen vermek, görünüşleri kullanma yetimi geliştirmek, zihnimin huzuru için çabalamak, ilişkilerimi olmaları gerektiği gibi düzenlemek ve eğer mümkünse üçüncü bir konu olarak şeylere ilişkin yargılarımı güvenilir bir hale getirmek isterdim. Ölüm beni bu şeylerden biriyle uğraşırken yakalayacak olursa, ellerimi Tanrı'ya açıp şunları söyleyebilmek benim için yeterli olurdu: 'Senin bana bağışlamış olduğun hükümranlığını kavrama ve ona itaat edebilme yetilerimi ihmal etmedim. Davranışlarımla senin onurunu çiğnemedim; hislerimi ve genel ilkelerimi (önyargılarımı) nasıl kullandığıma bak. Seni bir kere bile suçladığım oldu mu? Yaşadığım hiçbir olaydan şikayetçi oldum mu? Olan hiçbir şeyin olmamasını diledim mi? Bu ilişkilerimden bir tanesini bile çiğnemeyi aklımdan geçirdim mi? Sen bana hayat verdin ve bu hayat için sana teşekkür ediyorum, verdiğin şeyleri kullandığım sürece hep hoşnut oldum; şimdi onları geri al ve nereye istiyorsan oraya bırak. Çünkü hepsi sana aitti ve onları bana sen vermiştin.' Ölürken bu düşüncelere sahip olmak yeterli değil midir? Hangi hayat bu düşüncelerle ölen bir insanın gözünde bu ölümden daha iyi olabilir? Hangi son daha mutlu olabilir?" (4, 10)

5. BÖLÜM

ORTAÇAĞ

AUGUSTİNUS:
*PAGANLARA KARŞI TANRI DEVLETİNE DAİR**

On Üçüncü Kitap'tan

"Fakat görüyorum ki *ölüm* dendiğinde neyin anlaşılması gerektiğini biraz daha dikkatlice açıklamam gerekiyor. Şöyle başlayalım: Her ne kadar insan ruhunun ölümsüz olduğunu söylemek doğru ise ruh da bir tür ölüme tabidir aslında. Zira ruha ölümsüzdür dendiğinde onun ne kadar küçük ve sönük de olsa yaşamının ve hissedişinin bir sonu olmadığı söylenmek istenir. Öte yandan beden ölümlüdür dendiğinde, yaşamın onu tamamen terk edebildiği ve kendi başına cansız olacağı söylenmek istenir. Sonuç olarak ruhun ölümü, Tanrı'nın onu terk etmesidir, nasıl ki ruh bedeni terk ettiğinde bedenin öldüğünü söylüyorsak. Dolayısıyla her ikisinin birden ölümü, yani insan varlığının tamamen ölümü, Tanrı'nın terk ettiği bir ruhun bedeni terk etmesidir. Zira bu durumda ne ruh Tanrı'dan hayat alır ne de beden ruhtan. Üstelik, insan varlığının tamamen ölümü, *ikinci ölüme* yol açar. Bu ifade, Tanrı'nın kelamıyla verilmiştir. İşte Kurtarıcımız, şöyle buyurduğunda bu ikinci ölüme işaret etmiştir: 'Hem bedeni hem de ruhu cehennemde imha etme kudretine sahip olandan korkun' [*Matta* 10, 28]. [...] Sonuç olarak diyebiliriz ki, birinci ölüm, yani bedenin ölümü, iyiler için iyi, kötüler için kötüdür. Fakat ikinci ölüm iyiler için gerçekleşmediği için kuşkusuz ki vaki olduğunda herkes için kötüdür." (13, 2)

"Eskiden insana şöyle buyurulmuştu: 'Günah işlersen ölürsün' Şimdiyse şehide şöyle buyurulur: 'Öl ki günah işlemeyesin' Daha öncelerı insana şöyle buyurulmuştu: 'Ahdi bozarsan mutlaka ölürsün' Şimdiyse bize şöyle buyuruluyor: 'Ölmeyi reddedersen ahdi bozmuş olursun' Günah işlememek için eskiden içtenlikle korkulan şey, şimdilerde günahı önlemek için içtenlikle kabul edilmektedir.

*) Augustine, *The City of God against the Pagans*, çev. R. W. Dyson, Cambridge University Press, Cambridge: 1998 [*çeviri bana aittir – khö*].

Böylelikle Tanrı'nın ifadesi imkansız lütfu sayesinde, işlenen suçların cezası olan ölüm, bir erdem hazinesine dönüşmüş olur. Hatta günahkarların bu cezası, doğru yoldaki mümin için bir ödül haline gelir. Zira bir zamanlar insanoğlu günah işlediği için ölümü tadar hale geldiği yerde şimdilerde doğruluğun vecibelerini ölmek suretiyle yerine getirmektedir. [...] Dolayısıyla ilk insanoğlu günah işlediği için öldüğü halde, doğru yoldaki müminler öldükleri için günah işlemez hale gelirler. İlk insanoğlunun suçu, cezai müeyyideye neden olmuştur, fakat doğru yoldaki müminlerin cezası, onların suçtan kendilerini geri tutmalarını sağlamaktadır. Ama bu, daha önce kötü bir şey olan ölümün iyi bir şey haline gelmesi sayesinde olmuş olan bir şey değildir. Zira Tanrı, imana o kadar büyük bir lütuf hediyesi bahşetmiştir ki, yaşamın tersi olduğu sanılan ölüm, insanoğlunu yaşama ulaştıran bir araç haline gelmiştir." (13, 4)

"Bedenin ölümü söz konusu olduğunda, yani ruhun bedenden ayrılması durumunda bu, ölmekte olduğu söylenen hiç kimse için iyi bir şey değildir. Zira canlıyken insanda bir arada ve birlikte bulunan bu iki şeyi birbirinden ayıran kuvvet, onda tuhaf ve doğal olmayan bir his yaratmaktadır. Ve bu his, duyu kaybı tamamen gerçekleşinceye dek sürmektedir. Zira duyumsama, ruh ile tenin birlikteliğinden meydana geliyordu. Fakat bu tuhaf his, bazen bedene indirilen tek bir darbe sayesinde kısa sürmekte veya ruh birdenbire alıp götürülmekte ve bunun çabukluğu yüzünden hiçbir şey hissedilmemektedir." (13, 6)

"Sahiden, daha dikkatlice bakacak olursak, sadık ve muhteşem biçimde hakikat uğruna ölen bir kişi aslında ölümden kurtulmuş olmaktadır. Çünkü o, ölümün sadece bir kısmını yaşamakta ve diğer kısmı, yani sonsuz ölüm kendisine gelmemektedir. Ruhun bedenden ayrılmasını kabul etmek suretiyle Tanrı'nın daha önce ruhundan ayrılmasını önlemektedir. Aksi takdirde bir bütün olarak insanın birinci ölümü gerçekleştikten sonra sonsuz olan ikinci ölüm de gerçekleşecektir." (13, 8)

"Daha da dikkatlice gözlemleyecek olursak, daha önce söylediğimiz gibi ölmekte olan kişide tuhaf ve ıstıraplı bir his yaratan süreç de aslında ölümün kendisi değildir. Çünkü kişi bir şeyler hissettiği

müddetçe yaşıyor demektir ve hala yaşıyorsa ölümden önceki şeylerden bahsediyoruz demektir, ölümden değil. Zira ölüm geldiğinde, ölüm yaklaşırken hissedilen bütün o ıstırap verici fiziksel hislerin tamamını alıp götürür. İşte bu yüzdendir ki, henüz ölmemiş olanların nasıl öldüklerini betimlemek çok zordur, çünkü ölüm yaklaşırken insan, nihai ve ölümcül bir korkuya kapılır. Fakat onlara haklı olarak ölmekte olanlar diyoruz, çünkü gelmekte olan ölüm geldiğinde onlara ölmekte olan değil ölü diyoruz. Dolayısıyla sadece yaşamakta olan bir kişiye ölüyor diyebiliriz, çünkü ruhunu teslim etmek üzere olan birisi için bile halen hayatta demek doğru olur. Bu durumda aynı kişi aynı anda hem ölmekte hem de yaşamaktadır, yani ölüme yaklaşmakta ve hayattan uzaklaşmaktadır. Ama yine de hayattadır, çünkü ruhu halen bedenindedir; ölmemiştir, çünkü bedenini henüz terk etmemiştir. Peki ama, bedenini terk ettiğinde bile ölüm içinde olmadığına göre, yani artık ölmüş birisi olduğuna göre, kim ona 'öldü' diyebilecektir? Gerçekten de, hiç kimse aynı anda hem ölüyor hem de yaşıyor olamayacağına göre, ölmekte olan hiç kimse olamayacaktır, çünkü ruh bedende olduğu müddetçe ona hala yaşıyor diyor olacağız." (13, 9)

"Gerçekten de, bir kişi kendi bedeni içinde var olmaya başladığı andan itibaren ölmeye mahkumdur ve hiçbir an yoktur ki ölüm ona yaklaşmıyor olsun. İşte insanın ölüme ilerleyişi, şimdiki hayatımızın (eğer buna halen hayat diyebiliyorsak) her anı içinde yaşanan değişimlere tabi olmaklığımızdan kaynaklanmaktadır. Muhakkak ki hiç kimse ölüme bir yıl önceye göre bir yıl sonra daha yakın değildir ya da yarın ölüme bugüne veya bugün düne yahut biraz sonra şimdiye ya da şimdi az önceye göre daha yakın değildir. Bunun nedeni şudur: Hayatımızın uzunluğu ne olursa olsun, bu, ömrümüzün bütününden eksiltilecektir ve geriye kalan her gün biraz daha az bir vakit olacaktır. Dolayısıyla şimdiki hayatımız, ölüm hedefine doğru koşulan bir yarış gibidir - bu yarışta hiç kimse mola alamaz veya biraz bile yavaşlayamaz, aksine herkes eşit bir hızla ölüme doğru hareket etmekte ve ilerleme hızında herhangi bir değişim söz konusu olamamaktadır. Bu nedenledir ki, daha kısa bir ömre sahip olan birisi, daha uzun bir ömre sahip olan birisine kıyasla hayatını bir gün bile daha hızlı yaşamış değildir. Her ikisi de kendilerinden eşit mik-

tarda anların eşit bir oranda alıp götürüldüğünü görecektir; koşar adım gittikleri hedefe göre birisi diğerine göre daha yakında bulunduğu halde ölüme doğru koşma hızlarında herhangi bir fark olmamıştır. Daha uzun bir yol kattetmek başkadır, yolu daha yavaş kattetmek çok daha başkadır. Bu yüzden, ölüme gidişi daha uzun süren birisi, ölüme daha yavaş gidiyor değil, daha uzak bir mesafe kattediyor demektir. Öte yandan bir insanın ölmeye başlaması, kendi ölüm sürecinin başladığı andan itibaren içinde bulunduğu ölüm durumu demek olduğundan o insan, bu beden içinde var olmaya başladığından itibaren bir ölme hali içinde oluyor demektir. Zira ölüm, canlılığın azalıp yok olmasıdır ve eğer azalıp yok olarak yaşam sonlanmışsa o zaman kişi, ölüm anını aşıp geçmiş demektir, yani artık ölüm içinde değildir. Sahiden de her gün, her saat ve her dakika cereyan eden şey ölüyor olmak değil midir? Ta ki devam eden yaşam tükenerek tamamlanmış olsun ve yaşamın azalıp yok olmasının süreci demek olan ömür zamanı ölümden sonraki sürece geçmiş olsun. Dolayısıyla insan, aynı anda hem ölüm içinde hem de canlı olamayacağına göre, bu beden içinde var olmaya başladığı andan itibaren ona yaşam içinde yer alıyor diyemeyiz, çünkü bu beden yaşamaktan çok ölmekte olan bir şeydir. (13, 10)

"Bir insanın ne zaman ölmekte olduğunu sormamız gerekir. Çünkü ölüm gelmeden önce ölüyor değil yaşıyordur. Fakat ölüm gelince ölüyor değil ölmüş olmaktadır. Dolayısıyla yaşamak durumu ölümden önce, ölmüş olmak durumuysa ölümden sonra olacak bir şeydir. Peki bir insan ne zaman ölüm hali içinde olur? Ölüyor olduğu zaman; çünkü üç farklı hal vardır: 'yaşamak', 'ölüyor olmak' ve 'ölmüş olmak' Bunlar bizim sözünü ettiğimiz üç hale tekabül etmektedir: 'ölümden önce', 'ölüm sırasında' ve 'ölümden sonra' Bu yüzden insanın ne zaman ölüyor olma hali içinde, yani ölüm sırasında olduğunu tayin etmek çok zordur, çünkü bu durumda insan ne yaşam halindedir (çünkü bu, ölümden önce olan bir şeydir), ne de ölmüştür (bu da ölmekten sonraki bir haldir); insan bu durumda ölüyordur, yani ölüm içinde veya sırasındadır. Çünkü ruh beden içinde bulunduğu müddetçe ve özellikle de hislerimiz devam ediyorsa, ruh ve bedenden müteşekkil olan insan kuşkusuz ki yaşıyor demektir. Bu sebeple de ölümden önceki bir hal içinde olduğunu,

ama ölmekte olmadığını söylememiz gerekir. Fakat ruh bedeni terk ettiğinde ve bütün bedensel hisler yok olduğunda insanın, ölüyor olmaklığı geçtiğini ve artık bir ölü olduğunu söylememiz gerekir. O zaman, söz konusu iki hal arasında yer alan ölüyor olmaklık durumu veya ölüm süreci ortadan kalkmış gibi görünür Çünkü insan yaşıyorsa, ölümden önceki bir haldedir. Artık yaşamıyorsa da ölüm anını geçmiş demektir. Dolayısıyla bir insan için ölüyor, yani ölüm halinin tam içinde bulunuyor dememiz mümkün olamayacaktır. Tıpkı zamanın akıp geçmesi gibi; burada da biz şimdiki zamanı arıyoruz fakat onu bulamıyoruz, çünkü gelecekten geçmişe geçiş sırasında herhangi bir uzunluğa sahip bir şimdiki an bulamıyoruz. Söz konusu akıl yürütmemiz içinde dikkatli olmamız gerekir. Aksi takdirde bedenin ölümü diye bir şeyin olmadığını iddia ediveriyor oluruz. Eğer böyle bir şey mümkünse, bu nasıl olacaktır? [...] Fakat hal şudur ki, ölüm vardır ve o kadar kafa karıştırıcıdır ki onu ne herhangi bir ifade biçimi kullanarak tanımlamak ne de herhangi bir gereç yardımıyla ondan kaçınmak mümkündür. (13, 11)

KİNDİ:
*ÜZÜNTÜYÜ YENMENİN ÇARELERİ**

"[...] Biz kötü olan şeyden değil, sadece kötüden nefret etmeliyiz. Bu husus hafızamızda yer edecek olursa duyulardan kaynaklanan üzüntüleri yenmemizde büyük yarar sağlar. Buna göre, sanılmasın ki ölümden daha kötü bir şey yoktur! Gerçekte ölüm kötü değildir, kötü olan ölüm korkusudur. Ölüme gelince, o sadece tabiatımızın tamamlanmasından ibarettir. Şöyle ki, eğer ölüm olmasaydı kesinlikle insan da olmazdı. Çünkü insan 'düşünen, canlı, ölümlü varlıktır' diye tarif edilir. Tarif tabiatı temel alarak yapılır. Demek istiyorum ki düşünmek, canlılık ve ölümlü olmak insanın temel yapısıdır. O halde ölüm yoksa insan da yoktur. Zira bir varlık ölümlü değilse o insan olamaz. Buna göre olmamız gereken durumda olmak kötü değildir, kötü olan olmamız gereken durumda olmamaktır. Öyleyse kötü olan ölümün olmayışıdır. Çünkü ölüm yoksa insan da yoktur. O halde ölüm kötü değildir.

Herkesin en kötü şey sandığı [ölüm] kötü olmadığına göre, bunun dışındaki yoksunluklar ve maddi kayıplar da kötü olamaz. Yukarıda ölümün kötü olmadığı iyice anlaşılmıştır; öyleyse ölümün kötü olduğu yolundaki kanaatın sebebi hayat ve ölüm hakkındaki bilgisizlikten kaynaklanıyor olmalıdır. [...]

Böylece ayırt etme gücü zayıf ve duyusala yatkın olan ruhların gerçekte kötü olmadığı halde ölümü kötü görmekle nasıl yanıldıkları anlaşılmış oluyor. Demek oluyor ki dünya hayatının dışındaki bütün maddi kazanımların kaybedilmesi kötü değildir; tersine onların kaybına üzülmek kötüdür. Çünkü böylelikle biz zorunlu olmayan o acıları kendimize reva görmüş oluyoruz. Gerçekten böyleysek, o halde bizler kötü karakterli kimseleriz ve yaşantımız da kötü demektir. Dolayısıyla buna rıza gösteren kimse kötü seçim yapan akılsızın biridir. Çünk akıl her şeyi yerli yerine koyar; akıldan yoksun olan ise şeyleri yerli yerine koymayıp onların olması gerekenin tersi bir durumda bulunduklarını zanneder."

---

*) Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, 4. Basım, Klasik Yayınları, İstanbul: 2007, s. 64-65.

FARABİ:
*FELSEFENİN TEMEL MESELELERİ**

"[...] Canlılar arasında insan birçok özelliğe sahiptir. Mesela güç kaynağı olan bir nefsi vardır; bu sayede işlerini araç gereçle yapar. Araç gereç olmadan da insan kendi işlerini yapma gücüne sahiptir. Nitekim beslenme, büyüme ve doğurganlık bu türdendir. Ayrıca bu güçlerden her birinin gelişmesine yardımcı olan başka güçler de vardır. Mesela beş duyu gibi dış duyular; muhayyile, vehim, hatırlama ve düşünme güçleri gibi iç duyular; insanın davranışlarını etkileyen arzu ve öfke gücü gibi güçler bu tür güçlerdendir. Anlattığımız bu güçlerden her biri bir organa bağlı olarak çalışır; hiçbiri bedenden ayrı değildir.

İnsanın sahip olduğu psikolojik güçlerden birisi de *pratik akıldır* (*el-aklu'l-ameli*). *Pratik akıl*, insana özgü davranışları yapmada etkin olan akıldır. Psikolojik güçlerden bir diğeri de *teorik akıldır* (*el-aklu'l-ilmi*). *Teorik akıl*, nefis cevherinin olgunlaşıp bilfiil akıl cevherine dönüşmesinden ibarettir. Teorik aklın birçok mertebesi vardır; bazen *heyulani akıl*, bazen *akıl bi'l-meleke*, bazen de *müstefad akıl* olabilir. Düşünülebilenleri (*el-ma'kulat*) idrak eden bu güç, cisim değil basit bir cevherdir. *Maddeden soyutlanmış akıl* (*el-aklu'l-mufarık*) olmadan bu akıl, güç halinden fiil alanına çıkıp tam bir akıl olamaz. İşte onu fiil alanına çıkartan *fa'al akıl*'dır.

Düşünülebilirler (*el-ma'kulat*), bölünebilen veya konumu olan (*zu vaz'*) bir şeyin tekelinde bulunamazlar. Akıl (*nefs-i natıka*) maddeden soyutlanmış olduğu için beden öldükten sonra da varlığını sürdürür. O, bozulmayı (*fesad*) kabullenecek güce sahip değildir, o tek cevherdir ve gerçekte insan işte odur. Akıldan organlara yayılan birçok güç vardır. Beden onları kabul edecek kıvama geldiği zaman, fa'al aklın (*vahibü's-suver*) etkisiyle o güçler bedende ortaya çıkma-

*) Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, 4. Basım, Klasik Yayınları, İstanbul: 2007, s. 125-126.

ya hak kazanırlar. Fa'al akıldan gelen etkiyi kabullenen, ceset ve bedenin bir parçası olan kalbin içindeki ruhtur.

Eflatun'un iddia ettiği gibi nefis bedenden önce var değildir. Ruh göçünü (*tenasüh*) savunanların dediği gibi ruh, bir cesetten ötekine geçemez. Beden öldükten sonra ruh için ya mutluluk (*saadet*) veya mutsuzluk (*şekavet*) vardır. Her ruh layık olduğu şekilde farklı bir mutluluğa erecek veya mutsuzluğa duçar olacaktır; bu da adaletin gereği ve zorunlu bir olgudur. Nitekim vücut sağlığına titizlikle önem veren bir insanın başına korktuğu hastalık gelir. [...]"

İBN SİNA:
*ÖLÜM KORKUSUNDAN KURTULUŞ**

"İnsana lahik olan [erişen] korkuların en büyüğü 'ölüm' korkusudur. Umumi olduğu halde bile yine bu korku bütün korkuların en şiddetlisi ve en tesirlisi bulunduğundan bu korkunun neden ileri geldiğini ve kimlere arız olduğunu söylemek bana vacip olmuştur.

'Ölüm' korkusu şu kimselere arız olur:

1 – 'Ölüm'ün hakikatte ne olduğunu bilmeyene.

2 – 'Nefs'inin ['ruh'unun] nereye intikal edeceğini kestiremeyene.

3 – Bedeni inhilal edip [dağılıp] terkibi dağıldıkta 'zat'ı da inhilal edip 'nefs'inin yok ve tamamıyla hiç olup kendisi mevcut olsun veya olmasın kendisinden sonra alemin baki kalacağını zanneden kimseye ki 'nefs'in bekasını ve 'mead'ının [hedefi olan ahiret aleminin] keyfiyetini bilmeyenlerin zannı budur.

4 – 'Ölüm'e takaddüm [öncelik] edip çok kere 'ölüm'ün hululüne [gelip çatmasına] sebep olan hastalıkların 'elem'inden başka ölüm için ayrıca bir elem mevcut olduğunu zannedene.

5 – Öldükten sonra kendisine bir ukubet [çirkinlik] ve işkence edileceğine itikat edene.

6 – Öldükten sonra nereye gideceğini ve nereye ayak basacağım bilmeyip mütehayyir [şaşırmış] olana.

7 – Arkada bırakacağı mal ve miras üzerine teessüf eden kimseye.

İşte şu sayılan şeylerin hepsi, hakikatleri olmayan birtakım batıl zanlardan ibarettir.

[1'e Dair:] 'Ölüm'ün ne olduğunu bilmeyene beyan edelim ki hakikatte 'ölüm', 'nefs'in aletlerini kullanmayı terk etmesinden başka

---

*) İbni Sina, *Ölüm Korkusundan Kurtuluş*, çev. M. Hazmi Tura, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul: 1942 *[Metnin neredeyse tamamını kullandım, imlasını günümüze uyarladım ve sözcük açıklamaları ekledim – khö]*.

bir şey değildir. 'Nefs'in aletleri ise azalardan ibarettir ki mecmuuna [hepsine] birden 'beden' denilir. Bunun hariçte misali bir sanatkarın aletlerini kullanmayı terk etmesi gibidir. 'Nefs', cismani olmayan bir 'cevher'dir. 'Araz' [ilinek] değildir. Ve bozulması da yoktur. Bunun izahı birçok ilimlerle alakadar olan bir 'mukaddime'ye [konuya girişe] muhtaçtır ki o da mahalli mahsusunda şerh ve beyan kılınmıştır [ilgili yerde açıklanıp dile getirilmiştir].

[3'e Dair:] Şu 'cevher', yani nefsi insani, bedenden ayrıldığı vakit kendisine hasıl olan bir 'baka' ile –ebedi bir yaşayışla– baki kalır. Tabiat bulanıklarından süzülüp pak olur. Tam bir saadete nail olur. Bu 'cevher'in fani olmasına, yok olmasına hiçbir imkan yoktur. Çünkü 'cevher', cevher olduğu haysiyetten fani olmaz. Ve zati yok olmaz; yok olan şey, ancak cevherle cisimler arasında her nevi ezdad [zıtlıklar] ile sabit olan 'araz'lar, 'hassa'lar [özellikler], 'nispet'ler [bağıntılar] ve 'izafet'lerdir [göreliklerdir]. 'Cevher'e gelince onun hiçbir zıddı yoktur. Halbuki fesada [bozulmaya] giden, bozulan her şey, zıddından bozulur, zıddından fesada gider.

Sen, şu 'cevher-i kerim'den [insan ruhundan] çok kıymetsiz ve aşağı olan 'cevher-i cismani'yi düşünür ve halini araştırırsan, 'cevher', olduğu haysiyetten onun bile fani ve madun [aşağı] olmadığını, belki cezasının bazısının bazısına istihalesini [başkalaşmasını] ve bu sebeple hassa ve arazlarının azar azar zail olduğunu [kaybolduğunu] görürsün. Fakat 'cevher'in kendisi bakidir. Ve hiçbir veçhile yok olmasına imkan yoktur.

Ama hiçbir istihaleyi ve zatında hiçbir tagayyuru [değişimi] kabul etmeyen ve ancak kendi kemalatını [kusursuzluğunu] ve kendi suretinin tamamını kabul eden 'cevher-i ruhani'ye gelince: onda yokluk ve hiçlik nasıl tevehhüm olunabilir [vehmedilebilir]?

[2'ye Dair:] 'Nefs'inin nereye intikal edeceğini bilmediğinden veyahut bedeni bozulup terkibi dağılınca zatı da bozulup 'nefs'inin batıl yani hiç olacağını zannettiğinden ve 'nefs'inin bekasına ve 'mead'ının keyfiyetine cahil olduğundan naşi [bundan çıkan] 'ölüm'den korkan kimseye gelince:

Bu kimse hakikatte 'ölüm'den korkmuş olmuyor. Belki bu kimse bilinmesi lazım gelen şeyin cahilidir. Bu takdirde korkulan şey 'ölüm' değil 'cehil'dir [bilgisizliktir]. Çünkü korkunun sebebi budur.

İşte bu 'cehil'dir ki 'Hükema' [bilgeler] bunun izalesi için 'ilim' talebine ve uğurda koşup yorulmaya koyuldular. Ve bu uğurda cisim lezzetlerini ve beden rahatlarını terk ettiler, güçlük ve zorlukları ve uykusuz kalmaları tercih ettiler. Ve gördüler ki hakiki rahat 'cehil'den kurtulmaktadır. Hakiki yorgunluk ise 'cehil' yorgunluğudur. Çünkü 'cehil', 'nefs' için onulmaz bir marazdır. Bu marazdan sağalmak nefsin halasıdır [kurtuluşudur], devamlı rahatı ve sonsuz bir lezzetidir. [...]

Buna binaen 'Hükema' kati hüküm ettiler ki 'ölüm' ikidir: 'iradi ölüm' ile 'tabii ölüm'. 'Hayat' da ikidir: 'iradi hayat' ile 'tabii hayat'.

'Hükema', 'iradi ölüm'le her nevi şehvetleri öldürmeyi ve şehvetlere düşkünlüğü terk etmeyi murat ederler.

'İradi hayat' ile insanın, dünya hayatında peşinde koştuğu her türlü yeme ve içmeyi ve her türlü şehvetleri murat ederler.

'Tabii hayat' ile de sermedi olan nefsin, gıpta edilecek ebediyette ilimlerden müstefit olduğu lezzetlerle bekasını ve cehilden beraat ve halasını murat ederler.

Bundan naşidir ki 'Hekim Eflatun' [Bilge Platon], kendisinden hikmet isteyen bir kimseye şöyle vasiyet etmiş ve 'İradenle öl ki tabiatla dirilesin' demiştir. Bununla beraber 'tabii ölüm'den korkan kimse vukuu muhakkak olan ve beklenilen bir şeyden korkmuş olur. Bunun beyan ve izahı şudur ki: şu 'ölüm' dediğimiz şey, insanın 'haddi tam'ının yani insanın tamam tarifinin bakiyesi ve cüzüdür. Çünkü insanın tarifi 'yaşayan, idrak eden, ölen'dir. Bu tarife göre 'mevt' [ölüm], insanın tamam ve kemali olmuş olur. Ve mevt ile insan, ufuk-i alasına intikal eder. Her bir şeyin, kendi tarifinden ve tarifi de kendi 'cins'i ile 'fasl'ından mürekkep olduğunu ve insanın 'cins'i Hay [diri, yaşayan], 'fasl'ı 'natık' [konuşan, düşünen, idrak eden] ve 'mait' [ölebilen] olduğunu bilen bir kimse, insanın kendi 'cins'i ve faslına istihale edeceğini bilir. Zira her 'mürekkep', neden mürekkepse çaresiz yine o mürekkebe istihale eder. Kendi zatının tamamından korkandan daha cahil bir kimse bulunabilir mi? [...]

[3'e Dair:] Ve itimat etmek gerektir ki ilahi olan 'cevher-i şerif' –ruh–, cismani olan 'cevher-i kesif'ten –bedenden– kurtulduğu zaman kirli ve bulanık bir kurtuluşla değil de belki pak, safi ve temiz bir kurtuluşla kurtulduğu zaman, yüksek aleme çıkar, said olur,

alem-i ervah'a avdet eder [ruhlar alemine geri döner]. Yaratıcısına yakın olur. Rabb-ül Alemin'in civarında bulunmak sebebiyle selamete erer. [...]

İşte bu beyandan bilinir ki, bir kimse nefsi bedeninden ayrılırken bedenine müştak olarak [bedenini özleyerek] ve bedenine acıyarak ve ayrıldığında korkarak ayrılırsa o nefis, kendiliğinden üzüntü ve elem içerisinde bulunduğu halde makam ve müstakarrinden [yerleşiminden] çok uzaklara sürüklendiği ve karargahını aradığı halde kendine bir karar ve mahalli istikrar bulamaz.

[4'e Dair:] Ölüme takaddüm edip de sahibini ölüme sürükleyen hastalıkların eleminden başka ölüm için ayrıca büyük bir elem mevcut olduğunu zannedenlere gelince: bu zan, bir zannı kaziptir [aldatıcı bir sanmadır]. Çünkü elem, ancak 'idrak' ile hasıldır. İdrak ise diride bulunur. 'Nefs'in eserini ancak diri kabul eder. Kendisinde 'nefs'inin eseri bulunmayan cisim, ne müteellim olur [elem duyar] ve ne de mütehassıs [hisseder]. Bu takdirde ancak 'nefs'in bedenden ayrılmasından ibaret olan 'ölüm' için hiçbir elem yoktur. Çünkü beden, ancak 'nefs' ile ve 'nefs'in eserinin bedende husuliyledir ki mütehassıs ve müteessir olur. Beden, ki kendisinde nefsin eseri kalmayarak sade cisimden ibaret kalınca artık onda ne duygu kalır ve ne de elem.

İmdi bu izahtan tezahür etti ki 'ölüm', 'nefs'in bedenden ayrılması sebebiyle hissolunmadan ve elem vermeden bedene hulul edicidir. Zira beden, nefis ile hissediyor, nefis ile elem duyuyordu. Nefis olamayınca beden ne hisseder ve ne de müteellim olur.

[5'e Dair:] İkap (işkence) düşüncesiyle ölümden korkan kimseye gelince; bu kimse ölümden değil işkenceden korkuyor demektir. İşkence ise öldükten sonra kendisiyle beraber baki kalan olan 'seyyiat'i [kötü işler, günahlar] üzerine yapılacaktır. Bu adam, her halde kendi günahlarını ve müstahikki ikap olan kötü ve çirkin fiillerini muterif, bu itirafla beraber 'hasenat'a [iyi işler] değil ancak 'seyyiat' üzerine ikap edecek bir 'hakim-i adl'ide muteriftir [itirafçıdır]. Bu takdirde bu adam, 'ölüm'den değil ancak günahlarından korkuyor demektir. [...]

'Cehl'in ilacı 'ilim'dir. Bilen, itimat eder. İtimat eden saadet yolunu bilir ve ö yola suluk eder. Doğru yola giren elbette maksuduna vasıl olur. [...]

[7'ye Dair:] 'Ölüm'den korkmayıp yalnız evlat ve rıyalinden ve malından arkada bıraktığı şeyler üzerine mahzun ve dünya lezzetleri ve şehvetlerinden fevt ettiği şeye müteessif olduğunu dermiyan eden kimseye gelince; buna apaçık söyleriz ki: vukuu muhakkak ve zaruri olan şeyler için hüzün ve teessür hiçbir fayda temin etmez. Halbuki 'insan' da 'olup bozulan' şeyler cümlesindendir. Var olan, meydana gelen her şey, elbette yine bozulmaya mahkumdur. Fesada gitmemeyi, bozulmamayı seven kimse, var olmamasını seviyor; var olmamasını seven kimse kendi nefsinin fesadını, bozulmasını seviyor demektir. Bu halde o kimse, güya ki hem fesada gitmesini hem gitmemesini, hem var olmasını hem de var olmamasını sevmiş ve istemiş oluyor demektir. Bu ise muhaldir. [...]

Ölüm, ilahi bir atiye [ödül] olunca kötü bir şey olamaz. Kötü olan şey ondan korkmaktır. Ölümden korkan, ölüme ve onun hakikatine cahil olandır. Ölümün hakikati ise 'nefs'in bedenden ayrılmasından ibarettir. Şu ayrılışta 'nefs' için bir dağılma, bozulma yoktur. Belki terkibin dağılması ve bozulması vardır. Ama insanın zati, özü ve hülasası olan 'cevher-i nefs' bakidir. Cisim değildir ki cisimlere lazım gelen şey ona da lazım gelebilsin.

Cisimlerin 'araz'larından hiçbir şey cevher-i nefse lazım gelemez. Yani hiçbir mekanda ona galebe edilemez. Ve sıkıştırılamaz. Çünkü o mekana muhtaç değildir. Ve zamanın varlığına da bağlı değildir. Çünkü o, zamandan müstağnidir. [...]

Doğrusunu Allah bilir. Yönümüz ve dönüşümüz ancak O'nadır."

İBNÜ'L ARABİ*

"Ölüm hayatın ortadan kaldırılması değil, ölüm, valinin azlidir." (*Fütuhat* 4, 289)

"Ölüm ruhlarımızın bedenleri yönetmekten ayrılmasıdır." (*Fütuhat* 2, 351)

"Ölüm dünya konağından, ahiret menziline intikaldir; canlılığın ortadan kalkması değildir. Ölüm, özel bir tarzda intikalden ibarettir." (*Fütuhat* 4, 290)

"Ölüm her halükarda olacaktır. Ölüm ile bu diyardan göçmeyi kast etmekteyim; çünkü şehit de, ölü denilmese bile, intikal etmiştir." (*Fütuhat* 4, 67)

"Allah'ın bir kavmi vardır ki, Hakk'ın varlığı onların hakikatleridir/Onlar, ölseler de yaşasalar da, diridirler/O kavmi ne uyku tutar ne de onlara gaflet erişir/Ölseler bile, korumak onlara ağır gelmez." (*Fütuhat* 4, 395)

"Ölüm içindeki şeylerle birlikte gelmiştir. Ölüm şehri boşaltır ve ruh ve cesedi ayrıştırır, her şeyi aslına gönderir. Böylece ölüm, bedeni aslı olan toprağa katar ve ruh ile birlikte yükselir." (*Fütuhat* 4, 381)

"Ölüm, sönmüş hayattır. Çünkü hayat ikiye ayrılır. Birincisi görülen hayattır; bu, bileşik canlılıktır. İkinci kısım ise sönmüş hayattır. Bu da parçaların ayrışmasıdır ve ölüm diye isimlendirilir." (*Bulga* 84)

"Ölüm bütünün dağılması, bitişmiş şeylerin ayrışması ve şümulün parçalanmasına sebep olduğu için, bu özellikteki ayrışma ölüm diye isimlendirilir." (*Fütuhat* 3, 24)

---

*) Suad El-Hakim, *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2005, s. 461-462.

"Nefsin gıdası kesildiğinde, hareketleri zayıflar, arzuları kesilir. Nefsin arzuları kesildiğinde, şehvet ateşi de (ateş unsuru) söner ve ölür. Nefsin ölmesi, ateşin taşta gizlenmesi gibi, çürümüş kemikte gizlenmesidir. Nasıl ki ateş taşta saklıdır ve ancak çakmak taşıyla vurmakla dışarı çıkar, çürümüş kemikte saklanmış hayat da ikinci üfleme vasıtasıyla ortaya çıkabilir. Söz konusu üfleme, diriliştir." (*Şakku'l-Cuyub* 25)

MEVLANA CELALEDDİN-İ RUMİ*

"Ölüm günümde tabutum yürüyüp gitmeye başladı mı, bende bu cihanın gamı var, dünyadan ayrıldığıma tasalanıyorum sanma; bu çeşit şüpheye düşme, bana ağlama, yazık yazık deme. Şeytanın tuzağına düşersem işte hayıflanmanın sırası o zamandır. Cenazemi görünce ayrılık ayrılık deme. O vakit benim buluşma ve görüşme zamanımdır. Beni kabre indirip bırakınca, sakın elveda elveda deme; zira mezar cennetler topluluğunun perdesidir. Batmayı gördün ya, doğmayı da seyret. Güneşe ve aya batınadan ne ziyan geliyor ki? Sana batmak görünür, ama o, doğmaktır. Mezar hapis gibi görünür, ama o, canın kurtuluşudur. Hangi tohum yere ekildi de bitmedi? Ne diye insan tohumunda şüpheye düşüyorsun? Hangi kova kuyuya salındı da dolu dolu çıkmadı? Can Yusuf'u ne diye kuyuda feryad etsin? Bu tarafta ağzını yumdun mu o tarafta aç. Zira senin hay huyun, mekansızlık aleminin fezasmdadır." (Gazel 911)

*) Celaleddin Mevlana, *Divanı Kebir*, c. 3, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1959, s. 169.

YUNUS EMRE:
*DİVAN**

"Ko ölmek endişesin aşık ölmez bakidür
Ölmek senün nen ola çün canun İlahidür

Ölümden ne korkarsın korkma ebedi varsın
Çün kim ise yararsın bu söz fasid da'vidür" (33, s. 108)

"Sabahın sinlere vardum gördüm cümler ölmiş yatur
Her biri bi-çare olup ömrin yavı kılmış yatur

Vardum bunlarun katına bakdum ecel heybetine
Niçe yigit muradına irememiş ölmiş yatur

Yimiş kurd kuş bunı keler niçelerün bagrın deler
Şol ufacık na-resteler gül gibice solmış yatur

Topraga düşmiş tenleri Hakk'a ulaşmış canları
Görmez misin sen bunları nevbet bize gelmiş yatur

Esilmiş incü dişleri dökilmiş saru saçları
Bitmiş kamu teşvişler Hak varlıgın almış yatur

Gitmiş gözünün karası hiç işi yokdur turası
Kefen bizinün paresi sünüge sarılmış yatur

Yunus akilisen bunda mülke suret bezemegil
Mülke suret bezeyenler kara toprak olmış yatur" (74, s. 132-133)

"Ma'ni eri bu yolda melul olası degül
Ma'ni tuyan gönüller hergiz ölesi degül

Ten fanidür can ölmez çün gitdi girü gelmez
Ölürise ten ölür canlar ölesi degül

*) Yunus Emre, *Divan ve Risaletü'n-Nushiyye*, haz. Mustafa Tatcı, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul: 2005.

Gevhersûz gönüllere yüz bin söz eydürisen
Hak'dan nasib olmasa nasib olası degûl [...]" (158, s. 181)

"Hiç bilmezem kezek kimûn aramuzda gezer ölûm
Alemi bostan eylemiş rayihanın keser ölûm

Alur yigidi çagında bûlbûli ötmez bagında
Kimse komaz ocagında yigitleri alur ölûm

Bir niçenûn bilin bûker bir niçenûn mûlkin yıkar
Bir niçenûn yaşın döker var güçini üzer ölûm

Birinûn alur kardaşın revan döker gözi yaşın
Hiç onarmaz bagrı başın hayır işden bezer ölûm

Yigidi koca kılınca komaz kendûyi bilince
Birini koyup gelince gözlerini süzer ölûm

Alur yigidi kocayı yakar ananun içini
Kızlarun sarı saçını teneşirde çözer ölûm

Altur yigidûn alasını divane eder anasın
Gelinlerûn el kınasın topraklara karar ölûm

Alur yigidûn hasını döker gözlerin yaşını
Mecnun ider anasını yüreklerin yakar ölûm

Kanı anun sevdûk yari kıl ta'atun arı yüri
Miskin Yunus eydûr bunı ejderhalar yudar ölûm" (198, s. 208)

"Ol can kaçan öliser sen ana can olasın
Ölmiş gönül dirile anda ki sen olasın

Ölmeklik dirlik ola ölûmsûz dirlik bula
Başlu gönül onula merhemi sen olasın

Sen oldugun gönüller her dem canın yiniler
Bunlardur ölmeyenler hakimi sen olasın

Sen oldugun makamda ehl-i dad olur anda
Güç olmaz ol divanda sultanı sen olasın

Can bedenden uçıcak menzilinden göçicek
Ol cihana geçicek göze iyan olasın

Tozını yil amaya bir zerre ırılmaya
Aşık canı ölmeye ma'şukı sen olasın

Yunus sen aşıkısan ışka muvafıkısan
Korkma ulaşıgısan ne olursa olasın" (261, s. 245-246)

"Ömrüm beni sen aldadun
Ah n'ideyin ömrüm seni
Beni deprenimez kodun
Ah n'ideyin ömrüm seni

Benüm varum hep sen idün
Canum içinde can idün
Hem sen bana sultan idün
Ah n'ideyin ömrüm seni

Gönlüm sana egleridüm
Gül diyüben yıylarıdum
Garibseyüp aglarıdum
Ah n'ideyin ömrüm seni

Gideṛimiş bunda gelen
Dünya işi cümle yalan
Aglar ömrin yavı kılan
Ah n'ideyin ömrüm seni

Hayrum şerüm yazılısar
Ömrüm ipi üzüliser
Gidüp suret bozulısar
Ah n'ideyin ömrüm seni

Bari koyuban kaçmasan
Göçgünci gibi göçmesen
Ölüm şarabın içmesen
Ah n'ideyin ömrüm seni

Birgün ola sensüz kalam
Kurda kuşa ögün olam

Çürüyüben toprak olam
Ah n'ideyin ömrüm seni

Miskin Yunus bilmez misin
Yoksa nazar kılmaz mısın
Ölenleri anmaz mısın
Ah n'ideyin ömrüm seni" (384, s. 322-323)

"Geldi geçtdi ömrüm benüm şol yil esüp geçmiş gibi
Hele bana şöyle gele şol göz açup yummış gibi

İşbu söze Hak tanukdur bu can gevdeye konukdur
Bir gün ola çıka gide kafesden kuş uçmış gibi

Miskin Adem oglanını benzetmişler ekinciye
Kimi biter kimi yiter yire tohum saçmış gibi

Bu dünyede bir nesneye yanar içüm göyner gözüm
Yigid iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi [...]" (388, s. 324-325)

THOMAS AQUİNAS:
*TEOLOJİ KÜLLİYATI**

"Daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, ruhun bütün güçleri, onun ilkesi olarak sadece ruha aittirler. Fakat bazı güçler, onun öznesi olarak sadece ruha aittirler; zihin ve irade gibi. İşte bu güçler, bedenin yok edilişinden sonra ruhta kalmak zorundadırlar. Fakat başka güçler, özneleri itibariyle birleşik bir yapıya sahiptirler; duyumsama ve beslenmeyle ilgili güçlerde olduğu gibi. İlinekler ise öznenin yok edilmesinden sonra orada kalamazlar. Dolayısıyla eğer birleşik yapı yok edilirse söz konusu güçler fiilen kalıyor olamazlar. Onlar sanal olarak ruhta kalırlar; çünkü ruh onların ilkesi veya köküdür. Bu yüzden bazılarının beden yok olsa da söz konsu güçlerin ruhta kalmaya devam edeceğini iddia etmeleri yanlıştır. Yine söz konusu güçlerin bedenden ayrılmış ruhta kalmaya devam ettiklerini iddia etmekse çok daha yanlıştır, çünkü bu güçler bedensel organlardan ayrı düştüklerinde fiilen bir iş göremezler." (1, 77, 8)

*) *The Summa Theologica of Saint Thomas Aquinas*, çev. Fathers of the English Dominican Providence, c. 1, Encyclopaedia Britannica, Chicago: 1971, s. 466 [*çeviri bana âittir – khô*].

NİCOLAUS CUSANUS:
*BİLGİYE DAYALI BİLMEME ÜZERİNE**

"Daha önceki söylediklerimizden anlaşılacağı üzere, Mesih çok büyük ıstırap veren bir ölümü bizim için ölmüştür. Ve dolayısıyla insan doğasının ölümsüzlük zaferine taşınabilmesi için ölüme galip gelinmesinden başka bir çare bulunamamıştır. İşte bu yüzden Mesih, ölümü üstlenmiş ve böylece insan doğası onunla birlikte ebedi yaşama dirilmiş ve duyulara dayanan ölümlü bedenlerimiz ruhani ve yok olmaz bir bedene dönüşmüştür. Mesih, gerçek bir insan olarak ölümlü olmak zorundaydı. O, ölümlü doğasını, ölmek suretiyle ölümlülüğünü geride bırakarak aşabilmiş ve böylece ölümsüzlüğe ulaşmıştır." (3, 7, 221)

*) Nikolaus von Kues, *Philosophisch-theologische Werke, c. 1: Die belehrte Unwissenheit (De docta ignorantia)*, çev. Paul Wilpert, Hans Gerhard Senger, Felix Meiner Verlag, Hamburg: 2002, s. 49 [*çevirl bana aittir – khö*].

MEISTER ECKHART:
*ALMANCA VAAZ VE RİSALELER**

Dokuzuncu Vaaz: In occisione gladii mortui sunt [Kılıçtan Geçirilip Öldürüldüler]

Şehitler hakkında şunu okuyoruz: 'Kılıçtan geçirilip öldürüldüler' (*İbraniler'e Mektup* 11, 37). Efendimiz, havarilerine şöyle buyurdu: 'Benim yüzümden insanlar size sövüp zulmettikleri, yalan yere size karşı her türlü kötü sözü söyledikleri zaman ne mutlu size!' (*Matta* 5, 11 ve 10, 22).

Diyor ki, 'Öldüler'. 'Öldüler' demek, birinci olarak şu demek: Bu dünyada ve bu hayatta çekilen bütün ıstırabın bir gün sonu gelecek. Aziz Augustinus diyor ki: Bütün acılar ve yorucu işlerin bir sonu var, fakat Tanrı'nın verdiği mükafat sonsuzdur. İkinci olarak, unutmayalım ki, bütün bu hayatımız ölümlüdür, başımıza gelen hiçbir acı ve yorgunluktan korkmamalıyız, çünkü her şeyin bir sonu var. Üçüncü olarak, ölmüş gibi davranmalıyız ki ne iyilik ne de kötülük bize dokunabilsin. Bir üstat diyor ki: Göğe hiçbir şey dokunamaz. Bu şu demek: Eğer bir insan, kendisine hiçbir şeyin dokunamayacağı bir duruma gelmişse, bir göksel insan olmuş demektir. Bir üstat diyor ki: Bütün mahlukat o kadar önemsiz ise, nasıl oluyor da onlar insanın Tanrı'dan yüzünü çevirmesini kolaylıkla sağlayabiliyorlar? Yoksa ruh, en az miktarda bile gökten ve bütün mahlukattan daha değerli değil mi? Cevap veriyor: Tanrı'ya değer vermediğinden. Eğer insan, Tanrı'ya vermesi gerektiği gibi değer verseydi, o zaman asla kovulmuş olmazdı zaten. Bu yüzden, insanın bu dünyada sanki ölüymüş gibi davranmasını salık veren öğreti iyidir. Aziz Gregorius diyor ki: Hiç kimse bu dünyada en temeline kadar ölmemişse eğer Tanrı'ya mebzul miktarda sahip olamaz.

Ama dördüncü öğreti en iyisidir. Deniyor ki: 'Öldüler'. Yani ölüm onlara varlıklarını bahşediyor. Bir üstat diyor ki: Doğa, yerine daha

*) Meister Eckehart, *Deutsche Predigten und Traktate*, haz. ve çev. Josef Quint, Diogenes Verlag, Zürich: 1979, s. 191-192 [çeviri *bana aittir – khö*].

iyisini koymaksızın hiçbir şeyi yok etmez. Hava ateşe dönüştüğünde daha iyi bir şey olur. Fakat hava su olduğunda bu bir yıkım ve sapmadır. Doğa böyle yapıyorsa Tanrı daha da çoğunu yapar: O, yerine daha iyisini vermeden hiçbir şeyi helak etmez. Dolayısıyla şehitler ölmüşler ve *hayatlarını* kaybetmişler, ama bunun yerine *varlığa* kavuşmuşlardır. Bir üstat diyor ki: En yücesi varlık ve hayat ve bilgidir. Bilgi, hayat veya varlıktan daha yücedir, çünkü bilgi sahibi olduğu anda hayat ve varlığa da sahip olmuş olur. Öte yandan hayat varlık veya bilgiden daha yücedir, çünkü örneğin ağaç *hayat* sahibidir, ama taş sadece varlık. Ama eğer varlığı pürü pak biçimde, yani kendinde olduğu gibi ele alacak olursak, o zaman varlık, bilgi veya hayattan daha önemlidir, çünkü varlık sahibi olunduğunda bilgi ve hayat sahibi de olunmaktadır." (9)

JOHAN HUIZINGA: *ORTAÇAĞIN GÜNBATIMI**

Ölüm Düşüncesi

"Hiçbir dönem, Orta Çağın sonunda olduğu kadar ölüm fikrine bu kadar vurgu ve tumturak yüklememiştir. *Memento mori* [ölümünü hatırla] çağrısı, hayatın her anı boyunca çınlamaktadır. Denis le Chartreux, soyluyu şu terimlerle teşvik etmektedir: 've yatağa girdiğinde şunu düşünür: tıpkı yatağına kendi yattığı gibi, kısa bir süre sonra başkaları tarafından mezara konulacaktır'

Din, insanların zihnine her zaman ölüm fikrini sabit bir şekilde işlemişti; ama daha önceki dönemlerin mümince incelemeleri, dünyadan zaten çekilmiş olanlara ulaşamıyordu. Dilenci tarikatlarıyla birlikte, halka yönelik vaazların çapı genişledi; bu arada azarlamalar, bir fuga motifinin inatçılığı içinde hayatın bütünü boyunca titreşim yapan iç karartıcı bir koro halinde büyüdüler. Orta Çağın sonuna doğru, vaizin sözlerine yeni bir temsil biçimi, toplumun tüm katmanlarına nüfuz eden tahta üzerine oyma eklenmiştir. Vaaz ve görüntüden meydana gelen bu iki ifade biçimi, kitlelere hitap ederken, ölümün temsiline ancak basit, dolaysız ve kolayca kavranabilen bir biçim verebilmekteydi. Eski keşişlerin ölüm üzerindeki derin düşünceleri, bu tarihlerde çok ilkel bir görüntü halinde yoğunlaşmışlardır. Bu görüntü, ölüme ilişkin fikirlerin büyük bütününden yalnızca tek bir unsuru muhafaza etmektedir: yokolabilirlik, geçicilik kavramı. Sona ermekte olan Orta Çağ, ölümü tek bu görüntüsü itibariyle görmüşe benzemektedir. Dünyevi ihtişamın işlemez hale geleceğine ilişkin ebedi yakınmanın içinde, üç temayı birbirinden ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi şu soruyla ifade edilmektedir: 'Dünyayı bir gün ünleriyle doldurmuş olanlar neredeler?' İkincisi, insan güzelliğinin korkunç yokoluşunun seyrine ilişkin motiftir. Ni-

*) Johan Huizinga, *Ortaçağın Günbatımı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara: 1997.

hayet üçüncüsü, ölüm dansı motifidir: peşinden her yaştan ve merteben insanları sürükleyen ölüm. [...]

Orta Çağ çilekeşleri, kül olma ve yer kurtları düşüncesinden hoşlanmışlardır: Dünyanın küçümsenmesine ilişkin dinsel incelemelerde, bedenin çürümesinin dehşeti zevkle yer almaktadır. Fakat yazarlar, ayrıntıları inceltmeye daha sonra girişeceklerdir. XIV. yüzyılın sonlarına doğru, plastik sanatlar bu temayı ellerine geçirmişlerdir. Nitekim 1400'lere doğru, heykel ve resim, bu konunun işlenmesi için gereken gerçekçi ifade araçlarını elde etmişlerdir. Bununla birlikte, motif Kilise edebiyatından popüler edebiyata geçmiştir. Mezarlar, XVI. yüzyılın sonlarına kadar, çıplak ve çürümüş, el ve ayakları katılaşmış, ağızları açık, iç organları kurtlar tarafından yenilmiş cesetlerin korkunç çirkin görüntüleriyle bezenecektir. Hayal gücü, çürümenin toprağa dönüştüğünü ve çiçek vereceğini hayal etmek için bir çaba sarfetmeden, bu dehşet verici şeylerden hoşlanmaktadır. [...]

Ölüm kişisi, yüzyıllardan bu yana plastik veya edebi temsillerde çeşitli biçimlere bürünmüştür: yere devrilmiş insan yığınının üzerinden geçen mahşer atlısı olmuş; Piza'daki Campo Santo'da yarasa kanatlı bir cadaloz olarak gösterilmiş; elinde orağı veya ok ve yayı olan, bazen öküz arabasında veya bir öküz veya ineğe binmiş olarak gösterilen bir iskelet olmuştur.

XIV. yüzyılda, acayip bir kelime olan '*macabre*' veya başlangıçta telaffuz edildiği haliyle '*macabré*' (ölümsel, ölüme ilişkin) çıkmıştır. [...] '*Danse macabré*' (ölüm dansı) terimi daha sonraları türetilecektir. Bu türetilmiş sıfat, bizim açımızdan öylesine karakteristik bir nüansa sahiptir ki, Orta Çağın sonuncu yüzyıllarındaki ölüme bakışı bu kelimeyle niteleyebiliyoruz. Sonuncu kalıntılarını köy mezar kitabelerinde bulduğumuz bu '*macabre*' ölüm kavrayışı, Orta Çağ sonunda bütün bir dönemin düşüncesinin ifadesi olmuştur. Ölümün temsiline, sanrılı ve fantastik olan yeni bir unsur, müthiş hayalet korkularından kaynaklanan bir titreme eklenmiştir. Egemen dinsel düşünce, bu unsuru ahlakileştirmiş, onu *memento mori* haline dönüştürmüş, ama bu temsilin hayalet karakteri tarafından üretilen dehşeti hatırlatma özelliğini memnuniyetle kullanmıştı. [...]

Ölümün dehşet verici temsilinde bir görüntü eksik kalmaktaydı: ölüm saatininki. Ölüm kaygısını zihinlere daha canlı bir şekilde nakşetmek üzere, Lazarus'u hatırlatmaktan daha iyisi yapılamazdı: halk

inanışına göre, Lazarus hortladıktan sonra, sürekli olarak deneyini daha önce yaptığı bir ölüm dehşeti içinde yaşamıştır. Ve eğer doğru yaşayan kaygılanmak zorundaysa, günahkar ne yapmalıydı?

Can çekişme, sonuncu dört sonun, insanın sürekli aklında tutması gereken *Quatuor hominum novissima*'nın [en yeni dört insanın] birincisiydi; diğerleri ise ölüm, yargı ve cennet veya cehennemdi. Sonuncu dört son fikrine yakından bağlı olan *Ars moriendi* [ölüm sanatı], XV. yüzyılda doğmuş, tıpkı ölüm dansı gibi matbaa ve tahta oyma baskı sayesinde geniş ölçekte yayılmıştır. Şeytanın ölmekte olan kişiyi çağırdığı ve kışkırttığı beş günahı ele almaktadır: dinin hakikatlerinden kuşku duymak, günahlar üzerine umutsuzluk, dünyada sahip olunan şeylere bağlılık, acılarından umutsuzluk ve erdemlerinden gururlanma. Her bir günaha çağrıda, bir melek şeytanın tuzaklarını defetmekte ve ölmekte olanı teselli etmektedir. Can çekişmenin tasviri, sıklıkla ele alınan ve örneği dinsel edebiyattan sağlanan bir konuydu. [...]

Ölüm görüntüleri, hiçbir yerde Paris'teki Innocents mezarlığında olduğu kadar hatırlatıcı bir şekilde biraraya getirilmemişlerdir. Zihin burada, ölümün bütün işkencelerini tamlığı içinde tatmaktaydı. Herşey buraya, dönemin çok canlı bir şekilde tattığı kutsal dehşeti vermek için katkıda bulunmaktaydı. [...] Zengini fakiri, buraya alt alta üst üste gömülmekteydi, ama bu uzun bir süre için değildi, çünkü yirmi yerleşim yerinin buraya ölü gömme hakkı olduğu için, epeyi kısa bir zaman geçtikten sonra kemikler çıkartılıyor, mezar taşları da satılıyordu. Bir cesetin toprakta, dokuz gün içinde kemiklerine kadar ayrıştığına inanılıyordu. Bu sürenin sonunda, kafatasları ve kemikler, mezarlığı üç yandan çevreleyen duvarlar boyunca yer alan kemikliklere yerleştiriliyorlardı; bakışlara açık bu kemikler, herkese bir eşitlik dersi veriyorlardı. [...]

Orta Çağ sonunun ruhban düşüncesi, ölüme ilişkin olarak ancak iki uç nokta bilmekteydi: dünyevi şeylerin kısalığından yakınma, ruhun kurtuluşuna sevinme. Bu ikisinin arasındaki bütün duygular ifade edilmeden kalmaktaydı. Duygu, çirkin ve tehditkar ölümün gerçekçi temsilinin içinde taşlaşmaktaydı." (s. 198-219)

6. BÖLÜM

ORTAÇAĞ SONRASI

GIOVANNI PICO DELLA MIRANDOLA: *İNSANIN ONURU ÜZERİNE**

"27.1 Nerede hayat varsa orada ruh vardır. Nerede ruh varsa orada akıl vardır.

27.2 Hareket eden her şey cismanidir, hareket ettiren her şey ise gayricismanidir.

27.3 Ruh bedendedir, akıl ruhtadır, Kelam akıldadır ve bütün bunların babası Tanrı'dır.

27.4 Tanrı her şeyin etrafında ve onunla varolur. Akıl ruhun etrafında, ruh havanın etrafında, hava maddenin etrafında varolur.

27.5 Dünyada hiçbir şey hayattan mahrum değildir.

27.6 Evrende hiçbir şey ölmez veya helak olmaz.

Çıkarım: Her yerde hayat vardır, her yerde takdir-i İlahi vardır, her yerde ölümsüzlük vardır."

*) Stephen Alan Farmer, *Syncretism in the West: Pico's 900 Theses (1486), The Evolution of Traditional Religious and Philosophical Systems: De hominis dignitate*, Arizona State University Medieval and Renaissance Texts and Studies, Tempe/Arizona: 1998, s. 341 [çeviri *bana aittir – khö*].

MARTIN LUTHER:
*9 MART 1522 TARİHLİ VAAZ**

"Her birimiz ölüme çağırılmışız ve hiç kimse başkasının yerine ölmeyecek. Herkes şeytan ve ölüm ile şahsen mücadele etmek üzere hazırlanmalı ve donanmalıdır. Başkalarının kulaklarına avaz avaz bağırabiliriz bunu, başkalarını teselli edip sabır dileyebiliriz şüphesiz. Ama hiç kimse başkasının yerine ne mücadele ne de cehdedebilir. Herkes kendi talihine kendisi bakacak, düşmanı olan şeytan ve ölüm ile kendi başına mücadele edecek ve tek başına cehdedecektir. Ne ben senin yanında olacağım, ne de sen benim yanımda olacaksın. [...]"

*) *D. Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe*, 10. Band, 3. Abteilung, Hermann Böhlaus Nachfolger, Weimar 1905, s. 1-2 [*Çeviri bana aittir – khö*].

GIORDANO BRUNO:
*EVRENİN VE DÜNYANIN SONSUZLUĞU ÜZERİNE**

"İşte, tikel ve gerçek bir varlığın sahiden yok olamayacağının ya da bozulamayacağının veya boşlukta dağılıp hiçlik içinde dağılamayacağının sebebi budur. Bu yüzden de bundan korkmamıza gerek yoktur. Evrendeki genel değişimin nedeni de budur. Buna göre hiçbir kötülük yoktur ki ondan kaçınılamasın, hiçbir iyilik yoktur ki ondan pay alınamasın. Çünkü sonsuz bütünün sürekli değişimi yüzünden bütün olan varlık tek ve aynı olarak kalır. Eğer bu yaklaşıma gönülden kulak verirsek, hiçbir kötü talih bizim için acı veya korkuya neden olmayacak, hiçbir iyi talih de bize fazlaca sevinç ve ümit vermeyecektir.

Bu yoldan gidersek eğer asıl ahlakı bulabilir, çocuksu düşüncenin neden olduğu hiçbir şeyi gereğinden fazla ciddiye almamayı öğrenebilir ve kör güruhun Tanrılar diye taptıklarından bile daha büyük olabiliriz – bizzat kendi içimize yazılmış olan doğa tarihinin gerçek araştırmacıları ve kalbimizin orta yerine oya gibi işlenmiş olan Tanrısal yasaların itaatkar takipçileri olarak. Biliyor olacağız ki, buradan göğe uçmak ile gökten buraya uçmak aynı şeydir; buradan göğe çıkmak ile gökten buraya inmek aynı şeydir; şu veya bu yerden inmek de aynı şeydir. Biz onu çevreleyen daireyiz, o da bizi çevreleyen daire. Orası da bizim için merkezdir, biz de orası için. Bizler yıldızların üzerinde dolaşanlarız, yıldızlar da gökte bizim üzerimizde dolaşırlar.

İşte bak! Böylece her türlü kıskançlığın üstesinden gelmiş oluruz. Boş korkulardan ve gereksiz kaygılardan arınırız. İyiyi uzakta aramayı bırakırız, çünkü ona zaten yakınımızda ve doğrudan sahibiz.

İşte bak! Göğün günün birinde başımıza düşmesi korkusundan ya da bir gün göğe yükselme ümidinden de kurtulmuş oluruz. Çün-

*) Giordano Bruno, *Vom Unendlichen, dem All und den Welten*, çev. Ludwig Kuhlenbeck, Verlag von Hans Lüstenöder, Berlin: 1893, s. 20-23 [çeviri bana aittir – Iho]

kü hem yerküreyi hem de gökküreyi sonsuz bir esir taşımaktadır. Bu iki varlık serbestçe kendi yörüngelerini çizerler çünkü. Ve eğer bunu bir bilip kavrarsak, ah! Ne kadar neşeli bir kavrayıştır bu o zaman! İşte bu bilim sayesinde başka yollardan nafile biçimde aranan o iyiye kavuşmuş oluruz. Bu öyle bir felsefedir ki onunla duyularımız açılır, zihnimiz tatmin olur, aklımız genişler ve insan, eğer bizim için tabii bu mümkünse, sahih mutluluğa ulaşır. Böylece insan, zevk ve eğlence peşinde koşmanın huzursuz edici kaygılarından ve acının kör hissinden kurtulmuş olur. Mevcut iyinin neşesine kavuşur ve gelecekten ne korkar ne de ümit besler, çünkü bireysel varlığımızın akıbeti üzerinde hüküm sahibi olan kader veya ecel ya da yazgının, birinden çok diğerinden az bilgi sahibi olmamızı istemediğini bilir. İlk bakışta veya ilk karşılaşmada bizde kuşku ve kafa karışıklığına neden olabilir bu. Fakat bunun varlığının ve özünün derinliklerini kavradıkça, yani herhangi bir değişim içinde olmadığımızı idrak ettikçe, sadece bizim için değil, sahih olan her töz için de ölüm diye bir şeyin olmadığını, hiçbir şeyin gerçek anlamda yok olmadığını, aksine: her şeyin sonsuz uzay içinde akıp gittiğini ve sadece görünümünü değiştirdiğini bilecektir. Ve biz hepimiz tek ve en iyi babanın çocukları olduğumuzdan, şunun dışındaki hiçbir şeyi değerli addetmemeliyiz, ümit beslememeliyiz ve inanmamalıyız: Her şey iyinin bir ürünüdür ve bu yüzden her şey iyidir ve iyiden gelip iyiye varır – en iyiden en iyiye ve oradan iyiye. Şimdiki zamanda başka bir şeyi bilmeyen gafiller için bazen iyinin tersi oluyormuş gibi gelir, çünkü onlar bu bilgiden mahrumdur. Keza bir binanın güzelliğini takdir edebilmek için onun çok küçük bir bölümüne, örneğin tek bir tuğlasına bakmak yetmez ve fakat bütünü görebilen ve parçaları birbirleriyle karşılaştırabilen için güzel bütündedir." (*Argumento del quinto dialogo*, 22-26)

RENÉ DESCARTES:
*RUHUN İHTİRASLARI**

"Bedene hareketi ve sıcaklığı verenin ruh olduğuna inanmak büyük bir yanılmadır. Bu vasıta ile bir çoklarının içine düştüğü pek büyük bir yanılmayı önlemiş oluruz, öyle ki, bu yanılma, şimdiye kadar ihtiraslar ile ruha ait bütün şeylerin iyi açıklanmasına engel olan birinci sebeptir. O da şudur: Bütün ölü vücutların hararetten ve sonra da hararetten mahrum olduklarını göstererek, bu hararet ile bu hareketin kesilmesine sebep olan ruhun yokluğuna inananlar olmuştur. Böylece sebepsiz olarak sanılmıştır ki, bizim tabii hararetimiz ile bedenimizin bütün hareketleri ruha bağlıdır; halbuki aksini düşünmek gerekirdi, bu hararet kesildiği ve vücudun hareketine yarayan uzuvlar işlemediği içindir ki, insan ölür yani ruh bedeni terk eder." (1, 5)

"Yaşayan bir vücut ile ölü bir vücut arasında ne fark vardır? O halde yanılmayı önlemek için, ölümün asla ruhun kabahati yüzünden değil, fakat vücudun başlıca bölümlerinden birinin harap olması yüzünden meydana geldiğini gözönünde tutalım; ve yaşayan bir insanın vücudu ölü bir insanın vücudundan, tıpkı bir saat veya otomat yani kendiliğinden işleyen başka bir makine, kurulu olduğu ve yapması gereken hareketlerin maddi prensibi, hareketi için gerekli bütün şeylerle birlikte, kendinde bulunduğu zaman ile bozulduğu ve hareketinin prensibi etkiden kesildiği zaman ne durumda ise, yani bu iki durum arasında ne fark varsa; aynı şekilde, yaşan bir insan vücudu ile ölü bir insanın vücudu arasında da aynı fark ve ayrılık vardır." (1, 6)

*) Descartes, *Ruhun İhtirasları*, 3. Basım, çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: 1997, s. 8-9.

JAKOB BÖHME:
*ALTI TEOSOFİK KONU ÜZERİNE**

"73. O halde korkunç ölüm, hayatın köküdür. Ve ey, siz bütün insanlar, kendi ölümünüzü ve Mesih'in ölümünü düşününüz. O ki, Tanrı'nın ateşiyle bizi ölümden kurtararak yeniden doğurmuştur. Çünkü ölümden hür yaşam doğar. Ölümden doğacak olan, ölümden ve havfın yarattığı ıstıraptan arındırılmıştır. Bu öyle bir neşe diyarıdır ki, artık burada ıstıraplı bir havf bulunmamaktadır. Havf, ölümle birlikte karanlık dünyada geride kalmıştır. İşte bu yüzden ölümden doğan hayat ebedi özgürlüğe ulaşır, çünkü artık ne korku ne de dehşet vardır. Çünkü havf, ölümle birlikte kırılmıştır."

*) Johann Georg Gichtel, *Theosophia Revelata. Das ist: Alle göttliche Schriften des deutschen Theosophi Jacob Böhmens: Sex puncta Theosophica: Von sechs theosophischen Puncten*, Verlag von Hermann Heinrich Holle, Hamburg: 1715, s. 1507 [çeviri bana aittir – Ishö].

ANGELUS SILESIUS [JOHANNES SCHEFFLER]: *KHERUBİNİK SEYYAH**

"26. *Mahrem Ölüm*
Ölüm mübarek bir şeydir: ne kadar kuvvetliyse,
Hayat ondan o kadar ihtişamlı biçimde seçilecektir.

27 *Ölüm Yaşamı Yaratır*
Akil adam binlerce kez ölerek,
Hakikat aracılığıyla binlerce yaşam için çağrıda bulunur.

28. *En Mübarek Ölüm*
Hiçbir ölüm, Rabbimizde ölmek kadar mübarek değildir,
Ve ebedi iyiliği beden ve ruh ile feda etmek kadar iyi değildir.

29. *Ebedi Ölüm*
İçinden yeni bir yaşamın yeşermediği ölüm,
Ruhumun kaçmaya çalıştığı ölüm işte budur.

30. *Ölüm Yoktur*
Ölüme inanmıyorum: her saat başı ölüyor bile olsam,
Her seferinden daha iyi bir yaşama kavuşmuş olurum.

31. *Mütemadiyen Ölmek*
Ölüyorum ve Tanrı'yı yaşıyorum: O'nu ebediyen yaşamak istiyorsam,
O'nun önüne ruhumu da ebediyen sunmam gerekiyor.

32. *Tanrı Ölüyor ve Bizim İçimizde Yaşıyor*
Ölüyorum ve yaşamıyorum da: (a) Tanrı bizzat içimde ölüyor:
Ve benim nasıl yaşayacağımı, (b) benim için yaşayıp duruyor.

33. *Hiçbir Şey Ölmeden Yaşayamaz*
Sana hayat verebilmek için Tanrı bizzat ölmeliydi:
Ölmeden O'nun hayatını miras alabileceğini nasıl düşünürsün?

*) Angelus Silesius, *Cherubinischer Wandersmann*, haz. Wilhelm Bölsche, Verlegt bei Eugen Diederichs, Jena und Leipzig: 1905 [*çeviri bana aittir – khö*].

34. *Ölüm Seni Tanrılaştırır*
Öldüğünde ve Tanrı senin hayatın olduğunda,
İşte o zaman Tanrı'nın yüce katına dahil olmuş olursun.

35. *Ölüm En İyi Şeydir*
Sadece ölüm beni özgür kıldığı içindir ki,
Her şeyin en iyisinin ölüm olduğunu söylüyorum.

36. *Hayatsız Hiçbir Ölüm Yoktur*
Diyorum ki, hiçbir şey ölmez: sadece emanet bir hayat,
En acısı bile olsa, ölüm ile iade edilmiş olur." (1, s. 5-6)

"288. *Huzur İçindeki Güzellik*
Ey insanlar, çayırlardaki çiçeklerden öğrenin,
Hem Tanrı'ya kendinizi beğendirmenizi hem de aynı anda güzel olmayı.

289. *Neden ve Niçini Olmadan*
Gülün neden ve niçini yoktur, açtığı için açar,
Kendince büyüklük taslamaz, gördün mü beni, diye de kimseye sormaz.

290. *Bırak Tanrı Baksın*
Zambakları kim süsler? Nergisleri kim besler?
Ey benim Hıristiyanım, kimsin ki sen, kendinle o kadar gurur duyarsın?" (1, s. 39)

BENEDICTUS DE SPINOZA:
*ETİKA**

"Önerme LXIII

Her kim Korku ile yöneltilmiş ise ve kötülükten kaçınmak için iyilik yapıyorsa, Aklın güdüsünde değildir.

Kanıtlama

Etkin olması bakımından Ruha yani Akla nisbet edilen bütün duygulanışlar (önerme 3, bölüm III), Sevinç ve Arzu duygulanışlarından başka bir şey değildirler (önerme 59, bölüm III); öyle ise korku ile yöneltilen (duygulanışların 13'üncü tanımı) ve bir kötülük korkusuyla iyi olan şeyi yapan kimse, Akılla güdülmüş değildir.

Önerme Sonucu

Kökü Akıldan gelen bir arzuda biz doğrudan doğruya iyiliğin peşinden gidiyoruz ve dolayısıyla de kötülükten kaçıyoruz.

Kanıtlama

Kökü Akıldan gelen bir arzu, yalnızca bir edilgi olmayan Sevinç duygulanışından doğabilir (önerme 59, bölüm III), yani bir Kederden değil aşırı hali olmayan bir sevinçten doğabilir (önerme 61); ve bundan dolayı (önerme 8), bu arzu kötülük bilgisinden değil, iyilik bilgisinden doğar; öyle ise biz aklın yönetiminde iyiliği doğrudan doğruya isteriz, ve yalnız bu bakımdan kötülükten kaçarız.

Scolie

Bu önermenin sonucu hasta ve sağ adam örneği ile açıklanır. Hasta adam nefret ettiği gıdayı ölüm korkusu ile yutar; sağ adam ise yediği gıdadan haz duyar, ve ölüm korkusundan ziyade hayatın tadını çıkarır, ve doğrudan doğruya ölümden kaçınmak ister. Nitekim kinle veya öfke ile değil yalnız kamu selametinin sevgisi ile bir suçluyu ölüme mahkum eden yargıç sırf Akılla yöneltilmiştir." (s. 277-278)

---

*) Spinoza, *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Ülken Yayınları, İstanbul: t.y.

Önerme LXVII

"Hür bir insan hiçbir şeyi ölümden daha az düşünmez ve onun bilgeliği ölüm hakkında değil, hayat hakkında derin bir düşünce (méditation) dir.

Kanıtlama

Hür bir insan, yani yalnız Aklın emrine göre yaşayan insan ölüm korkusu ile yöneltilmiş değildir (önerme 63), fakat doğrudan doğruya iyi olanı ister (aynı önermenin önerme sonucu), yani asıl faydalının aranması ilkesine göre etki yapmak, işlemek, yaşamak, varlığını korumak ister; bundan dolayı, hiçbir şeyi ölümden daha az düşünmez, onun bilgeliği hayat hakkında bir derin düşüncedir." (s. 280)

BLAISE PASCAL:
*BABASININ ÖLÜMÜNÜN ARDINDAN BAY VE BAYAN PÉRIER'YE YAZDIĞI 17 EKİM 1651 TARİHLİ MEKTUP**

"[...] Böylesi bir hal karşısında Sokrates ve Seneca'nm teselliye yarayacak pek bir söz söyleyemeyecekleri muhakkaktır. Zira onlar da, baştan beri insanoğlunu kör etmiş olan bir yanılgıya düşenlerdendir: hepsi de ölümü insanın başına gelen doğal bir şey olarak ele almışlardır. İşte bu hatalı kabul üzerine bina ettikleri bütün söylemleri bu nedenle fevkalade boştur, çünkü işe yaramaz bu söylemleri sayesinde sadece insanın ne kadar zayıf olduğunu, zira insanoğlunun en büyük mensuplarının en üstün yaratılarının bile zayıf ve boş olduğunu göstermekten ileriye gidememişlerdir. Ama durum İsa Mesih söz konusu olduğunda öyle değildir, çünkü kutsal kitaplarda hakikat ifşa edilmiştir ve teselli burada şaşmaz biçimde bir araya getirilmiştir, nasıl ki yanılgı şaşmaz biçimde tefrik edilmişse.

O halde, Kutsal Ruh'un bize öğrettiği hakikat içinde kalarak ölüm üzerine düşünelim. Hayrete şayan bir intifaya sahibiz, çünkü biliyoruz ki, ölüm sahiden ve fiilen günahın cezasıdır. Bu ceza, insanoğlu üzerine vazedilmiş olup, onu günahtan arındırmak, suçunun kefaretini ödemek için zorunludur. Ruhu, üyelerinin [insanların] şehvetinden kurtaracak yol sadece budur. O olmadan azizler dünyaya gelemezlerdi. Biliyoruz ki hayat, yani Hıristiyanların hayatı, sürüp giden bir kurban olup ancak ölümle tamamlanabilir. Biliyoruz ki İsa Mesih, dünyada var olduğu halde kendini Tanrı'ya adanmış bir kurban olarak görmüş ve kendini öyle olarak da sunmuştur. O, hakiki kurbandır. Onun doğumu, hayatı, ölümü, dirilişi, yükselişi, efkaristiyada huzurda bulunuşu ve Tanrı'mn sağında ebediyete kadar iskan edişi biricik ve tek bir kurbandır. Biliyoruz ki İsa Mesih'in

*) O.W Wight, *The Thoughts, Letters, and Opuscules of Blaise Pascal*, Houghton, Mifflin and Company, Boston: 1890, s. 421-433 [çeviri bana aittir – khö].

tamamına erdirdiği şeyi, onun bütün mensupları da [müminler de] tamamına erdirmelidir.

O halde hayatı bir kurban olarak kabul edelim. Hayatın arıziliklerinin, bu kurbanın tamamlanmasına yarayan veya onu duraksamaya uğratacak olanları hariç, Hıristiyanların düşünceleri üzerine nüfuz etmesine mani olalım. [...]

O halde, İsa Mesih'e dahil olarak ölümü düşünelim, onun haricinde kalarak değil. İsa Mesih dışında ölüm korkunçtur, iğrençtir, doğanın dehşetidir. İsa Mesih dahilindeyse durum tamamen farklıdır; ölüm selimdir, mübarektir, müminlerin neşesidir. İsa Mesih dahilinde her şey tatlıdır, ölüm bile. İşte bu yüzden O, ölüm ve ıstırabı mübarek kılmak için ıstırap çekip ölmüştür. [...] Ölüm tamamlanmadır. Hayatın yok edilişiyle beraber kul, Tanrı'ya elinden gelen azami biatta bulunmuş olur – gerçekte var olan bir tek O'nun haşmetli çehresi karşısında kendisini bertaraf ederek ve hakim varoluşuna tapmak suretiyle. [...]

O zaman, umutsuz putperestler gibi gam çekmeyelim. Biz babamızı, ölüm anında kaybetmiş değiliz çünkü. Zira biz onu, deyim yerindeyse, vaftiz olunarak Kilise'ye kabul edilmesiyle kaybettik. Çünkü o andan itibaren babamız Tanrı'ya ait hale geldi. Hayatı Tanrı'ya vakfedilmiş oldu. Dünyada yapıp ettikleri hep Tanrı içindi. Ölümüyle birlikte günahtan tamamen koptu ve işte tam o anda Tanrı tarafından kabul edildi ve kendisi demek olan kurbanı tamamlanıp tükendi. [...]" (s. 421-433)

MICHEL DE MONTAIGNE:
*DENEMELER**

"Ölüm

Madem ki ölümün önüne geçilemez, ne zaman gelirse gelsin. Sokrates'e: Otuz Zalimler seni ölüme mahkum ettiler, dedikleri zaman: 'Tabiat da onları!' demiş.

Bütün dertlerin bittiği yere gideceğiz diye dertlenmek ne budalalık!

Nasıl doğuşumuz bizim için her şeyin doğuşu olduysa, ölümümüz de her şeyin ölümü olacak. Öyle ise, yüz sene daha yaşamayacağız diye ağlamak, yüz sene önce yaşamadığımıza ağlamak kadar deliliktir. Ölüm başka bir hayatın kaynağıdır. Bu hayata gelirken de ağladık, eziyet çektik; bu hayata da eski şeklimizden soyunarak girdik.

Başımıza bir defa gelen şey büyük bir dert sayılamaz. Bir anda olup biten bir şey için bu kadar zaman korku çekmek akıl karı mıdır? Ölüm uzun ömürle kısa ömür arasındaki farkı kaldırır; çünkü yaşamayanlar için zamanın uzunu kısası yoktur. Aristoteles, Hypanis ırmağının suları üstünde bir tek gün yaşayan küçük hayvanlar bulunduğunu söyler. Bu hayvanlardan, sabahın saat sekizinde ölen genç, akşamın saat beşinde ölen ihtiyar ölmüş sayılır. Bu kadarcık bir ömrün bahtlısını, bahtsızını hesaplamak hangimize gülünç gelmez? Ama, sonsuzluğun yanında, dağların, nehirlerin, yıldızların, ağaçların, hatta bazı hayvanların ömrü yanında bizim hayatımızın uzunu, kısası da o kadar gülünçtür.

Tabiat bunu böyle istiyor. Bize diyor ki: 'Bu dünyaya nasıl geldiyseniz, öylece çıkıp gidin. Ölümden hayata geçerken duymadığınız kaygıyı ve korkuyu; hayattan ölüme geçerken de duymayın. Ölümünüz varlık düzeninin, dünya hayatının şartlarından biridir.

Inter se mortales mutua viviunt
Et quasi cursores vitae lampada tradunt.
[İnsanlar birbirini yaşatarak yaşarlar

*) Montaigne, *Denemeler*, 4. Basım, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: 1992.

Ve hayat meşalesini, koşucular gibi birbirine devrederler. (Lucretius)]

Hayat bir işinize yaramadıysa, boşu boşuna geçtiyse, onu yitirmekten ne korkuyorsunuz? Daha yaşayıp da ne yapacaksınız?

Sizin hatırınız için evrenin bu güzel düzenini değiştirecek değilim ya? Ölmek, yaradılışınızın şartıdır; ölüm sizin mayanızdır: ondan kaçmak, kendi kendinizden kaçmaktır. Sizin bu tadını çıkardığınız varlıkta hayat kadar ölümün de yeri vardır. Dünyaya geldiğiniz gün bir yandan yaşamaya, bir yandan ölmeye başlarsınız.

Prima, quae vitam dedit, hora carpsit.

[İlk saatimiz bize verdiği hayatı kemirmeye başlar. (Seneca)]

Nascentes morimur, finisque ab origine pendet.

[Doğar doğmaz ölmeye başlarız: Son günümüz ilk günümüzün sonucudur. (Manilius)]

Yaşadığınız her an, hayattan eksilmiş, harcanmış bir andır. Ömrünüzün her günkü işi, ölüm evini kurmaktır. Hayatın içinde iken ölümün de içindesiniz; çünkü hayattan çıkınca ölümden de çıkmış oluyorsunuz. Yahut şöyle diyelim, isterseniz: hayattan sonra ölümdesiniz; ama hayatta iken ölmektesiniz. Ölümün, ölmekte olana ettiği ise, ölmüş olana ettiğinden daha acı, daha derin, daha can yakıcıdır. [...]

Hayat kendiliğinden ne iyi, ne kötüdür: ona iyiliği, kötülüğü katan sizsiniz.

Bir gün yaşadıysanız, her şeyi görmüş sayılırsınız. Bir gün bütün günlerin eşidir. Başka bir gündüz, başka bir gece yok ki. Atalarınızın gördüğü, torunlarınızın göreceği hep bu güneş, bu ay, bu yıldızlar, bu düzendir. [...]

Hem sonra, ne kadar yaşarsanız yaşayın, ölümde geçireceğiniz zamanı değiştiremezsiniz: ölümden ötesi hep birdir. Beşikte iken ölseydiniz, o korktuğunuz mezarın içinde yine o kadar zaman kalacaktınız.

Licet, quod vis vivendo vincere secla,

Mors aeterna tamen nihilominus illa manebit.

[Kaç asır yaşarsanız yaşayın,

Ölüm yine ebedi olacaktır. (Lucretius)] [...]

Ölüm size ne sağken kötülük eder, ne ölüyken: sağken etmez, çünkü hayattasınız; ölüyken etmez, çünkü hayatta değilsiniz.

Hiç kimse vaktinden önce ölmüş sayılamaz; çünkü sizden arda kalan zaman da, sizden önceki zaman gibi sizin değildir: ondan da bir şey kaybetmiş olmuyorsunuz.

Respice enim quam nil ad nos ante acta vetutas
Temporis aeterni fuerit.

[Bizden önce geçmiş zamanları düşünün;
Bizim için onlar yokmuş gibidir. (Lucretius)]

Hayatınız nerede biterse, orada tamam olmuştur. Hayatın değeri uzun yaşanmasında değil, iyi yaşanmasındadır: öyle uzun yaşamışlar var ki, pek az yaşamışlardır. Şunu anlamakta geç kalmayın: doya doya yaşamak yılların çokluğuna değil, sizin gücünüze bağlıdır. Her gün gittiğiniz yere hiçbir gün varmayacağınızı mı sanıyorsunuz? Avunabilmek için eş dost istiyorsanız, herkes de sizin gittiğiniz yere gitmiyor mu?

Omnia te vita perfuncta sequentur

[Ömrün bitince, her şey de seninle yok olacaktır. (Lucretius)]

Herkes aynı akışın içinde sürüklenmiyor mu? Sizinle birlikte ihtiyarlamayan bir şey var mı? Sizin öldüğünüz anda binlerce insan, binlerce hayvan, binlerce başka varlık daha ölmüyor mu? [...]

Öldüğünüz zaman yaşınızı doldurmamış da olsanız, hayatınızı doldurmuş oluyorsunuz. İnsanın küçüğü de büyüğü gibi tam bir insandır. İnsanların ne kendileri ne de hayatları arşınla ölçülmez. Khiron, babası Saturnus'tan, zaman ve süre tanrısından, ölümsüzlüğün şartlarını öğrenince ölümsüz olmak istememiş. Sonsuz bir hayatın ne çekilmez olacağını bir düşünün. Ölüm olmasaydı sizi ondan mahrum ettim diye bana lanet edecektiniz. Hayatınıza, mahsus birazcık acılık kattım; ne hayattan ne de ölümden kaçmaksızın benim istediğim bir ölçüyle yaşayabilmeniz için hayata ve ölüme tatlı ile acı arasında bir kıvam verdim. [...]

Son gününüzden niçin bu kadar korkuyorsunuz? O gün, sizi öldürmede öteki günlerinden daha fazla bir iş görmüyor ki! Yorgunluğu yapan son adım değildir; son adımda yorgunluk sadece meydana çıkar. Bütün günler ölüme gider; son gün varır. (Kitap I, Bölüm XX)" (s. 69-75)

"*İnsan Ömrü*

İnsan ömrünün uzunluk, kısalık ölçülerine akıl erdiremiyorum. Bilgelere bakıyorum; onlar ölçüyü herkesten daha kısa tutuyorlar.

Genç Katon, kendi kendini öldürmesine engel olmak isteyenlere: 'Ben, hayattan vakitsiz ayrıldı diye ayıplanacak bir yaşta değilim' demiş; bunu söylerken de kırk sekiz yaşındaymış. Katon bu yaşı olgun ve geçkin sayıyor. Gerçekten bu yaşa ulaşanlar o kadar azdır ki. Tabii ömür dediğimiz bir süreyi düşünerek bilmem ne kadar yıl daha yaşamak umuduyla avunuruz; böyle bir umuda nasıl kapılabiliriz ki, hiçbirimiz tabiatın gerektirdiği sayısız kazaların dışında kalamayız; tasarladığımız ömür her gün kesilebilir. İhtiyarlığın son basamağında kuvvet tükenmesiyle ölmeyi beklemek, ömrümüze böyle bir son düşünmek ne ham bir hayal: ölümün bu türlüsü en olmayacağı, en az görülenidir. Yalnız ona tabii ölüm diyoruz; sanki kafası yarılıp ölmek, suya düşüp boğulmak, vebaya, zatürreeye yakalanmak tabiata aykırıymış, her günkü hayatımız bunlarla dolu değilmiş gibi. Bu güzel sözlerle kendimizi aldatmayalım: her yerde, her zaman insanların çoğunun başına gelen ne ise ona tabii diyelim. Yaştan ölmek binde bir görülen garip hallerdendir; tabiata da asıl aykırı olan ölüm budur: çünkü ötesinde başka bir ölüm şekli yoktur. Bize en uzak olan ölüm, ulaşılması en zor olandır. Yaştan ölüm öyle bir sınırdır ki ondan öteye gidemeyiz: tabiat daha ötesine kimseyi geçirmez: oraya kadar varmak da nadir bir imtiyazdır. Tabiat bu imtiyazı iki üç yüzyıl içinde tek bir insana nasibeder; yalnız o insan doğum ve ölüm konakları arasındaki sayısız zorlukları, engelleri aşabilir. (Kitap I, Bölüm LVII)" (s. 82-83)

JEAN-JACQUES ROUSSEAU: *EMILE YA DA EĞİTİM ÜZERİNE**

"İnsanlar çocuklarını sadece korumayı düşünüyorlar; yeterli değildir bu: çocuklara yetişkin olduklarında kendilerini korumayı, kaderin darbelerine katlanmayı, sefalete de bolluk ve zenginliğe de meydan okumayı, gerektiğinde İzlanda'nın buzları içinde ve Malta'nın yakıcı kayalarında yaşamayı öğretmek gerek. Ölmemesi için önlemler almaya çalışmanızın bir yararı yoktur: ölmesi gerekecektir; ve ölümü sizin dikkat ve özeninizin bir sonucu olmasa da yanlış anlaşılacaktır. Söz konusu olan çocuğun ölmesini engellemekten çok onu yaşatmaktır. Yaşamak nefes almak değildir, çalışmaktır; organlarımızı, duyularımızı, yeteneklerimizi, bize yaşama duygusu veren her parçamızı kullanmaktır. En çok yaşayan insan arkasında en çok yıl bırakmış insan değildir; yaşamı en çok hissetmiş olandır. Yüz yaşında gömülen biri daha doğar doğmaz ölmüş olabilir. Genç ölmüş olmakla kazanmış olabilirdi; hiç değilse o zamana kadar yaşamış olurdu. (s. 115-116)

"Gerçekten cesur insanlar bulmak istiyor musunuz? Onları hiç hekim bulunmayan, hastalıklarının sonuçlarının bilinmediği ve ölümün hiç düşünülmediği yerlerde arayın. İnsan doğal olarak sürekli acı çekmeyi bilir ve huzur içinde ölür. İnsanı alçaltan ve ağız tadıyla ölmesine engel olanlar reçeteleriyle hekimler, öğütleriyle filozoflar, teşvikleriyle papazlardır." (s. 135-136)

"Ölümsüz olsaydık çok sefil olacaktık. Ölmek hiç kuşkusuz zordur; ama yaşadığımız hayatın sonsuz olmadığını ve daha iyi bir hayatın sonunda sıkıntılarımızı alıp götüreceğini ummak da hoş bir şeydir. Bize bu dünyada ölümsüzlük sunulsaydı böylesine hüzün verici bir armağanı kim kabul etmek isterdi? Kaderin acımasızlıklarına ve insanların adaletsizliklerine karşı ne gibi bir çare, ne gibi bir

*) Jean-Jacques Rousseau, *Bütün Yapıtları, c. 4: Emile ya da Eğitim Üzerine*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul: 2009.

umut, nasıl bir avuntu kalırdı elimizde bu durumda? Hiçbir sezgisi olmayan bir cahil yaşamın değerini pek fazla hissedemez ve onu kaybetmekten çok fazla korkmaz; oysa aydın biri çok değerli şeyler bulur hayatta ve cahilden daha iyi değerlendirir hayatı. Bize en çok zarar veren şeylerden biri düşüncelerimizi sadece ölüme kadar götüren ve onun ötesine götüremeyen eksik bilgiler ve sahte bilgeliktir. Ölümün gerekli olması bilge insan için acılara dayanmanın bir nedenidir sadece. Yaşamı bir kez kaybedeceğimizden emin olmasaydık onu korumak çok pahalıya mal olurdu bize." (s. 176-177)

"Emile çalışkan, ılımlı, sabırlı, kararlı, cesurdur. Hayal gücü alevlenmemiş olduğundan tehlikeleri hiçbir zaman büyütmez; çok az acıya karşı duyarlıdır ve sabır ve dirençle katlanır bu acılara, çünkü kadere karşı mücadele etme diye bir şey öğretilmemiştir ona. Ölüm konusunda da pek fazla bir şey bilmez ama gerekliliğin yasalarına direnmeden uymak gerektiğini bildiği için ölmek zamanı geldiğinde inlemeden, bağırıp çağırmadan ölmeyi bilecektir; herkesin nefret ettiği ölüm anında doğanın izin verdiği ancak bu durumdur. Özgür yaşamak ve insani şeylere fazla bağlanmamak ölmeyi öğrenmenin en iyi yoludur." (s. 387)

"Kan, yara, çığlık, inilti gibi acıya işaret eden şeyler ve acıyla ilgili her şey genel olarak bütün insanları etkiler. Ölüm düşüncesi daha karışık bir şey olduğundan aynı etkiyi yapmaz; ölüm imajı daha sonra, daha zayıf bir etki yapar çünkü yaşayan hiç kimse ölümü denemiş değildir; can çekişenlerin acılarını hissedebilmek için can vermekte olanları görmüş olmak gerekir. Ama bu imaj zihnimizde bir kez oluştuğunda ondan daha korkunç bir görüntü tasavvur etmek mümkün değildir; gerek duyular aracılığıyla verdiği tam ve kesin yok oluş düşüncesiyle, gerekse bu anın bütün insanlar için kaçınılmaz olmasıyla bekleyen akıbet çok güçlü bir biçimde hissedilir." (s. 416-417)

"Bizi mutsuz ve kötü yapan, melekelerimizi suistimal etmemizdir. Üzüntülerimiz, kaygılarımız, sıkıntılarımız kendimizden gelir. Manevi kötülük kesinlikle kendi eserimizdir ve maddi sıkıntılarımız da kendi kusurlarımız ve yetersizliklerimiz yüzünden etkili olmaktadır üstümüzde. Doğanın bize ihtiyaçlarımızı hissettirmesinin ne-

deni kendimizi koruyabilmemiz değil midir? Bedenin acısı yaşam mekanizmasının bozulmakta olduğunu haber veren ve bizi çare aramamız konusunda uyaran bir işaret değil midir? Ölüm... kötüler kendi yaşamlarını da bizim yaşamlarımızı da zehirlemiyorlar mı? Sonsuza kadar yaşamak isteyen biri olabilir mi? Ölüm kendinize yaptığınız kötülüklerin ilacıdır; doğa sonsuza kadar acı çekmenizi istememiştir. Sade ve basit bir yaşam süren birinin sıkıntıları ne kadar azdır! Neredeyse hiç hasta olmaz, hiçbir tutkusu yoktur, ölümü önceden anlamaz ve hissetmez; hissettiğinde de acıları yüzünden ister ölümü: dolayısıyla ölüm kötü bir şey olmaz onun için. Elimizdekilerle yetinmeyi bilebilseydik kaderimizden yakınmazdık kesinlikle; ama hayali bir mutluluğa kavuşabilmek için bin bir gerçek zorluk icat ediyoruz ve katlanıyoruz bunlara. Birazcık acı çekmeye katlanamayan, çok fazla acı çekmeye katlanmak zorunda kalır. Düzensiz ve bozuk bir yaşamla vücudumuzu berbat ediyoruz ve sonra da ilaçlarla düzeltmeye çalışıyoruz; çekilen acıya bir de korkulan acı ekleniyor; ölümü önceden sezmek onu daha korkunç hale getiriyor ve gelişini de hızlandırıyor; kaçmaya çalıştıkça daha fazla hissediyorsunuz ve doğaya karşı gelerek kendi kendimize yol açtığımız kötülüklerden yakınclıkça yaşamımız boyunca ve her gün korkudan ölüyoruz. (s. 506-507)

"*Dadı*: Annenizin kız olduğu zamanı hatırlıyor musun?
Kız: Hayır.
Dadı: Niçin hayır, oysa sizin çok güçlü bir belleğiniz var.
Kız: Ben o zaman dünyaya gelmemiştim.
Dadı: O zaman her zaman yaşamadınız siz.
Kız: Hayır.
Dadı: Her zaman yaşayacak mısınız?
Kız: Evet.
Dadı: Genç misiniz, yaşlı mısınız?
Kız: Gencim.
Dadı: Büyük anneniz, genç mi yaşlı mı?
Kız: Yaşlı.
Dadı: Vaktiyle genç miydi?
Kız: Evet.
Dadı: Artık niçin genç değil?

Kız: Çünkü yaşlandı.

Dadı: Siz de onun gibi yaşlanacak mısınız?

Kız: Bilmiyorum.

Dadı: Geçen yılki giysileriniz nerede?

Kız: Bozdular.

Dadı: Niçin bozdular?

Kız: Çünkü çok küçülmüşlerdi.

Dadı: Niçin çok küçülmüşlerdi?

Kız: Çünkü ben büyüdüm.

Dadı: Daha büyüyecek misiniz?

Kız: Evet! Evet.

Dadı: Büyük kızlar ne oluyorlar?

Kız: Kadın oluyorlar.

Dadı: Kadınlar ne oluyorlar?

Kız: Anne oluyorlar.

Dadı: Anneler ne oluyorlar?

Kız: Yaşlı oluyorlar.

Dadı: O halde siz de yaşlı olacaksınız!

Kız: Anne olduğum zaman.

Dadı: Yaşlılar ne oluyor?

Kız: Bilmiyorum.

Dadı: Büyük babanız ne oldu?

Kız: Öldü.

Dadı: Niçin öldü?

Kız: Çünkü yaşlıydı.

Dadı: Yaşlılar ne oluyor peki?

Kız: Ölüyorlar.

Dadı: Ya siz? Siz de yaşlandığınız zaman...

Kız sözünü keserek: Ben ölmek istemiyorum dadıcığım.

Dadı: Çocuğum kimse ölmek istemez ama herkes ölür.

Kız: Nasıl? Annem de mi ölecek?

Dadı: Herkes gibi. Kadınlar da erkekler gibi yaşlanırlar ve yaşlılığın sonu ölümdür.

Kız: Yaşlanmayı geciktirmek için ne yapmalı?

Dadı: Gençken iyi yaşamaya özen göstermeli.

Kız: Dadıcığım ben her zaman iyi yaşayacağım.

Dadı: İyi. Ama her zaman yaşayacağınıza inanıyor musunuz?

Kız: Çok yaşlanınca, çok yaşlanınca...
Dadı: Eee!
Kız: Çok yaşlanınca ölmek gerekir diyorsunuz!
Dadı: Bir kez mi ölüyorsunuz peki?
Kız: Yazık ki, evet.
Dadı: Sizden önce kim yaşıyordu?
Kız: Babam ve annem.
Dadı: Onlardan önce kim yaşıyordu?
Kız: Babaları ve anneleri.
Dadı: Sizden sonra kim yaşayacak?
Kız: Çocuklarım.
Dadı: Onlardan sonra kim yaşayacak?
Kız: Çocukları falan... (s. 670-674)

LUDWIG FEUERBACH:
*ÖLÜM VE ÖLÜMSÜZLÜK ÜZERİNE DÜŞÜNCELER**

"Ölüm ve Ölümsüzlüğün Hiçliği Üzerine

Senin bir şeye ölüm demenin sebebi, bir şeyi daha önceki haliyle ve kendi varlığınla karşılaştırmandan ileri gelmektedir. Varolmama, yani bir bireyin sona ermesi sadece senin için ve en fazla kendisi için (eğer sonunun geleceğini hissediyorsa ve fakat bu sonu hissettiği halde henüz sona ermemişse) söz konusu olabilmektedir. Zira sonun varlığı, bireyin varlığını dıştalamaktadır. Birey için sadece kendi sonu son olur, ama her nasıl olursa olsun sonla (üstelik de ölümle) sonlanmıyorsa o zaman birey halen canlı olmaya devam eder. Çünkü yok olmuş olduğunun duygusuna ancak yok olduğunda da var ise sahip olabilirdi. Dolayısıyla sadece ölümden önce ölüm ölümdür ve acı vericidir, ama ölünce değil. *Ölüm hayaletimsi bir şeydir: var olmadığında var olmakta, var olduğunda ise artık var olmamaktadır* Yani bireyin sonu veya yok oluşu, bizatihi kendisi için var olmadığı için, birey adına herhangi bir gerçekliğe sahip değildir. Zira birey bakımından bir şeyin gerçek olabilmesi için onun duyum ve bilincin nesnesi olabilmesi gerekir. Birey ölünce, sadece başkaları bakımından yok olmuş değil, kendisi bakımından da yok olmuştur. O halde ölüm sadece canlılar için vardır; ama kendinde bir şey değildir, ne müspet ne de mutlaktır, tahayyül ve kıyaslamalarının dışında senin için herhangi bir gerçekliği yoktur. Bir ölüyü onun senin tahayyülündeki daha önceki canlı haliyle kıyaslıyorsun ve sadece bu kıyaslama kapsamında ölümü sabitliyor, ona ayrı bir kişilik veriyor ve onu ölene ıstırap vererek dehşetli biçimde yaşamı müspet olarak yok eden bir şey olarak düşünyor ve korku ve titreme içine düşüyorsun. Oysa ölüm müspet bir yok oluş değildir. Aksine o, bizatihi kendini yok eden bir yok oluştur. Ölüm öyle bir yok oluştur

*) *Ludwig Feuerbach's sämmtliche Werke, c. 3: Gedanken über Tod und Unsterblichkeit,* Verlag von Otto Wigand, Leipzig: 1847, s. 83-90 [çeviri *bana aittir – khö*].

ki, o bizatihi bir hiç olarak kendini hiçler. Ölüm, ölümün bizatihi ölümüdür. Yaşamı sonlandırırken kendini de sonlandırır. Ölüm, kendi kapsamsızlığından ve içeriksizliğinden ölür. Gerçek ve müspet bir yok oluş, gerçekliğin bizatihi içinde cereyan eden, total değil kısmi bir yok oluştur. Dolayısıyla yok oluş, gerçekliği belirli bir gerçeklikten çekip çıkarır, ama gerçekliğin bizatihi kendisini yok etmez; gerçek olanın bazı nitelik ve sıfatlarını ortadan kaldırır, ama gerçeklik aleminin kendisini yok etmez. Böylesi bir yok oluş, bir şeyi alıp götüren bir şeydir. Bu nedenle, onun gerçek olup olmadığı, alıp götürdüğü şeyin içerik ve kapsamına bağlıdır. Oysa her şeyi alıp götüren bir yok oluş, bizatihi bir hiçtir. Çünkü her şeyi alıp götürdüğü için kendi niteliği ve içeriği kalmaz. Böyle bir yok oluş, her türlü gerçekliği ortadan kaldırdığı için kendi gerçekliğini de ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla sahici bir negasyon ya da yok oluş, belirli bir şeyi ya da gerçekliği negasyona tabi tutan bir yok oluştur. [...] Fakat varoluşu negasyona tabi tutan bir şeyin bizatihi kendisi bir varoluşa sahip olamaz. Çünkü varoluşu negasyona tabi tutmak suretiyle bizatihi kendisinin içinde, ondan, onunla ve onun sayesinde varoluş imkanı bulduğu şeyi ortadan kaldırır. Bu yüzden ölüm, varoluşu negasyona tabi tutarak bizzat kendisini inkar etmiş olur. Müspet olanın, yani bizatihi yaşamın yok oluşu anlamında ölüm bir hiç olduğuna göre, varoluşun mutlak gerçekliğinin, yani bizatihi yaşamın en güçlü evetlenmesi ve ispatlanması anlamına gelir ölüm.

Yaşam sonlu olabilir mi? Ölüm, bu sonluluğun kanıtı olabilir mi? Bir şey ancak başka bir şeyi sınırlandırabilir. Bir şeyin sonlu olabilmesi için, içinde ya da sayesinde sonlandığı şeyde hakiki özüne sahip olabilmesi gerekir. Örneğin çocukluk sonlu bir şeydir, çünkü onun sınırı ve sonu olan yetişkin insan olmaklık onun hakiki özüdür. Çünkü ancak onun varoluşu, bir insanın varoluşuna denk bir özdür. Bazı nesneler sonludur, çünkü içinde sonlandıkları diğer şeyler, kendilerine göre sonsuz olup daha yüksek bir gerçeklik mertebesine sahiptir. O zaman ölüm, yaşamın müspet bir sınırı olabilir mi? Ölüm eğer böyle bir şey olabilseydi, o zaman hem bir varolan olmalıydı, hem de daha yüksek bir gerçeklik mertebesinde, daha fazla yaşam, yani bizatihi yaşamın kendisi olmalıydı. Oysa ölüm, herhangi bir varoluşa ve gerçekliğe sahip olmayan bir yaşam sınırıdır. Bu nedenle de yaşam sonsuzdur, çünkü yaşamın sı-

nın hiçliktir. [...] Eğer yaşam saf ve sonsuz bir gerçeklik olmasaydı, o zaman onun negasyonu da saf bir negasyon olmaz, sadece belirli ve gerçek bir şey veya öz olarak varolan bir negasyon olurdu – ama ölüm olmazdı. Her ne kadar yaşam, kendi kararlı, güçlü ve etkili gerçekliğini duyumsama ve bilinç dahilinde gösteriyor olsa da, her türlü negasyonu negasyona tabi tutan o sonsuz gerçekliğini yaşamın en alt mertebelerinde bile ortaya koymaktadır. Örneğin bir bitkinin yaşamı bile sonsuz bir yaşamdır. Şu anda ona bakmaktan zevk aldığın bu çiçek bir süre sonra artık var olmayacaktır. Ama diyebilir misin ki çiçeğin bu 'artık var olmayışlığı' onun sonluluğunun bir özelliğidir? Böyle bir şey dediğinde, yani çiçek sonludur dediğinde, onun yaşamı hakkında herhangi bir şey söylemiş olur musun ki? Sonluluk belirleyici bir sıfat mıdır? Çiçek ne ise odur. Şu veya bu belirlenim ve niteliklere sahip bir organizmadır. Söz konusu belirlenimler ancak ve sadece çiçeğin bizatihi kendisini ifade eden şeylerdir. Onlar, herhangi bir karaktere sahip olmayan, belirsiz bir sonluluğu ifade etmezler. Ama yine de 'çiçek sonludur' dersen, o zaman çiçeğin kendine has özünü temellendiren bütün belirlenimleri göz ardı etmiş olursun. İçeriğe sahip yaşamını tatsız, kokusuz ve renksiz sonluluk sıfatı içerisinde ortadan kaldırmış olursun. Diyelim ki, senin çiçek dediğin bu varlık, gözünün önünde sona eriyor. Peki o zaman, bu sona eriş çiçeği kesintiye mi uğratmakta, onu sınırlandırmakta ve inkar mı etmektedir? Bu son bir sınır mıdır? Çiçek sona erer, çünkü çiçeğin ölçüsü yaşamdır. Bu ölçü, onun bizatihi yaşamı ve özüdür. Bu çiçeğin özünde, varolduğu müddetten daha fazla varolmamak vardır – bu ise, çiçeğin evetlenmesidir. Çiçek sona erdiğinde başka ve yabancı bir şeye çarpacak değil, belirli bir sınıra veya negasyona varacak değildir. Yaşamının sonuna geldiğinde de yaşamının temel ilkesi dahilinde bulunur, sanki yaşamın içerisinde cereyan ediyormuş gibidir. Onun bizatihi özü onun kendi sonudur – ve onun kendi başlangıcıdır.

Eğer ölüm, sadece kendini negasyona tabi tutan bir negasyon ise, o zaman alelade anlamda ölümsüzlük de bir hiçliğin karşıtı olmak durumdadır. Dolayısıyla gerçekliğe sahip değildir ve bireyin, yaşamın ve insan varlığının belirsiz bir evetlenişidir. Eğer senin hakkında 'sen canlı, duyumsayabilen, sevebilen, arzu eden, bilen bir varlıksın' dersem, o zaman aslında senin hakkında 'sen ölümsüz bir var-

lıksın' demekten sonsuz derece daha çok, sonsuz derece daha gerçek ve belirli ve derin bir şeyler söylemiş olurum. Her türlü davranış, duyurnsama ve bilgide, ölümsüzlüğe kıyasla çok daha fazla öz, gerçeklik ve etkililik vardır. [...] Nasıl ki ölüm aslında yanılsama olan bir negasyon ise, aynı şekilde ölümsüzlük de aslında yanılsama olan bir evetlemedir. Bu nedenle, 'önemli olan ömrünün uzun veya kısa olması değil ömrünü nasıl geçirdiğindir' sözünü söyleyenler çok bilgece bir laf etmişlerdir. Uzunluk, süre ve dolayısıyla ölümsüzlük [...] belirleyici olan şeyler değildir. Belirleyici ve karar verici olan 'nasıl'dır. 'Nasıl' içeriktir. Demek ki, 'sen ölümsüz bir varlıksın' denildiğinde, *hakikatte* sen kıymet ve manaya sahip bir varlıksın denmiş olunmaktadır. [...] Dolayısıyla *ölümsüz-olmak* demek, aslında hakikatte *bir-şeyler-olmak* demektir, çünkü bir-şeyler-olmaklıkla insanın varoluşunda görülebilen içerikten ve manadan yoksunluk, manadan yoksunlukla ise kayıtsızlık, tesadüfilik ve ilgisizlik ortadan kaldırılmış olur. *Bir-şeyler-olduğun* takdirde ölümsüz olursun. Oysa son, tin ve akıl yoksunu bir inkardan, sonsuzluk ise tin ve akıl yoksunu bir evetlemeden ibarettir.

Ölümsüz bir yaşam, bizatihi kendi için var olan, kendi yazgısını, kendi amaç ve kıymetini kendinde bulan bir *yaşamdır* Ölümsüz bir yaşam, *içeriği dopdolu* olan bir yaşamdır. Fakat buradaki yaşamımız bile bizatihi kendi içeriğine, kendi kıymetine, kendi amacına sahiptir. Yaşamın her anı dopdolu varlıktır, sonsuz bir manaya sahiptir, bizatihi kendi içindir, otonomdur, kendi içinde tatmin edilmiş olup bizatihi kendini sınırsızca evetlemiştir. Yaşamımızın her anı öyle bir badedir ki, son damlasına kadar sonsuzluk kadehinden içilir; mucizevi bir kadeh gibi her an yeniden doluveren bir badedir o. [...]

İçeriktir zamanı kendi içinde ayırt eden. Ancak ve sadece içeriğin ne ve nasıllığı sayesinde şimdiki an belirli, yani ayırt edilmiş bir an haline gelir. Dolayısıyla her bir şey, her bir içerik zaman-yoksunudur ve zaman-üstüdür, zaman içerisindeki her sınır bizatihi zamanın sınırı ve inkarıdır, dopdolu her an dopdolu bir sonsuzluk ve bitimsizliktir. Bir başka deyişle sonsuzluk, zamanın tamamına erişi ve yazgısıdır, yani zamanın zaman içerisinde fiilen ve sahiden inkar edilmesidir. Sonsuzluk güç, enerji, eylem, zaferdir. Ama onun eylem halinde olabilmesi için, zaman içindeyken zaman üstünde olarak zaman içerisinde zamanı inkar etmesi gerekir. [...] Faniliği bu yaşamın

sıfatı haline getirmişlere; yaşamı sonlu, zamansal, geçici diye ifade ettiklerinde onun hakkında bir şey söylemiş olduklarını sananlara ne demeli? Söylediğin hiçse, düşündüğün hiçse, ifadelerin hiçse, o zaman demeye çalıştığın da bir hiçtir. Hiçi bir şeye ve fakat bir şeyi, gerçeği, yaşamın içeriğini ise bir hiçe çevirenlere ne demeli? Onlar kendilerine Hıristiyan, mümin, rasyonalist ve hatta filozof diyorlar. Sen ise onlara gafil de ve en son nefesinle bile bu yaşamın hakikatini teyit et!"

SÖREN KIERKEGAARD:
*HAYALİ VESİLELER HAKKINDA ÜÇ SÖYLEV**

"Bir Mezar Başında

Ve her şey bitti! – Ve bir kimse, ölenin en yakını olduğu için mezarın başına ilk önce geldiyse ve sadece bir an süren konuşmasından sonra mezarın başında en son kaldıysa, çünkü en yakın akrabası o ise – işte o zaman her şey bitmiş olur. Mezarın başından ayrılmayıp kalakalsaydı orada, yine de bilemezdi ölenin orada ne yaptığını, çünkü ölüler ketumdur. Elemle adını ansaydı, kederle oturup kulak kesilseydi bile hiçbir şeyi bilip öğrenemeyecekti, çünkü mezarda sessizlik hüküm sürer ve ölüler sessizdir. Ve aziz hatırasını canlı tutmak üzere her gün mezarını ziyaret ediyor olsaydı bile, ölü onu asla hatırlamayacaktı –.

Mezarda yoktur hiçbir hatırlama, Tanrı'yı bile. Oysa o kimse bunu biliyordu, şimdi hiçbir hatırası kalmadığını söylediğimiz o kimse. Ama bunu ona şimdi söylersek çok geç kalmış oluruz. Fakat o kimse bunu bildiği için, buna göre davranmıştı ve henüz yaşarken *Tanrı'yı hatırlamakla* meşguldü. O, bu dünyadan onurlu bir siliklik içinde göçüp gitti. Onun varlığından pek bir kimse haberdar değildi. Bir iki kişiden çok değildi onu tanıyanlar. O, bu şehrin yurttaşıydı. Mütevazı bir mesleği vardı, çok çalışırdı. Yurttaşlık görevlerini görmezden gelerek insanları rahatsız etmek gibi bir huyu yoktu. Tümlük hakkında yersiz kaygılar besleyerek kimseyi rahatsız etmezdi. Yıllar yılları kovaladı böylece, tekdüze evet, ama asla boş değil. Büyüdü, yaşlandı, ihtiyar bir adam oldu – çıkardığı eserler hep aynıydı, aynı da kaldı hep. Yaşamının çeşitli safhalarında hep aynı mesleği yaptı. Ardında bir eş bıraktı, onunla geçmişte evli olmaktan mutluluk duyan, şimdi kendisi bir kocakarı olmuş, kaybettiği kocası için yas tutan. Hakiki bir dul, terk edilmiş, ama umudunu Tan-

*) Howard V. Hong, Edna H. Hong (der.), *The Essential Kierkegaard: Three Discourses on Imagined Occasions*, Princeton University Press, Princeton: 2000, s. 164-169 [*çeviri bana aittir – hho*].

rı'da arayan. Ardında bir oğul bıraktı, kendisini sevmeyi öğrenmiş olan, haline ve babasının mesleğine şükreden. Neşeliydi babasının evinde bir çocukken, delikanlıyken hiç darlık çekmedi burada. Oysa şimdi burası onun için bir matem evi oldu.

Böylesine silik bir kimsenin ölümünün ardından pek fazla soru sorulmaz neden ve nasıl öldü diye. Ölümünden kısa bir süre sonra onun alçakgönüllülükle yaşadığı evin önünden geçip de kapısının üstünde ismini okuyan (çünkü dükkan halen onun adına işletiliyordur) bir kimse, sahiden de onun halen yaşıyor olduğunu sanacaktır. Nasıl ki uykusunda usulca ve huzur içinde ölüp gittiyse, çevreleyen dünyada da onun ölümü, sessiz bir ayrılış olmuştur. Saygıdeğer bir yurttaş, mesleğinde dürüst, evinde tutumlu, elden geldiğince hayırsever, canayakınlığında samimi, karısına sadık, oğluna babalık etmiş – bütün bunlar ve bunlar hakkında söylenebilecek bütün herşeyin sahici olması yüzünden bu ölümün tumturaklı bir ölüm olmasını bekleyemezdik zaten. Bu, öyle bir yaşam etkinliğiydi ki, sessiz bir ölüm onun güzel bir sonu oldu.

Ama onun yapmakta olduğu bir iş daha vardı, sade ve iddiasız gönlü hep aynı sadakatle yaptı bunu: Tanrı'yı hatırlamak. Bir insandı, yaşlı, ihtiyarlamış ve sonra öldü; ama yine de Tanrı'yı hatırlayışı hep aynı kaldı, yapıp etmelerinde Tanrı ona hep rehber oldu, dindarane tefekkürlerinde sessiz bir neşe kaynağı idi onun için. Sahiden de, ölümünden dolayı onun eksikliğini çekecek hiç kimse olmasaydı bile ve evet, o şimdi Tanrı'yla beraber olmasaydı, Tanrı onun bu hayatta eksikliğini çekerdi ve yurdunu bildiği için onu orada arardı. Çünkü ölen bu kimse, Tanrı'nın önünde yürüyendi ve Tanrı onu, başka herkesten çok daha iyi tanıyordu. Tanrı'yı hatırlıyordu ve bu işte ustalaşmıştı. Tanrı'yı hatırlıyordu ve işini yaparken neşeyle yapıyor, yaşarken neşeyle yaşıyordu. Tanrı'yı hatırlıyordu ve sevdikleriyle birlikte yaşadığı mütevazı yuvasında mutluydu. Ortak ayinlere kayıtsız kalıp da hiç kimseyi rahatsız etmezdi. Yersiz heveslerle kimseyi rahatsız etmezdi. Ama Tanrı'nın evi onun ikinci evi gibiydi – ve şimdi o, artık evine geri döndü.

Fakat mezarda yoktur hiçbir hatırlama – bu nedenle geride kalmıştır, hayattayken en sevdiği iki kişide kalmıştır: onu onlar hatırlayacaktır. Ve şimdi, ölenin en yakını olduğu için mezarın başına ilk gelen o olduysa ve sadece bir an süren konuşmasından sonra meza-

rm başında en son o kaldıysa, çünkü en yakını oysa ve hatıralarıyla birlikte oradan ayrılıp evde yas tutan dul annesine gittiyse – işte evin kapısının üzerindeki isim bir hatıra olacaktır o zaman. Ara sıra bir müşteri çıkıp gelecek, laf arasında veya merakla o kişi nerede diye soracaktır. Onun öldüğünü duyunca müşteri, 'Ya, öldü demek' diyecektir. Müşterilerin hepsi de bu konuşmayı yaptıktan sonra, bu semtte akıp giden yaşamın elinde onun hatırasını muhafaza etmeye yarayacak araç da kalmayacaktır. Oysa yaşlı dulun, onun hatırasını canlı tutabilmesi için herhangi bir hatırlatıcıya ihtiyacı olmayacaktır. Çalışkan oğlu da işinin onu hatırlamaya engel olmadığını öğrenecektir. Hiç kimse onun hatırını artık sormadığında, kapının üzerindeki isim – burası görünürde artık bir matem evi olmadığında, evdeki keder yavaş yavaş azaldığında ve her gün karşılaşılan kaybedilmişlik o hatırlanarak teselli edildiğinde – işte o zaman kapının üzerindeki isim, anne ve oğula yeni bir işlerinin daha olduğunu hatırlatacaktır: öleni hatırlamak.

Söylevim burada bitiyor. Tek bir şey kalıyor geriye – üç kürek toprakla ölüyü, topraktan gelen diğer her şey gibi, toprağa geri vermek – işte o zaman her şey bitiyor.

Eğer ölümün var olduğu kesinse, ki öyledir; eğer ölümün hükmüyle her şey bitiyorsa; eğer bu konuda herhangi bir açıklamada bulunma işine ölümün kendisinin asla karışmadığı doğruysa – o zaman iş, kendimizi anlamaktan geçiyor demektir. Bu konuda gönülden [*earnest*] bir anlayış, ölüm gece ise yaşam gündüzdür diyecektir. Eğer geceleyin hiçbir iş yapılamıyorsa, o zaman işimizi gündüzleyin yapacağız. Gönülden oluşun kısa ve fakat harekete geçirici çığlığı, tıpkı ölümün kısacık çığlığı gibi, bize şöyle sesleniyor: gün bugündür.

Gönülden bir anlayışla ölüm, yaşama başka hiçbir şeyin katamadığı kadar güç katar. İnsanın, hiçbir şeyde olmadığı kadar dikkat kesilmesini sağlar. Ölüm, zevk-ü sefa düşkünü insana şöyle söyletir: Yiyelim ve içelim, çünkü yarın öleceğiz – ve fakat bu zevk-ü sefa, yaşamı korkakça arzulamaktan başka bir şey değildir, yaşamı sadece yemek ve içmek için yaşamak olarak gören süfli bir yaklaşımdır, oysa yeme ve içmeyi yaşamak için yapmalıdır insan. Onlardan biraz daha derin bir kişi için ölüm fikri zayıflığa neden olabilmekte ve

onun haletiruhiyesini etkileyerek gevşekliğe yol açabilmektedir. Oysa gönülden bir kişi için ölüm düşüncesi, yaşamı için en uygun itkiyi sağlar ve bu itkiyi yönlendireceği doğru hedefi sunar. Ölümle ilgili düşünme, düşünceyi gönül derecesinde çekip gergin durmasını sağlar ve yaşayanları harekete geçirir; öyle ki, bunu başka hiçbir düşünce sağlayamaz, bir yayı gerip oka itki sağlayamaz. Ardından gönülden tutum, şu anı tam da bugün kıskıvrak yakalar, hiçbir vazifeyi önemsiz addederek atlamaz, hiçbir süreyi çok kısa diye reddetmez, olanca ihtişamıyla faaliyet gösterir ve bunun aslında Tanrı'ya layık olma gayretinden ibaret olduğu söylendiğinde de kendince gülümser. Aciz olduğunu bilir, münferit bir insanın hiçbir şey demek olduğunu ve bir kimsenin elindeki var gücüyle çalışmasının aslında sadece Tanrı'nın kerameti karşısında şaşkınlığa düşmekten ibaret olduğunu idrak etmeye hazırdır.

O zaman, bırakalım ölüm, kudretini muhafaza etsin – 'her şey bitti'. Fakat vakit henüz gündüzken yaşamın da çalışma hakkını teslim edelim ve gönülden bir kimsenin bu çalışmaları esnasında ölüm düşüncesini bir muavin olarak kullanmasına izin verelim. Oynak bir kimse, yaşam ile ölüm arasında sürekli olarak cereyan eden sınır mücadelesine şahitlik eder sadece. Yaşamı, durumundan şüphe etmekten ibarettir. Yaşamının hitamı [sonlanışı] ona göre bir vehimdir sadece. Oysa gönülden bir kimse, söz konusu itirazcılarla dost olmuş ve ölüm hakkında gönülden bir düşünce geliştirerek ölümü en sadık müttefiki haline getirmiştir. Ölümde herkes eşitlenir, çünkü artık her şey bitmiştir. Ama yine, ey beni dinleyenler, çığlığı göklere kadar yükselen bir fark vardır ölümler arasında: ölümle biten yaşamların kendi içindeki farklar. Demek ki, ölümün dehşetine rağmen her şey bitmiş değil – aksine, ölümle ilgili gönülden bir düşünceyle desteklenen gönülden bir kimse, 'Her şey bitmiş değil', diyecektir. Ve fakat eğer bu parlak görünüm akıl çelici hale gelirse, bu konuya yine tefekkür etmekliğin zayıf gelen ışığı altında sadece bir bakış atmakla yetiniliyorsa, zaman kıt bir şey haline gelmiyorsa, zamana sahip olmaklık emniyet altına alınmaya çalışılıyorsa – o zaman böyle bir kimse yine gönülden bir tutum içinde bulunmuyor demektir. Eğer ölüm, 'Belki de gün bugündür', derse, gönülden tutum, 'Olsun varsın, ister bugün, ister başka bir gün' der. Ben ise derim ki, 'Tam da bugün'.

Gönülden olan kimse kendine bakar. Gençse eğer, ölüm düşüncesi ona öğretecektir ki, ölüm bugün kendisine gelirse bu genç insan ölüme yem olacaktır. Ama gönülden kimse böyle düşünürken, ölüme yem olan bir genç hakkındaki o alelade konuşmalarla vakit öldürmez. Gönülden olan kimse kendine bakar. Böylece, ölüm bugün geldiğinde ona yem olacak olan kimsenin doğasını bilir. Kendi yapıp ettiği işlere bakar ve ölüm bugün geldiğinde hangi işlerin kesintiye uğrayacağını bilir. Böylelike oyun biter; muamma artık çözülmüştür. Ölüm hakkındaki alelade görüş, düşünceyi sadece şaşkına çevirir – zaten genel bir tecrübe peşinde koşmaya gayret ettiğimizde hep böyle olmaz mı? Ölümün kesinliği, gönülden olmaklığın ta kendisidir. Onun kesin olmayışlığıysa, gönülden olmaklığın talim ve terbiyesidir. Gönülden olan kimse, kesin olmayışlık içinden çıkagelerek kesinlik aracılığıyla gönülden olmaklığa varan kimsedir.

Bir kimse gönülden olmaklığı nasıl öğrenir? Bunun için gönülden olan bir kimsenin ona bu konuları dikte edip onun bunları ezberlemesi mi sağlanmalıdır? Hiç de değil. Eğer kendin bunu gönülden bir kimseden öğrenmemişsen henüz, o zaman bunun nasıl bir şey olduğunu şöyle tahayyül et: Bak; öğrenen kimse, bir nesne üzerine bütün ruhuyla dikkat kesilir (dikkat olmazsa öğrenme de olmaz çünkü). Böylece ölümün kesinliği, bir dikkat nesnesi haline gelir. Bunun üzerine, dikkat kesilmiş olan kimse, gönülden olmanın öğretmenine [ölüme] yönelir. Böylece ölümün sahiden de bir canavar olmadığı görülür – sadece hayal gücümüzde o öyle bir şey olarak görünüyordu. Ardından öğrenci şunu veya bunu ister. Şunu şu veya bu varsayımlar altında yapmak ister – 'Ve bu, başarıyı garanti eder, değil mi?' diye sorar. Fakat gönülden olan kimse, bu soruya hiç cevap vermez. En sonunda cevap verir, cevabında herhangi bir alay yoktur, gönülden olmaklığın soğukkanlılığı vardır sadece: 'Evet, bu mümkün!' Öğrenci, sabırsızlanmaya başlamıştır bile. Yeni bir plan önerir, varsayımları değiştirir ve sözlerini daha da ısrarcı biçimde tamamlar. Fakat gönülden olan kimse sessizliğini korumaya devam eder, ona sakince bakar ve nihayet der ki: 'Evet, bu mümkün!' Artık öğrenci iyice hırslanır. Yalvarmaya başlar ve aklı yetiyorsa kurnazca sorular sormaya başlar. Hatta gönülden olan kimseyi hor görmeye bile başlar. Kafası iyice karışmıştır. Çevresindeki her şey tam bir karmaşa içindeymiş gibi görünmeye başlar. Gönülden olan kimse, bu

türden silahlarla bu şartlar altında hücuma uğradığında bile buna dayanmalı ve sakin bakışını asla değiştirmemeli, sessizliğini korumalıdır. Zira gönülden olan kimse ona öylece bakmalı ve sonunda şunu demelidir: 'Evet, bu mümkün!'

Ölümle ilgili durum budur. Onun kesinliği değişmezlikle, kesin olmayışlığı ise şu kısacık cümleyle ifade edilir: Bu mümkün. Ölümün kesinliğini, ilgili kişi için bir koşullu kesinlik haline dönüştüren her koşul; düşüncelerini toparlamaya çalışan bir kimse için ölümün kesinliğini bir koşullu kesinlik haline dönüştüren her anlaşma; edimde bulunan bir kimse için ölümün kesinliğini gün ve saat cinsinden koşullandırmaya çalışan her düzenleme; kısaca her türlü koşul, anlaşma ve düzenleme söz konusu kısacık ifade karşısında teslim olmaktadır. Bu kısacık ifade; her türlü hırsı, kurnazlığı ve meydan okumayı bomboş hale getirir. Ta ki öğrenci, izlediği yolun ne kadar yanlış olduğunu görene kadar. Zaten gönülden olmaklık tam da burada yatar. Kesinlik ve kesin olmamaklığın öğrenciye yardım etmeye çalıştığı şey tam da budur aslında. Kesin olmayışlığın imkan sağladığı tikelin ve gündelik olanın kullanım yoluyla kabul edilip desteklenmesi yerine kesinlik eğer, ne olduğuna dair soruya imkan tanısaydı (yaşam hakkında genel bir başlık gibi mesela), o zaman gönülden olmaklığı öğrenmiş olmazdık. Burada kesin olmayışlık bize yardım elini uzatır ve söz konusu öğretmenimiz gibi bakışını hep öğrenilecek şeye odaklayarak öğrencisine şöyle der: 'Dikkatini kesinlik üzerine ver' İşte o zaman gönülden olmaklık varlığa kavuşur. Ölümün kesin olmayışlığının ölümün kesinliğine işaret etmede kullandığı usulü hiçbir öğretmen öğrencisine dikkat yöneltme konusunda öğretemez. Öte yandan ölümün kesin olmayışlığına ilişkin düşüncenin ölümün kesinliği düşüncesini tatbik ederken kullandığı usulü de hiçbir öğretmen öğrencisinin düşüncelerini belirli bir öğrenme nesnesi üzerine odaklanmasını sağlamak için öğretemez.

Burada konuşmakta olan kişi gençtir, henüz öğrencilik çağındadır. Ama yine de öğrenilecek konunun ne kadar zor olduğunu ve ne kadar sıkı bir çalışma gerektirdiğini kavrayabilmektedir. Ah, ne güzel olurdu, gün gelir de bunda başarılı olup öğretmeninin dostluğunu kazanma şerefine nail olabilseydi! Burada konuşmakta olan kişi, tabii ki sizlerin öğretmeni değildir, ey benim dinleyicilerim. O, sade-

ce sizin görgü tanığı olmanızı istiyor – tıpkı kendisinin olduğu gibi: ölüm düşüncesinden bir kimsenin ne öğrenmeye çalıştığının tanıklığını. Ölüm, her bir kimseye doğumundan itibaren bir ömür boyu kendisine eşlik etmek üzere tayin edilen o 'gönülden olmaklığın öğretmeni'dir. Ölümün kesin olmayışlığı karşısında o, talep edildiği anda öğretmenliğe başlamaya hazırdır. Ölüm, bir kimse onu çağırıyor diye gelmez (zira zayıf birinin güçlü birini yanına çağırması sadece bir şaka olurdu). Fakat birisi kesin olmayışlığm kapısını araladığı anda, öğretmen onu orada hazır bekleyecektir. O öğretmen ki, zamanı gelince öğrencisini yoklayarak onu sınayacaktır: öğrettiklerini kullanmak isteyip istemediğini sınayacaktır. Ölümün bu sınayışı – ya da aynı şeyi dile getiren ve daha yaygın biçimde kullanılan bir yabancı ifadeyle – yaşamın bu nihai imtihanı [*Examen*], her birimiz için aynı zorlukta olacaktır. Bu sınav, diğer sınavlar gibi değildir – yani bazı şanslı yeteneklilerin sınavı kolayca geçtikleri ama yeteneksizlerin epey zorlandıkları öteki sınavlara benzemez. Hayır; ölüm, kişinin yeteneklerine göre düzenler bu sınavı – hem de kusursuz bir hassaslıkla. Ve böylece sınav, eşit derecede zor hale gelir, çünkü o, gönülden olmaklığın sınavıdır.

ARTHUR SCHOPENHAUER:
*İRADE VE TASARIM OLARAK DÜNYA**

"Ölüm ve Onun Bizatihi Varlığımızın Yok Edilemezliğiyle Olan İlişkisi Üzerine

Ölüm, felsefenin yegane sahih ilham perisi veya yaratıcılığın efendisidir. Bu yüzden zaten Sokrates onu *thanatou melete* ["ölüme hazırlık"] olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla, kitaplarımız arasında en sonuncu, en ciddi ve önemli olan bu kitapta onun hakkında özel bir inceleme yapmak oldukça yerinde olacaktır.

Hayvanlar, ölüm hakkında sahih bilgi sahibi olmaksızın yaşarlar. Bu nedenle her bir hayvan, cinsinin yok olmazlığının bütününü kendi tikelinde yaşar, çünkü kendini sonsuzca yaşayacakmış gibi bilir. İnsanda akıl olduğu için o, zorunlu olarak ölümün korkutucu kesinliğinin bilgisine sahiptir. Fakat doğanın her yerinde her kötülüğün bir çaresi var olduğu ya da en azından onu ikame edecek başka bir şey bulunduğu için, ölümün bilgisine yol açan aynı düşünüm, ölümle ilgili teselliler yaratan birtakım *metafiziksel* görüşlere de neden olmuştur. Oysa böyle bir şey, hayvanlar için ne gerekli olmuştur ne de mümkün olabilmektedir. İşte bütün dinler ve felsefi sistemler çoğunlukla bu amaca yönelik olup, ölümün kesinliğine karşı düşünümsel aklın kendi kendine geliştirdiği bir tür panzehirdir öncelikle. Fakat bunların söz konusu hedefe eriştirme derecesi birbirlerinden oldukça farklıdır. Zira *belirli bir* din veya felsefe başka bir din veya felsefeyle kıyaslandığında, insanın ölümün yüzüne vakur biçimde bakabilmesini daha az veya çok sağlayabildiği görülmektedir. Örneğin Brahmanizm ve Budizm'de, insanın, her türlü oluş ve yok oluştan özü itibarıyla ari olan Brahma'nın, yani asli varlığın ta kendisi olduğu öğretilmektedir. Öte yandan başka öğretilerde insanın, bir hiçlikten varlığa taşındığı ve başka bir kudretten emanet aldığı varlığının kendi doğumuyla başladığı öğretilmektedir. Bu tür

*) *Arthur Schopenhauers Werke in fünf Bänden*, c. 2: *Die Welt als Wille und Vorstellung II*, Haffmans Verlag, Zürich: 1988, s. 536-591 [çeviri bana aittir – khö].

öğretilere kıyasla önceki öğreti, insanın ölümün yüzüne bakabilmesi konusunda çok daha iyi iş görebildiği açıktır. Dolayısıyla örneğin Hindistan'da ölüm karşısında bir güven ve hor görme duygusunun bulunduğu, böyle bir şeyden ise Avrupa'da hiç haberdar olunmadığı görülmektedir. Gerçekten de bu son derece önemli konuda insanı, erken yaştan itibaren oldukça zayıf ve tutarsız kavramlara mecbur etmek, dolayısıyla onu çok daha doğru ve sağlam kavramlara kapatmak düşündürücü bir durumdur. Örneğin insanlara, kısa bir süre önce hiçlikten varlığa taşındıklarını, yani daha önce sonsuz bir müddet hiçlik içinde bulunduklarını, buna rağmen istikbal söz konusu olduğunda hiçbir zaman yok olmayacaklarını öğretmek, onlara tümüyle bir başkasının eseri oldukları halde sonsuz bir gelecek içinde bütün yapıp ettiklerinden sorumlu olacaklarını öğretmeye benzer. Zamanla zihinler olgunlaşıp, düşünüm artınca, bu tür öğretilerin ne kadar tutarsız olduğu anlaşılmaya başlar. Bu durumda, onun yerine koyacağı daha iyi bir şeyler bulamaz elinde, hatta meseleyi anlayabilecek bir durumda bile olamaz ve bu yüzden de ölümün kesinliğini ikame etmek üzere doğanın ona sunduğu teselli imkanını da kaybedivermiş olur. Bu türden gelişmeler yüzünden bugün (yani 1844'te) İngiltere'de birtakım kafası karışık fabrika işçileri arasında sosyalistleri, Almanya'da da kafası karışık üniversite öğrencileri arasında Genç Hegelciler'i bulmaktayız. Onlar artık mutlak bir fizik düşünce içine düşmüşler ve şu sonuca varmışlardır: *edite, bibite, post mortem nulla voluptas* ["yiyin için, ölümden sonra hiçbir zevk kalmayacak çünkü"]. Bu ise tam anlamıyla hayvan düzeyine inmiş olmak demektir.

Ölüm hakkında şimdiye kadar öğretilmiş her şeyden sonra şunu inkar edemeyecek durumdayız artık: ölümün mutlak yok oluş olduğunu savunan görüşle, tenimiz ve canımızla adeta ölümsüz olduğumuzu savunan varsayım arasında insanların, en azından Avrupa'da, gidip geldiklerini, hatta bireylerin bile bazen öyle, bazen böyle düşündüklerini söyleyebiliriz. Fakat her iki yaklaşım da yanlıştır aslında. Ve fakat bizim görevimiz, doğru olan orta yolu bulmak da değildir. Çünkü yapmamız gereken daha yüksek bir mertebeye çıkmaktır, böylece söz konusu yanlış görüşler kendiliğinden batıl hale gelecektir.

Bu mesele hakkındaki irdelemelerime, önce tamamen empirik bir bakış açısından hareketle başlayacağım. – Sahip olduğu doğal bilin-

ce uygun olarak insan, başka her şeye kıyasla en çok kendi ölümünden korkar. Bununla da kalmaz, yakınlarının ölümüne şiddetle ağlar. Öyle anlaşılıyor ki, bunu bencilce bir duyguyla, o kişiyi kaybetmenin verdiği acı yüzünden yapmaz. Yakınlarının ölümüne, onların başına gelen bu büyük felaket karşısındaki merhamet duygusu yüzünden ağlar. Bu gibi durumlarda ağlamayan veya üzülmeyenleri de taş kalplilik ve sevgisizlikle suçlaması da bu yüzdendir. Yine aynı şekilde, en ileri derecede beslenen intikam duygusunda, karşınızdakinin ölümünü isteriz, çünkü ölüm, başa gelebilecek en büyük kötülük olarak düşünülür. – Fikir ve görüşler yer ve zamana göre değişebilir: Fakat doğanın sesi her zaman ve her yerde aynıdır, bu yüzden de her şeyden önce o sese kulak vermelidir. Doğanın sesi, incelediğimiz bu örnekte, ölümün büyük bir kötülük olduğunu söylüyor gibidir. Doğanın dilinde *ölüm*, mahvolmak demektir. Ölümün ciddi bir şey olduğunu, herkesin bildiği gibi hayatla oyun oynanamayacağı gerçeğinden anlıyoruz. Demek ki bu ikisinin dışında başka bir kıymetimiz yokmuş elimizde.

Sahiden de ölüm korkusu, her türlü bilgiden bağımsızdır: çünkü hayvanlarda da vardır o, halbuki hayvanlar ölüm korkusunun bilgisine sahip değildirler. Her dünyaya gelen, ölüm korkusunu bu dünyaya beraberinde getirir. Ama aslında söz konusu *a priori* ölüm korkusu, yaşama iradesinin öbür yüzüdür. Hepimiz yaşama iradesine sahibizdir. İşte bu yüzden her hayvanda, kendi bekasına ihtimam göstermenin yanı sıra kendi mahvından korkma duygusu da doğuştan bulunmaktadır. Sadece acıdan kaçınma değil, asıl bu nedenledir ki hayvan korkulu bir dikkatle kendini ve daha da çok yavrularını herhangi bir tehdit karşısında cesurca korumaya çalışmaktadır. Hayvan niçin kaçmakta, titremekte ve saklanmaya çalışmaktadır? Çünkü o, tepeden tırnağa yaşama iradesidir. Öyle olduğu için de ölüme düşkündür ve ondan zaman çalmaya çalışmaktadır. İşte, doğası itibarıyla insan da aynen böyledir. En büyük kötülük, her yerden başına gelebilecek en büyük acı tehdit ölümdür onun için, en büyük korkuysa ölüm korkusu. Başkasının ölümcül bir tehlike içinde olması kadar bizi heyecanlandıran başka bir şey yok gibidir: hiçbir şey, bir idam kadar dehşetengiz olamaz mesela. Bütün bu örneklerde karşımıza çıkan bu yaşama sınırsız bağlılığın bilgi ve düşünümden doğmuş olmasına imkan yoktur: çünkü bu konu üzerinde dü-

şündüğümüzde bize saçma gelecektir, zira yaşamın nesnel değerine baktığımızda durum pek de iç açıcı değildir ve yaşamayı varolmamaya tercih edip etmemek en azından kuşku götürür bir sorudur. Hatta sözü tecrübe ve düşünüme bırakacak olsak, muhtemeldir ki varolmamak kazanan taraf olacaktır. Mezarların kapısını çalsak ve ölülere yeniden dirilmek isteyip istemediklerini soracak olsak, hepsi de hayır dercesine başlarını sallarlardı. Benzer bir şeyi Platon'un Savunma'sında Sokrates dile getirmektedir. Öyle ki, başka zamanlar son derece neşeli ve sevecen olan Voltaire bile, bu durum karşısında şunları söylemekten kendini alamamaktadır: *on aime la vie; mails le néant ne laisse pas d'avoir du bon* ["yaşamı seviyoruz ve fakat hiçliğin de kendine has bir güzelliği vardır"]. Ve devamında: *je ne sais pas ce que c'est que la vie éternelle, mais celle-ci est une mauvaise plaisanterie* ["ebedi yaşamın ne olduğunu bilmiyorum ve fakat bu hayatımız kötü bir şakadan ibaret"]. Üstelik bu yaşam, bir süre sonra mutlaka sona erecektir. Bu yüzden, gelecekte varolmayacağımız o sonsuz zamanla kıyaslandığında ömrümüzün geriye kalan şu birkaç yılı tümüyle önemsiz kalacaktır. Dolayısıyla düşünüme konu olduğunda, geriye kalan bu kısa süre için endişe eden, kendimizin veya başkasının hayatı tehlikeye girdiğinde içimiz titreyen ya da asıl vurgusu ölüm korkusu üzerine olan trajediler yazan bizler aslında gülünç bir duruma düşmüş olacağız. Yaşama bu kadar kuvvetle bağlı olmamız aslında akılsızca ve kör bir şeydir: Bunu ancak, bütün varlığımızın bizatihi yaşama iradesi olmasından hareketle açıklamak mümkündür. Bu yüzden de varlığımız için yaşam en büyük iyi olarak kabul edilmek durumundadır, istediği kadar acı, kısa ve belirsiz olsun. Ve ayrıca söz konusu iradenin bizatihi aslı, bilgiye dayanmayan ve kör olduğu da açıktır. Yaşama bu bağlılığın menşei olmaktan oldukça uzak olan bilgi ise, ona ters bile gidebilmektedir, çünkü yaşamın değersizliğini açığa çıkaran ve böylelikle ölüm korkusuyla mücadele eden odur. – Galip geldiğinde ve insan böylelikle ölüme doğru cesurca ve huzur içinde yürüdüğünde bu, büyük ve yüce bir davranış olarak onurlandırılır: Böylece bizler, kör bir yaşama iradesine karşı bilginin zaferini kutlamış oluruz, halbuki yaşama iradesi, bizzat kendi varlığımızın çekirdeğini oluşturuyordu. Aynı şekilde, söz konusu mücadele esnasında bilgisi yenik düşeni, yaşama koşulsuzca sarılmaya devam edeni, yaklaşmakta olan ölüme elindeki her şeyle

direneni ve ölümü keder içinde kabul edeni hakir görürüz.* Ama yine de onda, hem kendimizin hem de doğanın asli varlığı kendini dile getiriyordur aslında. Yeri geldiği için şu soruyu da kısaca sormak gerekir: Madem yaşam, lütufkar Tanrıların takdir ve şükrana şayan bir hediyesi ise, o zaman niçin bütün dinlerin mensupları yaşamı sınırsızca sevme ve onu mümkün olduğunca uzun bir süre devam ettirebilme arzusunu aşağılık, küçümsenecek ve değersiz bir gayret olarak görmektedirler? Peki, nasıl oluyor da yaşamı hor görmek büyük ve yüce bir davranış olarak görülüyor? – Buraya kadarki irdelemelerimizden şu hususları tespit etme imkanı doğmaktadır: 1) İnsanın en iç varlığı/özü, yaşama iradesidir. 2) Yaşama iradesi, bizatihi bilgi dışı ve kördür. 3) Buna ilişkin bilgi, ona aslen yabancı ve eklenmiş bir ilkedir. 4) Bilgi, onunla aslında mücadele halindedir ve bilginin iradeye galip gelmesinde kendi yargımız etkin olmaktadır.

Eğer bizler için ölümü bu kadar dehşetli kılan şey, artık *varolmama* düşüncesi ise; o zaman henüz varlığa kavuşmamış olduğumuz geçmiş zaman hakkında düşündüğümüzde de aynı dehşet duygusuna kapılmamız gerekirdi. Çünkü reddedilemeyecek kadar kesindir ki, ölümden sonraki varolmama ile doğumdan önceki varolmama birbirinden farklı olamaz, bu yüzden de ölümden sonraki varolmama hali öbürüne kıyasla daha hayıflanılacak bir durum değildir. Zira biz *henüz varolmamışken* neredeyse koskoca bir sonsuzluk akıp geçmiştir, ama yine de bu durum bizi kederlendirmez. Oysa gelgeç varlığımızın anlık bulunuşundan sonra *yeniden varolmayacağımız* ikinci bir sonsuzluğun başlayacağı düşüncesini ağır ve hatta dayanılmaz buluruz. Yoksa söz konusu varolma iştahımız, onu şimdi tattığımız ve çok sevdiğimiz için mi ortaya çıkmıştır? Yukarıda kısaca ele almış olduğumuz gibi: eminim ki öyle değildir. Aksine, hayat tecrübemiz yüzünden bizler, eski varolmayışlığımızda kalan o kayıp cennetin ilelebet hasretiyle yanıp tutuşuyor olmalıydık. Ruhun ölmezliğini savunduğumuzda bile 'daha iyi bir dünya' umudunu onun peşine takıveririz – bu da, mevcut dünyanın pek de bir işe yaramadığının işareti olsa gerektir. – Bütün bunlar sanki önemli değilmiş gibi,

*) *In gladiatoriis pugnis timidos et supplices, et, ut vivere liceat, obsecrantes etiam odisse solemus; fortes et animosos, et se acriter ipsos morti offerentes servare cupimus.* Cicero, Pro Milone, c. 34. ["Gladyatör oyunlarında hayatları için yalvarıp dilenenleri genellikle hakir görür ve onlardan tiksiniriz. Öte yandan cesurların, gözüpeklerin ve kendi hür iradeleriyle coşkunca ölüme atılanların hayatlarını bağışlarız."]

ölümden sonraki durumumuz doğumdan önceki durumumuza kıyasla yazılı ve sözlü ortamlarda eminim ki on binlerce kez daha fazla irdelenmiştir. Oysa teorik açıdan bakıldığında, bu soru diğeri kadar bize yakın ve haklı bir meseleye dairdir. Ve birine cevap bulan diğerini de açıklığa kavuşturmuş olurdu. Dünyayı kavramış ve büyük ve şahane fikirler ortaya çıkarabilmiş olan insan tininin, bedenimizle birlikte mezara gideceğini düşünmenin ne kadar yanlış olacağına dair pek çok ve güzel beyanatlar serdedilmiştir. Ama aynı tinin, neredeyse bir sonsuz zaman geçtikten sonra ancak bu nitelikleri haiz olarak varlığa kavuştuğu ve dünyanın yine o kadar bir süre o olmadan kendi işlerini yürütmüş olduğu meselesi hakkında hiç kimseden ses seda çıkmaz. Yine de, irade tarafından bozulmamış bilgimiz yerinde durmaz ve doğal olarak şu soruyu sorar: Ben doğmadan önce neredeyse sonsuz bir zaman akıp gitti; bütün bu zaman zarfında ben ne idim? – Belki metafiziksel açıdan şöyle bir cevap verilebilir buna: 'Ben hep ben idim, yani bütün bu zaman zarfında ben diyenler hep bendi.' Fakat halen tümüyle empirik olan bakış açımızdan dolayı bu yolu tercih etmeyeceğiz ve doğumdan önce hiç varolmadığımızı kabul edeceğiz. Bu durumda, ölümümden sonra varolmayacağım o sonsuz zaman konusunda doğumumdan önce geçen öteki sonsuz zamanla kendimi teselli edebilirim, çünkü zaten varolmamaya alışığım ve o gerçekten de son derece rahat bir durum idi. Zira benim ölümümden sonraki sonsuzluk, varoluşumdan önceki sonsuzlukla kıyaslandığında neden daha korkunç olsun ki? İkisi arasındaki fark gelgeç bir yaşam rüyasının bu ikisinin arasına girivermiş olması değil mi sadece? [...]

Bilgiyi söz konusu eden bakış açısından hareket ettiğimizde ölümden korkmanın gerçekten de sebepsiz bir korku olduğu ortaya çıkmış olur: fakat bilmek, bilinç sahibi olmak demek, bu yüzden de ölüm, bilinç için bir kötülük olamaz. Zaten ölümden korkan, benliğimizin söz konusu *bilen* kısmı da değildir aslında. Bütün canlıların dolu dolu tecrübe ettiği *fuga mortis* [ölümden kaçış], sadece ve sadece o söz konusu kör *iradeden* neşet etmektedir. Daha yukarıda da belirtildiği gibi, söz konusu irade, yaşama iradesi olduğundan, yani bütün özü yaşama ve varolma iştahı üzerine bina edilmiş olduğundan, bilgi onun için asli değil canlı olan bireylerin kendilerini nesnelleştirmelerinin bir sonucu olmaktadır. Böylesi bir nesnelleştirme-

nin sonucu olarak bu irade, ölümü, kendini özdeşleştirdiği ve onunla sınırladığı görünümünün sonu olduğunu gördüğünde, varlığının tamamı bu duruma karşı direniş göstermeye başlar. [...]

Buna benzer şekilde, ölümü bizim için bu kadar korkunç kılan şey, sadece yaşamın sonlanması değildir (çünkü kaybından o kadar da pişmanlık duyulacak bir şey değildir yaşam). Ölümü korkunç kılan, organizmanın mahvıdır bir bakıma: çünkü insan, kendini beden olarak tasavvur eden bilincin kendisidir. Bizler, söz konusu mahvı, hastalıkların ya da yaşlılığın fenalıkları üzerinden hissederiz. Oysa *özne* için bizatihi ölüm, beyin faaliyetlerinin durması yüzünden bilincin yitip gittiği andan ibarettir. Bundan sonra organizmanın diğer kısımlarının da faaliyetlerini aşama aşama durdurması aslında ölümden sonra cereyan eden bir durumdur. Öznel bakış açısından hareketle ölüm, sadece bilinçle alakalı bir şeydir yani. [...]

Halen salt empirik bakış açısı içerisinde hareket etmeye devam ediyoruz. Başka bir gözlem de kendiliğinden konu edilmekte ve ayrıntılı bir irdelemeyi hakketmektedir ki böylece onu ait olduğu sınırların içine geri gönderebilirim. Şöyle ki: Bir cesete baktığımızda duyumsamanın, tepki vermenin, kan dolaşımının, metabolizmanın ve sairenin durmuş olduğunu görürüz. Şimdiye kadar bütün bu özellikleri faal halde tutan ve fakat benim için hep bir meçhul olan şeyin bedeni artık faal halde tutmadığını ve dolayısıyla ondan artık çıkıp gitmiş olduğunu kesin bir tavırla çıkarsarız. – Bu tespite ilave olarak şunu da demek isteyebilirim: Benim sadece bilinç veya zeka olarak bildiğim, aslında bu çıkıp gitmiş olan şeyden başkası olamaz, yani ruh. İşte böyle bir çıkarsamada bulunduğumda sadece haksız bir işlem yapmakla kalmam, açıkça yanlış bir çıkarsama da yapmış olurum. Çünkü bilinç, bir sebep değil, hep organik yaşamın ürünü ve sonucu olarak kendini göstermektedir. Yaşa bağlı olarak, sağlıkta ve hastalıkta, uykuda, baygın halde, uykudan uyanmada ve sairede bilinç, organik yaşamın sonucu olarak yükselmekte veya alçalmaktadır. Yani bilinç, hep organik yaşamın sonucudur, hiçbir zaman onun sebebi değildir. Bilinç, kendini oluşan ve yok olan ve sonra yine oluşan bir şey olarak göstermektedir, yeter ki, bunun için gerekli olan şartlar temin edilmiş olsun. Bunun dışında ise hiçbir şey yapamamaktadır. [...]

Şu ana kadarki irdelemelerimiz, bundan sonrakilere rehber olmaya devam edecektir. Bu irdelemelerde, bütün canlı varlıkların içini

sarmış olan belirgin ölüm korkusundan hareket etmiştik. Şimdi ise bakış açımızı değiştirip, tikel canlıyı değil de *bir bütün olarak* doğanın ölümle olan ilişkisinin ne olduğuna bakalım. Bu sırada, empirik zemin üzerinde durmaya devam edeceğiz.

Oynanabilecek kumarların en vahimi, ölüm ve yaşam üzerine oynananıdır herhalde. Ölüm ve yaşama dair her türlü kararları büyük bir gerginlik, katılım ve korku içinde takip ediyoruz. Çünkü bizim gözümüzde bu kumar, ya hep ya hiç üzerinedir. – Ama öte yandan *doğa* söz konusu olduğunda, ki o hiçbir zaman yalan söylemez, hep doğrucu ve açıktır, bu konu hakkında bambaşka bir konuşma ortaya çıkar. Söz gelimi Bhagavad Gita'da Krişna burada verilebilecek bir örnektir. Doğanın bu konuda söylediği şey şudur: Bireyin ölümü ve yaşamı hiç de vahim değildir. Bunu ifade edişi de şöyledir: Doğa, her türlü hayvanın ve insanın yaşamını en alelade tesadüflere kurban verebilmekte ve bu sırada onlara yardımcı olmaya bile tenezzül etmemektedir. – Yolunuz üzerinde duran böceğe bir bakınız: Farkında olmadan atacağınız küçücük bir adımınız onun ölmesine veya yaşamaya devam etmesine neden olacaktır. [...] Eğer her şeyin anası olan doğa, çocuklarını böylesine evhamsızca binlerce tehdidin içine atıyor ve onlara yardım elini uzatmıyorsa, bunun nedeni, çocuklarının ölmesi durumunda onların kendi kucağına geri gelip emniyete alınacaklarından emin olmasıdır. Yani canlıların düşüşü aslında bir şakadan ibarettir. Doğa bu konuda insan ile hayvan arasında bir fark da gözetmez. Onun bu konudaki hükmü insan için de aynen geçerlidir: Bireyin ölmesi veya yaşaması doğa için fark etmez. Dolayısıyla biz de benzer bir kayıtsızlıkla bu konuya yaklaşmalıyız; çünkü bizler de doğayız. [...]

Hiç mükemmel olmayanın, en altta olanın, organik olmayanın hep ama hep devam ediyor olması; buna karşın neredeyse sonsuz derecede karmaşık ve anlaşılmaz sanatsal organize oluşları içerisindeki en mükemmel olanların, canlıların yani, hep en baştan yeniden oluşuma tabi olmaları ve bir süre sonra mutlak hiçliğe dönüşmeleri ve yeniden en başa dönüp hiçlikten varlığı çıkartıp özdeşlerine yol açmaları... Bu o kadar saçma bir durumdur ki, eşyanın hakiki nizamının böyle bir şey olmasına imkan yoktur. Bu, olsa olsa bir kılıftır, eşyanın hakiki nizamını kendi içinde saklayan bir kılıf. Daha doğrusu: Zihnimizin konstitüsyonu yüzünden ortaya çıkmış bir fenomen-

dir. Çünkü söz konusu tikel canlıların varlığı ve yokluğu, ki ölüm ve yaşam bu karşıtlığın bir ilişkisidir, olsa olsa izafi bir şey olabilir: Doğanın dilinde bu durum bize bir mutlak şeymiş gibi söylenmiş olsa da bunun, eşyanın konstitüsyonunun ve dünya nizamının hakiki ve nihai ifadesi olması mümkün değildir. Bu, en fazla bir *patois du pays*'tir [halk değimidir], yani sadece izafi bir doğrudur, bir sözgelimi bir şeydir, bir mesel olarak anlaşılması gereken bir şeydir. Sahih olarak söylemek gerekirse: Bu, zihnimiz yüzünden bize öyle görünen bir şeydir. [...]

Doğanın sahici sembolü her yerde ve her zaman dairedir, çünkü o, tekerrürün şemasıdır. Gerçekten de bu, doğanın en genel formudur: gök cisimlerinin hareketinden organik varlıkların ölümü ve oluşumuna kadar her şey buna tabidir. Ancak böylelikle zamanın durmak bilmeyen akışı içerisinde baki kalan bir canlı varoluş, yani doğanın kendisi içeriksel olarak mümkün olabilmektedir. [...]

İşte bu, doğanın o büyük ölümsüzlük öğretisidir. Bize bununla öğretmeye çalıştığı şey, uyku ile ölüm arasında radikal bir farkın bulunmadığıdır. Çünkü ne uyku ne de ölüm varlığımızı tehdit eder. [...]

Böylece her şey bir an kalır ve ölümüne doğru koşar. Bitkiler ve böcekler yazın sonunda ölür; insanlar ve hayvanlar ise birkaç yıl içinde: ölüm, duraksamadan biçer her şeyi. Ama buna rağmen, sanki durum hiç de böyle değilmişçesine, her zaman her şey buradadır ve yerinde durmaktadır, sanki hiçbir şey yok olmuyormuş gibi. Bitkiler hep yeşillenip çiçekler açıyor, böcekler vızıldayarak uçuyor, insanlar ve hayvanlar hep gençliklerini yaşıyor ve binlercesini yediğimiz kirazlar her yaz yine karşımıza çıkıyor. Kavimler de hep burada, adeta ölümsüz bireyler gibi; zamanla adları değişse bile: yapıp ettikleri, arzu ve ıstırapları her zaman aynı. Tarih bize bundan çok farklı bir şeyler söylemekte olduğunu iddia etse de: Bu bir kalaydoskop gibidir; zaman içerisinde onu çevirip döndürebilir ve yeni yeni oluşumlar elde edebilirsiniz, ama aslında gözümüzün önünde duran şey hep aynıdır, hiç değişmez. [...]

Öznel bir yöntem izleyen Kant, büyük ve fakat menfi bir hakikati gün yüzüne çıkarmıştı: kendinde şeye zaman tekabül edemez. Çünkü zaman, bizim tasavvurumuzda önceden şekillenmiş olarak bulunmaktadır. İşte ölüm, zamansal görünümlerin zamansal sonu-

dur. Eğer zamanı ortadan kaldırırsak, son diye bir şey kalmaz ve bu sözcük anlamını yitirir. [...]

Demek ki her hayvanın ve de insanın en öz varlığı, bizatihi kendi *türünde* saklıdır: O kudretli yaşama iradesi demek ki burada kök salmıştır, bireyde değil. Ama öte yandan dolayımsız bilinç denilen şey ise bireye aittir: İşte bu nedenle birey, kendini türünden ayrı görür ve işte bu yüzden kendi ölümünden korkar. Birey söz konusu olduğunda yaşama iradesi kendini açlık ve ölüm korkusu olarak tezahür ettirir. Tür söz konusu olduğunda işe cinsel arzu ve kendi yavrularına tutkulu biçimde ihtimam gösterme olarak kendini ortaya koyar. [...]

Zaman içerisinde bir tezahür olan insan için hitam etme kavramını kullanmak mümkündür. Empirik bilgimiz bize açıkça göstermektedir ki, insanın zamansal varlığının sonu ölümdür. Kişinin sonlanması, kişinin başlaması kadar gerçektir. Nasıl ki doğumdan önce yok idiysek, ölümden sonra da yok olacağız. Fakat ölüm, doğumla tespit edilmiş olanın dışında bir şeyi ortadan kaldıramaz, yani doğumu mümkün kılan o şeyi ortadan kaldırması imkansızdır. Bu anlamda *natus et denatus* [dünyaya gelmek ve dünyadan gitmek] sözü güzel bir ifadedir. Ancak, empirik bilgilerimizin tamamı, bize sadece tezahürler sunar: bu yüzden sadece bunlar, oluşum ve yok oluş olarak görünen zamansal süreçlere tabi olurlar. Fakat bizatihi tezahür edenin kendisi, yani onun özü buna tabi değildir. Onun için beynimiz dolayısıyla ortaya çıkmış olan oluşum ve yok oluş karşıtlığı yoktur ve anlam ve önemini yitirmiştir. Yani o, zamansal bir tezahürün zamansal sonu tarafından müdaheleye tabi değildir ve hep aynı varlığa sahiptir. Bu varlığa başlangıç, son ve beka gibi kavramlar tatbik edilemez. İzleyebildiğimiz kadarıyla o, tezahür eden her varlıkta (yani insanda da) onun iradesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan bilinç, bilgiden kaynaklanmaktadır: Daha önce yeteri kadar kanıtladığımız gibi bilgiyse, beynin bir faaliyetine, yani organizmanın bir fonksiyonuna, salt tezahüre ait bir şeydir Bu nedenle, onun sonuyla birlikte bilinç de sona ermektedir. Yok edilmez olan sadece ve sadece iradedir ki, beden bu iradenin bir eseri veya resmi idi. Bilgi ile iradeyi birbirinden kati biçimde ayırmak gerekir. İrade hakimdir. Felsefemin temel karakteri işte budur. Bir taraftan ölümün bizim sonumuz olduğunu, diğer taraftan da bizlerin sonsuza dek yok

edilemez olduğumuzu söyleyen, çok çeşitli şekillerde beyan edilen ve en ham bilinç için bile sürekli olarak kendini ortaya koyan tezatı, yani Spinoza'mn *sentimus, experimurque nos aetemos esse* [sonsuz olduğumuzu his ve tecrübe ediyoruz] tespitini çözebilecek biricik anahtar işte bu felsefedir. İnsandaki metafizik olanı, yani yok edilemez ve sonsuz olanı *zihinde* bulmaya çalışan bütün filozoflar böyle yaparken yanılmışlardır: zira o, sadece ve sadece iradedir. İrade, zihinden tümüyle farklı olup, asli olan yegane şeydir. İkinci Kitap'ta ayrıntılı olarak ortaya koymuş olduğum gibi zihin, ikincil bir fenomen olup beyinden kaynaklanmaktadır; bu sebeple onunla birlikte başlamakta ve sona ermektedir. Oysa irade, zamanın da ait olduğu bütün tezahürlerin çekirdeği veya formudur, onun yegane koşuludur ve dolayısıyla hürdür ve bu nedenle de yok edilemezdir. Öyleyse ölümle birlikte bilinç kaybolmaktaysa da bilinci ortaya çıkartan ve devamını sağlayan şey yok olmamaktadır: Yaşam sona erse de onda kendini tezahür eden yaşamın ilkesi yok olmamaktadır."

FRIEDRICH NIETZSCHE:
*İŞTE BÖYLE DEDİ ZERDÜŞT**

"*Ölümün Vaizleri Üzerine*

Ölümün vaizleri vardır: ve yeryüzü de, kendilerine yaşama sırt çevirme yolunda vaaz verilmesi gerekenlerle doludur.

Doludur yeryüzü gereksizlerle, yaşam, çok-fazla-gelenler'le çığırından çıkmıştır. Bırakalım böyleleri 'sonsuz yaşam'la aldatılıp uzaklaştırılsınlar bu yaşamdan!

'Sarılar': böyle adlandırılır ölümün vaizleri ya da 'Karalar' diye. Ama ben, onları sizlere daha başka renklerle de göstermek istiyorum.

Korkunçları vardır, birer vahşi hayvan taşırlar içlerinde ve sefahatten ya da kendi kendilerini parçalamaktan başka seçenekleri yoktur. Ve sefahatları bile kendi kendilerini parçalamaktadır.

Henüz insan bile olamamışlardır bu korkunçlar: bırakalım vaaz versinler böyleleri yaşama sırt çevrilmesi için ve kendileri çekip gitsinler!

Ruhları veremli olanlar vardır: daha doğar doğmaz ölmeye başlarlar ve yorgunlukla vazgeçişin öğretilerine özlem duyarlar.

Onlar ölmek isterler ve bizlere de onların isteklerini onaylamak düşer! Koruyalım kendimizi bu ölüleri diriltmekten ve bu canlı tabutlara zarar vermekten!

Bir hasta, bir yaşlı ya da bir ceset çıkmaya görsün karşılarına; hemen şöyle derler: 'Yaşam çürütüldü işte!'

Ama çürütülen yalnızca onlardır ve varoluşun yalnızca bir yüzünü görebilen gözleridir.

Koyu kederlere bürünmüş ve ölümü getirebilecek küçük rastlantıların açgözlü beklentisiyle dolu: böyle beklerler ve dişlerini sıkarlar.

Ya da: şekerlemelere uzanırlar ve bu arada çocukluklarıyla alay ederler: pamuk ipliğinden farksız yaşamlarına asılırlar ve sadece bir pamuk ipliğine asılı oluşlarıyla alay ederler.

---

*) Friedrich Nietzsche, *İşte Böyle Dedi Zerdüşt – Herkes ve Hiç Kimse İçin Bir Kitap*, çev. Ahmet Cemal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2007.

Bilgelikleri şudur: 'Bir delidir yaşamayı sürdüren, ama bizler de bu kadar deliyiz işte! Ve yaşamdaki en büyük delilik de budur!' –

'Yaşam sadece acı çekmektir' – böyle derler ötekiler ve yalan da değildir söyledikleri: o zaman *sizler*, şu işi bitirmeye baksanıza!

Ve o zaman şöyle olmalı sizin erdeminizin öğretisi: 'Sen, kendini öldürmelisin! Sen, kendini çalıp gitmelisin!' –

'Şehvet günahtır, – böyle derler ölümü vaaz edenlerin bazıları – gelin, çekilelim bir yana ve çocuk yapmayalım!'

'Doğurmak güç iştir, – derler ötekiler – hem neden hala doğurmak? Yalnızca mutsuzlar geliyor dünyaya!' Ve bunlar da ölümün vaizleridir.

'Merhamet gereklidir – böyle derler üçüncü gruba girenler. Neyim varsa alın! Ne ise, alın! Ne kadar alırsanız yaşam da beni o kadar az bağlar!'

Eğer gerçekten merhametli olsalardı, hemcinslerine yaşamı zehir ederlerdi. Kötü olmak – bu olurdu gerçek iyilikleri.

Ama onlar yaşamdan kurtulmak istiyorlar: başkalarını zincirleriyle ve armağanlarıyla daha sıkı bağlamalarını umursarlar mı? –

Ve sizler, yaşama delicesine bir çalışma ve tedirginlik gözüyle bakanlar, sizler de çok yorgun düşmediniz mi yaşamaktan? Ölümün vaazı için sizler de çok olgun değil misiniz?

Sizler, delicesine çalışmayı, yeni, hızlı ve yabancı olanı sevenler – sizler de kötü taşımaktasınız yaşamı; çalışkanlığınız, kaçıştan ve kendini unutma istencinden başka bir şey değil.

Eğer yaşama daha çok inansaydınız, o zaman kendinizi anlık olanın kucağına daha az bırakırdınız. Ama ne beklemek için yeterince birikim var içinizde – ne de tembellik etmek için!

Her yerden ölümün vaazını verenlerin sesleri yankılanıyor: ve yeryüzü de kendilerine ölümün vaaz edilmesi gerekenlerle dolu.

Ya da 'sonsuz yaşam': benim için fark etmez – yeter ki bir an önce çekip gitsinler! –

İşte böyle dedi Zerdüşt." (s. 55-57)

"Gönüllü Ölüm Üzerine

Çoğu insan çok geç ölür, bazıları da çok erken. 'Zamanında ölmesini bil!' öğretisi henüz yabancı geliyor kulaklara.

Zamanında ölmesini bil: işte budur Zerdüşt'ün öğrettiği.

Elbette, doğru zamanda yaşamasını bilmeyen, nasıl doğru bir zamanda ölebilir? Keşke hiç doğmamış olsalar böyleleri! – Fazlalıklara tavsiyem budur.

Gelgelelim fazlalıklar da pek önemli bir işmiş gibi gösterirler ölümlerini ve içi bomboş olan fındık bile kırılmak ister.

Ölmeyi herkes önemser: fakat ölüm, bir şenliğe dönüşebilmiş değil henüz. İnsanlar daha öğrenemediler en güzel şenliklerin nasıl kutsandığını.

İnsanoğlunu yetkinliğe ulaştıran, yaşayanlar için de bir diken ve bir vaat olan ölümü gösteriyorum size.

Yetkinliğe ulaşan, zafer kazanmışçasına ölür kendi ölümünü, çevresi umut besleyenlerle ve vaat edenlerle sarılı olarak.

O halde ölmeyi öğrenmelidir insan; ve böyle bir ölenin yaşayanların yeminlerini kutsamadığı hiçbir şenlik olmamalıdır!

O halde ölmek en iyisidir; ikinci iyi olan ise: savaşta ölmek ve büyük bir ruhu feda edebilmektir.

Ama şu sizin bir hırsız gibi gizlice gelen, fakat bir efendiymiş gibi davranan, yılışık ölümünüz hem savaşanların hem de zafer kazananın nefretine hedef olur.

Kendi ölümümü övüyorum sizlere, bana *istediğim* için gelen, gönüllü ölümümü.

Ve ne zaman isteyeceğim onu? – Bir hedefi ve bir mirasçısı olan, ölümünü hedef ve mirasçı için doğru olan zamanda ister. [...]

İnsan, tadı en iyi olduğu zaman başkalarına yem olmaya son verebilmelidir: uzun süre sevilmek isteyenler bunu bilirler.

Buruk elmalar da vardır elbette, onların yazgısı son günlerine değin sonbaharı beklemektir: ve onlar aynı anda olgunlaşırlar, sararırlar ve buruşurlar.

Kimilerinin önce yüreği, kimilerinin de önce tini yaşlanır. Ve kimileri vardır ki, yaşlıdırlar gençliklerinde: ama sonraki gençlik insanı uzun zaman genç tutar.

Kimilerinin yaşamı yanlıştır: zehirli bir kurt kemirir yüreklerini. Onlar için en iyisi hiç olmazsa ölümlerinin doğru olmasıdır.

Kimileri hiçbir zaman tatlanmaz, daha yazın çürümeye başlar. Böylelerini dalında tutan yalnızca korkaklıktır.

Çok, ama çok fazla olanlar yaşarlar ve uzun zaman dallarında asılı kalırlar. Böyleleri için en iyisi, bir fırtınanın gelip bütün bu çürüyenleri ve kurtlananları ağaçtan dökmesidir!

İsterdim ki, *çabuk* ölümün vaizleri gelsinler! Onlar, bana göre hayat ağaçlarının gerçek fırtınaları ve sarsıcılarıdır! Ama ben sadece ağırdan ölmenin ve 'dünyevi' her şeye sabretmenin vaazlarını duymaktayım.

Ah, sizler dünyevi her şeye sabredilmesi yolunda vaaz vermektesiniz, öyle mi? Oysa ey günahkar ağızlar, bilin ki asıl dünyevi olan size sabretmekte!

Gerçekten de çok erken ölmüştü ağırdan ölmenin vaizlerinin onurlandırdıkları o İbrani: ve çokları için o zamandan bu yana onun çok erken ölmüş olması, bir kötü yazgıya dönüştü.

O, yani İbrani İsa, henüz yalnızca İbranilerin gözyaşlarını ve kederlerini tanıyordu, bir de iyi ve adil olanların nefretini – işte o sırada duydu içinde ölüm özlemini.

Keşke çölde, iyi ve adil olanların uzağında kalmış olsaydı! Belki o zaman yaşamayı, yeryüzünü sevmeyi öğrenirdi – bir de gülümsemeyi!

İnanın bana kardeşlerim! Çok erken öldü; benim yaşıma gelebilseydi eğer, kendi öğretisini kendi yadsırdı! O yadsıyabilecek kadar soyluydu!

Ama olgunlaşmamıştı henüz. İnsan gençken toylukla sever, insandan ve yeryüzünden nefret edişi de toycadır. Ruhu ve tininin kanatları henüz bağımlı ve ağırdır.

Ama yetişkin erkekte, delikanlıda olduğundan daha çok çocukluk ve daha az keder vardır: o, yaşamdan ve ölümden daha iyi anlar.

Ölmekte de, ölümde de özgürdür. Evet demenin zamanı geçtiğinde artık kutsal bir Hayır diyendir: demek ki anlar yaşamdan ve ölümden.

Ölümünüz, insana ve yeryüzüne bir hakaret olmamalı dostlarım: ben, bunu istiyorum ruhunuzun balından.

Ölümünüzde tininizin ve erdeminizin korları parlamalı hala, tıpkı yeryüzünü saran akşam kızıllığı gibi: aksi takdirde sizinkisi, yanlış bir ölümdür.

Demek ki ben, siz dostlarım, benim hatırın için yeryüzünü daha çok sevesiniz diye ölmek istiyorum; ve beni doğuranda huzura ereyim diye yeniden toprak olmayı arzuluyorum.

Gerçekten de bir hedefi vardı Zerdüşt'ün, topunu fırlattı: şimdi sizler, hedefimin mirasçılarının dostlarısınız, sizlere atıyorum altın topu.

Her şeyden çok isterim, dostlarım, altın topu fırlatmanızı! Ve bu yüzden biraz daha kalıyorum yeryüzünde: bağışlayın bunun için beni!

İşte böyle dedi Zerdüşt." (s. 94-97)

"Daha Yüce İnsan Üzerine

[...] Ama artık öldü bu Tanrı. Fakat ayaktakımının önünde eşit olmak istemiyoruz. Siz, daha yüce insanlar, uzaklaşın pazar yerinden!

Tanrının önünde! – Ama artık öldü bu Tanrı! Siz, daha yüce insanlar, bu Tanrı, sizin için en büyük tehlikeydi.

O mezarında yattığından bu yanadır ki, sizler yeniden dirildiniz. Ancak şimdi gelmekte büyük öğle vakti, ancak şimdi daha yüce insan – efendi oluyor!

Bu sözü anladınız mı, ey kardeşlerim? Korktunuz: yürek çarpıntılarına mı yakalandınız? Bu noktada önünüzde uçurum mu açılmakta? Cehennem köpeği dişlerini mi göstermekte?

Haydi! Davranın bakalım! Siz, daha yüce insanlar! Ancak şimdi insan geleceğinin dağı doğum sancılarını çekmekte. Tanrı öldü: şimdi *bizim* istediğimiz – Üstüninsanın yaşaması." (s. 387-388)

GEORG SIMMEL

*Ölümün Metafiziği Üzerine**

"Her çağda deruni yaşamın kültürü, ölüme atfettiği önemle sıkı bir karşılıklı ilişki içerisinde bulunmaktadır. Yaşamı nasıl ele alıyoruz? Ölümü nasıl ele alıyoruz? Bu iki soru aslında tek bir temel tutumun iki veçhesidir sadece. Soyutlaştırmalarını birbirinden oldukça farklı ölüm kavramlarından hareketle sağlamaya çalışan bu yazıdaki fikirler, şu anki kültürel ortamdan neşet eden bir düşünce tarzının söz konusu meselelere nasıl yaklaştığının, bu konudaki çabaların izlediği yönteminin bir örneğini teşkil etmektedir.

1.

Organik olmayan cismi, canlı olandan ayıran şey özellikle şudur: onun kendisini ihata eden şekli dışarıdan tayin edilmiştir – ya en dışsal anlamda başka bir cismin başladığı yerde onun bitmesi, genişlemeye direnmesi, eğilmesi veya kırılması olarak; ya da moleküler, kimyasal veya fiziksel etkiler dolayısıyla, örneğin kayanın aşınma yüzünden yahut lavın donmasıyla aldığı şekil. Öte yandan canlı beden, kendi şeklini kendi içinden sağlamaktadır: doğuştan gelen şekillendirici güçlerinin sınırına dayandığında büyümeyi kesmektedir mesela. Onun kapsam ve hacminin özel halini belirleyen hep bunlardır. Onun bizatihi özünü tayin eden koşullar, onun tezahür eden şeklinin de koşullarıdır. Oysa organik olmayan cisimler için tezahür şekillerinin koşulları onların kendi dışında yer almaktadır.

Şeklin sırrı, onun bir sınır teşkil etmesinde yatar: O, hem şeyin bizzat kendisidir hem de şeyin sona erdiği yerdir; bir şeyin varlığının ve artık-var-değilinin bir olduğu mahaldir. Canlı olmayandan

*) Georg Simmel, "Zur Metaphysik des Todes", *Logos – Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur*, c. 1, 1910, s. 57-70. Bu makalenin gözden geçirilmiş bir başka versiyonu için bkz.: Georg Simmel, *Lebensanschauung. Vier metaphysische Kapitel*, 2. basım, Verlag von Duncker & Humblot, München ve Leipzig: 1922, s. 96-149 [çeviri *bana ait – khö*].

farklı olarak canlı varlık, söz konusu sınır tespiti için ikinci bir şeye ihtiyaç duymaz.

Şimdi, onun sınırı sadece mekansal değil zamansaldır da. Canlı olanlar öldükleri için, yani ölüyor olmaları bizatihi doğaları tarafından (ister tam olarak kavranmış, ister henüz kavranmamış bir zorunluluktan hareketle) verili olduğu için, yaşamları bir şekle kavuşur. Tabii burada niceliksel ve niteliksel anlam, mekansal olandan oldukça farklı bir karışıma sahip olmaktadır. Ölümün anlamını kavrayabilmemiz için onunla ilgili alelade bakış açısında dile gelen 'kaderin ağlarını örmesi' tasavvurundan kurtulmamız gerekir: ölüm anma kadar yaşam olarak ve sadece yaşam olarak süregiden yaşamın, belirli bir anda birden bire 'koptuğu' veya sona erdiği düşüncesinden yani. Organik olmayan cisimlerin mekan olarak sonu, onunla ilgili olmayan başka bir cismin başladığı, ona nüfuz edip şeklini (varlığını 'sona erdirmesi' olarak) ona dayattığı bir şeydir. Ama ölüm, yaşama böyle bir sınır tayin eden bir şey değildir. Böylece pek çok insan için ölüm, yaşamlarının üzerinde sallanıp duran karanlık bir kehanet gibidir; sadece gerçekleşme anında yaşamlarıyla şu ya da bu şekilde ilişkisi ortaya çıkacak olan bir şey gibi, günün birinde babasını öldüreceği kehanetiyle yaşamını sürdürmek zorunda kalan Ödipus gibi adeta. Oysa gerçekte ölüm, peşinen ve içten içe yaşamla tam bir ilişki içindedir.

Sadece biyolojik bir tartışma olan şu konuyu ele almayacağım: Pek çok müstakil ve tümüyle canlı varlıklara bölünebildikleri ve dışarıdan etki eden bir güç bulunmadığı sürece hiçbir zaman geride bir ceset bırakmadıkları için acaba tek hücreli canlılar ölümsüz müdürler? O zaman ölüm, sadece çok hücreli canlılarda ortaya çıkan ilave bir tezahür müdür? Yoksa tek hücrelilerde de bedenlerini oluşturan malzeme kısmen veya tamamen yok olup gitmekte midir? Biz bu konulara girmeyeceğiz. Burada bizi ilgilendirenler, ölümlü canlılardır. Bazı başka canlıların yaşam şeklinde ölümün yaşamla olan içten içeliği yok diye biz söz konusu canlıların ölümle olan içten içeliğini göz ardı ediyor olmayacağız.

Yaşamımızın ölüme endeksli olması ve ölümün yaşamımızı baştan sona tayin ediyor olması, normal yaşamın belirli bir süre hep yükselişte olması, deyim yerindeyse gittikçe canlılaşması, gelişiminin en üst noktasına geldiğindeyse (bu nokta, ondan önceki diğer

her noktaya kıyasla ölümden daha uzak gibi gelecektir) inişin ilk emarelerinin ortaya çıkması eliyle reddediliyor da değildir. Çünkü tamlığa ve güçlülüğe doğru yol alan yaşam da ölüme endeksli olan bir ilişki bütünü içerisinde yer almaktadır. Toprak kapların zamanla sertleşmesi gibi ölüm de peyder pey tespit edilebilir bir şey olmadığı halde, kesintisiz şekilde ölüme doğru ilerleyen bir çizgi üzerinde yer almıyor olması çok farklı bir şey olurdu. Nasıl ki bir başarının nedeni, onun içkin şeklinde yaşıyor veya tözsel olarak varoluyor olmasına gerek yoksa ve nasıl ki bir yapı başka bir yapı içinde niteliksel olarak başka bir koşul ortaya çıkarıyorsa, ölüm de başka bir açıdan bakıldığında baştan itibaren ölümle irtibatlı olarak görülebilir – gerçekten var olarak her an için kısmen veya tamamen tespit edilemiyor olsa bile. Ama yaşamımızın her anında bizler, ölecek olanlardanız ve bu bize peşinen verili olmasaydı, şu ya da bu şekildeki bir yazgımız olmasaydı yaşamımızın her anı bambaşka olurdu. Nasıl ki doğum anımızla birlikte varlığa kavuşmuyorsak ve bizim bir şeylerimiz sürekli olarak doğuyorsa, ölümümüz de en son anımızda gerçekleşen bir şey değildir.

Ölümün şekil verici anlamını açığa çıkartan işte tam da budur. Ölüm, yaşamımızı ancak ölüm anında sınırlandırıyor veya şekillendiriyor değildir. Ölüm, yaşamımızın bütün içeriklerine nüfuz eden onun formal bir momentidir: yaşam bütününün ölüm sayesinde sınırlandırılmış olması bütün içerik ve anlarına nüfuz etmektedir. Her bir anımızın nitelik ve şekli farklı olurdu, eğer yaşamımız söz konusu içkin sınırın dışına taşabiliyor olsaydı.

Hıristiyanlığın en dehşetli paradokslarından bir tanesi, işte tam da ölümün söz konusu *a priori* nitelikteki anlamını ortadan kaldırmasında ve yaşamı peşinen kendi sonsuzluğunun bakış açısına taşımasında yatmaktadır. Bu, dünyadaki son anımızı takip eden bir yaşam uzatması olarak değildir sadece. Öyle ki, ruhun ebedi yazgısı bütün yaşam içeriklerimizin silsilesine bağlı tutulmakta, bunların her biri kendi etik önemini, aşkın geleceğimizin belirlenim temeli olarak sonsuzluğa değin devam ettirmekte ve aslında onlara ait sınırlılık duvarını böylelikle kırıp geçmektedir. Burada ölümü, artık aşılmış bir şey olarak kabul etmek mümkündür, çünkü burada zamanın devam eden çizgisi olarak yaşam, kendi şeklinin sınırını tayin eden sonunun ötesine geçirilmekte ve ayrıca ölüm, içten içe nüfuz

eden ve yaşamın her bir tikel anını sınırlandıran bir şey olmaktan çıkarılmaktadır – her bir anının sonsuz etkilerinin bir sonucu olarak.

Tersten yaklaşan bir bakış açısından bakıldığında da ölüm yaşamın şekillendiricisi olarak tezahür etmektedir. Bütün organizmaların dünyadaki verili konumları şudur ki, onlar yaşamlarının her anını kelimenin en geniş anlamıyla uyum göstermek suretiyle geçirerek canlı kalabilmektedirler. Uyumda başarısız olmak ölüm demektir. Nasıl ki her otomatik veya keyfi hareket yaşam iştahı veya daha-çok-yaşam iştahı olarak yorumlanabilirse, bütün bu hareketler ölümden kaçış olarak da yorumlanabilir. Hareketlerimizin tamamını, sembolik olarak aritmetik toplama işlemiyle gösterebilmek mümkündür: ister aşağıdan yukarıya toplayalım, ister yukarıdan aşağıya çıkaralım işlemin sonucu hep aynıdır. Yoksa faaliyetlerimizin özü, bizler için esrarengiz bir bütünlüğü mü teşkil etmektedir? Onu kavramamız, onu ancak yaşamın fethi ve ölümden kaçış şeklinde tefrik etmemizle mi mümkün olabilmektedir?

Yaşam sırasında atılan her adım, zaman olarak ölüme yaklaşmak demek değildir sadece. Atılan her adım yaşamın gerçek bir öğesi olan ölümle müspet ve *a priori* olarak şekillenmektedir de. Ve bu şekillenme tam da ölümden yüz çevirme ile belirlenmektedir; iş ve eğlenme, çalışma ve dinlenme ve doğal diye gördüğümüz bütün davranış minvallerimiz ölümden içgüdüsel veya bilinçli olarak kaçıştır aslında. Ölüme yaklaşmak için tüketedurduğumuz yaşamımız aslında ondan kaçmak üzere harcanan bir yaşamdır. Bizler, bir geminin üzerindeyken seyir istikametinin tersine doğru yürüyenlere benziyoruz: güneye doğru yürürken, ayaklarımızın bastığı zemin bizimle birlikte kuzeye doğru taşınıyor. İnsanların hareket halinde oluşunun bu çift yönlülüğü onların mekan içindeki anlık konumunu da tayin eden bir şeydir.

2.

Yaşamın bütün akışı kapsamında ölüm tarafından şekilleniyor olmasını, şu ana kadar bir tür resim gibi gösterdik. Kendi başına bırakıldığında bu resimden herhangi bir çıkarsamada bulunmak henüz mümkün değildir. Sadece şunu yapmaya çalışmıştık: Alelade tasavvur, ölümü adeta organik olmayan, kaderin bir müdahalesiyle kesip atılan bir şey olarak görüyordu. Amacımız, bunun yerine organik

bakış açısını koymaktı: Buna göre ölüm, daha baştan itibaren, süregiden yaşam akışının şekillendirici bir momentidir. Ölüm olmasaydı eğer, yahut ölüm anındaki mücerret tezahürün ötesinde bile olsaydı eğer, yaşam tamamıyla başka olurdu – düşünürek bulabileceğimiz bir başkalık olmazdı bu. Ölümü ister biyolojik yaygınlığı dolayısıyla ölüm hadisesinin tekilliğinin ön etkisi veya ön izi olarak görelim, isterse de her bir yaşam momentinin kendine has şekillendirilişi veya renklendirilişi olarak – ister öyle, ister böyle anlaşılsın ölüm, ölüm anının aciliyetiyle birlikte, ruhun özü ve kaderine ilişkin bir dizi metafiziksel tasavvurların temelini oluşturmaktadır. Ölümün şu veya bu anlamının bundan sonraki irdelememize yapacağı etkilerin modifikasyonlarını açıkça birbirinden ayırıyor olmayacağım. Bu iki etmenin hangisinin söz konusu tasavvurlarda rol oynamakta olduğunu tespit edebilmek için çok emek harcamak gerekmez çünkü.

Hegel'in ifadesine göre her şey kendi tezatını ortaya çıkarmakta, her ikisi daha üst bir senteze varmakta, bu aşamada o şey aşılmış olsa da ancak bu vesileyle 'kendine varabilmekte'dir. Bu yaklaşımın ne kadar derin bir görüş olduğu, en çok ölüm ile yaşam ilişkisinde kendini belli etmektedir. Yaşam, kendi içinden ölümü talep etmektedir, onun tezatı olarak, onun 'ötekisi' olarak. O, ancak onunla birlikte bir şey olabilmekte, o olmadan ise kendi özgül anlam ve şekline hiçbir şekilde sahip olamamaktadır. Bu bakımdan ölüm ile yaşam, tezin antitezi olarak aynı varlık mertebesinde yer alır. Ama böylelikle onların üzerinde daha yüce bir şey yükselir: Hayatımızın değer ve gerilimleri ölüm ile yaşamın ötesine geçiverir ve bunlar yaşam ile ölüm arasındaki zıtlıktan etkilenmez. Yaşam aslında tam da bu sayede kendine varabilmekte, en yüce anlamda kendine gelebilmektedir.

Söz konusu düşüncenin temeli, doğrudan verili olan yaşamın, yaşamsal içeriğinden hiçbir şekilde ayrı olmaksızın akıp gittiği yaklaşımıdır. Bu fiili birlik ve bütünlük ancak yaşanarak mümkün kılınabilmekte ve böyle olması sebebiyle de zihinsel olarak üstesinden gelinememektedir. Zira onu iki öğesine bölüp ayrıştıran kendi analitik zihnimizdir. Oysa bu işlem sırasında çekilen hudut çizgisi, konunun nesnel yapısına, yani çok başka bir gerçeklik mertebesi olan hissiyatımızda verili olan serencam bütünlüğüne tekabül etmek zorunda değildir.

Bu ayrımın konusal ve psikolojik imkanı, en azından bazı yüce değerler söz'konusu olduğunda, onun taşıyıcısının, yani yaşam sürecinin, ölüme tabi olması gerçeğinden beslenmektedir. Sonsuz bir yaşama sahip olsaydık eğer, yaşamımız sahip olduğu tüm değer ve içeriklerle ayrımsız bir bütün oluştururdu herhalde. Onları bildiğimiz ve sınırlandırılmaksızın yaşadığımız söz konusu biricik şeklin dışında olarak düşünmemiz için de herhangi bir gerçek güdüye sahip olmazdık. Fakat bizler ölüyoruz ve dolayısıyla yaşamı tesadüfi, geçici bir şey olarak, yani deyim yerindeyse olduğundan farklı olabilecek bir şey olarak tecrübe ediyoruz. Muhtemeldir ki bu yüzden, yaşamın içerikleri ile yaşam sürecinin kaderinin müşterek olmasının şart olmadığı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Herhalde böylelikle dikkatimiz, her türlü akıp gidişten ve sonlanmadan bağımsız, yaşam ve ölümün ötesinde geçerli olan bazı içeriklerin önemine odaklanmış olabilir. Yaşam içeriklerinin yaşamla olan kaynaşma ya da dayanışmasının ondan ayrıştırılması muhtemelen ölüm tecrübesi yüzünden olmuştur.

Fakat tam da önemi zamana tabi olmayan bu içeriklerden geldiği içindir ki zamansal yaşam kendi en saf yüceliğine kavuşmaktadır. Kendi şahsından daha fazla olan bu içerikleri kendine katan veya onların içine bırakan yaşam, kendini aşmakta ve fakat kaybetmemekte ve hatta kendini ancak böylelikle kazanabilmektedir. Çünkü ancak bu şekilde yaşamın akışı bir süreç olarak bir anlam ve değere kavuşmakta ve deyim yerindeyse niçin burada olduğunu bilir hale gelmektedir. Yani yaşayan kişi, söz konusu içerikleri düşünsel anlamda kendinden ayırmak zorundadır ki bilinçli olarak kendini onların mertebesine yükseltebilsin. Yaşayan kişi, söz konusu ayırt etme işini ölümü nazarı dikkate alarak gerçekleştirmektedir. Ölüm, yaşam sürecini durdurup iptal ediyor olsa da içeriklerinin anlam ve önemine dokunamamaktadır.

Ölüm yüzünden tesis edilen yaşam ile yaşamın içeriği arasındaki ayrım, içeriklerin ölümden sonra da varolmaya devam etmesini sağlarken, aynı vurgu, ayrım çizgisinin öteki tarafına da temas etmektedir. Ruhsal yaşam süreci, artan gelişimiyle birlikte, adına 'ben' diyebileceğimiz yapıyı giderek daha net ve güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır. Burada söz konusu olan, dünyadaki bu özel öğeye, yani kendi varoluşumuza tekabül eden öz ve değer, ritm ve deyim ye-

rindeyse deruni manadır. Yani peşinen varolduğumuz ve fakat yine de tam anlamıyla olmadığımız her neyse odur söz konusu olan. İşte bu ben, kendine has olan daha yakın bir açıklamaya ihtiyaç duyan başka, üçüncü bir kategori içerisinde yer almaktadır. Bu kategori, verili gerçeklikten ötede olup, gerçekdışı olan ve sadece talep edilen değer düşüncesinde bulunmaktadır.

Fakat gelişiminin başlangıcında 'ben', hem öznel bilinci hem de nesnel varlığı bakımından yaşam sürecinin tikel içerikleriyle sıkı sıkıya kaynaşmış durumdadır. Az önce de görmüş olduğumuz gibi, söz konusu yaşam süreci nasıl ki kendi içeriklerini tefrik ediyor ve kendi dinamik-gerçek deneyimlenişinin ötesinde de manayı muhafaza ediyorsa, aynı şekilde, deyim yerindeyse öteki tarafta, 'ben'i de kendi içinden dışarıya salmaktadır. Böylece, adeta tek bir hamlede, içeriklerle birlikte kendinden tefrik olmakta ve öncelikle safdil bilinci dolduran içeriklerden onları özel birer mana ve kıymet, varoluş ve talep olarak ayrıştırarak kendini bunlardan tefrik etmektedir. Ne kadar çok şey deneyimlersek, o kadar çok 'ben', kaderin ve dünya tasarımının gelgit sarkaç hareketlerinin tümünde bir ve devamlı olan olarak kendini konumlandırır. Bu sadece psikolojik anlamda değildir, yani birbirlerinden farklı tezahürler arasında aynı ve kalımlı olanın duyumsanması ve bunların sayıca artmasıyla daha kolay ve kaçınılmaz bir duyumsamanın sağlanması değildir. Bu ayrıca nesnel anlamda da böyledir: 'Ben' çok daha saf bir şekilde kendini kendinde toplar, yaşantılanmış içeriklerin akışkan tesadüfiliklerinden kendini sıyırır ve çok daha emniyetli biçimde ve bunlardan bağımsızlaşarak kendi mana ve fikriyatını geliştirmeye başlar.

İşte ölümsüzlük düşüncesi tam bu noktada devreye girer Nasıl ki yukarıda ele aldığımız durumda ölüm yaşamı çökertiyor ve bu suretle yaşamın içeriklerinin zamanaşarlığını adeta hür bıraktırıyorsa, diğer taraftan bakıldığında da ölüm, bu sefer tayin edili içeriklerin yaşantılanma dizisini sonlandırmakta ve fakat 'ben'in ebedi surette kendini mükemmelleştirme veya varolmaya devam etme talebini (yani söz konusu zamanaşarlığın karşıtını) inkıtaya uğratmamaktadır. O halde, pek çok deruni ruhlu insanın hasretini çektiği ölümsüzlük şu manaya sahiptir: 'ben', yaşamın münferit içeriklerinin tesadüfiliklerinden kurtuluşunu tam ve kusursuz biçimde gerçekleştirir.

Dini açıdan bakıldığında ölümsüzlük buradakinden farklı bir anlama sahiptir. Çoğunlukla bir sahip olma haliyle ilgili bir şeydir: Ruh, selamete sahip olmayı veya Tanrı'ya ulaşmayı ya da sadece varolmaya devam etmeyi arzulamaktadır. Yahut etik bakımdan daha süblime bir yaklaşımla ruh, kendi niteliklerinden birini arzulamaktadır: kurtuluşa ermek ya da aklanmak veya arınmak istemektedir. Fakat bütün bunlar, yukarıdaki ölümsüzlük anlamı söz konusu olduğunda, yani ruhun artık hiçbir şey deneyimlemediği, varlığını yaşamının herhangi bir anlamda kendisinin dışında bulunan münferit bir içeriği üzerinden icra etmediği durumda geçerli olamayacaktır. Zira bizler yaşadıkça nesneleri yaşantılarız. Yıllar ilerledikçe ve kendisi derinleştikçe 'ben', önünde akıp giden içeriklerin çokluğu içerisindeki değişmez ve kalımlı olan saf bir süreç olarak kendini tefrik edebilse de her nasıl oluyorsa söz konusu içeriklerle hep kaynaşık olmaya devam etmektedir. Kendini tefrik etme veya ruhun bizatihi kendisi olması halleri, herhangi bir şeye değil sadece kendine bağlı olarak varolması tasavvur edilen 'ben'e sadece teğet geçen bir yaklaşımdan ibarettir. Her kim ki ölümsüzlüğe inanır ve yaşamın amacına hizmet eden maddi içerikleri (etik bakımdan yeterince derin olmamaları veya düpedüz bilinemez oldukları için) reddederse, yani deyim yerindeyse ölümsüzlüğün saf şeklini arıyorsa, onun için ölüm bir sınır olarak tezahür edecektir. Bu sınırın ötesinde, dile getirilebilecek bütün münferit içerikler 'ben'den sıyrılıp düşmekte ve 'ben'in varlığı ve süreci salt bir kendine-ait-olmaya, kendini kendi eliyle tayin etme durumuna dönüşecektir. [...]"

*Öncesizliğin ve Sonrasızlığın Işığında An Resimleri Felsefi Minyatürler**

"Çiçek Ziyanı

İlkbahar henüz çok genç ve sertti; yapraksız fakat çiçeklerle yüklü meyve ağaçları yolumuzu Venedik dantelalarını andıran desenlerle gölgeliyordu. Etrafımız, rüzgarla savrulmuş, daha güçlü rakipleri tarafından dallarından atılmış sayısız çiçekle doluydu, yine de, ölü

*) Georg Simmel, *Öncesizliğin ve Sonrasızlığın Işığında An Resimleri Felsefi Minyatürler*, çev. Ali Can Taşpınar, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara: 2000.

kuşlar kadar tartışmasız ölü değillerdi. Zira belki de bitki hayvan kadar canlı olmadığı için, yaşamı ve ölümü arasında o kadar keskin bir sınır yoktur: Bitkinin ölecek o kadar çok şeyi yoktur. Ve arkadaşım söze başladı: 'İnsan bazen sıradan bir şey söylemek için dayanılmaz bir istek duyar. Bu bizim dünya ile ateşkesimizdir, çünkü tüm özgünlükler dünyaya karşı bir mücadeledir aslında - hatta belki ırzımıza geçmesine izin vermek istemediğimiz gerçekliğe de karşı. Kısacası, birkaç çiçeğin meyveye ermesi için binlercesinin ölmek zorunda olmasına, doğanın, hayatta kalacak her varlık için, aynı taleple yaratılmış sayısız kurban vermek zorunda olmasına bir kez daha teessüf ederim!'

Ve ben: 'Hayır, sıradan şeylerin tek sevindirici yanı genellikle yanlış olmalarıdır; zira bir de doğru olsalardı, insan *tam* bir çaresizliğe kapılırdı. Kopartılan her çiçeğin, dünyada bahar ölümünü ölen her şeyin, aslında daha başka ve daha iyi bir gaye için yaratılmış olduğuna beni kimse inandıramaz! Bu, tek tek şeylerin, bütün içinde paylarına düşen rollerinin iddialı bir biçimde uzatılması yalnızca. Erken solanın, solmasaydı meyve verebilecek olduğu ne malum? Eğer verebilecek olsa yapardı zaten. Başka şeylerin uzun varoluşuyla gerçekleştirdiği güzelliği o kısa varoluşuyla gerçekleştirmiştir. Kim diyor bize, meyve üreticisinin yararına bir sonları olmayan çiçeklerin ziyan olduğunu? Hayır, bir şeyleri pencereden atma ayrıcalığı yalnız insana özgüdür.'

'Son söylediğinizi biraz dikkatsizce buluyorum,' dedi öteki. 'Madem doğayı savurganlıkla suçlamıyoruz, bundan kendimiz de yararlansak da, gücümüzün ve yılların ziyan olmasını, Ben'imizin bir parçası gibi güzel, dolu, gerekli bir şey gibi kabul etsek ya. Benim aslında daha iyi şeylere layık olduğum da fantastik bir iddia değil mi? Benim gücüm meyve verirken olduğu gibi tükendiğinde de rolünü sonuna dek oynamadı mı? Kuramınızda buna yer yok mu?'

'Bir bakayım,' dedim." (s. 24-25)

SIGMUND FREUD:
*TOTEM VE TABU**

"Ölüler Tabusu

Ölülerin, yaşayanlar üzerine hükmettiklerine inanıldığını biliyoruz. Fakat ölülerin aynı zamanda düşman sayıldıklarını da söylersek buna belki hayret edersiniz.

Birçok ilkel insanlar arasında ölü tabusunun (evvelce yaptığımız bulaşkanlık benzetişine göre) özel bir şiddet gösterdiğini söyleyebiliriz. Bunu ölü ile temasın doğurduğu sonuçlarda, bir de ölü için yas tutanlara yapılan muamelede görürüz. Maori'ler arasında bir cesede temas etmiş olan veya gömülmesine iştirak etmiş olan bir kimse fevkalade kirli olur ve onunla her türlü teması kesilir; adeta boykot edilir. Bir eve girecek, insanlara veya eşyaya yanaşacak olursa kendi kirliliğini başkalarına bulaştırmış olur. Hatta kendi yemeğine çok kirli olan eli ile dokunamaz. Yemeği yere konur, onu ellerinin arkasına alarak dudaklarıyla ve dişleriyle yemek zorunda kalır. [...]

Ölünün cesedi ile temastan çıkan tabular Polinezya'da, Melanezya'da ve Afrika'nın bir kısmında aynıdır. En değişmez tarafı yiyeceklere dokunmak yasağı, başkası tarafından yedirilmedir. Polinezya'da veya belki de yalnız Hawaii'de rahip-kralların da kutsal ödevlerini yaparken, aynı yasaklara tabi tutulmaları dikkate değer bir şeydir. Tonga adasında ölü tabusunda, yasağın devam ve şiddeti, adamın temas ettiği ölünün tabusunda gizli olan güce göre değişir. Ölmüş bir başkanın cesedine dokunmuş olan bir kimse on ay kirlidir. Fakat bu adamın kendisi başkan ise ölünün mertebesine göre ancak üç, dört veya beş ay kirlidir. Eğer ceset tanrılaştırılmış bir üst başkanın cesedi ise en büyük başkanlar bile on ay tabu olurlar. [...]

İlkel insanlar arasında yas tabusu adetlerinin en hayret verici, aynı zamanda en öğretici olan bir diğeri ölünün *adını* anmak yasağıdır. Bu yasak çok yaygındır. Önemli sonuçları olan birçok kılık değiştirmelere uğrar. [...]

*) Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Niyazi Berkes, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1971.

Afrika'da Masai'ler ölünün adını, ölür ölmez değiştirerek bu tehlikeden kurtulmak hilesini bulmuşlardır. O zaman ölünün yeni adı hiç korkusuz söylenebilir; bundan sonra yasaklar eski adın üzerinde kalır. Ruhun bu yeni adı bilemeyeceğine ve onu bulamayacağına inanılır. [...]

Zorlanma nevrozları da adlara karşı tıpkı ilkeller gibi davranırlar. Bazı adların söylenmesine veya işitilmesine karşı (diğer nevrozluların yaptığı gibi) aynı hassaslığı gösteriyorlar. Kendi adlarına karşı alınan tutumdan bir alay ciddi yasaklar çıkarıyorlar. Bu tabu hastalarından tanıdığım bir kadın, kendi kişiliğinin çalınacağından korktuğu için, adını yazmaktan sakınıyordu. Hayal gücünün azdırmalarına karşı kendini korumak için lüzum gördüğü bu çılgınca direniş, ona kişiliğinden hiçbir şey kaptırmamasını emrediyordu. Önceleri adı kişiliğinin bir parçası iken, daha sonra el yazısını da kişiliğinini bir parçası sayarak, yazı yazmayı bile bıraktı.

Bu yüzden, ilkellerin ölmüş bir adamın adını, onun kişiliğinin bir parçası sayması, onun da ölmüş kimsenin tabi olduğu tabuya tabi tutulması bize garip görünmemelidir. Ölmüş bir adamı adı ile çağırmak aynı zamanda onunla temas halinde olmak demektir. Şu halde daha genel bir ifade ile, acaba niçin ölü ile temas bu kadar şiddetli bir tabu ile karşılaşıyor? sorusuna geliyoruz.

En yakın neden, ölümden hemen sonra cesette görülen değişiklikler göz önünde tutulursa, ölünün verdiği tabii korku olabilir. Fakat ceset korkusu tabu kurallarının bütün ayrıntılarını izah etmez. Yas, ölünün adını anmanın niçin geride kalanlara karşı şiddetli bir tecavüz sayıldığını açıklayamaz. Tersine, yas tutmak, ölmüş kimse ile zihnen meşgul olmayı, onun hatırasını saklamayı, onu mümkün olduğu kadar uzun zaman hatırlamayı gerektirir. [...]

R. Kleinpaul, yazdığı çok ilginç kitapta, yaşayan ile ölü arasındaki ilişikliği göstermek için, uygar milletler arasındaki ruh inancının artıklarını kullanıyor. Gene ona göre, bu ilişiklik, insan kanına susayan ölünün, canlıları kendine çekmek isteyişi inancında kendini gösterir. Ölüler öldürürler; günümüzde de ölümün timsali olan iskelet, ölümün kendisinin de bir ölüden başka bir şey olmadığını tasvir eder. Canlılar, ölüler ile kendi aralarında bir su parçası koymadıkça kendilerini ölülerin elinden kurtulmuş saymazlar. Ölülerin adalara gömülmesini tercih etmenin veya onları bir nehrin öte yaka-

sına götürmenin nedeni de budur; 'burada' ve 'ötede' deyimleri de bu suretle çıkmıştır. Daha sonraki değişmelerle ölünün kötülük yapma telakkisinde de değişiklikler olmuştur; habis bir ruh şeklinde katilin peşinden ayrılmayan maktullerde veya dünya zevklerini tatmadan ölen gelinlerde olduğu gibi, garip bir kin duyma hakkı ölülere verilmiştir. Kleinpaul'e göre, başlangıçta ölüler hortlak (vampir) idiler, bunlar canlılar hakkında kötü niyetler taşırlar, onlara kötülük etmeye veya onları öldürmeye çalışırlardı. Kötü ruh kavramını ilk hazırlayan ceset olmuştur. [...]

Westermarck'a göre bu sorunun cevabı kolaydır: 'Ölüm insanın başına gelebilecek en büyük felaket olduğu için, ölülerin bu akıbetlerden memnun kalmadıklarına inanılır. İlkel insanların inanışına göre ölüm, ister zorla ister büyü ile olsun, ancak öldürülmek suretiyle olur. Bunun ruhun küsmesi, kim duyması için genellikle yeterli bir neden sayarlar. Pek tabii olarak ölü canlıları kıskanır, eski akrabalarıyla beraber olmak ister. Demek ki ruh onlarla birleşmek için hastalıklarla onları öldürmeye çalışacaktır... Ruhlara atfolunan kötülüğün diğer bir yorumu, ölülerden korkma içgüdüsüdür ki bu da ölüm korkusunun bir sonucudur.'

Bizim psiko-nevrotik bozukluklar üzerindeki incelemelerimiz, Westermarck'm yorumunu da içine alan daha geniş bir yorum sağlar.

Bir kadın kocasını ya da bir kız anasını kaybettiği zaman sağ kalanın genellikle birtakım azap verici şüphelere saplandığı görülür. Bunlara 'musallat şekilde kendini kabahatli bulma' deriz. Yani sevdiği kimsenin ölümüne acaba dikkatsizlik veya ihmal yüzünden kendisinin mi sebep olduğu gibi bir fikre saplanma vardır. Bu fikre saplanan kimse, ölen kimseye ne kadar iyi baktığını istediği kadar hatırlasın, ona karşı bir günah işlediğini istediği kadar içinden reddetsin, yine azap duymaktan kurtulamaz. Bu hal yasın patolojik ifadesidir ve zamanla azalır. Bu gibi hallerin psikanaliz ile incelenmesi bize, bu saplanmaların gizli kaynaklarını öğretir. Bu musallat şekilde kendini kabahatli bulmaların belli bir anlamda haklı oldukları, bunun için de ret veya itiraz dinlemedikleri tespit edilmiştir. Bu, yaslının, ölen kimsenin ölümünde suçlu oluşundan, kabahatli veya ona gerektiği gibi bakmamış olmasından ileri gelmiyor. Onda, hala yaşayan başka bir şeyin varlığından ileri geliyor. Bu şey, onun kendisinin de bilmediği bir istek, ölenin ölüşünden gerçekte pek üzülme-

yen, hatta elinden gelse bu ölüme bizzat sebep olacak olan bir istektir. Şimdi kendi kendini kabahatli bulmanın yaptığı şey, sevilen kişinin ölümü üzerine, onun ölümünü isteyen bu gizli ve bilinçsiz isteğe karşı bir tepkidir. Sevilen kişinin arkasında yaşayan, bilinçdışındaki bu çeşit gizli bir kin, belli bir kimseye karşı beslenen bağlılık hallerinin hemen hepsinde vardır ve klasik bir hali, yani insan duygularında bulunan ikiliğin ilk tipik örneğidir. Duygulardaki bu çiftelilik hemen herkeste az çok vardır. Normal hallerde bu, anlattığımız iç kemirici kabahatlilik duygularına yol açacak kadar kuvvetli değildir. Fakat elverişli şartlar bulundu mu en çok sevdiklerimize karşı hiç beklenmedik yerlerde kendilerini gösterir. [...]

Ölünün tabu olması da, bilinçli keder duygusu ile ölüm karşısında bilinçsiz hale gelen tatmin duygusu arasındaki çatışmadan doğuyor. Eğer ruhların gazabının kaynağı bu ise ondan, yaşayanlar içinde en yakınlarının, en sevdiklerinin en çok korkmaları gerektiği meydandadır. [...]

Ölüme karşı gösterilen çifte duygu (yani şefkat ve düşmanlık duyguları) sevilen kimsenin ölümü karşısında kendini yas ve tatmin şeklinde ifade etmeye çalışır. Bu zıt duygular arasında tabii bir çatışma baş gösterir. Bunların bir tanesi, yani düşmanlık, tamamıyla veya büyük kısmıyla bilinçsiz olduğu için, bu çatışma (sevdiğimiz bir kimsenin bizi incittiği zaman onu affedişimizde olduğu gibi) düşmanlık veya şefkat şeklinde bilinçli bir ayırma ile sonuçlanmaz. Bu işe genellikle, psikanalizde *Projektion* denen özel bir ruhsal mekanizma eliyle başarılır. Cahili olduğumuz, bilmek de istemediğimiz bu bilinmez düşmanlık, iç dünyamızdan dış dünyaya çevrilir, kendi benliğimizden sökülüp çıkarılır, başkasının üstüne atılır. Ölmüş olandan kurtulduğumuz için sevinmeyiz; tersine onun için yas tutarız; fakat o zaman, gariptir, o da bizim kederimizden zevk alan ve bizim ölmemizi isteyen bir cadı haline geliyor. O zaman yaşayanlar kendilerini bu kötü düşmana karşı korumak istiyorlar; böylece içlerinden gelen baskıdan kurtuluyorlar. Fakat ancak bu baskının yerine dıştan gelen bir baskıyı koymakla bunu yapmaya muvaffak oluyorlar." (s. 78-94)

MARTIN HEIDEGGER: *VARLIK VE ZAMAN**

"§ 47. Başkalarının Ölümünün Deneyimlenebilirliği ve Bir Bütün Olarak Dasein'ın Kavranılma İmkanı

Dasein'ın ölümle tamlığına kavuşması, onun şurada varlığını da kaybetmesi demektir aynı zamanda. Oysa artık-şurada-var-olmamaya geçiş, Dasein'ı tam da bu geçişi deneyimleyebilme ve onu deneyimlenen bir şey olarak anlayabilme imkanından çekip çıkarır. Çünkü böylesi bir şey, ilgili Dasein'a kendi olmaklığı bakımından esirgenmiştir. Bu yüzden başkalarının ölümü çok daha nüfuz edici hale gelir. Böylelikle Dasein'ın sonlanışı sanki çok daha 'nesnel' biçimde erişilir olur. Böylece Dasein, hele ki o, özü gereği başkalarıyla birlikte-olma olarak var olduğundan, belli bir ölüm tecrübesi kazanmış olur. Ölümün bu şekilde söz konusu olan 'nesnel' verililiği, sanki böylece Dasein'ın bütünlüğünün ontolojik ihatasına imkan tanıyabilecektir.

Dasein'ın birlikte-olma varlık minvalinden hareketle ortaya konmuş olan ve bu yüzden de kendimize oldukça yakın gelen yukarıdaki malumat; başkalarının Dasein'ının sona erişini, Dasein'ın bütünlüğüne ilişkin analizi ikame edecek bir tema olması bakımından, kendimize koyduğumuz hedefe varabilmemizi sağlayabilecek midir acaba?

Başkalarının Dasein'ı da ölümle kendilerinin tamlığına erişerek artık-dünya-içinde-varolmama anlamındaki bir artık-Dasein-olmamaya dönüşür. Can vermek dünyadan-göç-etmek, dünya-içinde-varolmaklığını kaybetmek, demek değil midir? Aına aslında, can verenin artık-dünya-içinde-varolmamaklığı –aşırı bir manada ele alındığında– karşılaşılan bir cismani nesnenin sadece-öylesine-mevcut-olması anlamında bir varlıktır pekala. Başkalarının can verişine şahit olduğumuzda, varlık minvali Dasein (yahut hayat) olan bir yaralanın birden bire artık-Dasein-olmamaya dönüşmesi diyebileceğimiz dikkate şayan bir varlık fenomenini tecrübe etmiş oluruz. Zira Dase-

*) Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul: 2008.

in dediğimiz varolanın *hitamı*, onun sırf mevcut-olan olarak varoluşunun *başlangıcıdır*.

Fakat Dasein'ın sadece-öylesine-mevcut-olmaya dönüşmesinin bu yorumu, aslında fenomenal mevcudiyeti ıskalamaktadır; zira geride kalan varolan sırf cismani bir nesne değildir çünkü. Mevcut-olan ceset bile, teorik olarak ele alındığında, mesela anatomik patolojinin bir objesi olabilmekte ve onun kendi konusunu anlama eğilimi, burada yaşam idesini cihet almaya devam etmektedir. Sadece-öylesine-mevcut-olan *cansız* maddi bir nesneden 'daha fazla' bir şeydir. Çünkü onunla, canını kaybetmiş bir *canından-olan* olarak karşılaşılmaktadır.

Fakat geride kalanlarla ilgili bu karakterizasyon bile Dasein'sal-fenomenal bulguyu eksiksiz biçimde kapsayamamaktadır.

'Müteveffa' can verenden farklıdır. Çünkü 'geride kalanlardan' çekip koparılmış olan olarak o, cenaze töreni, defin ve gömü kültü gibi 'ilgilenmelerin' objesi olabilmektedir. Bunun sebebi, sahip olduğu varlık minvali bakımından; ilgilenilebilen, çevreleyen-dünyasal el-altında-olan bir gereçten 'daha fazla' bir şey olmasıdır. Onun başında yas tutarak ve onu anarak öylece-bulunan geride kalanlar aslında *onunla birlikte var olmaktadırlar* - onurlandırıcı bir itina-göstermekliğin hali içinde. Bu sebeple, ölüye yönelik varlık ilişkisi, bir el-altında-olanla *ilgilenilen* varlık minvalindeki gibi ele alınamaz.

Ölüyle böylesi bir birlikte-olmada müteveffanın *kendisi* fiilen 'şurada' değildir artık. Zira birlikte-olma, aynı dünya içinde hep-beraber-olmak demektir daima. Müteveffa bizim '*dünyamızı*' terk edip onu geride bırakmıştır artık. Fakat geride kalanlar, *bu kendi dünyalarından hareketle onunla birlikte olabilmektedirler.*

Müteveffanın artık-Dasein-olmamaklığı fenomenal bakımdan ne kadar münasip biçimde kavranırsa, ölüyle bu suretteki bir birlikte-olmanın, müteveffanın sahih hitam-olmuşluğunu *deneyimleyemediğini* de o kadar açık biçimde görülebilir kılacaktır. Ölüm kendini bir kayıp olarak meydana vursa da, bunu daha ziyade geride kalanlar böyle deneyimleyeceklerdir. İşbu kaybın yaşanması, can verenin 'yaşadığı' varlık kaybını bizatihi erişimimize açmış olmayacaktır. Başkalarının can verişini sahici anlamda tecrübe edemeyiz, olsa olsa onların 'yanında' oluruz sadece.

Başkaları can verirken onların yanında-olmaklığımız üzerinden onların ölümünü 'psikolojik' olarak açıklığa kavuşturmak mümkün

ve yapılabilir olsa bile, burada ima edilen var olma sureti (yani hitama-kavuşmak) asla kavranılmış olamaz. Zira buradaki soru; can verenin kendi ölümünün onun *kendi* varlığının bir varlık imkanı olması bakımından taşıdığı ontolojik anlamına dairdir, yoksa müteveffayla geride kalanlar arasındaki birlikte-Dasein ve halen-Dasein olmaklığın minvallerine dair değildir. Dasein'ın hitamı ve bütünlüğüne ilişkin analiz için ölümü başkaları üzerinden tecrübe edilen haliyle tematize etme talimatı, ortaya çıkaracağını zannettiği şeyleri ne ontik, ne de ontolojik bakımdan ortaya çıkarabilir.

Aslında mesele şuna gelip dayanmaktadır: Dasein'ın tamamlanmışlığı ve bütünlüğüne ilişkin ontolojik analizimiz için başkalarının can verişini onunla ikame ederek tematize etmek gibisinden bir öneride bulunulduğunda, Dasein'ın varlık minvalini katiyen takdir edememiş olan bir koşuldan hareket etmiş olduğumuzu rahatlıkla gösterebiliriz. Bu koşul şu zan üzerine oturmaktadır: Bir Dasein başka bir Dasein'm istediği gibi yerine geçebilir, öyle ki, kendi Dasein'ımızda deneyimleyemediğimiz şeylere başkalarının Dasein'ı üzerinden erişmemiz mümkün olabilmektedir. Peki ama bu koşul, sahiden de o kadar mesnetsiz midir?

Dünya içinde hep-beraber-olmaklığın varlık imkanları arasında, kuşkusuz ki, bir Dasein'm başka bir Dasein'a *vekalet-edebilirliği* yer almaktadır. Hergünkü ilgilenmeler içinde işbu vekalet-edebilirlikten sıkça ve çeşitli biçimlerde yararlanılmaktadır. Örneğin bir yere gitmek, bir şeyler temin etmek, en yakından ilgilenilen 'çevreleyen-dünyanın' dairesi içinde hep vekalet-edilebilir şeylerdir. Dünya-içinde-varolmanın vekalet-edilebilirlik minvallerinin sayısız çokluğu, sadece kamusal hep-beraberliğin epeydir aşınmış halleri için değil, belirli muhitlerle sınırlanmış, belirli meslekler, zümreler ve yaş dönemleri için oluşturulmuş ilgilenme imkanları için de geçerlidir. Fakat bu türden vekaletler, hep 'bir şey içinde' veya 'bir şey için' vekalet etmek, yani bir şeylerle ilgilenmelerde vekalet etmek demektir. Oysa hergünkü Dasein, kendini öncelikle ve çoğunlukla ilgilenegeldiklerinden *hareketle* anlar. Neler yapıp ediliyorsa öyle olarak *var* olunur. İşte bu varlık (yani ilgilenilen 'dünyada' eğleşen hergünkü hep-beraber-massolunuş) bağlamında vekalet-edilebilirlik sadece bir imkan olmakla kalmaz, hep-beraber-olmaklığın tesis edici öğesi halini alır. İşte tam da *burada*, belirli sınırlar içinde kalmak suretiyle, bir Dasein bir başka Dasein olarak '*var*' olur ve hatta öyle olmalıdır da.

Mamafih Dasein'm hitama-kavuşmasmı tesis eden ve böylelikle ona tamlığını bahşeden o varlık imkanının vekaleti söz konusu olduğunda, adı geçen vekalet imkanı tümüyle başarısızlığa uğrar. *Kimse başkasının canını vermekliğini onun kendi üzerinden alamaz.* Birinin 'başkası için ölüme gitmesi' pekala mümkündür. Ama bu, daima şu demektir: *'belirli bir dava uğruna'* kendini başkası için kurban etmek. Fakat bu şekilde, bir şey için can verildiğinde, başkasının kendi ölümünü devralmak hiçbir zaman söz konusu olamaz. Her bir Dasein, kendi canını verişini hep tek başına omuzlamak zorundadır. Ölüm özü gereği hep kendi ölümüm olarak vardır, tabii eğer o 'var' ise. Ölüm öyle bir kendine özgü varlık imkanını imler ki, burada kendi Dasein'ımm bizatihi varlığı söz konusu olur. Ontolojik bakımdan ölümün hep-benimkilikle ve varoluş tarafından tesis edilmiş olduğunu can vermede görüyoruz. Can verme bir vaka olmayıp, eksistensiyal bakımdan anlaşılması gereken bir fenomen ve hatta hudutları daha sonra ayrıntılı biçimde çizilecek olan mümtaz bir fenomendir.

Ve fakat can verme olarak 'hitam', Dasein'ın bütünlüğünü tesis ediyorsa eğer, bu tamlığın varlığını da kendi Dasein'ımm bizatihi eksistensiyal fenomeni olarak kavramamız lazımdır. 'Hitamda' ve Dasein'ın onunla tesis edilen bütünlüğünde özü gereği vekalet etme diye bir şey yoktur. Oysa bütünlüğün analizi açısından başkalarının can verişini, ikame edici tema olarak öneren yukarıdaki çıkış yolu, işbu eksistensiyal vaka tespitini göz ardı edip yanılgıya düşmektedir.

Böylece Dasein'ın bütün-oluşunu fenomenal bakımdan münasip biçimde erişime açma denememiz bir kez daha başarısızlığa uğramış oldu. Ama yine de yukarıdaki mülahazalar bütünüyle menfi değildir. Çünkü bu mülahazalar, ilgili fenomenleri her ne kadar ham da olsa kendine cihet almışlardır. Ölüm eksistensiyal bir fenomen olarak ilam edilmiştir. Bu ise incelememizi hep zati Dasein'ımızı salt eksistensiyal bir cihet almaya zorlamaktadır. Dolayısıyla ölümün can verme olarak analizi bağlamında elimizde iki olasılık kalmış bulunmaktadır: Ya bu fenomen salt *eksistensiyal* bir kavramlaştırmaya kavuşturulmalı ya da onu ontolojik bakımdan anlama gayretinden vazgeçilmelidir.

Öte yandan, Dasein'ın artık-Dasein-değile geçişini, artık-dünya-içinde-varolmama olarak karakterize ederken, *Dasein*'ın can vermesi anlamındaki dünyadan-göç-etmesi ile sadece-canlı-olanlarm dünyadan-göç-etmelerinin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini görmüştük. Canlı olanın hitamına terminolojik olarak yok olmak diyoruz. Farkın

görünür kılınması için, Dasein'sal hitam ile bir canlının hitamını birbirinden ayırıp sınırlandırmak kaçınılmazdır. Öte yandan can vermeyi fizyolojik-biyolojik olarak telakki etmek de mümkündür. Fakat tıbbi bir kavram olan 'eks olmak' ile yok olmak birbirini örtemez.

Ölümün ontolojik kavranış imkanlarıyla ilgili buraya kadarki irdelememizden şu da açıkça görülmektedir ki, varlık minvali farklı olan varolanların bazı alt yapılarının (mevcut-oluş veya canlılık gibi) öne atılıvermesiyle, bahse konu fenomenin yorumunu ve hatta onun ilk münasip *takdimini* dahi alt üst etme tehlikesi ortaya çıkmıştır. Böyle bir şeyin önüne geçebilmek için, ilerleyen analizlerimiz için tesis edici olacak fenomenlerin (ki bunlar hitam ve bütünlüktür), ontolojik bakımdan yeterli bir belirlenime kavuşturulması lazımdır." (s. 252-256)

"§ 48. Noksanlık, Hitam ve Bütünlük

Hitam ve bütünlüğün ontolojik karakterizasyonu, buradaki inceleme çerçevesi içinde olsa olsa geçici bir mahiyet taşıyabilir. Onun layıkıyla halledilebilmesi için, esasen hitamın ve esasen bütünlüğün *formal* yapısını gün yüzüne çıkarmak yeterli olmayacaktır çünkü. Aynı zamanda onun olası mıntıkasal, yani deformalize ve hep belirli bir 'inceleme konusu olan' varolanla ilişkilenmiş ve onun varlığından hareketle belirlenmiş olan yapısal varyasyonlar yumağını çözüp açmak da gereklidir. Böyle bir ödev ise, varolanlar tümlüğünü mıntıkalarına göre ayırt etmeyi talep eden varlık minvallerinin yeterince sarih ve müspet yorumunu şart koşmaktadır. Bu varlık minvallerini anlayabilmekse, varlık idesinin esas itibariyle açığa kavuşturulmasını talep eder bizden. Hitam ile bütünlüğün ontolojik analizinin layıkıyla halledilememesinin sebebi, ele alınan temanın sadece genişliği yüzünden değil, şu ilkesel zorluktan da ileri gelmektedir: Bahsi geçen ödevin üstesinden gelebilmek için, tam da bu inceleme içinde aranılanın (esasen varlığın anlamının yani) peşinen bulunmuş ve bilinmiş olarak varsayılması gerekmektedir.

Aşağıdaki etütlerin üzerinde durduğu en öncelikli konu, hitam ve bütünlüğün 'varyasyonları' hakkındadır ki, onlar Dasein'ın birer ontolojik belirlenimi olarak bu varolanın asli yorumuna rehberlik edeceklerdir. Dasein'ın eksistensiyal konstitüsyonuyla ilgili olarak şimdiye kadar açığa çıkardıklarımıza da sürekli olarak dikkat ederek, öncelikle öne çıkan hitam ve bütünlük kavramlarının (bunlar her ne

kadar kategoriyal olarak belirsizseler de) Dasein'a ontolojik bakımdan ne derece layık olup olmadıklarına karar vermek durumundayız. Bu türden kavramların toptan reddedilmesinin ötesine gidip, onların spesifik mıntıkalarını müspet biçimde *tayin etmeye* çalışmalıyız. Böylelikle hitam ve bütünlüğün birer eksistensiyal şeklindeki varyasyonlarını anlamamız sağlamlaşmakta ve bu da ölümün ontolojik yorum imkanını teminat altına almaktadır.

Dasein'ın hitamı ve bütünlüğüne ilişkin analizimiz oldukça geniş bir cihete sahip olsa da bu, birer eksistensiyal kavram olan hitam ile bütünlüğün tümdengelim yoluyla çıkarsanacağı anlamına gelemez. Tersine, yapılması gereken, Dasein'ın hitama-kavuşmasının eksistensiyal anlamını yine bizatihi ondan iktibas etmek ve böylesi bir 'hitamın' *varolan* bir varolanın *bütün-oluşunu* nasıl tesis ettiğini göstermek olmalıdır.

Ölümle ilgili olarak şu ana kadar irdeleyip elde ettiklerimizi üç tez halinde formüle etmek mümkündür: 1. Var olduğu müddetçe Dasein'a, daha hep olabileceği şu veya bu henüz-olmamışlık aittir – buna daimi noksanlık diyoruz. 2. Hep henüz-hitama-kavuşmamış-olanın hitama-kavuşması (noksanlığın varlıksal olarak ortadan kalkması), artık-Dasein-olmamak karakterine sahiptir. 3. Hitama-kavuşma, şu ya da bu Dasein'm hiçbir şekilde vekalet ettiremediği bir varlık haline delalet eder.

Ölümle sona eren söz konusu daimi 'bütün-olmayışı', Dasein'dan söküp atmak imkansızdır. Peki ama, Dasein var oldukça ona bu henüz-olmamışlığın 'ait olduğunu' dile getiren söz konusu fenomenal vaka tespitini *noksanlık* olarak yorumlamak mümkün müdür? Hangi varolanla irtibatlı olarak noksanlıktan söz ediyoruz burada? Bu ifade, bir varolana esasen 'ait olan' ve fakat ondan henüz mahrum olan bir şeyi ima ediyor. Mahrum olma olarak noksanlık bir aidiyet üzerine temellenmiştir. Mesela alacaklı olduğumuz bir borcun kapanmasını sağlayan bakiye bizim için noksandır. Noksan olan halihazırda hazır bulunmayandır. Noksanlığın ortadan kaldırılması anlamında 'borcun' tediyesine 'ödeme' diyoruz; başka bir deyişle bakiye peş peşe ödenir, böylece henüz-olmamışlık adeta doldurularak tamamlanır ve borçlu olunan meblağ 'biraraya' getirilmiş olur. Bu yüzden noksanlık şu demektir: birbirine-ait-olamn henüz-biraradaolmayışı. Ontolojik açıdan bakıldığında, halen el-altında-olanlarla

aynı varlık minvaline sahip olup da ileride ilave edilecek olan parçaların el-altında-olmayışı söz konusudur burada. Zaten bakiyenin tediyesiyle onların varlık minvali herhangi bir modifikasyona uğramayacaktır. Halihazırdaki birarada-olmayışlık, eksikliklerin peyder pey sağlanmasıyla ortadan kalkmaktadır. *Yani kendisinde noksanlık bulunan varolanların varlık minvali el-altında-olmaklıktır.* Söz konusu biraradalığı, yahut onun üzerine bina edilmiş olan birarada-olmayışlığı *yekun* olarak nitelendiriyoruz.

Mamafih biraradalık haline ait olan bu birarada-olmayışlığın, yani noksanlık olarak mahrum oluşun, ölüm imkanı olarak Dasein'a ait olan henüz-olmayışlığı ontolojik bakımdan belirleyebilmesi katiyen mümkün değildir. Çünkü bahse konu bu varolanın varlık minvali, asla dünya-içindeki el-altında-olan şeklinde değildir. Dasein'ın kendi 'seyrini' tamamlayana dek 'yaşam seyri' içinde var olduğu varolanların biraradalığı, bir yerlerden bir şekilde el-altında-oluvermiş birtakım varolanların 'tedricen' biraraya getirilmesiyle tesis ediliyor değildir ki. Zira Dasein, kendi henüz-olmamışlığı doldurulduğunda esasen *var* olmaya başlayan değildir. Öte yandan öyle olmadığında da, onun halihazırda var olmadığını söyleyemeyiz. Dasein hep öyle varolur ki, ona kendi henüz-olmamışlığı daima *ait kalır*. Peki ama, hem olduğu gibi var olan, hem de ona henüz-olmamışlık ait olan ve fakat varlık minvali Dasein olmak zorunda olmayan başka bir varolan yok mudur?

Mesela şöyle denilebilir: Ayın son çeyreği noksandır ama daha sonra ay tam olacaktır. Buradaki henüz-olmamışlık, karartıcı gölgenin ortadan kalkmasıyla azalacaktır. Zaten ay hep bir bütün olarak mevcut değil midir? Mamafih ay, tam bile olsa onu bir *bütün* olarak asla kavrayamayız, fakat bunu bir kenara bırakalım. Çünkü buradaki henüz-olmamışlık, birbirine ait parçaların henüz birarada-*olmayışı* demek değildir. Buradaki sorun, algılayıcı *kavrayışla* alakalıdır. Öte yandan Dasein'a ait olan henüz-olmamışlık, muvakkaten ve ara sıra kendimizin ve başkalarının deneyimine açık olmamakla kalmaz, esas itibariyle 'gerçek' olarak 'var' bile değildir. Mesele Dasein'sal henüz-olmamışlığın *kavranılması* değil, onun olası *varlığı* veya *var-olmayışıdır*. Dasein kendisinin henüz var olmadığını *olmak*, yani *var olmak* zorundadır. Dolayısıyla *henüz-olmamışlığın Dasein'sal varlığını* karşılaştırmalı olarak belirleyebilmek için, varlık minvallerine oluşları da ait olan varolanları dikkate almamız gerekecektir.

Örneğin ham meyve zamanla olgunlaşır. Bu sırada, yani meyve olgunlaşırken, henüz var olmayan bir şey ona henüz-mevcut-olmayan olarak katiyen eklemleniyor değildir ama. Zira meyve kendi kendini olgunluğa taşır ve tam da bu kendini olgunluğa taşıma onun bir meyve olarak varlığını karakterize eder. Ona dışarıdan ilave edilen hiçbir şey, onun bir meyve olarak hamlığını ortadan kaldıramadığı gibi, söz konusu varolanın *kendiliğinden* olgunluğa erişmesini sağlayamaz. Hamlığın henüz-olmamışlığı, meyveye eklemlenip onunla birlikte mevcut-olan harici bir ötekiliği ima ediyor değildir. Hamlık meyvenin bizzat kendisini kendine özgü varlık minvali içinde ima eder. Bir el-altında-olan olarak yekunu tam hale gelmemiş olsa da, mahrum kaldığı el-altında-olmayan bakiyeye karşı 'kayıtsızdır' aslında meyve. Aslına bakılırsa ona karşı ne kayıtsızdır, ne de kayıtlı. Olgunlaşan meyve, kendinin ötekisi olarak hamlığa karşı hem kayıtsızdır, hem de olgunlaşmak suretiyle hamlık olarak *vardır*. Meyvenin henüz-olmamışlığı onun kendi varlığına dahildir, ama keyfi bir belirlenim olarak değil, onu tesis eden olarak. İşte Dasein da, var olduğu müddetçe buna benzer biçimde vardır, yani *hep kendi henüz-olmamışlığıdır*.

Dasein'ın 'bütün-olmayışım' tesis eden sürekli kendini-önceleme, yekun olarak biraraya gelenin noksanlığı olmadığı gibi, henüz-erişilebilir-hale-gelmiş-olmamak da demek değildir. Bahse konu bütün-olmayış, bir Dasein'ın var olduğu varolan olarak var olması gerekendir. Oysa ham meyve karşılaştırması, birtakım benzerlikler taşısa da, bazı özsel farklar da taşımaktadır. Bu farkları dikkate almak demek, son ve hitamla ilgili şu ana kadarki incelemelerimizin belirsizliklerini bilmek demektir.

Meyvenin özgün varlığı olan olgunlaşma, varlık minvali henüz-olmamışlık (hamlık) bakımından formal olarak Dasein'la örtüşse de, yani hem meyve hem de Dasein ileride ihata edilecek manada hep henüz-olmamışlık olarak *var* oldukları halde, 'hitam' olarak olgunluk ile 'hitam' olarak ölümün, ontolojik hitam yapısı bakımından da birbiriyle örtüştüğü anlamı çıkmaz bundan. Zira meyve olgunlaşmak suretiyle *erginleşir*. Peki ama Dasein'ın eriştiği ölüm bu anlamda bir erginleşme midir? Dasein'ın kendi ölümüyle kendi 'seyrini tamamlamış' olduğu doğrudur. Fakat böylelikle, kendine özgü imkanlarını zorunlu olarak tüketmiş mi olmaktadır?

Oysa böylece onun elinden tam da bu imkanlar alınmış olmaz mı? Zira 'erginleşmemiş' Dasein da hitama kavuşur. Öte yandan Dasein'ın, kendi ölümüyle olgunlaşması da gerekmez, çünkü hitamından önce de olgunluk sınırını aşmış olabilir. Ama çoğunlukla erginleşmemiş olarak veya dağılıp dökülmüş ve tükenmiş olarak hitama kavuşur Dasein.

Hitam etmek zorunlu olarak kendini erginleştirmek demek değildir. O halde şu soru daha da ivedilik kazanır: *Ölüm esasen hangi anlamda Dasein'ın hitamı olarak kavranmalıdır?*

Öncelikle hitam *bitmek* demektir, ama ontolojik bakımdan özellikle farklı bir anlamda. Mesela yağmur da biter. O artık mevcut değildir. Yol biter. Ama bu sona eriş, yolu ortadan kaldırmaz, yolun bitişi onu tam da bir yol olarak mevcut kılar. Buna göre bitmek anlamında hitam şu anlamlara gelebilir: Mevcut-olmayışa geçmek yahut hitam ederek tam da mevcut oluşa geçmek. Bu son şekliyle hitam etmek ise ya *natamam* bir mevcut-olanı belirler (inşaat halindeki yol bitiverir) ya da bir mevcut-olanın 'tamamlanmasını' tesis eder (son fırça darbesiyle tablo tamamlanır mesela).

Fakat tamamlanma olarak hitam, bünyesinde erginliği barındırmaz. Ama erginleşmek isteyenin kendi olası tamamlanmışlığına erişmesi de kaçınılmazdır. Erginlik 'tamamlanmışlığın' temellenmiş bir halidir. Bu ise, ancak bir mevcut-olan veya el-altında-olanın belirlenimi olarak mümkündür.

Ortadan kalkma anlamındaki hitam da varolanın varlık minvaline göre kendini modifiye edebilmektedir. Yağmur sona erdi demek, ortadan kalktı demektir. Ekmek bitti demek, tüketildi demektir, el-altında-olan olarak artık hazır değil demektir.

Hitamın bahsi geçen hiçbir hali, Dasein'ın hitamı olarak ölümünü layıkıyla karakterize edememektedir. Zira can vermeyi, yukarıda ele alman tarzda bir hitam-oluş olarak anlarsak, Dasein'ı bir mevcut-olan yahut el-altında-olan olarak ortaya koymuş oluruz. Oysa ölümle birlikte Dasein ne erginleşir, ne de öylesine ortadan kalkar; ne tamamlanır, ne de bir el-altında-olan olarak tümüyle hazır hale gelir.

Nasıl ki, Dasein var olduğu müddetçe daha ziyade kendi henüz-olmamışlığı olarak *var* ise, işte benzer şekilde o, hep kendi hitamı olarak da *vardır*. Adına ölüm denilen son, Dasein'ın hitam-oluşu değil, bu varolanın *hitama doğru varlığıdır*. Ölüm Dasein'ı varolduğu

andan itibaren devralan bir varlık minvalidir. 'Bir insana can geldiği andan itibaren o insan can vermeye de hazır olur' *

Hitama doğru varlık olarak hitamın ontolojik sarihliğini, Dasein'ın bu varlık minvalinden hareketle sağlamak gerekir. Ve muhtemelen hitamın eksistensiyal belirlenimini yaptıktan sonra henüz-olmamışlığın varoluşsal varlığını (ki o, 'hitamdan' 'öncedir') idrak etmek mümkün olabilecektir. Hitama doğru varlığı eksistensiyal bakımdan açığa kavuşturduktan sonra ancak Dasein'ın bütünlüğüne ilişkin sözlerimizin olası anlamını ihata etmemizi sağlayacak yeterli bir zemini elde edebilmiş olacağız; eğer bahse konu bütünlük sahiden de 'hitam' olarak ölümle tesis ediliyor olacaksa.

Henüz-olmamışlığı açığa kavuşturmak suretiyle hitamın karakterizasyonunu yapma ve böylelikle Dasein'sal bütünlüğü anlama denememiz sonuçta hedefine ulaşamamıştır. Bu deneme, bir tek şu *menfi* sonucu doğurmuştur: Dasein'ın öylece hep *vàr* olduğu kendi henüz-olmamışlığı, noksanlık olarak yorumlanmaya karşı ayak diremektedir. Dasein'ın varolarak *var* olduğu hitama *doğru* var olmayı, hitam-oluş olarak belirlemek uygun değildir. Aynı zamanda etüdümüz şunu göstermiş olmalıdır ki, atılan adımlarımızı tümüyle gerisin geriye çevirmek zorundayız. Mesele edindiğimiz fenomenin (henüz-var-olmamaklık, hitam, bütünlük) müspet karakterizasyonunu sağlamak istiyorsak eğer, Dasein'ın varlık konstitüsyonunu sarih biçimde cihet kabul etmemiz gerekir. Söz konusu sarihliğin yanlış yollara düşmemesi için ve onu menfi biçimde güvence altına alabilmek üzere, Dasein'a ontolojik bakımdan ters düşen hitam ve bütünlük yapılarının mıntıkasal aidiyetini idrak etmemiz lazımdır.

Ölümün ve onun hitam karakterinin müspet eksistensiyal analitik yorumunu, Dasein'ın şu ana kadar elde ettiğimiz temel konstitüsyonunun, yani ihtimam-göstermeklik fenomeninin rehberliğinde icra edeceğiz." (s. 256-261)

"§ 53. Ölüme Yönelik Sahih Varlığın Eksistensiyal Tasarımı

Fiilen Dasein öncelikle ve çoğunlukla ölüme yönelik gayrisahih varlık içinde bulundurur kendini. Peki ama, neticede Dasein kendi hitamına yönelik olarak hiç sahih bir tutum içinde değilse veya işbu sa-

*) Der Ackermann aus Böhmen, haz. A. Bernt ve K. Burdach (*Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung*, haz. K. Burdach, c. 3, 2. Kesim) 1917, 20. Bölüm, s. 46.

hih varlık kendi anlamı bakımından ötekiler için örtük kalmak durumundaysa, o zaman ölüme yönelik *sahih* varlığın ontolojik imkanını 'nesnel' olarak karakterize etmek nasıl mümkün olacaktır? Sorgulanmaya açık böylesi bir varoluşa-dair varlık-imkanının eksistensiyal olanağını tasarlamaya çalışmak fantastik bir girişim olarak kalmaya mahkum değil midir? Böylesi bir tasarımın uydurma ve keyfi bir kurgulamanın ötesine gidebilmesi için nelere ihtiyaç vardır? İşbu tasarıma yönelik talimatları bizatihi Dasein sağlayabilmekte midir? Söz konusu tasarımın fenomenal mazuriyetini sağlayabilecek sebepleri Dasein'm kendisinden temin etmek mümkün müdür? Şu anda ortaya attığımız ontolojik ödevin hatlarını, Dasein'ın şimdiye kadarki analizinden çıkarsayabilir ve onu emniyetli bir güzergaha taşıyabilir miyiz?

Ölümün eksistensiyal kavramını daha önce sabitlemiş, dolayısıyla hitama yönelik sahih varlığın olası tutumlarını da onunla birlikte tespit etmiştik. Keza ölüme yönelik gayrisahih varlığı da karakterize etmiş ve ölüme yönelik sahih varlığın nasıl *olamadığına* ilişkin menfi bir öntaslağı sunmuştuk. İşte bu müspet ve menfi talimatlar sayesinde, ölüme yönelik sahih varlığın eksistensiyal binasını tasarlamak artık mümkündür.

Dasein açımlanmışlıkla, yani bulunuşsal anlamayla tesis edilmiştir. Ölüme yönelik *sahih* varlık; en zati, irtibatsız imkanından *kaçınamaz*, işbu kaçış sırasında onu *örtemez* ve onu herkesin anlayışına uygun şekle *dönüştüremez*. Ölüme yönelik sahih varlığın eksistensiyal tasarımı, öyle bir varlığın momentlerini ortaya çıkarmalıdır ki, bahse konu imkana yönelik kaçkınsız ve örtmesiz varlık anlamında ölüm, bu varlık sayesinde tesis edilmek suretiyle anlaşılabilir hale gelsin.

Öncelikle yapılması gereken, ölüme yönelik varlığı bizathi Dasein'ın *bir imkanına* (yani en müstesna imkanına) *yönelik varlığı* olarak ifade edebilmektir. Bir imkana yönelik, yani mümkün olan bir şeye yönelik varlık, şu demek oluyor mesela: mümkün olabilen bir şeye istihdaf etmek, onun gerçekleşmesini hedeflemek üzere onunla ilgilenmek ve saire. El-altında-olanlar ve mevcut-olanlar sahası içinde sürekli olarak bu türden imkanlarla karşılaşırız: ulaşılabilir olan, hakim olunabilen, icra edilebilir olan ve benzeri şeyler. Mümkün olabilenlere ilgilenilerek istihdaf etmek, mümkün olanın *imkanını* onu hazır hale getirmek suretiyle *yok etme* eğilimini taşımaktadır bünyesinde. El-altında-olan gereçlerle ilgilenilerek (vücuda getirme, hazır hale getirme, yerini değiştirme vs.) onları

gerçekleştirmek ise daima izafi bir şeydir, eğer gerçekleştirilmiş olan bu şey tam da bir ilintililik varlık karakterine sahipse. Yani bu şey, gerçekleştirilmiş olduğu halde bir şeyin imkanı olarak gerçek kalır ve bir-şey-içinlikle karakterize olur. Burada yürüttüğümüz analizimiz, ilgilenilen istihdaf etme ile imkan arasındaki ilişkinin ne olduğunu açığa çıkarmak içindir sadece: Buradaki konu, mümkün olanın imkanı üzerine ve hatta bizatihi onun imkanlılığı hakkında tematik-teorik bir etütte bulunmak değil, dikkatimizi mümkün olandan *bir-şey-için*-bakışsal biçimde *uzaklaştırarak* esas itibariyle neye-mümkünlüğe odaklanmaktır.

Öyle görünüyor ki, söz konusu edilen ölüme yönelik varlık, onu gerçekleştirme gayesine sahip bir ilgilenme karakterine sahip olamaz. Zira birinci olarak; bir imkan olarak ölüm, olası bir el-altında-olan veya mevcut-olan değil, *Dasein*'ın bir varlık imkanıdır. İkinci olarak; söz konusu imkanın gerçekleşmesini sağlamak demek, vefatın sağlanması demek olurdu. Oysa tam da bu durumda Dasein, ölüme yönelik varoluşsal varlığının zeminini kaybetmektedir.

Demek ki, ölüme yönelik varlık dendiğinde, onun 'gerçekleştirilmesi' kastedilmiyor. Keza bu ifade, şu anlama da gelemez: kendi imkanı içindeki hitamın havalisinde eğleşmek. Mesela böylesi bir tutum, 'ölüm hakkında düşünmek' sırasında olur. Aslında böyle bir tutum, ölümün ne zaman ve nasıl gerçekleşeceğine ilişkin imkanlar üzerine düşünüp durma sırasında görülür. Ölüm üzerine kara kara düşünmek, ölümün imkan karakterini onun elinden tümüyle almıyor ise de, ölümü başa gelecek bir şey olarak düşünmeyi sürdürmektedir; böyle yaparken de onun gücünü kırar ve ölüm üzerinde hesap edici bir iktidar kurmak ister. Yani buna göre ölüm, bir imkan olsa da, bu imkanı mümkün olduğunca az biçimde sergilemelidir. Oysa ölüme yönelik varlıkta (eğer karakterize ettiğimiz imkanı *bir imkan olarak* anlayıp açımlayacaksak), bahsedilen imkan hafifletilmeden *bir imkan olarak* anlaşılmalı, *bir imkan olarak* geliştirilmeli ve ona yönelik tutumlarda *bir imkan olarak* ona *dayanılabilmelidir*.

Dasein kendi imkanı içindeki imkanlarına hep birer *beklenti* içinde tutum takınır. Mümkün olan bir şeyle, 'gerçekleşecek mi, gerçekleşmeyecek mi, sonunda gerçekleşti mi' gibisinden beklentilerle engellenmemiş ve kısıtlanmamış şekilde karşılaşılabilmektedir. Peki ama, beklenti fenomeninin buradaki analizinin varlık minvali, ilgilenmek suretiyle bir şeyleri gayelendirmek, diye ifade ettiğimiz

mümkün olanın varlık minvaline zaten isabet etmiyor mu? Bir beklenti, hedeflediği imkanı öylesine anlar ve ona 'sahip olur' ki, o imkanın gerçekleşip gerçekleşmediği, ne zaman gerçekleşeceği ve gerçekte nasıl gerçekleşeceği üzerine böylece odaklanır. Yani beklenti, bir imkanın olası gerçekleşmesine öylesine dikkat yöneltmek değil, özsel olarak bu imkanın *gerçekleşmesini beklemek* demektir. Demek ki beklentide de, imkandan sıçramak ve gerçek olanı dayanak almak yatar, çünkü beklenti içinde olunan beklenmektedir. Gerçekten hareket ederek ve ona doğru gidilerek imkan, gerçekliğin içine beklenilen biçimde dahil edilir.

Ölüme yönelik varlık olarak imkana yönelik varlık, *kendine* yönelik olarak öyle bir tutum içinde olmalıdır ki, tam da bu varlık içinde ve onun için *imkan olarak* açığa çıkabilsin. Böyle bir imkana yönelik varlığa, terminolojik olarak *imkanı öndelemek* diyoruz. Peki ama bu tutum, mümkün olana yaklaşınayı bünyesinde bulundurmaz mı, mümkün olanın bize yakınlığında onun gerçekleşimi peyda olmaz mı? Fakat bu yakınlaşma, gerçek bir şeyleri ilgilenerek hazır hale getirmeye yeltenmez. Zira anlamasal yakınlaşma içinde, mümkün olanın imkanı 'giderek artar' *İmkan olarak ölüme yönelik varlığın en yakın yakınlığı, gerçek bir şeyden mümkün olabildiğince uzaktır*. Bu imkan ne kadar açık biçimde anlaşılırsa, anlayışımız bir o kadar saf biçimde imkanın içine ilerler ve *onu esasen varoluşun imkansızlığı olarak anlar*. İmkan olarak ölüm, Dasein'a 'gerçekleştirebileceği' ve gerçek bir şey olarak *kendi olabileceği* hiçbir şey sunmaz. Ölüm şu veya bu tutumun, keza varoluşun imkansızlığının imkanıdır. Bu imkanı öndelerken o, 'giderek büyür', bir başka deyişle, hiçbir ölçüsü bulunmayan, azı çoğu olmayan, sadece varoluşun ölçüsüz imkansızlığının imkanı olarak kendini açığa çıkarır. Dolayısıyla bu imkan, özü gereği bir şeyin beklentisi içinde olmayı, olası gerçekliğin 'resmini çizmeyi' ve bunun üzerine imkanın bizzat kendisini unutabileceği hiçbir şeye sahip değildir. İmkanı öndelemek olarak ölüme yönelik imkan, tam da bu imkanı *mümkün* ve dolayısıyla serbest kılar.

Ölüme yönelik varlık, varlık minvali öndeleme olan *varolanımızın* varlık-imkanını öndelemek demektir. Bu varlık-imkanının öndelenerek açığa çıkarılışı sırasında Dasein, kendi en uç imkanı bakımından kendini kendine açımlar. Fakat kendini en zati varlık-imkanına tasarlamak, şu anlama gelir: bu şekilde açığa çıkarılan varolanın varlığı içinde kendini anlamak: varolmak. Demek ki öndelemek,

en zati ve en uç varlık-imkanını anlama imkanıdır, yani *sahih* varoluş imkanıdır. Onun ontolojik konstitüsyonu ise, ölümü öndelemenin somut yapısının tam olarak ortaya konulmasıyla görünür hale gelmelidir. Bu yapının fenomenal olarak ihata edilişini nasıl icra edeceğiz? Öyle anlaşılıyor ki, ona ait olması gereken öndeleyen açımlayışm karakterlerini belirlemekle yapacağız bunu. Böylece en zati, irtibatsız, atlatılamaz, kesin ve bu haliyle belirsiz olan imkanın saf anlayışına kavuşabiliriz. Dikkat edilmesi gereken tek şey, anlama dendiğinde birincil olarak şunun denilmiyor olmasıdır: gözünü belirli bir anlama dikip baka kalmak. Anlama demek, kendini tasarım içinde açığa çıkaran varlık-imkanı içinde kendini anlamak demektir.

Ölüm Dasein'm *en zati* imkanıdır. Ona yönelik varlık, Dasein'a kendi *en zati* varlık-imkanını açımlar ki, onda esasen Dasein kendi varlığını söz konusu eder. Onda Dasein'a, müstesna biçimde kendi olma imkanı içinde kalarak herkesten kopuk kaldığı, yani öndeleyerek kendini ondan koparabildiği şeyler açığa çıkabilmektedir. Aslında bu 'imkanın' anlaşılması ise, herkes-benliğinin hergünkülüğü içine fiilen kaybolmuşluğumuzu tümüyle açığa vurmaktadır.

Bu en zati imkan *irtibatsız* olandır. Öndeleme Dasein'ın şunu anlamasını sağlar: Esasen kendi varlığını söz konusu ettiği bu varlık-imkanı, ancak ve sadece kendisinden hareketle devralmabilir. Ölüm Dasein'a kayıtsız biçimde 'ait' olan bir şey değildir, aksine o, onun üzerinde *ferdi* olarak *hak iddia eder*. Öndeleme sırasında anlaşılan ölümün irtibatsızlığı Dasein'ı kendi başına bırakır. Bu kendi-başına-bırakma, 'şuradalığın' varoluşunun açımlanma minvallerinden biridir. En zati varlık-imkanımız söz konusu olduğunda, ilgilenilen şeylerde ya da başkalarıyla birlikte-varlıkta bulunmanın kifayetsiz kaldığı bu sayede açıklığa kavuşur. Dasein'ın *sahih olarak kendi* olabilmesi için, ancak ve sadece kendinden hareketle buna imkan tanıması gerekir. İlgilenmenin ve itina-göstermekliğin kifayetsizliği, bu Dasein minvallerinin sahih kendi-olmalarından koparılıp atılması gerektiği anlamına asla gelmez. Zira Dasein konstitüsyonunun özsel yapıları olarak onlar, esasen varoluş imkanının koşulları arasında yer alırlar. Dasein'm sahih olarak kendi olabilmesi için, bir şeylerle ilgilenmek, birilerine itina-göstermek suretiyle kendini birincil olarak kendi en zati varlık-imkanma tasarlaması gerekir ve fakat kendini herkes-benliğinin imkanına tasarlayarak değil ama. İrtibatsız im-

kam öndeleme, öndeleyen bu varolanı kendi en zati varlığını yine kendinden hareketle devralmaya zorlar.

En zati ve irtibatsız olan bu imkan *atlatılamazdır*. Ona yönelik varlık, Dasein'ın kendi varoluşunun en uç imkanı olarak kendinden vazgeçmesi gerekeceğini anlamasını sağlar. Fakat öndeleme, ölüme yönelik gayrisahih varlıkta olduğu gibi atlatılamazlıktan sakınmayıp, kendini *ona hür* bırakır. En zati ölüme *doğru* öndeleyerek hür kalma, tesadüfen yanaşan imkanların kaybolmuşluğundan kendini serbest bırakır; atlatılamaz olan imkanların da önünde yer alan fiili imkanlar ancak bu şekilde sahih olarak anlaşılabilir ve tercih edilebilir duruma gelir. Öndeleme varoluşa, en uç imkanı olarak, kendinden vazgeçmeyi açımlar ve böylece erişilmiş olan şu ya da bu varoluş durumuna sabitlenip kalmaktan onu kurtarır. Öndeleme içindeki Dasein bu sayede, kendinin ve anladığı varlık-imkanının gerisine düşmekten, 'kendi zaferleri için bile fazla yaşlanmaktan' (Nietzsche) korunmuş olur. *Hitamdan* hareketle belirlenmiş, yani *sonlu* olduğu anlaşılan en zati imkana hür olarak Dasein, böylece kendi sonlu varoluş anlayışından yola çıkarak kendi yerine atlayan başkalarının varoluş imkanlarını bilememe veya yanlış yorumlayarak onu kendi zati imkanına geri çekmeye zorlamaları tehlikesini bertaraf eder – ve böylelikle en zati fiili varoluşa kendini teslim eder. İrtibatsız imkan olarak ölüm, Dasein'ı kendi başına bırakırken ve atlatılamaz olması yüzünden, Dasein'm birlikte-olma olarak başkalarının varlık-imkanını da anlamasını sağlar. Atlatılamaz imkanı öndeleme, onun önündeki bütün diğer imkanları da açımladığından o, *bütün* Dasein'm varoluşa-dair önceden ele alınışını mümkün kılar, yani bir *bütün varlık-imkanı* olarak varolmanın imkanını sunar.

En zati, irtibatsız ve atlatılamaz olan bu imkan *kesindir*. Onun kesinliğinden *emin olma* tarzı, ona tekabül eden hakikatten (açımlanmışlıktan) hareketle belirlenmektedir. Fakat ölümün kesin olan imkanı, ölümü öndeleyerek kendi en zati varlık-imkamm kendisi için *mümkün kılmak* suretiyle söz konusu imkanı Dasein'a açımlar. İmkanın açımlanmışlığı, öndeleyici mümkün kılış üzerine temellenir. Bu hakikat içinde bulunma, yani bu şekilde açımlananın kesinliği içinde olma, tam da öndeleme üzerinde hak iddia eder. Ölümün kesinliği, karşılaşılan vefat durumlarının tespitinden hareketle hesap edilebilir bir şey değildir. Zira o, mevcut-olanlar hakikatinin içinde yer alıyor değildir; çünkü mevcut-olanlar hakikati, kendi keşfedilmişliği içinde varo-

lanlarla sadece seyrederek karşılaşma kapsamında onlarla en saf biçimde yüz yüze gelir. Bunun için Dasein, kendini evvela fiili hallere kaptırıp kaybolmuş olmalıdır –ki bu, ihtimam-göstermekliğin kendine has bir ödevi ve imkanı olabilir–, böylece Dasein, saf konusallığı, yani apodiktik apaçıklığın kayıtsızlığını elde edebilir. Eğer ölüme ilişkin kesinlik bu karaktere sahip değilse bu, onun ondan daha düşük bir mertebede olduğu anlamına gelmez: Çünkü ölüm, *mevcut-olanlara dair apaçıklıkların mertebelendirme düzenine zaten ait değildir.*

Ölümü hakiki-kabul-etme –ölüm hep kendiminki olarak *vardır*– dünya-içinde karşılaşılan varolanlara veya formal objelere ait her türlü kesinliğe kıyasla çok daha farklı bir minval ve asliliğe sahiptir; çünkü o, dünya-içinde-varoluşundan emindir. Böyle olarak o, Dasein'ın belirli *bir* tutumu üzerinde hak iddia etmekle kalmaz, onu kendi varoluşunun eksiksiz sahihliği içinde bizzat talep eder. Öndeleme içindeyken Dasein, kendi en zati varlığından onun atlatılamaz bütünlüğü içinde emin olabilir ancak. Bu yüzden; serencam, benlik ve bilincin dolayımsız verililiğinin apaçıklığı, öndeleme içinde saklı olan kesinliğin gerisinde kalmak durumundadır. Sebebi bunlara eşlik eden kavranış minvalinin yeterince kati olmaması değil, esasen temelde hakiki 'kabul etmek' isteyeceklerini *hakiki* (açımlanmış) kabul edemeyeceğindendir: Bizatihi ben *kendim olan* Dasein, ancak ve sadece varlık-imkam olarak kendimi sahih biçimde öndeleyebilir.

En zati, irtibatsız, atlatılamaz ve kesin olan bu imkan, kesinliği bakımından *belirsizdir* Öndeleme Dasein'ın bu müstesna imkanının karakterini nasıl açımlar? Öndeleyici anlama, devamlı biçimde mümkün olan ve fakat varoluşunun tam manasıyla imkansızlaşmasının ne zaman olduğunu hep de belirsizlik içinde bulan bu kesin varlık-imkanına kendini nasıl tasarımlamaktadır? Belirsiz kesin ölümü öndeleme sırasında Dasein, bizatihi kendi şuradalığından neşet eden sürekli *tehdite* kendini açar. Hitama yönelik varlık, hem kendini onun içinde tutmak zorundadır, hem de onu perdeleyemez ve bu yüzden kesinliğin belirsizliğini daha ziyade geliştirmek mecburiyetindedir. Bahse konu tehditin sahih açımlanışı eksistensiyal olarak nasıl mümkündür? Bütün anlamalar bulunuşsaldır. Haletiruhiye Dasein'ı kendi 'öyleliği'-içine fırlatılmışlığıyla karşı karşıya getirir. *Dasein'ın en zati kendi başına bırakılmış varlığından neşet eden sürekli ve asıl tehditi kendine açık tutan bulunuş havftır* Havf içindeki Dasein, kendi varoluşunun mümkün olan imkansızlığının hiçliği *önün-*

de bulunur. Havf bu şekilde belirlenmiş olan varolanın varlık-imkanı *için* havfeder ve böylece bu en uç imkanı açımlar. Dasein'ın öndelemesi esasen Dasein'ı kendi başına bıraktığı ve söz konusu kendibaşma-bırakılış içinde kendi varlık-imkanının bütünlüğünü kesinleştirdiği için, Dasein'ın bu kendi anlayışına onun zeminden hareketle havf temel bulunuşu ait olur. Ölüme yönelik varlık özü gereği havftır. Bunun şaşmaz ve fakat 'sadece' dolaylı tanıklığı, daha önce hatlarını çizmiş olduğunuz ölüme yönelik varlık örneği verir ki, burada havf ödlekçe bir korkuya dönüştürülmekte ve bu korkuyu aşarken bile aslında havf karşısındaki ödleklik ilam edilmektedir.

Eksistensiyal olarak tasarlanan sahih ölüme yönelik varlığın karakterizasyonunu şu şekilde özetlememiz mümkündür artık: *Öndeleme Dasein'a, herkes-benliğindeki kaybolmuşluğunu açığa çıkartarak onu, ilgilenici itina-göstermekliğe birincil olarak dayanmaksızın kendi olma imkanıyla karşı karşıya getirir ki bu; tutkulu, herkesin vehimlerinden sıyrılmış, fiili, kendinden emin ve kendini havfeden ölüme yönelik hürriyet demektir.*

Ölüme yönelik varlığa ait olup, Dasein'ın karakterize edilen en uç imkanının eksiksiz muhtevasına dair bütün rabıtalar, onlarla tesis edilmiş olan öndelemeyi söz konusu imkanın mümkün kılınması şeklinde açığa çıkarıp, geliştirip ve tespit edip temerküz eder. Öndelemenin eksistensiyal olarak tasarımlanacak ihatası, ölüme yönelik varoluşa-dair sahih varlığın *ontolojik* imkanını görünür kılmıştır. Ve böylece, Dasein'm sahih bütün-olma-imkamnın imkanı kendini belli eder – *ama bu, yine de sadece ontolojik bir imkandır.* Öndelemeyle ilgili eksistensiyal tasarımımız, daha önce elde ettiğimiz Dasein yapılarına sadık kalmış ve Dasein'ın bir bakıma kendi kendine bu imkana kendini tasarlaması söz konusu olmuşsa da, 'muhtevaya dair' bir varoluş ideali emsal gösterilmediği gibi, ona böyle bir şey 'hariçten' yüklenmemiştir de. Ama yine de, söz konusu eksistensiyal olarak 'mümkün' olan ölüme yönelik varlık, varoluşa-dair bakımdan fantastik bir taleptir. Zira Dasein'ın sahih bütün-olma-imkanının ontolojik imkanı, ona tekabül eden ontik varlık-imkanı Dasein'ın kendisinden hareketle delillendirilmedikçe hiçbir anlama sahip olmayacaktır. Dasein kendini fiilen böylesi bir ölüme yönelik varlığa hiç fırlatır mı? Kendi en zati varlığının zemininden hareketle, öndeleme tarafından belirlenmiş olan böyle bir sahih varlık-imkanını hiç *talep eder mi*? [...]" (s. 275-282)

JEAN-PAUL SARTRE: *VARLIK VE HİÇLİK**

"Ölüm, 'duvar'ın öte yanındakilerden olduğu için hiçbir şekilde insani olmayan şey gibi görünürken, sonra bir anda bambaşka bir bakış açısından düşünülmeye, insan yaşamının bir olayı gibi ele alınmaya başlandı. Bu değişiklik çok açık bir biçimde anlaşılır: ölüm bir *terimdir* ve her terim (ister sonuç, ister başlangıç terimi olsun), kah düşünülen süreci sınırlandıran varlık hiçliğine katılan olarak, kah tersine, sona erdirdiği diziye yapışan, varolan ve belli bir biçimde onun imlemini oluşturan bir sürece ait olan olarak ele alman bir *Janus bifrons*'dur [iki suratlı Janus'tur]. Böyle düşünüldüğünde bir melodinin final ezgisi bir yönden sessizliğe, yani melodiyi izleyecek olan ses hiçliğine doğru bakar; bir anlamda sessizlikten yapılmıştır, çünkü peşinden gelecek sessizlik, imlemi olarak esasen sonuç ezgisinde mevcuttur. Ama bir başka yönden de bu son ezgi, söz konusu melodinin ta kendisi olan bu varlık *plenum*'una [tamlığına] katılır: final ezgisi olmazsa melodi havada kalır ve finaldeki bu kararsızlık, tüm notaları melodinin başına doğru katederek her bir notaya bir tamamlanmamışlık niteliği kazandırır. Ölüm her zaman insan yaşamının nihai terimi olarak düşünülmüştür – haklı ya da haksız olarak, bunu henüz belirleyecek durumda değiliz. Nihai terim olarak alındığında, insanın konumunu, özellikle insanı çevreleyen gayri-insani mutlağa nispetle belirlemeye uğraşan bir felsefenin, ölümü önce insan-gerçekliğinin hiçliğine açılan bir kapı olarak görmesi doğaldır. Zaten bu hiçlik, varolmanın mutlak sona erişi ya da insani-olmayan bir form altındaki varoluştu. Nitekim – büyük, realist teorilerle bağlılaşım içinde – ölüm insani-olmayanla [non-humain] doğrudan bir temas olarak belirdiği ölçüde, ölüme ilişkin realist bir anlayışın varolduğunu söyleyebiliriz; ölüm, bu yoldan insandan kaçarken, bir yandan da insani-olmayan mutlakla insanı biçimlendiriyordu. Elbet-

*) Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik – Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, çev. Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, Ithaki Yayınları, Istanbul: 2009.

te, gerçeğin idealist ve insancıl bir anlayışının, insanın, kendi sınırı olarak gayri-insani [inhumain] olanla karşılaşmasına dahi hoşgörü göstermesi mümkün değildi. Gerçekten de, bu durumda, inanı insani-olmayan bir ışıkla aydınlatmak üzere bu sınırın bakış açısına yerleşmek yeterli olurdu. Ölümü *telafi etmenin* [récupérer] idealist girişimi başlangıçta filozofların değil, ama Rilke gibi şairlerin ya da Malraux gibi romancıların işi oldu. Ölümü *diziye ait* nihai terim olarak düşünmek yetiyordu. Dizi böylecę kendi '*terminus ad quem*'ini [içerdiği bitiş noktasını], tam da içselliğine işaret eden bu '*ad*' yüzünden telafi ederse, yaşamın sonu olarak ölüm de içselleşir ve insanileşir; insan artık insani olandan başkasıyla karşılaşamaz. Yaşamın *öteki yanı* yoktur ve ölüm insani bir fenomendir, ölüm yaşamın yine yaşam olarak nihai fenomenidir. Bu haliyle ölüm, bütün yaşamı akış yönünün tersine doğru etkiler; yaşam yaşamla sınırlanır, tıpkı Einstein'ın dünyası gibi 'sonlu ama sınırsız' hale gelir. Sonuç ezgisinin melodinin doğrultusu olması gibi, ölüm de yaşamın doğrultusu haline gelir; burada mucizevi bir şey yoktur: ölüm düşünülen dizinin bir terimidir ve bilindiği üzere, bir dizideki her terim dizinin bütün terimlerinde her zaman mevcuttur. Ama böylece telafi edilen ölüm sadece insani olarak kalmaz, *benimki* haline gelir; içselleşirken bireyselleşir; artık insani olanı sınırlandıran büyük bilinmez değildir, *benim* kişisel yaşamının fenomenidir. Bu yaşamı biricik bir yaşam yapan, yani yeniden başlamayan bir yaşam yapan, atılan adımın asla geri alınmadığı bir yaşam yapan fenomendir ölüm. Bu şekilde, yaşamımdan olduğu gibi *ölümümden* de sorumlu hale gelirim. Ölmenin ampirik ve olumsal fenomeninden ötürü değil, yaşamımı, tıpkı ölümüm gibi *benim* yaşamım kılan bu sonluluk vasfından ötürü. [...]

Şu açıktır ki, dünyasallığın [mondanité] gerçek olmasını sağlayan insan-gerçekliği, gayri-insani olan hiçbir şeyle karşılaşmaz; zira gayri-insani kavramı bile insana ait bir kavramdır. Dolayısıyla, ölüm *kendinde* insani-olmayan bir mutlağa geçiş bilr olsa, onu bu mutlağa bakan bir pencere gibi düşünmemize imkan verecek her umuttun vazgeçmek gerekir. Ölüm, bize dair olmayan ve insani bakış açısından olmayan hiçbir şey açınlamaz bize. Bu, onun *a priori* olarak insan-gerçekliğine ait olduğu anlamına mı gelir?

Her şeyden önce işaret edilmesi gereken şey, ölümün saçma niteliğidir. Bu anlamda, ölümü bir melodinin sonundaki sonuç ezgisi gi-

bi düşünmenin her türlü çekiciliği, kesinlikle bir tarafa bırakılmak zorundadır. Bizlerin, infaz gününü bilmeyen, ama her gün zindandaki yoldaşlarının infaz edildiklerini gören idam mahkumları arasından bir idam mahkumu durumunda olduğumuz çoğu kez söylenmiştir. Bu tam olarak doğru değildir: bizleri daha çok, nihai eziyete cesaretle hazırlanırken, darağacında iyi bir görünüm sergilemek için elinden geleni yaparken, bir İspanyol gribi salgını sonucu ölüveren bir idam mahkumuna benzetmek gerekir. Ölüme, sanki *her an* gelecekmişçesine hazırlanmayı salık veren Hıristiyan bilgeliğinin kavramış olduğu şey budur. Böylece, ölümü *'her an beklenen ölüm'* halinde başkalaştırmak suretiyle, onun telafi edilebileceği umut edilir. Gerçekten de, eğer yaşamımızın doğrultusu ölümü bekleyiş haline geliyorsa, ölüm de çıkagelişiyle birlikte yaşama ancak mührünü basabilir. Heidegger'in 'kararlılık'ındaki (*Entschlossenheit*, 'décision résolute') en olumlu şey de temelde budur. Ne yazık ki bunlar, insan-gerçekliğine özgü doğal bir zaaf ya da inotantikliğin kökensel bir projesi nedeniyle değil ama, ölümün kendisi nedeniyle, önerilmesi uygulanmasından çok daha kolay olan tavsiyelerdir. Gerçekten de, özel *bir* ölümü beklemek mümkündür, ama ölümü beklemek mümkün değildir. [...]

Kısacası *benim* ölümümün hiçbir kişileştirici özelliği yoktur. Tam tersine, ölümüm ancak öznelliğin perspektifi içinde yer alırsam *benim* ölümüm haline gelir; ölümümü yeri doldurulamaz bir öznel yapan, düşünüm-öncesi *cogito* tarafından tanımlanan öznelliğimdir, yoksa kendi-içinime yeri doldurulamaz kendiliği kazandıracak olan ölüm değildir. Öyle olsaydı kendini niteleyemezdi, *çünkü* o *benim* ölümüm olarak *ölümdür* ve bunun sonucunda, ölüm olarak özsel yapısı, onu bu kişileştirilen ve nitelenen *belirlenebilir* olay yapmaya yetmez.

Ama bunun dışında, ölüm eğer çok kesin bir biçimde *benim* ölüme mahkumiyetim olarak gösterilmemişse (sekiz gün içinde gerçekleşecek olan infazım, hastalığımın yakın ve kesin olduğunu bildiğim sonucu, vb.) asla beklenmiş olamaz, çünkü beklenti *onun* beklentisi bile olsa, bu her türlü beklentinin saçmalığının açınlamşmdan başka bir şey değildir. Gerçekten de, öncelikle, 'beklemek' fiilinin burada hep birbirine karıştırılan iki anlamını özenle ayırmak gerekir: ölümün *gelmesini beklemek ölümü* beklemek değildir. [...]

Nitekim, her geçen dakikanın beni ölüme yaklaştırdığını söyleyemem. Eğer tümüyle genel bir yaklaşımla yaşamımın sınırlı olduğunu düşünürsem, beni ölüme yaklaştırdığı doğrudur. Ama son derece esnek olan bu sınırlar içinde (yüz yaşımda ya da yüz yedi yaşımda, ya da yarın ölebilirim), beni bu sona yaklaştırıyor mu, yoksa ondan uzaklaştırıyor mu, gerçekten de bilemem. Çünkü yaşlılığın uç noktasındaki ölüm ile bizi olgun yaşta ya da gençlikte yok eden ani ölüm arasında muazzam bir nitelik farkı vardır. Birincisini beklemek, yaşamın *sınırlı* bir girişim olduğunu, sonluluğu seçmenin ve amaçlarımızı sonluluk temelinde belirlemenin bir tarzı olduğunu kabul etmektir. İkincisini beklemek, yaşamımın *kaybedilmiş* bir giriş olmasını beklemek olur. Yalnızca yaşlılık nedeniyle (ya da belirtik mahkumiyet sonucu) ölümler olsaydı, kendi ölümümü *beklemem* mümkün olurdu. Ama ölüme özgü olan şey tam da odur ki, kendisini şu ya da bu tarihte bekleyenleri her zaman vade dolmadan önce şaşırtabilir. [...]

Rastlantı, ölüm hakkında karar verirken onun bir armoni içinde ortaya çıkan bir son olma vasfını ortadan kaldırır. Nitekim bir melodinin sonu, melodiye anlam kazandırmak için melodinin kendisinden yayılmak zorundadır. Dolayısıyla, Sophokles'inki gibi bir ölüm bir son akora *benzeyecek* ama asla bir son akor *olmayacaktır*, tıpkı, birkaç tane harfin rastgele bir araya gelmesinin belki bir sözcüğe benzeyeceği, ama asla bir sözcük olmayacağı gibi. Böylece, rastlantının projelerim içinde durmadan belirmesi *benim* imkanım gibi değil, tersine, bütün imkanlarımın hiçlenişi gibi, *imkanlarımın parçası olmayan* hiçleniş gibi kavranabilir. Ölüm böylece dünya üzerindeki mevcudiyetimi gerçekleştirememe imkanım değil, benim için *mümkün olanların, imkanlarımın dışında ve her zaman mümkün olan hiçlenişidir* [...]

Eğer hesabın kesileceği anı biz kendimiz seçmiyorsak onun anlamını bile kavrayamayız. Diderot'nun aktardığı bir hikayecikte inançsız yazar bunu gayet iyi bir biçimde hissetmiştir. Mahşer günü, iki kardeş ilahi mahkemin önüne çıkarlar. Birincisi Tanrı'ya şöyle der: 'Beni neden bu kadar genç yaşta öldürdün?' ve Tanrı cevap verir: 'Seni kurtarmak için. Eğer daha uzun süre yaşamış olsaydın, tıpkı kardeşin gibi suç işlemiş olacaktın.' O zaman, öteki kardeş sorar: 'Beni neden bu kadar yaşlıyken öldürdün?' Ölüm varlığımızın özgür belirlenimi değilse, yaşamımızı *bitiremez*: bir dakika fazla ya da bir dakika eksik olduğunda, belki de her şey değişecektir; bu dakika benim hesabıma ek-

lenmiş ya da hesabımdan çıkartılmışsa, bu dakikayı özgürce kullandığını bile kabul etsek, yaşamının anlamını kavrayamam. Oysa Hıristiyan ölüm Tanrı'dan gelir: son saatimizi o seçer; genel bir biçimde, kendimi zamansallaştırmak suretiyle genel olarak dakikaların ve saatlerin olmasını sağlayan ben olsam bile, öleceğim dakika benim tarafımdan saptanmış değildir; ona evrenin sekansları karar verir.

Eğer durum buysa, ölümün yaşama dışarından bir anlam kazandırdığını bile artık söyleyemeyiz: bir anlam, ancak bizatihi öznellikten gelebilir. Ölüm özgürlüğümüz temelinde belirmediğine göre, yapabileceğimiz tek şey, *yaşamı her türlü imleminden soymaktır*. Eğer ben beklenti beklentilerinin beklentisi isem ve eğer son beklentimin nesnesi ile onu bekleyen kişi bir anda ortadan kaldırılmışlarsa, beklenti de geriye dönük bir tarzda *saçma* olma vasfını kazanır. [...]

Gerçekten de, ölüm, benim için mümkün olanların her zaman mümkün olan hiçlenişi olduğu ölçüde, imkanlarımın dışındadır ve dolayısıyla onu bekleyemem, yani kendimi ona doğru, imkanlarımdan birine doğru fırlattığım gibi fırlatamam. Şu halde ölüm kendi-içinin ontolojik yapısına ait olamaz. Ölüm başkasının benim üzerimdeki zaferi olduğu ölçüde, daha önce gördüğümüz gibi, elbette temelli, ama tümüyle olumsal bir olguya gönderir ve bu olgu da başkasının varoluşudur. Eğer başkası varolmasaydı, biz bu ölümü bilmeyecektik; eğer başkası varolmasaydı ölüm bize kendisini keşfettiremezdi, özellikle de kendisini yazgı halindeki varlığımızın metamorfozu gibi oluşturamazdı; gerçekten de ölüm, kendi-içinin ve dünyanın, özneli ve nesnelin, imleyenin ve tüm imlemlerin eşzamanlı kayboluşu olurdu. Eğer ölüm, belli bir ölçüde, bize benim imlemlerim olan o tikel imlemlerin metamorfozu gibi görünebiliyorsa, bu, imlemlerin ve imlerin yerini alan bir başka imleyenin varoluşu olgusunun sonucudur. Ölümüm, bilincin ve dünyanın ortadan kalkması değil de öznellik olarak dünyanın dışına düşmüş olmamsa, bunun nedeni başkasıdır. Şu halde, başkalarının varoluşunda olduğu gibi ölümde de yadsınamaz ve temelli bir olgu özelliği, yani radikal bir olumsallık vardır. Bu olumsallık, ölümü daha en başından tüm ontolojik öngörülerden kurtarır. Ve yaşamımı ölümden kalkarak ele almak suretiyle bu yaşam üzerine düşünmek, öznelliğim üzerinde başkasının bakış açısını benimsemek suretiyle öznelliğimi düşünmek olur; bunun mümkün olmadığını gördük. [...]

Ama her şeyden önce, genellikle birlikte düşünülen ölüm ve sonluluk kavramlarını radikal bir biçimde ayırmak gerekir. Genelde sanırlır ki, sonluluğumuzu oluşturan ve onu bize gösteren ölümdür. Bu karışıklıktan çıkan sonuç, ölümün ontolojik zorunluluk görünümü kazanması, buna karşılık sonluluğun da olumsallık vasfını ölümden ödünç almasıdır. Özellikle de bir Heidegger, bütün bir '*Sein-zum-Tode*' [ölüme-doğru-varlık] teorisini, ölümün sonlulukla kesin bir biçimde özdeşleştirilmesi üzerine inşa etmiş gibidir; keza Malraux, ölümün bize yaşamın birliğini gösterdiğini söylerken, tam da öldüğümüz için hamlemize yeniden başlamakta güçsüz olduğumuzu ve dolayısıyla sonlu olduğumuzu düşünür gibidir. Ama biraz daha yakından bakacak olursak, yanılgılarını fark ederiz: ölüm, olgusallığa bağlı olumsal bir olgudur; sonluluk, özgürlüğü belirleyen ve ancak bana varlığını haber veren amacın özgür projesi içinde ve bu projeyle varolan kendi-içinin ontolojik bir yapısıdır. Başka türlü söylersek, insan-gerçekliği ölümsüz olsa bile sonlu kalır, çünkü kendini insan olarak seçerken sonlu *kılar*. Gerçekten de, sonlu olmak kendini seçmektir, yani başka mümkün olanlar dışında bir mümkün olana doğru atılımda bulunarak ne olduğunu duyurmaktır. [...] Zamansal olarak belirlenmemiş, yani sınırlı olsa da, ölümsüzün 'yaşamı' yine de bizatihi varlığı içinde sonlu olacaktır, çünkü kendini biricik kılmıştır. Bunda ölümün hiçbir rolü yoktur; ölüm 'bu arada' çıkagelir ve insan-gerçekliği, kendi sonluluğunu kendine açınlamakla ölümlülüğünü keşfetmez.

Nitekim ölüm hiçbir biçimde ve en azından *kendi-için* olduğu ölçüde, benim varlığımın ontolojik yapısı değildir; kendi varlığı içinde ölümlü olan *başkası*dır. Kendi-için-varlıkta ölüme hiçbir yer yoktur; ölümü ne bekleyebilir, ne gerçekleştirebilir, ne de ona doğru atılımda bulunabilir; ölüm hiçbir biçimde sonluluğunun temeli olmadığı gibi, daha genelde ne kökensel özgürlüğün projesi olarak içeriden temellendirilebilir, ne de kendi-için tarafından bir nitelik olarak dışarıdan kabul edilebilir. O halde nedir ölüm? Olgusallığın ve başkası-için-varlığın belli bir veçhesinden, yani veriden başka bir şey değildir. Doğmuş olmamız saçmadır, ölecek olmamız saçmadır; öte yandan, bu saçmalık, varlığımın devamlı yabancılaşması olarak ortay açıkar – *artık* benim imkanım değil de başkasınınki olan imkan." (s. 662-680)

MAURICE BLANCHOT:
*ÖTEYE ADIM YOK ÖTESİ**

"Alışık olmadığımız için de, ölüme, ya bizi kendimizden geçiren, alışkanlıklarımızdan eden ya da bizi dehşete düşüren, beklenmedik bir şey olarak yaklaşırız. Ölüm düşüncesi, ölümü düşünmemize yardımcı olmaz, bizi ölümü düşünülecek bir şey olarak vermez. Ölüm, düşünce, öyle yakındır ki birbirine, ölürken düşünmeyebilsek bile düşünürken ölmekteyizdir: her düşünce ölüme gebedir; her düşünce, son düşünceye dönüşmektedir." (s. 20)

"*Geleceğin boşluğu: orada ölüm geleceğimize sahiptir. Geçmişin boşluğu: ölüm orada mezarı olan varlıktır.*" (s. 35)

"Yasa kendi kendini delemez, kendisi zaten sadece delinmek için vardır, karşı gelmenin görünüşte onu bozması aslında onun yasa olmasını sağlar, neye meydan okunuyorsa, ne bozuluyorsa o yasal olur artık. Yasanın çemberi şöyledir: sınır olur olmaz sınırı aşma arzusu çıkar, aşılamaz görünen sınırı oldum olası bilinmedik bir hareketle aşmış olan arzuya (pot kırmaya, yanlış adıma) sınırdan bir çağrı gelir. Yasak, ancak yasak doğrultusunda arzulayan arzuyla oluşur. Arzu, arzulayarak, yasanın özgürleşmesini, arzunun yasaklanmasını değil; yasağın arzulanmasını, böylece yasağın parlamasını, sevilmesini, öldürücü bile olsa arzulanmasını, çekici olmasını sağlar. Yasanın gerçek yüzü ortaya çıkar: ölümle korkutan buyruk değil, yasa kılığına girmiş ölümdür o, yasaya karşı gelen arzu ölümden kaçmak şöyle dursun, ölümü hedefler, ölümüne arzular, ölüm, arzunun ölümünün altında bile yatan ölüm, arzunun taşıdığı ölüm, böylece arzulanan ölüm haline gelir. Arzu ölüme yer verir. Yasa öldürür. Ölüm, hep yasanın ufkudur: bunu yaparsan ölürsün. Kendine boyun eğmeyeni öldürür, ona boyun eğmek de her seferinde yine ölümdür; ama boyun eğmek –eğer yasa gerçekten Yasaysa– imkansızdır, ne olursa olsun belirsizdir, hep

*) Maurice Blanchot, *Öteye Adım Yok Ötesi*, çev. Nami Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2000.

sonraya bırakılır, ölüm tek çaredir, ancak ölüm aşkı ondan sıyrılabilir, çünkü ölümü seven, yasayı sevilebilir hale getirir, böylece onu boşuna işleyen bir yasaya dönüştürür. Karşılık beklemeyen iyiliğin dolambacı işte budur.

Ölümü affetme, bağışlama ölümden kurtarmaz; ama ölüm buyruğunu siler, ölüm atlayışını –önlem almadan, kendini tutmadan gerçekleşen ölüm atlayışını– ne cezaya ne affa aldırmayan, aldırışsız bir hafifliğe, ölçmeyen-ölçülmeyen, hep hafif olan bir bağışa döndürür." (s. 45-46)

"Varsayalım ki ölmek kendisine anlam veren şeyle, ölmüş olmakla açıklık kazanmasın. Ölüm olsun, ölmüş olmak olsun bizi hiç kuşkusuz sarsarlar, sanki kaba ya da kıpırdamadan olan bir olaydır bu (şeyin aslı), anlamın tersine dönmesidir, var olmayanın varlığı, anlamın hep kendine yonttuğu rahatsız edici anlamsızlıktır; çünkü varlığın gücü, kendine özgü rahat ettirici bir havayla, bir tür ağırlıkla egemenliğini sürdürmektedir. Ne olursa olsun, 'ölmüş olmak' deyince ölüm sözcüğü yükleme dönüşmekte, varlığın belleğe yerleştirilmesi gereken yüklemlerinden birini oluşturmaktadır, var olmayanı bile yöneten varlığın her yerde bulunmasının keyif bozucu işaretidir. Ama ölmek, ölümde yer alsa bile, tamamlanmayanı, kendini gerçekleştiremeyeceği gibi, bir yaşam ilişkisine de, bu sona ermekte olan, sonuna yaklaşan bir yaşam olsa da, oturtulamaz, öyle de kabullenilemez. Ölmek bir olayda yer almadığı gibi, zamanda oluşan bir şey gibi de sürmez: ölmek, sürmez, bitmez, ölüme uzanarak, ölümün rahata kavuşacağı nesne durumundan onu kurtarır. Bitmek bilmeyen bir ölmek oraya buraya dağılarak öleni kuşkulu kılar, ölüm doğrulanamayınca da, *olay* olmasının ona vereceği kar önceden geri alınır. Üstelik, yaşam ölmek konusunda hiçbir şey bilmemektedir, sözünü bile etmez, ama susturmaz da; birdenbire, oldum olası, sözler arasında bir mırıldanma, söylenenlerin içinden dışından geçen yokluğun gürültüsü, susmak bilmeyen bir durak vardır, yazının gürültüsünü, o karanlık iyileştiricinin reçetesinin ölmek için bir mesafe koyduğu yerde araya girmektedir, oysa ölmek, belki de bu aranın kendisidir, orada yer alamaz. Ölmek: yaşantıya dayanmaz; ama ölmemizi önleyen de ölümdür." (s. 120)

"Ölmek: sadece mastar kipinde ölüyoruzdur sanki hep. Ölmek, belki de aynadaki yankı, kılık yokluğunun aynaya yansımasıdır, orada olmayan birinin hayali değil de, derin hiçbir şeye dokunmayan

bir görünmezlik etkisidir; tanımak, görmek, etkilenmek çok yüzeysel kalır bu etkinin önünde. Alttan alta, görülmez olan kendini dağıtır sanki, görülebilirlik noktaları bir işe yaramadan olur bu ama, demek ki resmin içinden gelmez, varlık onun için hiçbir damgasını taşımaz ama gene de varlığın dışında, çok dışındadır." (s. 121)

"Atasözü değeri taşıyan: 'Birisi yaşama gelir gelmez, ölmek için yeteri kadar yaşlıdır' deyişi, hiç kuşkusuz etkileyicidir, ölme olanağını bütün bir yaşantıya, rastgele, süre açısından beklenmedik bir ilişkiye yerleştirmektedir. Gene de bu deyişte, yaşantı-ölüm ilişkisi kolaymış gibi ele alınır: ölmek bir olanakmış gibi kalır –yaşantının kendisine verdiği ya da onda doğrulanan, ölümde kendini ortaya koyan bir güç–, iki terim arasında iyiden iyiye belirlenmiştir (yaşam başlangıcı olan bu başlamayla ölmeye başlanır –doğumun dışa atması bir tür ölümle sarsıcı bir karşılaşma benzetmesi gibi kavranır– yaşamı bitiren şeyle de bitirilir; ceset eşitliği, sonradan gelecek büyük rahatlığa kadar ileri gitmek için, evrenin entropik eşitliği). Ama belki de ölmenin yaşamakla, gerçeklikle, 'yaşam'ın şimdiliğiyle belirli bir ilişkisi yoktur. Sadece bir hayaldir söz konusu olan, belki de, şimdinin hiçbir izinin maddeye dönüştüremediği bir alay konusu ya da varlığı tepeden tırnağa sarsan bir deliliktir, aynı zamanda anlaşılmaz bir sinir hastalığı gibi tepemize biner, hiçbir gözleme sığmaz, çok görünürde olduğundan görülmezleşmiştir. Böylece yazmak şöyle olur: bir söz olanağı olan yazı değil de (ölmek de bir yaşam olanağı filan değildir); bir mırıldanma sanki, dilin sessiz yüzeyinde oynanan bir delilik." (s. 121-122)

"'Ölmek yasaktır', içimizde hep duyarız bunu, yaşama zorunlu bir çağrı gibi değil de, yasağı her seferinde kıran, ölme eyleminin sesi gibi (kendini öldüren açık olarak yasak ölür).

Öldürmek, kendini öldürmek, belki de bu yüzden cezalandırılıyordur, kaldı ki ölme eylemini ele geçirmek, hele hele yaptırım uygulamak gerçekleşmez. Ölmek, kendini öldürmek: sanki ölmek üzerine edilen bir haktır. Peki ya ölüm kamplarındaki o dehşet, o binlerce kişinin birdenbire ölürülüşleri, çağırılmaları, sayılmaları, kimliklerinin belirlenmesi, her can çekişeni kendi ölümünden suçlu kılmıyor muydu sanki? *Ölümden* iğrenerek *ölmeye* mahkum edilen ölümleri onları hiç olmadıkları kadar suçsuz kılıyor, büyük bir patavatsızlıkla gösterilemeyecek olanı gözler önüne seriyordu.

Ölüm olayı neresidir? Ölme eyleminin karanlığı hani?" (s. 123)

EMIL MICHEL CIORAN: *ÇÜRÜMENİN KİTABI**

"Ölüm Üzerine Çeşitlemeler

I. – Hiçbir şeye dayanmadığı için, bir gerekçenin gölgesi bile bulunmadığı için, hayatta sebat ederiz. Ölüm fazla kesindir; bütün sebepler onun tarafında bulunur. İçgüdülerimize esrarengiz gelir; düşünüşümüzün önünde, berrak ve itibarsız bir halde, bilinmeyenin sahte cazibesi olmaksızın belirir.

Hükümsüz sırları biriktire biriktire, anlamsızlığı tekeline ala ala, hayat ölümden fazla ürküntü verir: Büyük Meçhul odur.

Bunca boşluk ve anlaşmazlık nereye varabilir? Günlere tutunuruz, çünkü ölme arzusu fazla mantıksaldır, bundan dolayı da işe yaramazdır. Hayat belirgin, tartışılmaz açıklıkta tek bir gerekçeye sahip olsaydı kendini yok ederdi; içgüdüler ve önyargılar Tutarlılık'la temasa geçtiklerinde ortadan kalkarlar. Soluk alan her şey teyit edilemeyenle beslenir; birazcık mantık ilavesi bile, varoluş – Sağduyusuzluk çabası – için uğursuz olurdu. Hayata sarih bir anlam verin: Hemen o an cazibesini yitirir. Hedeflerindeki belirsizlik onu ölümden üstün kılar; bir nebze sarahat bile onu mezarlar kadar bayağılaştırabilirdi. Zira hayatın anlamını konu alan bir müspet bilim yeryüzünü bir günde ıssız bırakırdı; Arzu'nun verimli gayri muhtemelliğini de hiçbir çılgın yeniden canlandıramazdı.

II. – İnsanlar, en nazlı ölçütlere göre sınıflandırılabilir: mizaçlarına göre; eğilimleri, düşleri ya da salgı bezlerine göre... Kravat değiştirir gibi fikir değiştirilir; zira her fikir, her ölçüt, dışarıdan, zamanın biçimlenişlerinden ve tesadüflerinden gelir. Fakat kendimizden gelen, kendimiz *olan* bir şey vardır; görünmez, ama içsel olarak teyit edilebilir bir gerçeklik; her an kavranabilen ve hiçbir zaman kabullenmeye cesaret edilmeyen ve ancak tüketilmeden önce gündeme gelen uygunsuz ve ezeli bir mevcudiyet: Ölümdür bu,

*) Emil Michel Cioran, *Çürümenin Kitabı*, çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul: 2000.

hakiki ölçüt odur... Bütün canlıların en mahrem boyutu olan ölüm, birbirine indirgenemeyecek iki düzene ayırır insanlığı... Bu iki düzen arasındaki mesafe, bir akbabayla bir köstebek, bir yıldızla bir tükürük arasmdakinden de fazladır... Ölüm duygusu olan insanla bu duyguya hiç sahip olmayan arasında, iletişimi mümkün olmayan iki dünyanın uçurumu açılır; bununla birlikte ikisi de ölür; fakat biri ölümünden habersizdir, ötekiyse bunu bilir; biri sadece bir anda ölür, ötekiyse sürekli ölmektedir... Ortak koşulları ikisini de birbirini karşıt uçlara yerleştirir; iki aşırı uca ve aynı tanımın içine; uzlaşmazlıklarıyla aynı kadere maruz kalırlar... Biri sanki ebediymiş gibi yaşar; öteki devamlı olarak ebediyetini düşünür ve bunu her düşüncesinde inkar eder. [...]

III. – Ölüm saplantısına karşı, aklın gerekçeleri gibi ümidin kaçamaklarının da işe yaramaz olduğu ortaya çıkar: Anlamsızlıkları, ölme iştahını azdırmaktan başka şeye yaramaz. Bu iştahın üstesinden gelmek için tek bir 'yöntem' vardır: Bunu sonuna kadar yaşamak; tüm hazlarına, tüm boğucu sıkıntılarına maruz kalmak; bundan kaçmak için hiçbir şey yapmamak. Doyasıya yaşanan her saplantı kendi aşırılıklarıyla kendini ortadan kaldırır. Ölümün sonsuzluğu üzerinde dura dura düşünce bunu *yıpratmayı* başarır, bizi bundan tiksindirir; bu *negatif* fazlalığın elinden hiçbir şey kurtulmaz; ölümün itibarını tehlikeye düşürüp azaltmadan önce, bize hayatın boşunalığını gösterir.

Kendini bunaltının zevklerine kaptırmamış; düşüncelerinde, sönüp gitme tehlikesinin lezzetine bakmamış, zalim ve yumuşak yok oluşların tadını almamış kişideki ölüm saplantısı hiç iyileşmeyecektir: Bunun ıstırabını çekecektir, çünkü buna direnmiş olacaktır; oysa bir dehşet disiplininde ustalaşmış kişi, kendi kokuşmuşluğu üzerine düşünürek kendini kararlılıkla kül haline getirmiş kişi, ölümün *geçmişi*'ne doğru bakacaktır – kendisi de *artık yaşamayan bir dirilmiş*'ten başka bir şey olmayacaktır. 'Yöntem'i onu hem hayattan hem ölümden kurtarmış olacaktır." (s. 14-16)

"Kötünün Profili

Gerektiğince kötülük yapmamış, daha ince cinayetler ve intikamlar gerçekleştirmemiş olmasını, tepesine fırlayan kanın buyruklarına itaat etmemiş olmasını neye borçludur? Asabına mı? Terbiyesine mi? Muhakkak ki hayır, hele doğuştan gelen bir iyiliğe hiç borçlu değildir bunu; bir tek ölüm fikrinin mevcudiyetine borçludur. Hiç kimsenin hiç-

bir şeyini bağışlamamaya meyilli olduğundan herkesi bağışlar, en ufak küfür içgüdülerini tahrik eder, bir sonraki anda da unutur onları. Kendi cesetini tahayyül etmek ve bu usulü ötekilere uygulamak, aniden yatışması için yeter ona: çürümekte olan şeyin çehresi onu iyi – ve ödlek – kılar: İç karartıcı saplantılar olmaksızın hiçbir bilgelik (ne de hayırseverlik) olmaz. Var olduğundan dolayı gurur dolu olan sağlıklı insan öç alır, kanını ve sinirlerini dinler, önyargıları özümler, karşılık verir, tokat atar ve öldürür. Ama ölüm ürküntüsüyle harap olmuş zihin, dışarıdan gelen dileklere artık tepki vermez: Fiilleri taslak halinde ve yarım bırakır; onuru düşünür ve yitirir onu... tutkularda dener kendini ve onları teşrihe yatırır... Hareketlerine eşlik eden bu ürküntü diriliklerini zayıflatır; arzuları evrensel anlamsızlığın görüntüsü altında son nefeslerini verir. Bir kanaatten dolayı değil de zoraki kinci olduğu için, entrikaları ve cinayetleri infaz esnasında durmuştur; bütün insanlar gibi o da içinde bir cani saklamaktadır, ama içine tevekkül işlemiş bir canidir bu ve düşmanlarını vuramayacak ya da kendine yeni düşmanlar edinemeyecek kadar bezgindir. Alnını hançere yaslayıp düşünür ve tecrübe etmeden bütün cinayetlerden hayal kırıklığına uğramış gibidir; herkes tarafından iyi olduğuna hükmedildiğinden, öyle olmak ona beyhude görünmese kötü olurdu." (s. 156-157)

"Giyim Kuşam Felsefesi

Düşüncelerim nasıl bir şefkat ve nasıl bir kıskançlıkla çöldeki keşişlere ve kiniklere dönüyor! En ufak nesneye bile sahip olmaktan tiksinmek: şu masa, şu yatak, şu pılıpırtı... Giysi bizimle hiçlik arasına girer. Vücudunuza bir aynada bakın: Ölümlü olduğunuzu anlayacaksınız. Parmaklarınızı kaburga kemiklerinizin üzerinde bir mandoline dokunur gibi gezdirin: Mezara ne kadar yakın olduğunuzu göreceksiniz. Giyimli olduğumuz içindir ki ölümsüzlükle böbürleniriz: Bir kravat takıldığında nasıl ölünebilir? Giyinip süslenen ceset kendini iyi tanımamaktadır ve ebediyet hayal ederek bunun yanılsamasını sahiplenmektedir. Et iskeleti örter, giysi eti örter: Tabiatın ve insanın ince kaçamakları, içgüdüsel ve itibari aldatmacalar: Bir *beyefendi* çamurdan ve tozdan yoğurulmuş olamazdı..." İtibar, saygıdeğerlik, kibarlık – çaresizlik karşısında bir sürü kaçış yolu. Bir şapka taktığınızda, ana karnında günler geçirdiğiniz ya da solucanların yağlarınızı tıka basa yiyecekleri kimin aklına gelir?" (s. 158)

EMMANUEL LÉVINAS: *ÖLÜM VE ZAMAN**

"Ölüm Üzerine Ne Biliyoruz?

Ölüm üzerine ne biliyoruz, ölüm nedir? Deneyim açısından, bir davranışın, ifadeye dayalı hareketlerin ve bunların içinde yer alan, bunların sakladığı fizyolojik süreç ya da hareketlerin durmasıdır – ki bu hareketler aracılığıyla bir 'şeyler' ya da daha iyisi *birisi* kendini gösteriyor, göstermekten de öte ifade ediyordur. Bu ifade göstermekten daha fazla bir şeydir, açıklamaktan daha fazlasıdır.

Daha önceden hastalık zaten, bu ifadeye dayalı hareketlerle biyolojik hareketler arasında bir mesafe getirmiştir; daha baştan tıbbi müdahaleye yapılan bir çağrıdır. İnsan yaşamı fizyolojik hareketlerin üstlerinin örtülmesidir: Edeptir. Bir 'saklamak', bir 'giydirmek' söz konusudur ki bu aynı zamanda bir 'çıplak bırakmak'tır, çünkü bu 'toplumsallaşmak'tır (göstermek, giydirmek, bir araya gelmek arasında dereceli bir uyuşum vardır). Ölüm geriye dönüşü olmayan bir mesafedir: Biyolojik hareketler anlamın, ifadenin bağımlılığından çıkarlar artık. Ölüm bozulmadır, yanıt yokluğudur.

Davranışın bu ifade özelliği biyolojik varlığı giydirir, ama bir yandan da her türlü çıplaklığın ötesinde çıplak bırakır, nihayet ondan bir yüz sunar; birisinin, herhangi birinin benden başka bir benliğin, benden farklı birinin beni kendinde taşıyan bir birliğe bürünüp bana kendini artık kayıtsız olmayacağım bir biçimde sunmasını sağlar.

Ölen birisinin yüzü maskeye dönüşür. İfade yok olur. Benim olmayan ölümün deneyimi, *birisinin* ölümünün 'deneyimi' olarak en başından beri biyolojik süreçlerin ötesindedir, birisi olarak benimle bağlantıya girer.

Bir şey olarak cevherleştirilen ruh, görüngübilimsel olarak bakıldığında şey haline getirilemeyen yüzde, ifadede kendini gösteren ve bu görünüşe çıkışta birisinin yapısını, verip verebileceğinin en uç

*) Emmanuel Lévinas, *Ölüm ve Zaman*, çev. Nami Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2006.

noktasını barındıran özelliktir. Descartes, ruhun gemideki kaptan olarak tanımlanmasına karşı çıkmıştır, ama yine de onu bir cevher olarak ele almaktan geri kalmamış, Leibniz monad olarak görmüş, Platon ideaları seyreden ruh diye konumlamış, Spinoza düşüncenin bir tarzı olarak düşünmüştür; ama işte bu aslında görüngübilimsel açıdan *yüz* olarak betimlenen şeydir. Eğer bu tecellinin mantığı izlenmezse ruh hep cevher olarak ele alınacaktır. Oysa burada, olmak ya da olmamak sorunundan başka bir sorun, ondan önce gelen bir sorun ortaya çıkar.

Herhangi birinin ölümü ilk bakışta görüldüğünün aksine deneyimlenebilen bir olay değildir (ölüm deneyle gözlemlenebilen bir olgu olarak alındığı takdirde ancak bir tümevarım onun evrenselliğini iddia edebilirdi); bu görünüş içerisinde kendini tüketmez.

Herhangi bir çıplaklığıyla –yüzüyle– kendini ifade ediyorsa bana çağrı yapma, benim sorumluluğum altına girme konumundadır; işte o andan başlayarak artık hep ona yanıt vermek durumundayımdır. Başkasının bütün jestleri bana hitap eden işaretlerdir. Yukarıda gündeme getirdiğimiz dereceli sıralama, kendini göstermek, ifade etmek ve bir araya gelip bağlantı kurmak, sonunda *bana emanet edilmek* olarak karşımıza çıkar. Kendini ifade eden başkası bana emanet edilmiştir (üstelik başkasına karşı [gerçek] bir borçlu olma durumu da yoktur – zira iade edilmesi gereken borç ödenemez, asla tam bir ödeşme olamaz). Başkası beni ona karşı duyduğum sorumluluk aracılığıyla birey haline getirmektedir. Başkasının ölümü benliğimin sorumlu kimliğinde beni yaralar – bu birbirinden değişik kimlik edinme davranışlarının basit bir tutarlılığından ibaret değildir; dile getirilemeyecek sorumluluktan oluşmuştur. Benim başkasının ölümüyle ilişkim, başkasının ölümünden etkilenmem işte budur. Artık bana yanıt veremeyen birine bu ilişki içerisinde duyduğum şimdiden bir suçluluğa dönüşmüş saygıdır; ölümden artakalan birinin suçluluğudur bu.

Bu ilişki, yaşanan durumun kendisiyle çakışmadığı, kimliği olmadığı, sadece dış biçimlerde nesneleştiği için ikinci elden bir deneyime indirgenir. Bu varsayıma göre Aynı olanın kendisiyle çakışması her türlü anlamın kaynağıdır. Peki başkasıyla ilişki, hele onun ölümü başka bir anlam kaynağına geri götürülemez mi? Ölmek, başkasının ölmesi olarak benim Ben kimliğimi etkiler. Ben de aynı ola-

nı kesintiye uğratmış olmakla anlam kazanır; benim Ben'imde Aynı'nın kesintiye uğratılmasıdır. Bu yüzden de başkasının ölümüyle ilişkim ne sadece ikinci elden bilgidir ne ölümün ayrıcalıklı bir deneyimidir. [...]

Ölümü önceden reddeden yüzün hareketliliğinin hareketsizleşmesidir ölüm; söylemle söylemi yadsıma arasındaki bir savaştır (bkz. *Phaidon*'da Sokrates'in ölümünün betimlenişi), bu savaş sırasında ölüm olumsuz gücünü onaylar (bkz. Sokrates'in son sözleri). Ölüm aynı zamanda iyileşme ve muktedir olamama durumudur; ölümün olmak ya da olmamak alternatifi içerisinde düşünülmesinden başka bir anlam boyutunu belirten ikircikliktir bu. İkirciklik: bilmece...

Ölüm çıkıp gitmedir, vefattır, hedefi bilinmeyen bir olumsuzluktur. O zaman ölümü birtakım verilerden yola çıkarak değil de bir belirsizlik sorusu olarak ele almamız gerekmez mi? Dönüşü olmayan bir gidiş, verisi olmayan bir soru, salt bir soru işareti...

Phaidon'da varlığın her şeye muktedir olduğunun açıklanmaya çalışılması; bir tek Sokrates'in kendisinin mutlu olması, ölümün görünüşünün tahammül edilemez bir olay olarak ortaya çıkması – ya da sadece erkeklerin bu durumu kaldırabilmesi – hep başkasının ölümünün dramatik özelliğini vurgular. *Phaidon*'da bile ölüm krizdir, skandaldır; peki bu kriz bu skandal birinin maruz kaldığı yok olmaya indirgenebilir mi? *Phaidon*'da eksik olan biri vardır, o da Platon'dur. Kendisi taraf tutmaz, kendini olayın dışında tutar. Bu da ortaya ilave bir ikirciklik çıkarır.

Ölüm zamanın akışı içerisinde olmak ya da olmamak diyalektiğinden farklı bir şey değil midir? Sonluluk, olumsuzluk başkasının ölümünü tüketebilir mi? Son denilen şey ölümün sadece bir *anıdır* – bu anın öteki kutbu bilinç ya da kavrayış olarak görülmeyebilir, ama bu bir sorudur, sorun (problem) olarak kendini ortaya koyan bütün sorulardan bir soru.

Başkasının ölümüyle ilişki, dıştan bir ilişki olmasına karşın bir içsellik içermiştir (ama bu içsellik deneyime indirgenemez). *Benim kendi* ölümümle ilişkim başka türlü müdür peki? Felsefede kendi ölümümle ilişkim kaygı olarak belirtilmiştir ve bu da yokluğun kavranışına bağlanır. Demek ki benim kendi ölümümle ilgili olarak kavrayışın yapısı muhafaza edilmiştir. Yönelimsel bilinç Aynı'nın kimli-

ğini muhafaza eder, kendi ölçüsüne göre düşünen düşüncedir; varolanın, verili olanın temsiliyeti modeli üzerinden düşünülen şeyin (*noema*) düşünce eylemiyle (*noesis*) bağlantısı olarak kavranır. Oysa ölümden etkilenme duygulanımdır, edilgenliktir, ölçüsüzlük tarafından etkilenmedir; mevcut olanın mevcut olmayan tarafından etkilenmesidir, kopuşa varıncaya kadar her türlü mahremiyetten daha mahrem olandır bu, her türlü *a priori*'den daha yaşlı bir *a posteriori* sunar, deneyime geri götürülemeyecek kadar eski zamanlardaki unutulmuş ardışık zamansal sıra düzenine boyun eğer.

Her türlü deneyimden daha eski olan ölümle ilişki, varlığın ya da yokluğun görünümü değildir.

İnsanın sırrı onun yönelimsel bilinç edimlerinde yatmaz. İnsanın özü (*esse*) varlıkta ayak direme veya ruhun eğilimlerinde (*conatus*) değil, çıkarlarından vazgeçmede ve elveda diyebilmesindedir.

Ölüm: zamanın süresi tarafından talep edildiği şekliyle ölümlülük." (s. 15-20)

NERMİ UYGUR:
*YAŞAMA FELSEFESİ**

"Ölüm

Tüm canlılar, cansızlar, herşey, hepimiz, herşeyimizle bir denizin içindeyiz. Ne denizi bu? Yaşama denizi, ölüm denizi.

Biyoloji açısından insan ölüsü: bir 'leş'. Oysa insan ölüsüne saygı: insanın insanlık gösterisi. Değişik kılıklarda da olsa ölülerine saygı göstermeyen uygarlık yok. Uygarlığın bir tanımı da bu olsa gerek.

Canlının çevreye uyması, çevreyi değiştirmesi demektir. Canlı için, birey olarak yaşama budur. Ölmek: bir zamanların canlısındaki değiştirme gücünün neredeyse sıfıra indirgenmiş olması, çevrenin canlıyı değiştirmesidir.

Canlı yaşadığı sürece, iyi-kötü denge var demektir. Ölmek, dengenin bozulmasıdır.

Ne tuhaf şey ölüm: kimi savaş açmış ona yenememiş; kimi dost geçinmiş ama zararsız kılamamış; kimi akıldan çıkarmamış ama alışamamış; kimi untumuş ama yine karşılaşmış onunla.

Değil mi ki hepimiz için ölüm var, – kimsenin kimseden ayrılığı yok öyleyse.

Değil mi ki ölüm var, ölümü önlemek gibi boş bir amaçla da olsa, birbirimize sokulmak zorundayız.

Değil mi ki ölüm var, boşuna çabaladığımızı bilsek de, tüm yaşama-zamanının gerçekten hakkını vermek zorundayız.

İnsan için ölmek, başkalarından ayrılmak, başkalarıyla birarada olmamaktır. Gerçi hastalar, yaşlılar, biryere kapatılanlar da türdeşleriyle birlikte değildir. Ne var ki odasından çıkmayan inmeliyi görmeye gidebiliriz; mağarasına çekilen, gün gelir insan içine çıkıp kalabalıkların odağı olabilir. Hapistekiler başkalarıyla birlikte hapistedir, zaman zaman da dışarıdakilerle karşılaşabilir.

Oysa ölü – kesinlikle *öte*'dedir, ayrıdır, kopmuştur. Ölüyle konuşsak bile onu konuşturan biziz, onun için kendimiz konuşmakta-

*) Nermi Uygur, *Yaşama Felsefesi*, 3. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2005.

yız. Ondan güç alsak bile, bu gücü onun adına kendi kendimize vermekteyiz. Bize karşı koyduğunu öne sürsek bile, aslında kendi kendimize karşı koymaktayız.

Öyle ama, yalnız deliler hastalar değil, evrene karışmak, herkesle sarmaş dolaş olmak, bütüne dönüp bütünle kaynaşmak için ölmeye canatan nice insanlar var.

İpince ottan dev çınara, solucandan insana dek çeşit çeşit korku yaratıklarının boy atıp beslendiği toprak ölüm.

Ölüm korkusunu bir kez yenip bu başarıyı canlı tutan kişi, yerden yere çalınıp yokedilse de hiçbirzaman yenik düşmez.

Son an ayık davranacak zaman bulursak, onunla karşı karşıya gelince, belki de birşeyler söylüyoruz ona. Sözgelimi: 'dur!', 'olmaz!', 'sakın!', 'keşke!', 'peki!', 'desene!', 'al!', 'busun ha!', 'n'olur!' Ne yazık ki görüp söylediğimzi kimselere aktarmadan gideceğiz hepimiz.

Hiçkimse 'ben ölümün ne olduğunu biliyorum' diyemez. Dese bile tam-bilgiden çok yarı-bilgidir bu.

Ölüm, kendisiyle özdeşleşmeyenin kendisini bilmesine izin vermez.

Ölüm: yaşamanın öbür yüzü, yaşamanın içte taşıdığı saatli bomba; yaşamanın ötesinde kıyı; yaşamanın düşman kardeşi.

Yaşama: ölüme akan ırmak; ölüm denizinde bir adacık; ölümün genişlettiği darlık; ölümle yitirilen ya da kazanılan gerçeklik.

Gittiğimiz yerde o, – gitmediğimiz yerde gene o.

Kimse kimsenin yerine soluk alıp veremez.

Kimse kimsenin yerine yaşayamaz, ölemez.

Ölümü bellekte canlı tutmayı sağlayan bir gereç yapılabilir. Ne var ki, taşıyana acı, üzüntü, tedirginlik vermeyen son derece ince bir gereç olmalıdır bu; azıcık şaştı mı sonsuz yıkımlara yolaçabilir. Böylesi bir gereçtense, duyarlı bir yaşama-eğitimi oluşturup uygulamaya yönelmek çok daha uygun bir tutum olmaz mı?

Devrimlerin en eşsizi, ölümü yenen devrimdir. Bunun için de yaşamaya bambaşka açıdan bakabilmek gerekir." (s. 127-129)

IRVIN YALOM:
*VAROLUŞÇU PSİKOTERAPİ**

"Hayat ve Ölümün Birbirine Bağımlılığı

Yazılı düşüncenin başlangıcına kadar uzanan saygı uyandıran bir dizi düşünce, hayat ve ölümün birbirine kenetli olduğunu vurgular. Her şeyin yok olduğu, yok olmaktan korktuğumuz, ama yine de yok olmanın ve korkunun varlığında yaşamamız gerektiği gerçeği hayatın en apaçık gerçeklerindendir. Stoik felsefeye inananlar, ölümün hayattaki en önemli olay olduğunu söylerler. İyi yaşamayı öğrenmek iyi ölmeyi öğrenmektir; ve bunun tersine iyi ölmeyi öğrenmek iyi yaşamayı öğrenmektir. Cicero, 'Felsefe yapmak ölüme hazırlanmaktır', demiştir. Seneca ise, 'Vazgeçmeye hazır ve istekli olanlar dışında hiç kimse hayatın gerçek tadını alamaz', demiştir. Saint Augustine de aynı fikri ifade etmektedir: 'İnsanın gerçek benliği ancak ölümün karşısında doğar"

Ölümü, ölmekte olanlara bırakmak olası değildir. Biyolojik hayat-ölüm sınırı göreli olarak kesindir; fakat psikolojik olarak hayat ve ölüm iç içedir. Ölüm, hayatın bir gerçeğidir; bir anlık düşünme ölümün yalnızca hayatın son anı olmadığını bize gösterir. 'Doğumda bile ölürüz; son, başlangıçta vardır' (Manilius). Montaigne etkileyici denemesinde sormaktadır; 'Son gününüzden neden korkuyorsunuz? Sizin ölümünüze diğerlerinin her birinden daha fazla katkıda bulunmaz bu. Son adım yorgunluğa neden olmaz, ama onu açığa çıkarır'

Ölüm hakkındaki önemli alıntıları aktarmaya devam etmek basit (ve baştan çıkarıcı) bir konu olabilirdi. Hemen hemen her büyük düşünür (genellikle hayatın ilk döneminde ya da sonlarına doğru) ölüm hakkında derin bir şekilde düşünmüş ve yazmıştır; ve birçoğu ölümün hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu ve ölümün hayat boyu düşünülmesinin hayatı yoksullaştırmaktan çok zenginleştirdiği so-

*) Irvin Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, çev. Zeliha Iyidoğan Babayiğit, Kabalcı Yayınevi, Istanbul: 1999.

nucuna varmıştır. Ölümün fizikselliği insanı tahrip etse de ölüm fikri onu korur.

Bu son düşünce o kadar önemlidir ki, tekrara değer: ölümün *fizikselliği* insanı tahrip etse de ölüm *fikri* onu korur. Fakat bu ifade tam olarak ne anlama gelmektedir? Ölüm fikri insanı nasıl korumaktadır? Ve neye karşı korumaktadır?

Varoluşçu felsefenin temel kavramına kısa bir bakış konuya açıklık getirebilir. Martin Heidegger, 1927 yılında, ölüm fikrinin insanı nasıl koruyabildiği sorusunu incelemiş ve, kendi kişisel ölümümüzün farkında olmanın bizi bir varoluş şeklinden daha yüksek olana geçmeye sevkettiği şeklindeki önemli kavrayışa varmıştır. Heidegger dünyada iki türlü temel varoluş şekli bulunduğuna inanmaktadır: (1) varolmayı unutma durumu ya da (2) varolmayı düşünme durumu.

Bir kişi *varolmayı unutma* durumunda yaşıyorsa madde dünyasında yaşayıp kendisini sıradan hayat oyalamalarına kaptırmıştır: 'Düzeyi düşmüştür', 'boş gevezeliğe' kaptırmıştır kendini, 'onların' içinde kaybolmuştur. Kendini sıradan dünyaya, işlerin *gidiş* şekliyle ilgili kaygılara teslim etmiştir.

Diğer durumda, *varolmayı düşünen* durumda, insan işlerin *gidişine* değil *oluşuna* hayran olur. Bu tarzda varolmak devamlı olarak varolmanın farkında olmak demektir. Sıklıkla, 'ontolojik tarz' (Yunanca 'varoluş' anlamına gelen *ontos*'tan alınmıştır) olarak söz edilen bu tarzda, insan, varolmayı düşünür, sadece varolmanın kırılganlığını değil, [...] kişinin kendi varoluşuna ait sorumluluğunu da düşünür. [...]

İnsan alışılmış şekilde birinci durumda yaşar. Varoluşu unutma sıradan varolma tarzıdır. Heidegger buna 'otantik olmamak' der – insanın kendi hayatı ve dünyasının sahibi olduğunun farkında olmadığı, 'kaçtığı', 'düştüğü' ve sakinleştirildiği, 'rastgele birisi tarafından sürüklenerek' seçimlerden kaçtığı tarzdır bu. Ancak, insan ikinci varolma durumuna girdiğinde (varolmayı düşünme) otantik olarak vardır (bundan dolayı, 'otantik' teriminin psikolojikde çok sık modern kullanımı görünmektedir). Bu durumda, kişi tam bir öz farkındalık yaşar – deneysel (meydana getirilmiş) ego olduğu kadar aşkın (meydana getirilen) ego olarak da kendisinin farkındadır; kendi olanaklarını ve sınırlılıklarını kabul eder; mutlak özgürlük ve yoklukla yüzleşir – ve onların karşısında endişelenir.

Şimdi bütün bunlarla ölümün ne ilgisi vardır? Heidegger insanı varolmayı unutma durumundan, daha aydınlık, kaygılı varolmayı düşünme durumuna sadece düşünerek, çabalayarak, dişlerini sıkarak gelemeyeceğini fark etmişti. Bazı değiştirilemez, düzeltilemez şartlar, insanı en baştaki, sıradan varolma durumundan varolmayı düşünme durumuna geçmesi için sarsan, dürten belirli 'kaçınılmaz deneyimler' vardır. Bu kaçınılmaz deneyimler içinde (Jaspers daha sonra bunlardan 'sınır' ya da 'uç' ya da 'limit' durumları olarak bahsetmektedir) ölümün eşi benzeri yoktur: *ölüm hayatımızı otantik bir tarzda yaşamamızı bizim için olası kılan bir durumdur.* [...]

Ölüm inkar edildiğinde hayat küçülür. Kısa süre içinde anlatacağım nedenlerden dolayı ölümden çok az söz eden Freud, hayatın geçiciliğinin ondan alıdığımız zevki artırdığını söylemiştir: 'Alınan zevkin kısıtlılığı zevkin değerini artırır' Birinci Dünya Savaşı'nda yazan Freud, savaşın çekiciliğinin hayata yeniden ölümü getirmesi olduğunu söylemiştir: 'Hayat yeniden ilginç hale geldi; tam anlamını buldu'. Ölüm dışlandığında, kişi işin içindeki riskleri gözden kaçırdığında hayat zayıflar. Freud'un söylediği bir şey haline gelir, 'iki sevgilinin ciddi sonuçları sürekli olarak akıllarında tutmaları gereken Avrupalı aşk ilişkisine karşın, hiçbir şey olmayacağının en başından anlaşıldığı Amerikan flörtü gibi sığ ve boş bir şey'

Birçokları ölüm *olgusunun* yokluğunun da, ölüm fikrinin kendisi gibi, insanın hayata karşı duyarlılığım körleştirmeyle sonuçlandığını ileri sürmüştür. [...]

Ölülere karşı şehvet duyan bir mezhebe katılmak ya da hayatı inkar eden bir hastalığı savunmak istemiyorum. Fakat şu unutulmamalıdır ki, bizim temel ikilemimiz her birimizin hem melek hem de bir canavar olduğudur; kendimizin farkında olduğumuz için ölümlü olduğumuzu bilen yaratıklarız. Ölümün inkarı insanın temel yapısının inkarıdır ve artmış derecede yaygın bir farkındalık ve deneyim kısıtlılığına neden olur. Ölüm *fikriyle* bütünleşmek bizi kurtarır; bizi korku ya da kasvetli kötümserlik varoluşuna mahkum etmekten çok, bizi daha otantik hayat tarzlarına atmak için bir katalizör olarak hareket eder ve hayattan aldığımız zevki artırır." (s. 52-57)

"Ölüm Anksiyetesi: İnsan Deneyimi ve Davranışımn Etkili Belirleyicisi

Ölüm korkusu her zaman ve her yerde bulunur ve o kadar büyüktür ki, hayat enerjisinin büyük bir bölümü ölümün inkarına harcanır. Ölüm aşkınlığı insan yaşantısında önemli bir motiftir – en derin kişisel ve içsel olaylar, savunmalarımız, güdülerimiz, rüyalarımız ve karabasanlarımızdan en açık büyük makro-toplumsal yapılara, anıtlarımıza, dinlere, ideolojilere, sakin mezarlıklara, mumyalamalara, uzaya açılmamıza, gerçekte bütün yaşam şekliimize – zamanı doldurmamıza, oyalamalara düşkünlüğümüze, ilerleme mitine tereddütsüz inancımıza, 'başarılı olma' dürtümüze, bitimsiz şöhret arzumuza kadar uzanır.

En temel insan grubu, toplumsal hayatın molekülleri, Freud'un düşündüğü gibi ölüm korkusuyla şekillendirilmiştir: ilk insanlar ayrılık ve karanlıkta dolaşan şeyler korkusuyla bir araya toplanmışlardır. Kendimizi sürdürmek için grubu sürdürürüz ve grubun geçmişinin incelenmesi, dolaylı ölümsüzlük için sembolik bir arayıştır. Gerçekte, tarihin kendisi, Hegel'in varsaydığı gibi, insanın ölüm karşısında ne yaptığıdır. Robert Jay Lifton, insanın sembolik ölümsüzlüğe ulaştığı birkaç tarzı tanımlamıştır. Bunların geniş yayılımlı kültürel anlamlarını düşünelim: (1) biyolojik tarz – insanın soyu boyunca, sonsuz biyolojik bağlantı zinciri içinde yaşamaya devam etmesi; (2) dinsel tarz – farklı, daha üst varoluş düzleminde yaşamak; (3) yaratıcı tarz – kişinin yaptığı işleriyle, kişisel buluşlarının kalıcı etkisi veya başkaları üzerindeki etkisiyle yaşamak [...]; (4) ebedi doğa teması – insan doğanın dönüp duran güçlerine yeniden katılarak hayatta kalmaktadır; (5) yaşantısal aşkınlık tarzı – ölüm ve hayatın kaybolup insanın sürekli olarak 'şu anda' yaşamasını sağlayacak kadar yoğun olan durumda 'kendini kaybetmesi' yoluyla." (s. 70-71)

"Ölüm Anksiyetesi: Tanım

Önce 'ölüm anksiyetesinin' anlamını incelememe izin verin. Birkaç terimi birbirinin yerine kullanacağım: 'ölüm anksiyetesi', 'ölüm korkusu', 'çok büyük dehşet', 'sonluluk korkusu'. Filozoflar 'varoluşun kırılganlığından' (Jaspers), 'olmama' korkusundan (Kierkegaard), 'daha öte bir olasılığın olanaksızlığından' (Heidegger), ontolojik anksiyeteden (Tillich) söz etmişlerdir. Bu ifadelerin birçoğu vurguda bazı farklar içermektedir, çünkü bireyler ölüm korkusunu çok

farklı şekillerde hissedebilirler. Daha kesin olabilir miyiz? Ölümle ilgili olarak korktuğumuz şey tam olarak nedir?

Bu konuyu araştıran araştırmacılar korkunun, birbirinden ayrı çok sayıda küçük korkunun bileşimi olduğunu ileri sürmüşlerdir. [...] Aşağıda ölümle ilgili yaygın korkuların azalan bir oranla sıralanışını görüyorsunuz:

1. Ölümüm akrabalarıma acı verir.
2. Bütün plan ve projelerim sona erer.
3. Ölüm süreci acı verebilir.
4. Artık hiçbir deneyimim olamaz.
5. Artık bana bağımlı olanlara bakamam.
6. Ölümden sonra hayat varsa başıma geleceklerden korkuyorum.
7. Ölümümden sonra bedenime ne olacağından korkuyorum. [...]

Jacques Choron ölümle ilgili önemli felsefi görüşleri gözden geçirerek benzer bir analize varmıştır. Üç tür ölüm korkusu belirlemektedir: (1) Ölümden sonra meydana gelen şeyler, (2) ölme 'olayı' ve (3) olmanın sona ermesi. [...]

Korku ve anksiyete arasında kesin bir ayrımı ilk yapan Kierkegaard'dır; *bir* şeye karşı duyulan korkuyu *hiçbir* şeyden – 'bireyin bir ilgisinin olmadığı hiçbir şey değil', diye hafif alaylı bir şekilde belirtmektedir – duyulan dehşetle karşılaştırmıştır. İnsan kendini kaybetmek ve bir hiç haline gelmekten dehşetle korkar (ya da kaygılanır). Bu anksiyetenin yeri belirlenemez. Rollo May'in dediği gibi, 'Bir anda her yerden saldırır bize'. Ne anlaşılabilen ne de yeri belirlenebilen bir korkuyla yüzleşilemez ve daha da korkunç hale gelir: kaçınılmaz biçimde daha ileri anksiyeteyi ortaya çıkaran çaresizlik duygusunu meydana getirir. [...]

Anksiyeteyle nasıl savaşabiliriz? *Onu hiçbir şeyden bir şeye dönüştürerek.* Kierkegaard'ın 'dehşetin kaynağı olan hiçbir şey adeta daha fazla bir şey haline gelir', derken kastettiği şey budur. Rollo May, 'anksiyete korku olmaya çabalamaktadır', sözüyle aynı şeyi ifade etmektedir. Eğer hiçbir şey korkumuzu bir şeyden duyulan korkuya dönüştürebilirsek kendimzi korumaya yönelik bir çaba içine girebiliriz [...]." (s. 72-74)

KAYNAKÇA

Angelus Silesius, *Cherubinischer Wandersmann,* haz. Wilhelm Bölsche, Verlegt bei Eugen Diederichs, Jena und Leipzig: 1905.

Aristoteles, *Doğa Bilimleri Üzerine (Parva naturalia),* 2. Basım, çev. Elif Günçe, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul: 2004.

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik,* 2. Basım, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara: 1998.

Arthur Schopenhauers Werke in fünf Bänden, c. 2: Die Welt als Wille und Vorstellung II, Haffmans Verlag, Zürich: 1988.

Augustine, *The City of God against the Pagans,* çev. R. W. Dyson, Cambridge University Press, Cambridge: 1998.

Benedikt Rothöhler, *Neue Gedanken zum Denkmal memphitischer Theologie,* Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Universität Heidelberg, 2004 [*http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/volltexte/2006/7030/pdf/DMT.pdf*].

Celaleddin Mevlana, *Divanı Kebir,* c. 3, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1959.

D. *Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe,* 10. Band, 3. Abteilung, Hermann Böhlaus Nachfolger, Weimar: 1905.

Descartes, *Ruhun İhtirasları,* 3. Basım, çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: 1997

Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri,* 2. Basım, çev. Candan Şentuna, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2004.

Eflatun, *Phaidon,* 3. Basım, çev. Suut Kemal Yetkin, Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1963.

Emil Michel Cioran, *Çürümenin Kitabı,* çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul: 2000.

Emmanuel Lévinas, *Ölüm ve Zaman,* çev. Nami Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2006.

Epiktetos, *Söylevler,* çev. Birdal Akar, Şule Yayınları, İstanbul: 2010.

Erik Hornung, *Das Totenbuch der Ägypter,* Patmos Verlag, Düsseldorf: 2004.

Eshat Ayata (haz.), *Zerdüşt Spitama: Avesta – Bölümler,* 2. Basım, Kora Yayın (Berfin Basın Yayın), İstanbul: 2003.

Friedrich Nietzsche, *İşte Böyle Dedi Zerdüşt – Herkes ve Hiç Kimse İçin Bir Kitap*, çev. Ahmet Cemal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2007.

Gathas – The Holy Songs of Zarathushtra, çev. Mobed Firouz Azargoshasb, Council of Iranian Mobeds of North America, 1997 [www.zarathushtra.com/z/gatha/az/yasna30.htm].

Georg Simmel, "Zur Metaphysik des Todes", *Logos – Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur*, c. 1, 1910, s. 57-70.

Georg Simmel, *Lebensanschauung. Vier metaphysische Kapitel*, 2. Basım, Verlag von Duncker & Humblot, München ve Leipzig: 1922.

Georg Simmel, *Öncesizliğin ve Sonrasızlığın Işığında An Resimleri - Felsefi Minyatürler*, çev. Ali Can Taşpınar, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara: 2000.

Giordano Bruno, *Vom Unendlichen, dem All und den Welten*, çev. Ludwig Kuhlenbeck, Verlag von Hans Lüstenöder, Berlin: 1893.

Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çakmak, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2005.

Homeros, *İlyada*, çev. Fulya Koçak, Arkadaş Yayınevi, Ankara: 2004.

Howard V. Hong, Edna H. Hong (der.), *The Essential Kierkegaard*, Princeton University Press, Princeton: 2000

http://www.diyanet.gov.tr/kuran/kuran_meali/kuran.pdf

Irvin Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, çev. Zeliha Iyidoğan Babayiğit, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 1999.

İbni Sina, *Ölüm Korkusundan Kurtuluş*, çev. M. Hazmi Tura, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul: 1942.

James B. Pritchard (der.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 2. Basım, Princeton University Press, Princeton: 1955.

Jean Bottéro, *Gılgamış Destanı – Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*, çev. Orhan Suda, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2005.

Jean-Jacques Rousseau, *Bütün Yapıtları, c. 4: Emile ya da Eğitim Üzerine*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul: 2009.

Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik – Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, çev. Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, İthaki Yayınları, İstanbul: 2009.

Johan Huizinga, *Ortaçağın Günbatımı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara: 1997.

Johann Georg Gichtel, *Theosophia Revelata. Das ist: Alle göttliche Schriften des deutschen Theosophi Jacob Böhmens*, Verlag von Hermann Heinrich Holle, Hamburg: 1715.

Kutsal Kitap – Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul: 2001.

Lucretius Carus, *Varlığın Yapısı (De rerum natura) I*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Cumhuriyet Dünya Klasikleri, İstanbul: 2001.

Ludwig Feuerbach's sämmtliche Werke, c. 3: Gedanken über Tod und Unsterblichkeit, Verlag von Otto Wigand, Leipzig: 1847.

Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, 4. Basım, Klasik Yayınları, İstanbul: 2007.

Marcus Aurelius, *Kendime Düşünceler (Ta eis eauton)*, 3. Basım, çev. Furkan Akderin, Alfa Basım Yayım, İstanbul: 2009.

Marcus Tullius Cicero, *Ölüme Övgü*, çev. Cana Aksoy, Sel Yayıncılık, İstanbul: 2004.

Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul: 2008.

Maurice Blanchot, *Öteye Adım Yok Ötesi*, çev. Nami Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2000.

Meister Eckehart, *Deutsche Predigten und Traktate*, haz. Josef Quint, Diogenes Verlag, Zürich: 1979.

Montaigne, *Denemeler*, 4. Basım, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: 1992.

Nermi Uygur, *Yaşama Felsefesi*, 3. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2005.

Nikolaus von Kues, *Philosophisch-theologische Werke, c. 1: Die belehrte Unwissenheit (De docta ignorantia)*, çev. Paul Wilpert, Hans Gerhard Senger, Felix Meiner Verlag, Hamburg: 2002.

O.W. Wight, *The Thoughts, Letters, and Opuscules of Blaise Pascal*, Houghton, Mifflin and Company, Boston: 1890.

Platon (Eflatun), *Diyaloglar: Gorgias – Söylev Sanatı Üzerine*, 5. Basım, çev. Melih Cevdet Anday, Remzi Kitabevi, İstanbul: 2009.

Platon, *Sokrates'in Savunması – Apologia Sokratous*, çev. Erman Gören, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2006.

Plutark, *Isis ve Osiris*, çev. Muammer Tuncer, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul: 2006.

Seneca, *Ahlaki Mektuplar (Epistulae morales), Kitap I-XX (1-125 Mektup)*, çev. Türkan Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1992.

Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Niyazi Berkes, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1971.

Spinoza, *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Ülken Yayınları, İstanbul: t.y.

Stephen Alan Farmer, *Syncretism in the West: Pico's 900 Theses (1486), The Evolution of Traditional Religious and Philosophical Systems*, Arizona State University Medieval and Renaissance Texts and Studies, Tempe/Arizona: 1998.

Suad El-Hakim, *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2005.

The Sacred Books of the East: The Upanishads, c. 2, çev. F. Max Müller, Clarendon Press, Oxford: 1884.

The Summa Theologica of Saint Thomas Aquinas, çev. Fathers of the English Dominican Providence, c. 1, Encyclopaedia Britannica, Chicago: 1971.

Upanishaden – Die Geheimlehre des Veda, çev. Paul Deussen, haz. Peter Michel, Marix Verlag, Wiesbaden: 2006.

Walther Kranz, *Antik Felsefe – Metinler ve Açıklamalar*, 2. Basım, çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, İstanbul: 1994.

Yunus Emre, *Divan ve Risaletü'n-Nushiyye*, haz. Mustafa Tatcı, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul: 2005.

Kaan H. Ökten

Ölüm Kitabı

Günün birinde hepimiz ölmüş olacağız... Ölüm, yaşamımıza damgasını vurmuştur. Bu öyle bir silinemez damgadır ki, ölüm düşüncesi hakkındaki ilk metinlerden biri olan Gılgamış destanından çağımızın düşünce ve sanat eserlerine kadar hepsi onun işaretini taşır. Hatta iddia edilebilir ki, ölüm düşünce ve korkusu, insanın varoluşunu bütünüyle şekillendiren ve onun ölüm aşan sistemler kurmasına sebebiyet veren en önemli hasletidir. Ölümle kıyaslandığında diğer her şey soluk kalmakta, yavaş yavaş siyaha dönüp kararmaktadır. İşte bu kitap, bu konudaki klasikleşmiş ana metinleri ve içinde bulunduğumuz büyük kültür çevresinin ölümle ilgili felsefi düşünüşünün temel örneklerini bir araya getirerek ölümü anlamaya, anlatmaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır.

agora kitaplığı • 289
ISBN 978-605-103-087-6
düşünce-felsefe • 13
www.agorakitapligi.com